

Historisk Läsebok

för

skolan och hemmet.

IV. Nyare tidens historia.

Stockholm. Albert Bonniers förlag.

Andra genomsedda upplagan.

Pris: haft. 2 kronor; kart. 2: 25.

HISTORISK LÄSEBOK

FÖR

SKOLAN OCH HEMMET.

Allmänna Historien framstäld i lefnadsteckningar.

Öfversättning och delvis bearbetning efter Ludvig Stacke's Erzählungen aus der Geschichte in biographischer Form

af

J. SPILHAMMAR.

4.

Berättelser ur Nyare tidens historia.

Andra genomsedda upplagan.

STOCKHOLM.
ALBERT BONNIERS FÖRLAG.

STOCKHOLM.
ALB. BONNIERS BOKTRYCKERI 1889.

Ur upptäckternas historia.

1.

Sjövägens till Ostindien upptäckande af portugiserna.

1. Ostindiska alster. De gamla handelsvägarna från Indien till Europa.

Redan i forntiden kände man till det prisade Indiens rika och dyrbara naturalster, dess skatter och kryddor. Egypter, fenicier, babylonier, perser, greker och romare stodo med Indien i medelbar eller omedelbar handelsförbindelse, dels till sjös, dels till lands. Hela medeltiden igenom försvårades och hämmades europeernas omedelbara handel på Indien genom eröfringar af muhammedanska folk, hvilkas länder lågo i vägen. Det oaktadt kommo de indiska varorna öfver till Europa och hade sin nederlagsplats företrädesvis i Konstantinopel. Bland Indiens alster äro att särskildt nämna silke, bomull, ris, kanel, peppar, ingefära, kardemumma, muskot och muskotblomma, äfvensom myrten, kokospalm, elfenben, perlor, guld och ädelstenar. De vägar, på hvilka dessa varor kommo till Europa, voro olika. Än skeppades de uppför Indus, fördes derifrån landvägen fram till Oxus (Amu) och vidare öfver Kaspiska hafvet in i Volga. Derifrån fördes de landvägen till Don och kommo så slutligen till Svarta hafvet, hvarifrån de hemtades af genuesiska och venetianska köpmän, som sedan spredo dem kring Europa.

Men äfven på en annan, kortare väg drefvo muhammedanerna handel med indiska varor. De förde dem sjövägen från Indien in i persiska viken, derifrån uppför Eufrat och Tigris till Bagdad, vidare på kameler öfver öknen till Aleppo, Tripolis och andra handelsplatser vid Medelhafvet, hvarifrån de italienska handelsstaterna, hvilka i synnerhet efter korstågens tid hade en liflig samfärdsel med dessa kuster, hemtade varorna och gåfvo dem vidare spridning.

Dessutom fans ännu en tredje väg. Muhammedanerna förde varorna sjövägen öfver indiska oceanen in i Röda hafvet och derifrån landvägen till Alexandria. På detta sätt kunde man tillryggalägga nästan hela vägen till sjös, och endast den korta sträckan mellan Egyptens kust och Nilen behöfde man färdas landvägen. Från Alexandria, den under forntiden berömda handelsplatsen, befordrades varorna sedan till Italien af venetianerna.

Dessa handelsvägar medförde dock stora hinder för den indiska handeln. De båda först nämda fordrade för lång tid och voro för besvärliga, hvarförutom karavanhandeln landvägen var förenad med betydande faror. Den tredje vägen var visserligen lättare, men Egyptens sultaner pålade varorna så stora afgifter, att man i Europa fick betala dem alltför dyrt. Det måste derför vara af stor vigt, om man lyckades finna en annan väg till Indien, och denna helst sjöledes, ty derigenom skulle man, utan att för handeln behöfva några mellanhänder och utan att nödgas omlasta varorna under vägen, kunna utan afbrott föra dem från Indien till Europa. I synnerhet i Italien sträfvade man ifrigt att finna en sådan sjöväg. Förtjensten af att verkligen hafva upptäckt den tillhör emellertid portugiserna.

---

2. Portugisernas upptäcktsfärder. Henrik sjöfararen. Gilianez. Bartholomeo Diaz.

Sedan år 711 herskade på pyreneiska halfön araberna, hvilka hade undanträngt de kristna goterna till de norra bergstrakterna. Dessa reste sig dock efter

hand, drefvo araberna tillbaka och bildade nya kristna riken, bland hvilka *Aragonien* och *Castilien* blefvo de mest betydande. Jämte dessa fans sedan år 1100 ett grefskap *Portugal*, som i början var beroende af Castilien, men efter hand alltmera utvidgades genom eröfringar från araberna (morerna) och slutligen uppsteg till ett sjelfständigt konungarike. Sedan portugiserna lyckats fördrifva morerna ur sitt eget land, angrepo de i sitt trosnit dessa kristenhetens fiender äfven på andra sidan Medelhafvet. Konung Johan (1411—1433) förde krig i Afrika med lycka, och man beslöt att söka skaffa sig närmare kännedom om denna verldsdels kuster.

Konungens tredje son, infanten (prins) *Henrik*, en ung man med framstående talanger och stor vetgirighet, lefde merendels skild från hofvet på sin landtegendom i Algarbien i södra Portugal, der han egnade sin tid åt vetenskaperna, i synnerhet astronomi och geografi, och utvidgade sitt vetande under umgänge med lärda män. En brinnande håg vaknade hos honom att göra upptäckter till sjös och i synnerhet att finna den efterlängtade vägen till Indien. Han kom att tänka på att det måhända skulle vara möjligt att rundt omkring Afrika segla till sydöstra Asien. Om Afrikas kustbildning hade man på den tiden alls ingen klar föreställning; man trodde, att denna verldsdel sträckte sig oändligt långt söderut, ehuru man kände till en gammal sägen, att fenicierna en gång kringseglat Afrika. Kap Non, Marockos sydligaste udde, utgjorde då gränsen för färderna till sjös. Blott en och annan djerf seglare hade vågat sig derförbi; fruktan för den förment outhärdliga, allt förbrännande hettan, om man komme längre söderut, sagorna, som man berättade hvarandra om vilda grymma djur, om eldströmmar, om gytjigt, grötlikt vatten, hvari intet fartyg kunde segla, afskräckte från alla försök att framtränga vidare.

Sorgfälligt pröfvade Henrik de sjöfarandes och köpmännens berättelser om Afrikas vestkust, och de upplysningar han inhemtade gåfvo honom mod att på egen bekostnad utrusta fartyg, hvartill äfven Kristus-ordens skatter, hvilkens stormästare han var, erbjödo medel.

De första fartyg han utsände kommo ända till Kap Non, men vågade icke segla om denna udde och framtränga längre på det obekanta hafvet. Slutligen erbjödo sig två tappra riddare i hans omgifning att göra nya försök och lofvade att icke vända om, förr än de gjort någon betydande upptäckt. De lyckades verkligen också att upptäcka en ö, åt hvilken de gåfvo namnet *Porto Santo* (1418). Henrik ditsände jordbrukare, som medförde alla slags frön till odling, och åtskilliga husdjur, hvilka mycket snart förökade sig i det vackra, varma klimatet. En enda drägtig kaninhona t. ex. lemnade inom få år en så talrik afkomma, att man på allvar började frukta, att den skulle förstöra alla planteringar på ön.

Från Porto Santo sågo portugiserna vid klart väder ofta i fjärran en molnstrimma vid horisonten och beslöto att styra kurs på den samma. De funno (1419) ön *Madeira*, hvilken öfverallt var bevuxen med tät skog, som ännu ingen mensklig fot tycktes hafva beträdt. För att vinna utrymme för sina odlingar tände portugiserna eld på skogen. Elden grep emellertid så häftigt omkring sig, att den fortfor att brinna i sju år, och under denna tid förstördes nästan all skog på ön. Henrik anlade äfven här ett nybygge, skickade dit alla slags frön och husdjur, lät odla vin från Cypern och sockerrör från Sicilien, och båda slagen frodades alldeles förträffligt i den af askan så präktigt gödslade jorden och i det sköna klimatet. Det fina Kanariesockret och det berömda Madeiravinet blefvo inom kort betydande handelsartiklar för portugiserna.

Så mycket än dessa upptäckter lifvade Henriks mod, var dock sjöfolkets fruktan ännu långt ifrån försvunnen; ja, infantens företag blefvo föremål för det högljuddaste och skarpaste klander, helst man förestälde sig naturen längre söderut full af faror. Man upptäckte dernäst *Kanarieöarna*, som voro kända redan af de gamle under namnet "De saligas öar" och som ligga icke så långt från kusten. Flere bland dem hafva vulkaner, i synnerhet *Teneriffa* med sin ständigt rökande vulkan, Pico de Teyde, som reser sig brant till 11,400 fots höjd och

länge ansågs för den högsta punkt på jorden. Derefter seglade man längre ut i öppna hafvet och upptäckte (1432) en af *Azoriska öarna*, som ligga på 200 mils afstånd från Portugals kust.

I sydlig riktning hade man emellertid ännu icke kommit förbi Kanarieöarna. En hofman hos Henrik, vid namn *Gilianez*, en modig och kunnig sjöfarande, var den förste, som vågade åtskilliga försök att segla förbi Kap Non, försök som emellertid i början misslyckades till följd af den väldiga hafshvirfveln i denna trakt. Slutligen styrde han ut på öppna hafvet, och då lyckades han (1433) komma förbi udden, som sedan kallades *Bojador*, d. ä. den kringseglade udden. Denna utomordentliga bragd beredde infanten stor glädje, ehuru det enda bytet man gjorde på denna kust bestod i sälskinn. Snart började portugiserna vid sina landstigningar gripa invånarne och föra dem bort med sig såsom fångar. Detta var för europeerna början till den skändliga negerhandeln, och år 1442 såg Lissabon, Portugals hufvudstad, för första gången negrer, menniskor med svarta ansigten, krusigt hår och tjocka läppar. Dessa hade man fångat i närheten af Guldfloden. Då de olyckliga negrerna bjödo guldsand såsom lösen för sin befrielse, eggades i högsta grad europeernas vinningslystnad, och under det att Henrik dittills ensam bekostat utrustningarna af sjöexpeditionerna, anhöllo nu många om tillåtelse att få sända fartyg till dessa rika länder. Så fann ifvern för upptäcktsresor ny näring i den omåttliga guldtörsten.

Henrik hade af påfven förskaffat sig ett gåfvobref, hvari denne tillförsäkrade portugiserna såsom egendom alla länder, som de kunde komma att upptäcka från Kap Bojador till Indiens gränser. Derjämte fick han nu glädjen att se en liten upptäcktsflotta utlöpa ur Lagos' hamn. Portugiserna trängde (1445) förbi floden *Senegal* och upptäckte *Kap Verde* (*Gröna udden*) jämte den der utanför liggande ögruppen. Ja, Henrik upplefde till och med, att hans fartyg nådde *Guinea*, der man fann guldsand, elfenben och andra dyrbarheter. Henrik dog 1463, sedan han inlagt odödliga förtjenster om sitt fädernes-

land och hela verlden samt höjt det lilla konungariket Portugal till ett af Europas mest ansedda länder. Historien kallar honom Sjöfararen. Efter hans död svalnade något ifvern för upptäcktsresor. Guineas guld var nu målet för alla färder till sjös, och man gjorde egentligen inga andra upptäckter än af de trakter, som lågo i Guineas närhet. Så fann man (1472) *Prinsön* och öarna *St. Thomas* och *Annabon*, nära eqvatorn. Härmed hade man emellertid passerat eqvatorn, hvarigenom den fördomen vederlades, att mellersta delen af den heta zonen vore för sin hettas skull obeboelig.

En ny lyftning gafs åt upptäcktsresorna, då konung Johan II tillträdde regeringen i Portugal (1481) och med samma ifver som Henrik upptog och utförde dennes planer. Hans fartyg upptäckte (1484) konungarikena *Benin* och *Kongo* på södra halfklotet, och man erfor med glädje, att Afrika icke vidgade sig mot söder, såsom det var afbildadt på gamla kartor, utan att det tvärtom afsmalnade, allt efter som man kom söderut. Så mycket lifligare vaknade åter förhoppningen att kunna nå Afrikas sydligaste udde, kringsegla den samma och på detta sätt sjövägen framkomma till Indien. I spetsen för en liten eskader företog den djerfve *Bartholomeo Diaz* en ny resa och kringseglade Afrikas sydliga spets (1487), men han hindrades att framtränga längre genom myteri bland manskapet, som fruktade att dö af hunger på det obekanta hafvet. Han anträdde derför återfärden och kallade udden med anledning af de stormar, han måst uthärda vid dess första kringsegling, för *Stormiga udden.* Men då efter hans återkomst konung Johan II erhöll den glada underrättelsen, utropade han full af förtröstan: "Nej, han bör heta *Goda-Hopps-udden,* ty nu är sjövägen till Indien funnen!" Så har udden också allt sedan kallats, och följande resor visade, att konungens förhoppning var välgrundad.

2.

Kristofer Columbus och Amerikas upptäckande.

1. Columbus' första uppträdande.

Under det portugiserna umgingos med planer att finna sjövägen till Indien genom att kringsegla Afrika, uppsteg i en stor mans själ den tanken, att man kunde nå samma mål äfven i motsatt riktning. Utförandet af denna plan ledde till upptäckten af en verldsdel, Amerika, och *Kristofer Columbus* är namnet på den vidtberömde upptäckaren.

Han var född i Genua, och hans föräldrar hade sjömansyrket till födkrok. Deraf kom det, att äfven gossen från sin tidiga ungdom fick mycken håg för detta yrke. Redan som ung visade han sig ega de egenskaper, som känneteckna en dugtig sjöman. Mod och beslutsamhet, härdighet i mödor och försakelser samt en outtröttlig ifver för nyttig verksamhet utmärkte honom. Företrädesvis beflitade han sig om de vetenskaper, som äro erforderliga för sjöväsendet; han lärde sig läsa och studerade geografi, matematik och astronomi med sådan framgång, att han redan vid fjorton års ålder egde de kunskaper, som äro behöfliga för en god sjöman. Sina första resor gjorde han på Medelhafvet, emedan hans landsmäns färder på den tiden icke sträckte sig längre. Dock tillfredsstälde detta icke den unge Columbus; han sökte efter tillfälle att göra vidsträcktare sjöresor och fann äfven ett sådant. Efter en färd på Nordsjön, hvarunder han ofantligt ökade sina kunskaper, inträdde han i tjenst hos en af sina slägtingar, en skeppsredare, som på egen bekostnad utrustat några fartyg, med hvilka

han kryssade än mot venetianerna, än mot turkarna. Under en hårdnackad strid med venetianerna, i hvilken Columbus ådagalade lysande prof på tapperhet, råkade det fartyg, på hvilket han förde befälet, jämte det fiendtliga, som man hade äntrat, i brand. Columbus bibehöll hela sin själsnärvaro; modigt störtade han sig i hafvet, grep fast uti en åra och lyckades simmande uppnå kusten.

Det var på Portugals kust han räddat sig, och beslutsamt anträdde han färden till Lissabon. Här förvärfvade honom hans kunskaper och skicklighet inom kort framstående sjömäns vänskap, och i deras sällskap hörde han ofta talas om den plan, man uppgjort för att upptäcka en sjöväg till Ostindien. Här var det också, som han gifte sig med dottern till en skeppsredare, vid namn Perestrello, hvilken under infanten Henriks lifstid deltagit i flere af dennes upptäcktsresor. Hans svärmor lånade honom sin aflidne mans dagböcker och kartor, i hvilka Columbus oaflåtligt forskade. Äfven hos honom uppstod då en liflig önskan att få besöka de af portugiserna upptäckta öarna; han gick åter till sjös och gjorde resor till Kanariska och Azoriska öarna.

Under dessa roser uppsteg småningom den tanken hos honom, att man skulle kunna uppnå det mycket omtalade Indien, i fall man styrde kurs rakt vesterut i öppna hafvet. Ty jorden, menade han, är ett klot, hvarpå Indien är beläget långt österut, och han höll det för sannolikt, att det samma sträckte sig ända inemot Europas vestra kust. I denna åsigt styrktes han genom de gamles berättelser, enligt hvilka Indien sträckte sig så långt österut, att färden från Europas vestkust och dit ej syntes böra fordra synnerligt lång tid. Dertill kom vidare, att portugisiska sjöfarande understundom hade sett sällsynta rörväxter, konstfullt arbetadt trä, ja, en gång till och med lik af ovanlig kroppsbildning, hvilka vesterifrån kommit flytande öfver hafvet och kastats upp på Azorernas kuster. Columbus framlade sina åsigter för en lärd florentinare, berömd för sina matematiska och geografiska kunskaper, och hade glädjen att mottaga ett svar, hvari denne fullkomligt gillade hans åsigter.

Nu vände sig Columbus till regeringen i Genua och bad om några fartyg, emedan han helst önskade, att hans fädernesland skulle få njuta frukterna af hans företag. Men genuesarne afvisade honom såsom en svärmare. Han begaf sig då till hofvet i Lissabon för att inför detta framlägga sitt förslag, emedan Portugal just vid den tiden mer än någon annan stat inlät sig i företag af denna art. Här lyssnade man med den största uppmärksamhet till hans förslag, men sedan man narrat honom att noggrant redogöra för sina planer, gjorde man sig skyldig till den nedrigaste trolöshet mot honom. Man beslöt att beröfva honom äran af upptäckterna, utrustade skyndsamt ett fartyg och uppdrog åt en annan sjöfarare att följa den af Columbus utvisade kursen. Men denne hade ej Columbus' mod; efter en kort färd återkom han och försäkrade, att hela planen var lika oförnuftig som farlig.

Uppfyld af harm öfver detta bedrägeri, lemnade Columbus Portugal och vände sig till Madrid till det spanska hofvet. Då han emellertid befarade, att hans förslag äfven här skulle förkastas, sände han sin broder *Bartholomeo*, hvilken han meddelat alla sina tankar, till England för att försöka, om han icke der skulle kunna uträtta något.

I Spanien regerade vid denna tid Ferdinand den katolske af Aragonien och Isabella af Castilien, hvilka riktade alla sina krafter på att bekämpa morerna i södra Spanien. Detta krig var icke gynsamt för Columbus' företag. Dock mottogs han med all aktning vid hofvet, och man uppdrog åt ett utskott af lärde och andlige att pröfva hans plan. Af dessa måste han höra de enfaldigaste invändningar. Den ene påstod, att hafvet mellan Europa och Indien vore så ofantligt, att äfven under den mest gynsamma resa tre år behöfdes för att segla från Europa till närmaste fastland. En annan menade, att, om man seglade så långt omkring jorden, så måste man ju slutligen glida allt djupare och djupare ned och kunde derefter icke åter komma uppför vattenberget. Andra åter voro oförsynta nog att fråga honom, om han väl ansåge sig ensam visare än de

millioner menniskor, som lefvat före honom; om han trodde, att, i fall det verkligen på andra sidan jorden funnes ännu ett land, detta väl under så många århundraden skulle ha förblifvit okändt. De fleste af dessa domare förklarade hans plan för gudlös, emedan den stod i strid med bibeln och kyrkofäderna.

Med orubbligt tålamod hörde Columbus dessa dåraktiga inkast och sökte vederlägga dem. Han följde hofvet från den ena orten till den andra. Men då detta till följd af kriget mot morerna befann sig i penningförlägenhet, drog det allt längre ut på tiden med att fatta ett afgörande beslut, tills Columbus slutligen efter en fyraårig väntan erhöll det sorgliga svaret, att man, så länge kriget mot morerna varade, icke kunde inlåta sig i ett så kostsamt och osäkert företag.

Efter detta misslyckade försök beslöt Columbus att begifva sig till England, emedan han hittills förgäfves väntat på underrättelser från sin broder. Han visste icke, att denne haft den olyckan att falla i händerna på sjöröfvare och bortsläpats i slafveri. Först efter några år lyckades han undkomma och resa till England. Men der befann han sig i så torftiga omständigheter, att han med ritningar och af honom sjelf förfärdigade kartor först måste förvärfva sig så mycket penningar, att han kunde uppträda inför hofvet i en anständig klädsel. Columbus stod redan i begrepp att resa, då Juan Perez, priorn i det kloster, der Columbus lät uppfostra sin son Diego, bragte honom på andra tankar. Denne man hade en gång varit drottningens biktfader och kunde smickra sig med att hafva något inflytande hos henne. Perez gjorde drottningen så kraftiga och ifriga föreställningar, att man åter upptog Columbus' plan och återkallade honom till hofvet. Lyckligtvis föll vid samma tid Granada, morernas hufvudstad; Isabella drog i triumf in i den eröfrade staden och Columbus' vänner begagnade sig af drottningens glada sinnesstämning för att ännu en gång framlägga för henne dennes plan. Den som mest verkade för hans sak var *Santangelo*, öfveruppbördsman för de kyrkliga inkomsterna från Aragonien. Som den kungliga skatt-

kammaren var uttömd, erbjöd den högsinte mannen sin egen förmögenhet för att utrusta en liten flotta. Drottningen mottog anbudet och lät genom ilbud återkalla Columbus, som utan hopp redan lemnat det kungliga hoflägret. Nu undertecknades fördraget. Columbus utnämdes till storamiral på alla nya haf och till vicekonung öfver alla länder och öar, som han komme att upptäcka. Han skulle erhålla tiondedelen af alla derifrån inflytande inkomster, och dessa värdigheter och förmåner skulle gå i arf till hans efterkommande.

Så hade omsider den ädle mannens ihärdighet krönts med framgång efter aderton års väntan, efter en så lång tid af motgångar och sorger. I Palos, en hamn i Andalusien, bedrefs nu på det ifrigaste utrustningen af de skepp, med hvilka han skulle afsegla. Det var blott tre små, dåligt bygda fartyg, af hvilka två icke voro mycket bättre än stora båtar, utan däck i midten. Manskapet bestod af etthundratjugu personer, af hvilka de flesta högst ogerna och blott till följd af de strängaste befallningar från regeringen inläto sig i ett företag, som i deras ögon var dåraktigt, djerft och fullt af faror. Då dagen för afresan inbröt, gick Columbus, följd af alla sina kamrater, i ett högtidligt tåg till ett icke långt från staden beläget kloster. Här förrättade alla sin gudstjenst, mottogo syndaförlåtelse och njöto den heliga nattvarden. Följande dag, den 3 augusti 1492, kort före soluppgången lade den lilla flottan ut från land under tillopp af en oräknelig mängd af åskådare.

---

2. Columbus' första upptäcktsresa. (1492—1493.)

Columbus seglade först rakt på Kanarieöarna. Så länge man ännu befor kända farvatten, voro alla vid godt mod, men redan på tredje dagen hände en olycka, i hvilken det vidskepliga manskapet trodde sig se ett ondt förebud: ett roder brast nämligen sönder, och dertill

var måhända en styrman orsaken, ty han ångrade, att han medföljt på färden, och ville derför gerna återvända. Columbus lyckades emellertid genom föreställningar betvinga manskapets vidskepliga fruktan, och utan vidare motgång landade han vid en af Kanarieöarna, der man iståndsatte fartygen och inskeppade allahanda förfriskningar.

Den 6 september lättade man åter ankar för att nu anträda färden vesterut på verldshafvet. Tredje dagen derefter försvann småningom allt land ur ögonsigte, de befunno sig nu, aflägsnade från hela verlden, ute på den ofantliga oceanen, der de icke kunde rundt omkring sig se annat än himmel och vatten. Då sjönk allas mod; de förskräcktes öfver den stora djerfheten i sitt företag, började gråta, slogo sig för sina bröst och inbillade sig gå en säker undergång till mötes. Columbus ensam stod trygg som en klippa i hafvet midt under deras högljudda klagan, och hans lugna väsen, hans tillförsigt till ett lyckligt slut på företaget måste ingifva mod äfven hos de mest tviflande och väcka den största beundran. Outtröttlig stod den store mannen dag och natt med sänklodet och observationsinstrumentet på fördäck, sof endast några få timmar och upptecknade den minsta iakttagelse. Derjämte delade han med sina reskamrater alla besvärligheter, visade ständigt ett godt lynne och stor förtröstan samt uppmuntrade de ängsliga och rädda med vänliga ord och löften. Efter någon tid inkommo de i passadvindarnas region, der fartygen af en ihållande ostlig vind fördes i rak kurs allt längre mot vester. Denna omständighet försatte Columbus' kamrater i ny förskräckelse, ty de ansågo det för omöjligt att med denna vind någonsin mer kunna återkomma till sitt fädernesland. Dertill kom äfven, att de inom kort sågo hela hafvet, så långt deras blickar nådde, täckt af grönt sjögräs, stundom så tätt, att fartygens fart hejdades. De trodde sig vara vid slutet af det segelbara verldshafvet och fruktade att drifvas mot klippor och afgrunder, som de trodde ligga dolda under sjögräset. Columbus, som alltid uppgaf den väg de tillryggalagt såsom kortare, än den i verkligheten var,

tröstade sig med hoppet, att land var nära. Och inom kort visade sig verkligen också sjöfoglar, i hvilka man trodde sig se förebud till att man ej var långt från land, ty man visste ännu icke, att dessa foglar kunde flyga flere hundra mil.

Snart försvunno åter dessa tecken till lands närhet, och en till vansinne gränsande förtviflan bemäktigade sig nu allas hjertan. Man beklagade sig öfver den lättrogenhet, med hvilken man lyssnat till en äfventyrares försäkringar; man utöste förbannelser öfver drottning Isabella, som varit nog grym att sätta så många af sina undersåtars lif på spel för att utföra ett dåraktigt företag; man beslöt slutligen att med våld tvinga befälhafvaren att vända om. De djerfvaste fattade till och med det nedriga beslutet att kasta honom öfver bord, om han vägrade. Columbus låtsade sig icke märka deras onda afsigter och stälde sig, som vore han mycket nöjd med att han redan tillryggalagt så lång väg och hyste förhoppning att snart nå sitt mål.

Foglar visade sig och försvunno åter; flere gånger trodde man sig hafva sett land, men fann sig bedragen i sin väntan, då man kom närmare. Manskapets ångest steg allt högre. Columbus ensam förlorade icke ett enda ögonblick sitt lugn och förklarade med bestämdhet, att han icke ämnade afstå från sitt företag och att han med Guds hjelp hoppades finna Indien. Lyckligtvis visade sig nu allt flere tecken, att land var nära: sänklodet nådde hafsbottnen, svärmar af foglar, som icke syntes vara vana att flyga långt, visade sig och stälde sin flygt vesterut. Man påträffade en i hafvet flytande qvist med röda bär, ja till och med en konstfullt snidad käpp. Solen hade nyss gått ned. Ännu såg man ingenting, men Columbus befalde, att man skulla hålla noggrann utkik för att icke under natten tilläfventyrs drifva mot några klippor. Den största spänning rådde bland fartygens besättningar, intet enda öga slöt sig. Två timmar före midnatt såg Columbus ett ljus på afstånd. Dess sken var osäkert och flämtande, men Columbus ansåg det för ett säkert tecken till land, och klockan 2 på morgonen (den 12 oktober)

dånade verkligen också från Pinta, ett af de båda andra fartygen, ett kanonskott, som gaf till känna, att man tydligt såg land. "Land! Land!" ljöd det nu ur hvarje bröst; man kastade sig i hvarandras armar; den ene snyftade af glädje vid den andres bröst. Sedan den första hänförelsen lagt sig, erinrade man sig en högre pligt och uppstämde med innerlig andakt psalmen: "O Gud, vi lofve dig!" Derpå bådo alla Columbus om förlåtelse för sitt förra handlingssätt. Då morgonen grydde, sågo de en vacker, grönskande ö utbreda sig framför dem.

Columbus lät då utsätta båtarna, steg sjelf i en af dem och for, åtföljd af en väpnad skara, mot kusten med flygande fanor och under skallande krigsmusik. Här visade sig för spaniorerna en oräknelig mängd infödingar, hvilka hastigt samlat sig nere vid stranden, häpna öfver den underbara, ännu aldrig sedda företeelsen af europeiska fartyg. Nu uppnådde man stranden. Iklädd en rik drägt och med blottadt svärd i handen, hoppade Columbus först upp ur båten och beträdde den af honom upptäckta nya verlden. Alla hans kamrater knäböjde, kysste med hänförelse det ifrigt efterlängtade landet och uppreste derpå ett kors för att dervid förrätta sin andakt. Efter slutad bön trängdes alla kring amiralen, kysste hans händer och lofvade honom, hvars lif de kort förut hade hotat, obrottslig lydnad såsom numera deras vicekonung. Columbus tog ön med på den tiden öfliga ceremonier i besittning för drottning Isabellas af Castilien räkning. Af alla dessa ceremonier begrepo naturligtvis infödingarna ingenting; under stum förvåning gapade de än på de på hafvet gungande fartygen, än på de märkvärdiga varelser, som på dessa kommit flytande till dem. Europeernas hvita färg, deras skäggiga ansigten, deras kläder, deras vapen, deras sätt att vara — allt var för dem nytt och underbart. Och då de nu äfven hörde dånet från bössorna och kanonerna, foro de tillsamman, såsom hade de träffats af blixten, och trodde, att dessa med blixt och åska väpnade främlingar icke voro några dödliga, utan öfver-

menskliga väsen, barn af deras gud, solen, hvilka nedlåtit sig till ett besök på jorden.

Spaniorerna voro icke mindre förvånade öfver det myckna nya och underbara de sågo, i synnerhet öfver menniskorna, som de här hade framför sig, än vildarna öfver europeerna. Dessa vildar hade kopparbrun färg, deras hår var svart och långt, deras haka utan skägg, deras växt medelmåttig, och de voro menlösa och skygga till sitt väsen. De gingo helt och hållet nakna och buro i öron, näsa och på hufvudet allahanda prydnader af fjädrar, musselskal och bladguld. I början voro de rädda, men då man skänkte dem glasperlor, band och andra småsaker, fattade de förtroende för spaniorerna, och när dessa mot aftonen återvände till sina fartyg, följde de dem i sina kanoter, som voro förfärdigade af urhålkade trädstammar.

Vildarna kallade sin ö *Guanahani;* Columbus kallade den till minne af sin räddning *San Salvador* (frälsaren), ett namn, som den ännu bibehåller. Den är en af Bahama- eller Lucayska öarna. Columbus trodde sig hafva kommit till en ögrupp, som sträckte sig utefter östra kusten af Asien och hörde till Indien, och detta misstag hafva infödingarna att tacka för att de kallats indianer. Han forskade ifrigt efter att få veta, hvarifrån de hade fått de guldprydnader, som de buro i näsa och öron, men de gåfvo honom genom tecken till känna, att guld icke fans på deras ö, och visade honom till ett längre söderut beläget land, der sådant fans i mängd.

Han gick således åter till sjös och passerade under sin färd förbi många små öar. På några af dem landsteg han, och slutligen kom han till en större, som de indianer, hvilka han förde med sig, kallade Cuba och som Columbus trodde vara Asiens fasta land eller Indien. Han seglade utefter kusten och mötte öfverallt en växtrikedom och naturskönhet, som förvånade honom, men deremot intet spår af odling. Invånarna, hvilkas boningar företedde något större civilisation, än man hittills funnit, flydde rädda in åt skogarna. Mer än fem veckor uppehöll sig Columbus med undersökningar

af Cubas kuster, utan att komma ur sin villfarelse, att det var fasta landet. På Columbus' frågor till indianerna, hvarifrån de fått sitt guld, visade de mot öster, och derför seglade Columbus i denna riktning och fann ön *Hayti*, som han för dess likhet med spanska bergstrakten kallade Spanska ön (Hispaniola). Den erhöll sedermera namnet *San Domingo*. Äfven här fann han samma naturens skönhet, samma jordens fruktbarhet, samma godmodiga svaga menniskoras. Öboarna voro indelade i stammar och stodo under höfdingar, som de kallade kaziker. En af dessa, vid namn Guacanagari, lät sig bäras på en bår, men var naken likasom de öfriga öboarna. Han visade sig ytterst vänligt sinnad mot spaniorerna och sökte förskaffa dem så mycket guld han förmådde. Han lät spaniorerna förstå, att fiender ibland kommo öfver från de angränsande öarna (Karaibiska öarna) i urhålkade trädstammar, som han kallade kanoter, anföllo hans folk och bortsläpade många, för att hemma hos sig slagta och uppäta dem. Columbus antydde för kaziken, att han ville på hans område bygga en liten fästning samt deri qvarlemna en del af sina spaniorer till dess skydd. Vildarna förstodo honom, gladde sig öfver de spanska timmermännens arbeten och släpade flitigt fram trädstammar och andra byggnadsmaterialier. Allt guld de hade gåfvo de med glädje i utbyte mot glasperlor, bjellror och nålar, och på tillfrågan visade de mot söder, der det rätta guldlandet vore beläget.

Columbus kunde emellertid för närvarande icke företaga någon längre upptäcktsresa, ty ett af hans fartyg hade slagits sönder mot en korallklippa, och med det andra, Pinta, hade dess befälhafvare Pinzon i hemlighet afseglat för att *för egen räkning* uppsöka guldlandet. Sålunda hade Columbus qvar blott ett enda fartyg, och detta var just det sämsta. Med detta beslöt han återvända till Spanien, för att Pinzon ej skulle till äfventyrs hinna dit före honom. Han qvarlemnade i det nybygda fästet, som han kallade Navidad, tretionio spaniorer, gaf dem kloka förhållningsregler, uppmanade dem att vänligt bemöta indianerna och afseglade åter till Europa den 4 januari 1493.

På tredje dagen af sin resa träffade han den förrädiske Pinzon, som visserligen icke upptäckt något, men som dock samlat en betydlig mängd guld och som nu ämnade blifva den förste, hvilken till Spanien förde underrättelsen om det nyupptäckta landet. Han urskuldade sig, och Columbus, som ansåg det mindre rådligt att göra honom förebråelser för hans förräderi, var nog ädelmodig att förlåta honom. Kort derefter uppstod en fruktansvärd storm, som hotade de modiga seglarna med undergång. Öfver hela himmelen utbredde sig ett djupt mörker, som endast upplystes af de glänsande blixtarna, åskan dånade och ett hällande regn nedstörtade öfver fartygen, som tumlade omkring på vågorna och slungades än högt upp i luften än ned i den djupaste afgrund. Columbus förlorade icke heller i denna förskräckliga belägenhet sin besinning; han skref skyndsamt på pergament en kort berättelse om sina upptäckter, inlade den omsorgsfullt i en tom tunna och kastade denna i hafvet, på det att, om han sjelf ginge förlorad, någon underrättelse om hans vigtiga upptäckt dock måhända skulle räddas. Himmelen klarnade emellertid åter, och den 25 februari upptäckte man från Columbus' fartyg land. Det var S:t Maria, en af azoriska öarna. Några spaniorer gingo i land för att bedja i ett kapell, invigdt åt den heliga jungfrun Maria. Den portugisiske ståthållaren tog dem då till fånga, hvilket han redan längesedan fått befallning af sin regering att göra, och utlemnade dem icke förr, än Columbus hotade att förhärja hela ön. Vid slutet af hans färd uppstod en ny storm, som dref honom in i Tajo. Här fick han uppmaning att begifva sig till det kungliga hoflägret. Konung Johan II ångrade nu, att han icke lyssnat till Columbus' förslag. Portugiserna betraktade med afundsjuka blickar spaniorernas lycka, och några hofmän gåfvo till och med konungen det skurkaktiga rådet att låta mörda den store upptäckaren, hvilket Johan dock med förakt afvisade.

Då Columbus slutligen den 15 mars inlöpte i Palos hamn, mottogs han med allmänt jubel; man ringde i klockorna, afsköt kanoner och var nära att qväfva

honom i trängseln, då han steg i land och först begaf sig till ett närbeläget kloster för att tacka Gud. Hofvet uppehöll sig då i Barcelona. Columbus reste derför genom hela Spanien såsom i ett triumftåg, och i sjelfva Barcelona höll han ett festligt intåg, hvarvid den allmänna glädjen och deltagandet nådde sin höjd. Han aflade högtidligt inför tronen berättelsen om sin resa för Ferdinand och Isabella, som mottogo honom i hela sin kungliga prakt såsom en man af högsta rang, och öfverhopades med ärebetygelser och loford. En sådan hänförelse genomträngde de församlade, att, såsom en historieskrifvare säger, det tycktes, som om alla under dessa timmar varit delaktiga af de saligas fröjder i himmelen.

I hela Spanien väckte underrättelsen om att en ny verld blifvit upptäckt allmän rörelse. Inom kort hade ungefär femtonhundra menniskor samlats för att deltaga i den andra färden, som nu skulle ställas till det egentliga guldlandet. Konungen utrustade sjutton fartyg, medsände handtverkare och bergsmän, under det Columbus sörjde för europeiska djur och växter, hvilka han med säkerhet trodde skulle komma att trifvas på dessa härliga öar. Man glömde icke heller att förskaffa sig påfvens investitur, och denne förordnade, att alla land, som lågo på andra sidan om en rät linie, dragen 370 mil vester om Azorerna, skulle tillhöra, spaniorerna, alla, som lågo öster derom, portugiserna. Till följd deraf blef Brasilien sedermera Portugals egendom.

---

3. Columbus' andra resa.
(1493—1496.)

Den 25 september 1493 utlöpte flottan från Cadiz' hamn och tog denna gång en något sydligare kurs. Så fann Columbus den 3 november den första af de karaibiska öarna, som han kallade *Dominica*, derefter

Guadaloupe, *Puertorico* och andra, och på alla dessa mötte han en fiendtligt sinnad menniskoras och spår af den grymma seden att slagta fienderna och äta deras kött. Omsorgen om hans qvarlemnade koloni dref honom emellertid till Hispaniola, dit han ankom den 22 november, men der han till sin stora förskräckelse fann hvarken menniskor eller fästning. De qvarlemnade spaniorerna hade under hans frånvaro satt sig öfver alla hans föreskrifter och befallningar och uppretat infödingarna till nödvärn genom vinningslystnad, röfveri och grymheter. Äfven sinsemellan hade de råkat i tvedrägt. På sina ströftåg kommo de en gång in på en höfdings område i midten af ön, hvilken höfding, till börden en karaib, icke var så skygg och fromsint af sig som de öfriga öboarna. Denne hade med sitt folk öfverfallit och förstört fästningen samt dödat alla spaniorerna.

Columbus grundade nu ett nytt nybygge, som han till sin drottnings ära kallade Isabella. De spaniorer, som följt honom, blefvo emellertid snart missnöjda; de hade hoppats att här finna guld som sand, och nu skulle de ändock arbeta, uppbruka ett aldrig odladt land och bygga hus. Den ringa mängd guldsand, som fans i Hispaniola, var det mödosamt att söka och lönade knapt mödan. Det bittraste missnöje öfver felslagna förhoppningar vaknade hos spaniorerna, hvilka med afund och hätskhet betraktade Columbus, som, ehuru främling, hade att befalla öfver så många spaniorer. Och dock måste Columbus hålla dem till nödigt arbete. Då nu dessutom mycket svåra sjukdomar utbröto, hvilka spaniorerna ådragit sig i det heta klimatet genom utsväfningar, blefvo missnöjet och modlösheten allmänna bland dem.

Columbus skyndade emellertid söderut för att upptäcka det verkliga guldlandet och fann Jamaica. På denna resa blef han sjuk, dessutom saknade manskapet lifsmedel och fartyget var i ett mycket klent tillstånd, hvarför han såg sig nödsakad att återvända till Hispaniola. Då han ankom dit alldeles utmattad, möttes han der af ett fullständigt uppror. Man hade återigen

behandlat indianerna så omenskligt, att dessa, uppmuntrade att göra motstånd mot sina förtryckare, redan hade utkräft hämd på en och annan spanior och beslutit att utrota eller fördrifva dem alla. Med undantag af Guacanagari, som fortfarande var lika trogen och lika vänligt stämd mot Columbus som förr, hade de öfriga höfdingarna slutit ett förbund mot spaniorerna. Columbus måste nu sjelf gripa till vapen. Med 200 man till fots och 20 ryttare drog han (i mars 1494) ut mot indianernas här, som uppgick till många tusende. Men skjutgevärens dunder och ett antal stora blodhundar, som hetsades mot de nakna menniskorna och söndersleto många af dem, lärde dem snart, att den hvite mannens kraft var oemotståndlig. Med denna lätta seger var vildarnas underkufvande fullbordadt. Dem blef nu ålagdt att lemna skatt i guld och bomull, hvarigenom man gjorde dessa svaga menniskor, som icke voro vana vid arbete och ansträngning, till de olyckligaste slafvar.

Emellertid hade ledarna för de missnöjde i kolonien, hvilka redan före Columbus' ankomst lemnat Hispaniola, kommit till Spanien och der framlagt så många anklagelser mot amiralen, att hofvet sände till ön en fullmäktig för att hålla undersökning. Denne uppträdde med sådan förmätenhet, att Columbus lemnade öfverbefälet åt sin broder Bartholomeo, hvilken han till sin stora glädje träffat på Hispaniola, och sjelf reste tillsammans med den fullmäktige till Spanien (i mars 1496).

Tre månader kämpade han under denna färd mot vind och vågor. Förrådet af lifsmedel aftog allt mer, och hungersnöden steg slutligen till en sådan grad, att spaniorerna redan hade i sinnet att slagta och uppäta de medtagna indianerna eller, om detta icke tillätes dem, åtminstone kasta dem öfver bord, på det de icke skulle hjelpa till att förtära den knappa återstoden af lifsmedlen. Columbus, som delade all nöd och försakelse med sitt folk, förmådde det genom sina föreställningar att afstå från sin omenskliga plan, och lyckligtvis visade sig kort derpå kusten af Spanien. Med det lugna medvetandet om sina förtjenster och med ädel

anspråkslöshet framträdde Columbus inför sin monarks tron; ett rättfärdigande var knapt behöfligt, ty blotta anblicken af honom ingaf genast hans kunglige domare den forna aktningen för honom, och då han dessutom framlade prof på alla de upptäckta, rikt välsignade ländernas naturalster, försvann all misstanke, man fattat mot honom. Dock hade ifvern för vidare upptäcktsresor något svalnat, så att hela två år åtgingo för att utrusta en ny eskader. En del af det nya manskapet bestod af förbrytare, hvilka han tyvärr oklokt nog utbedt sig att i brist på andra få till följeslagare.

---

4. Columbus' tredje resa.
(1498—1500.)

Han anträdde denna resa den 30 maj 1498, styrde kurs ännu mer mot söder och kom i närheten af eqvatorn. Här rådde en brännande hetta, luften var såsom i en ugn, tjäran smälte, skeppens fogar skildes åt, vin- och vattenfaten brusto sönder, lifsmedlen förderfvades. Sjöfolket förlorade mod och kraft; Columbus sjelf plågades af giktsmärtor och såg sig tvungen att styra vesterut. Så kom han till ön *Trinidad* vid Orinocoflodens utlopp, hvars häftiga ström höll på att kasta hans fartyg mot klipporna. Af denna flods storlek slöt han till att den icke kunde komma från en ö, och i sjelfva verket hade han också uppnått Amerikas fastland, under det han sjelf trodde sig hafva kommit till en längre söder- och österut belägen del af Asien.

En ögonsjukdom, hvaraf Columbus led, tvang honom att för närvarande uppskjuta alla vidare undersökningar af denna kust och ännu en gång återvända till Hispaniola. Här fann han emellertid, i stället för den vederqvickelse han längtade efter, nya sorger, nya arbeten och faror. Hans broder Bartholomeo hade under hans frånvaro

grundlagt en ny stad, hvars namn, *San Domingo*, hela ön sedermera erhållit. Under det han en gång med en del af sitt manskap företog ett tåg in i en ännu obekant del af ön, begagnade de qvarblifna spaniorerna tillfället att stifta en sammansvärjning mot honom. I spetsen för de sammansvurna stod *Franz Roldan*, som Columbus sjelf upphöjt till öfverdomare på ön. Denne samvetslöse och illasinnade, men mycket begåfvade man belönade det förtroende man skänkt honom med den svartaste otacksamhet. Han uppviglade spaniorerna mot Bartholomeo och dennes yngre broder *Diego*, som likaledes befann sig på ön, och deri lyckades han så väl, att de fleste trädde på hans sida. "Genuesarne," sade han, "vilja skona indianerna blott derför att de ämna göra spaniorerna till slafvar, derför förbjuda de så strängt all misshandling af indianerna; det anstode icke heller spaniorerna att vara tjenare åt några genuesiska äfventyrare." Indianerna märkte med glädje splittringen bland de hvite männen; de gingo öfver till Roldan, och hela ön blef inom kort skådeplats för upproret. I egenskap af ståthållare på ön befann sig Bartholomeo i den farligaste belägenhet. Oaktadt sin oförskräckthet vågade han icke angripa de upproriske, emedan han icke kunde förlita sig ens på deras trohet, hvilka han ännu hade på sin sida. Först då han erhållit förstärkning af nytt manskap, som kommit från Spanien, kunde han kufva de upproriske. Så stodo sakerna, då Columbus anlände.

Utom det förskräckliga upproret inträffade äfven hungersnöd, derigenom att tre spanska fartyg med manskap och lifsmedel drefvos till den kust, der Roldan uppehöll sig. Denne tog lifsmedlen för sin och sitt folks räkning och förmådde fartygens besättningar, som utgjordes af afskrap ur fängelserna, att träda på hans sida. Columbus vågade under sådana omständigheter och då hans manskap var så ringa till antal och så opålitligt icke låta vapnen afgöra saken. Han måste underhandla med de upproriske och tillförsäkra dem allmän eftergift och befrielse från straff. Ja, då de allt detta oaktadt drogo i betänkande att återvända till honom, såg han sig tvungen att till och med bevilja dem vissa

förmåner samt att åter insätta den illasinnade Roldan i hans embete.

Ehuru Columbus till sin konung sände den noggrannaste berättelse om tillståndet på ön, hade dock äfven Roldan och hans kamrater sändt bref till Spanien, i hvilka de sökte rättfärdiga sitt uppror samt förtalade och nedsvärtade Columbus och hans bröder på det hätskaste sätt. Till deras osanningar lyssnade med nöje amiralens fiender vid hofvet. Oupphörligt bestormade de med sina berättelser och osanningar den äfven derförutan misstänksamme Ferdinand, som redan länge ångrat, att han lagt en så stor makt i Columbus' händer, i synnerhet som denne var utländing. Då Columbus sjelf hade föreslagit, att en opartisk man skulle såsom skiljedomare skickas till Hispaniola för att undersöka förhållandena, så utnämde konungen dertill en spansk ädling, *Franz de Bovadilla.* Men denne skulle icke blott uppträda såsom skiljedomare, utan han hade äfven af konungen erhållit fullmakt att, om han funne de mot Columbus framstälda beskyllningarna grundade, afsätta denne och sjelf intaga hans plats. Ingenting var naturligare än att en man, sådan som Bovadilla, skulle hysa önskan att nu också verkligen finna Columbus skyldig för att kunna undantränga honom. Genast vid sin ankomst (1500) till Hispaniola tog han utan undersökning den händelsevis frånvarande Columbus' hus i besittning. Derpå befalde han hvar och en att erkänna honom såsom den nye ståthållaren och sände till Columbus en redan på förhand utfärdad kunglig skrifvelse, hvari honom meddelades hans afsättning. Nu först började han en laglig undersökning med honom och uppmanade hvar och en att framlägga sina klagomål mot Columbus. Denne fördrog all smälek med lugn undergifvenhet, lät allt hafva sin gång och anhöll blott att blifva hörd. Under det Bovadilla genast försatte i frihet alla dem, som Columbus för förseelser låtit fängsla, gaf han, utan att gifva den värdige mannen tillfälle att försvara sig, befallning om att han och hans bröder skulle fängslas och att de hvar och en på ett särskildt skepp skulle

föras till Europa. Med djup förtrytelse bevittnade alla välsinnade spaniorer deras fängslande.

Då Columbus såg amiralen, som skulle öfverföra fångarna till Spanien, inträda i hans fängelse, trodde han, beredd som han var på det yttersta, att man komme för att föra honom till döden. När man försäkrade honom, att man skulle stiga ombord för att afsegla, föreföll det honom, som om han återvände från döden till lifvet. Om bord på fartyget kommo amiralen och kaptenen vördnadsfullt fram till honom och ville aftaga hans bojor, men Columbus tillät det icke. "Nej," sade han i känslan af sin värdighet, "deras majestäter hafva skriftligen befalt mig att lyda Bovadillas befallningar; på uppdrag af dem har han kastat mig i bojor, jag vill bära dem, tills de sjelfva befalla, att dessa bojor skola aftagas mig, och jag ämnar bevara dem såsom minne af den belöning, mina tjenster funnit." Han befalde sedan sin son att nedlägga dem i hans graf. *)

Detta sätt att återföra honom väckte allmänt missnöje i Spanien. Sjelfva Isabella greps af medlidande och förtrytelse vid underrättelsen om huru illa den store mannen behandlats, och Ferdinand fruktade att stöta sig med hela sitt folk. Derför försattes fångarna genast vid landstigningen i Cadiz i frihet och befriades från sina bojor, hvarförutom Isabella skickade Columbus 2,000 dukater, för att han på ett anständigt sätt skulle kunna uppträda vid hofvet. Han kom och kastade sig tigande, med en blick af kränkt värdighet ned på trappstegen till tronen. På en lång stund kunde han ej tala för tårar och snyftningar, men hemtade sig småningom och höll ett lika gripande som öfvertygande försvarstal. Äfven denna gång mottog han talrika försäkringar om konungaparets ynnest; den egendom, som fråntagits honom, återstäldes, och Bovadilla blef afsatt. Likväl tycktes hofvet icke vidare tänka på den öfverenskommelse, det ingått med Columbus, utan sände en annan, spanioren Don *Nicolas de Ovando*, såsom ståthållare till kolonien.

---

*) Det senare har på sista tiden blifvit bestridt såsom osant.

5. Columbus' fjerde resa (1502—1504) och död (1506).

Columbus kunde icke tillbringa sitt lif i lugn och overksamhet, och så vaknade hos honom efter några år den gamla böjelsen att fara ut på upptäcktsresor. Han trodde sig på sin förra resa hafva upptäckt fast land och ville nu försöka, om han icke någonstädes här kunde finna en genomfart till Indien. Han framstälde alltså sin plan för hofvet. Isabella var honom bevågen och skänkte honom fullt förtroende. Ferdinand afundades portugiserna deras upptäckter i Indien och önskade dessutom genom en ny sjöresa afböja Columbus' anspråk på ståthållareplatsen öfver San Domingo. Denne erhöll derför nu fyra temligen dåliga fartyg, med hvilka han den 9 maj 1502 seglade från Cadiz. Ett af dem var så dåligt, att det redan under de första veckorna sprang läck, och Columbus såg sig tvungen att styra kosan till Hispaniola för att der utbyta det mot ett bättre. Här väntade honom den snödaste otacksamhet och den djupaste förolämpning. Ovando vägrade honom till och med att få taga sin tillflykt in i öns hamn, som han sjelf med så många faror hade upptäckt. Columbus såg af bestämda förebud, att en häftig storm skulle utbryta, och då ståthållaren just stod i begrepp att låta en ansenlig flotta afgå till Spanien, gaf han honom rådet att ännu några dagar uppskjuta dess afsegling. Man försmådde emellertid hans råd lika mycket som man envist vägrade att släppa honom in i hamnen. Men himlen hämnades uppenbarligen den smälek man tillfogat den oskyldige mannen. Den storm han förutsett utbröt verkligen. Sjelf hade han träffat kloka förberedelser och räddade sina fartyg, hvaremot hela den rikt lastade flottan, bestående af 18 fartyg, som hade afseglat till Spanien, blef med undantag af blott tre fartyg ett rof för vågorna. Här funno äfven Roldan och Bovadilla, som voro med på flottan, lönen för sina skurkstreck.

Columbus uppsökte nu fasta landet och seglade längs kusten från Kap Gracias a Dios söderut ända till Portobello, men fann icke den genomfart han hoppats på. Äfven hans önskan att anlägga en koloni i detta sköna land omintetgjordes genom hans spaniorers omättliga vinningslystnad. Han måste skyndsamt lemna platsen och efter en hel rad af olyckshändelser nådde han slutligen Jamaica den 14 juni 1503. På hela denna resa hade han haft att kämpa med förfärliga stormar, som voro förenade med ännu förfärligare åskväder och som upprörde hafvet från djupet och kringslungade fartygen med en så rasande våldsamhet, att det bestörta manskapet förlorade all besinning. Två af hans dåliga fartyg hade gått till botten; de båda andra kastades flere gånger mot hvarandra så häftigt, att de voro nära att krossas. Att reparera dem var icke att tänka på, och den store verldsupptäckaren hade nu den tröstlösa utsigten att nödgas sluta sitt lif i elände bland vildarna. För att undgå ett så sorgligt öde företogo sig två modige män, spanioren *Mendez* och genuesaren *Fiesco*, ett djerft vågstycke. På urhålkade trädstammar eller kanoter foro de till Hispaniola, en längd af fyrtio sjömil. Tio dagar rodde indianerna, som de medtagit, genom det upprörda hafvet; flere dukade under af ansträngningen och af den plågande törsten, emedan dricksvattnet tagit slut. Alla voro de nära att försmäkta, då de uppnådde ön. Der blefvo de qvarhållna ett helt år af Ovando, och denna tid var för Columbus den olyckligaste han upplefvat. Hans framskridna ålder, hans sorger och ansträngningar hade medtagit hans kroppskrafter, han led nästan ständigt af gikt och kunde endast sällan lemna sängen. Hans folk ville icke mera lyda honom; alla hans varningar att icke mer förorätta indianerna föraktades; en hop spaniorer lemnade honom för att ströfva omkring på ön och plundra; indianerna drogo sig derför alldeles tillbaka och upphörde att tillföra dem några lifsmedel. Endast den sjuke Columbus' klokhet och kunskaper räddade honom och manskapet från hungersdöden. Han hade beräknat en månförmörkelse och förkunnade för vildarna

sin Guds vrede öfver deras uppförande, och denna vrede skulle de kunna se samma afton i fullmånens ansigte. De sågo verkligen med förskräckelse den klara månskifvan förmörkas, bådo den fruktade främlingen att medla för dem och lofvade att tillföra honom så mycket lifsmedel han önskade. Under tiden fortfor den hop, som flytt bort, att plundra och stämplade till och med mot amiralens lif, så att Bartholomeo Columbus blef tvungen att leverera de upproriske en formlig batalj, i hvilken flere af de senare dödades. De öfriga underkastade sig åter Columbus. Slutligen anlände äfven Mendez och Fiesco med två fartyg för att hemta de öfvergifne; det ena hade den trogne Mendez hyrt; det andra hade Ovando sändt. Tärd af sjukdom och bekymmer, kom Columbus till Hispaniola och begagnade första lägenhet att segla öfver till Spanien (1504).

Här fick han den sorgliga underrättelsen, att Isabella, hans beskyddarinna, hade aflidit. Med henne var hans sista förhoppning försvunnen. Fruktlösa voro nu alla hans ansökningar hos konungen att insätta honom i de utlofvade embetena och värdigheterna; förgäfves infann han sig äfven vid hofvet; den trolöse Ferdinand förstod att med allahanda svepskäl undandraga sig uppfyllandet af öfverenskommelsen dem emellan. Columbus hade slutligen äfven smärtan att erfara, att man förringade värdet af hans upptäckt, hvilken, en gång gjord, föreföll alla så lätt och naturlig, att man menade, att hvarje annan skulle hafva kunnat göra den lika bra.*) Han öfverlefde icke länge sin beskyddarinna, Isabella. Han dog den 20 maj

*) En gång satt Columbus till bords i sällskap med sådana personer, som tyckte Columbus' upptäckt vara synnerligt lätt, och vid detta tillfälle framsattes kokta ägg. Columbus tog ett ägg och frågade de närvarande, om någon af dem kunde ställa det samma på spetsen, så att det stode för sig sjelft. Flere försökte det, men förgäfves. Då tog Columbus ägget, knackade sönder det i ena ändan, och ägget stod. »Ja,» ropade nu alla, »det hade vi också kunnat göra.» Columbus svarade leende: »Mycket riktigt; skilnaden är blott den, att I kunden göra det, och att jag verkligen gjort det.» Sanningen af denna anekdot drages dock numera i tvifvelsmål.

1506 i Valladolid, femtionio år gammal, utan att man uppfylt något af de löften, man gifvit honom. Hans broder förde hans lik till San Domingo, hvarifrån det år 1795 öfverfördes till Havana på ön Cuba. Det blef först Columbus' son, Diego, som omsider erhöll ståthållareskapet öfver de nyupptäckta länderna, i synnerhet derför att han gifte sig med dottern till en förnäm man och derigenom förskaffade sig en inflytelserik förespråkare hos konungen.

Om de nyupptäckta länderna lemnade *Amerigo Vespucci*, en florentinsk köpman, som efter 1497 företog flere resor dit, den första utförliga berättelsen. Då man länge kände den nya verldsdelen blott af Amerigos bok, så vande man sig att kalla den Amerika, d. ä. Amerigos land, ehuru den med större skäl bort kallas Columbia. Till en början ansåg man landet icke för en egen verldsdel, utan för en del af Indien, hvarför ännu i dag öarna mellan Nord- och Sydamerika kallas Vestindien, hvaremot man kallar det egentliga Indien i Asien för Ostindien.

3.

Ovando. — Las Casas.

Ovando, ståthållaren i Hispaniola, misshandlade indianerna på det grymmaste och omenskligaste sätt. Så småningom blef det bruket rådande att fördela de olyckliga infödingarna bland de spanska kolonisterna för att biträda dem vid den fruktbara jordens odling och vid bergsbruket. På samma gång dessa svaga och vid arbete ovana menniskor sålunda tvungos till arbeten, som öfverstego den starkaste mans krafter, var den kost, som bestods dem, lika dålig som otillräcklig.

Då de spanska bergverksföreståndarna sutto vid sina rika måltider, kröpo de uthungrade indianerna såsom hundar kring borden, längtande efter att ett ben skulle kastas åt dem. Sökte de undandraga sig denna omenskliga behandling genom att fly upp till bergen, så jagades de såsom vilda djur, piskades på ett förskräckligt sätt och slogos i bojor. Härigenom utdogo under sina grymma herrars misshandling de olyckliga indianerna så hastigt, att af Hispaniolas en million menniskor knapt 60,000 funnos qvar efter femton års förlopp. Till det mest upprörande hör Ovandos sätt att gå till väga mot drottning *Anacoana*.

Denna furstinna herskade öfver en vidsträckt del af ön och var en trofast vän till europeerna, till hvilka hon också villigt och regelbundet utbetalade den skatt, man pålagt henne och hennes folk. En gång tågade Ovando med 300 man fotfolk och 90 ryttare in i denna landsdel under förevändning att aflägga ett besök hos drottning Anacoana för att ännu fastare tillknyta det vänskapsförbund, som rådde mellan henne och spaniorerna. Den oförstälda drottningen var högeligen glad öfver detta besök, samlade omkring sig de under henne lydande kazikerna och gjorde allt för att spaniorernas vistelse hos henne skulle blifva så angenäm som möjligt. Sedan hon låtit anställa allahanda lekar och nöjen till sina gästers ära, utbad sig äfven Ovando tillåtelse att i sin ordning få för henne anordna ett nöje efter europeiskt bruk. Följande dag uppträdde han i spetsen för sitt rytteri, under det hans fotfolk besatte alla vägar, som ledde till platsen. Sjelf red han med sitt följe i slutna led ända fram till drottningens palats, hvilket bestod af ett af en mängd pelare uppburet tak. De fredliga indianerna kunde icke nog beundra det vackra i detta krigiska skådespel. Men plötsligt lade Ovando handen på sitt ordenskors. Detta var det aftalade tecknet. I samma ögonblick blottades alla svärd; man störtade sig i raseri öfver de af plötslig förskräckelse betagna indianerna, nedhögg en mängd af dem, grep drottningen och band kazikerna vid palatsets pelare. Derpå gaf Ovando befallning, att palatset

skulle antändas, och inom kort voro de olyckliga offren för hans trolöshet och grymhet förtärda af lågorna. Drottningen bortsläpades till San Domingo, der man för skens skull nedsatte en domstol och anklagade henne för affall från spaniorerna. Hon dömdes till döden och hängdes. Efter denna tid vågade indianerna icke mer undandraga sig det odrägliga ok, hvarunder de suckade. Naturligt var det äfven, att vildarnas hat mot spaniorerna nu steg till sin höjd. Då europeerna eröfrade Cuba, blef kaziken Hatuei, som försökte göra motstånd, dömd att brännas. Bunden vid en påle, stod han redan på ett bål, då en franciskanmunk kom fram till honom för att skildra för honom de saligas boning efter döden, himmelen. "Finnes det äfven spaniorer på denna lyckliga ort?" frågade kaziken. "Ja," svarade munken, "men endast goda." — "Den bästa är en usling," svarade Hatuei, "jag vill icke komma till ett ställe, der jag träffar någon enda af detta förbannade slägte."

Under sådana omständigheter var det blott de andliga, i synnerhet dominikanmunkarna, som höjde sin röst för att skydda indianerna. Bland dem, som med nit och vältalighet predikade mot denna okristliga behandling af vildarna, lyser främst en vid namn *Bartholomeo de Las Casas.* Han var en af de prester, som kommit till Amerika med Columbus på hans andra resa, och en ifrig försvarare af indianerna. För att äfven genom eget föredöme gifva sina predikningar till indianernas försvar mera eftertryck, var han den förste, som försatte sina slafvar i frihet. Då man emellertid på öarna föga brydde sig om hans predikningar, företog han flere resor till Spanien och sökte vinna på sin sida konungen och hans råd. Men detta lyckades honom blott till en del och för kort tid. Dock egnade han, om också misskänd och förföljd af spaniorerna, hela sitt lif åt det vackra värfvet att verka för lindrandet af indianernas sorgliga lott. Såsom biskop i Chiapa i Mejico uppmanade han sedan de andlige att icke meddela syndernas förlåtelse åt någon spanior, som vägrade att frigifva sina amerikanska slafvar. Alla biskopar i

den nya verlden gingo in härpå vid ett i Mejico hållet möte. Sålunda voro de andlige de, som efter förmåga mildrade amerikanernas sorgliga belägenhet.

Med tiden blef det allmänt bruk att i stället för de svaga amerikanerna använda vid landets uppodling de starkare negrerna, som man förde från Afrika ut till den nya verlden. Vanligen nämner man den ädle Las Casas såsom den, hvilken för att skona de arma indianerna rådt till att hemta negrer från Afrika. Men man gjorde detta redan före hans tid, och den menniskoälskande Las Casas är oskyldig till denna vanhedrande menniskohandel.

4.

Nuñez de Balboa. — Fernando Magelhaens.

Lusten att upptäcka nya länder och begäret att derigenom komma i besittning af stora rikedomar gåfvo emellertid fortfarande anledning till nya upptäcktsresor. På en af dessa upptäcktes (1512) Florida. Mera betydande voro dock de upptäckter, som gjordes af *Nuñez de Balboa.* Han hade anlagt den första staden på Panamanäset, S:ta Maria. Han var en djerf och klok, men för öfrigt rå man, som för sin företagsamhets skull blifvit af sina kamrater satt i spetsen för de ströftåg, som de företogo från S:ta Maria. För att erhålla kunglig bekräftelse på denna sin utnämning till befälhafvare sökte han under sina färder indrifva så mycket guld som möjligt af vildarna. En gång märkte en ung kazik spaniorernas stora lust efter guld och framtog ett stort förråd af denna i hans ögon värdelösa metall för att skänka dem det. Då han nu såg, huru spaniorerna vid vägningen och delningen af guldet

råkade i strid med hvarandra, sade han: "Ni gör orätt i att råka i strid för en sådan lapprisaks skull; om ni verkligen uppskattar guldet så högt, så vill jag visa er ett land, der ni kan finna så mycket ni önskar deraf. Konungen öfver detta land är dock en mäktig herre, och om ni ärnar angripa honom, måste ni vara flere till antalet." Indianen menade Peru. Såsom han försäkrade, låg det sex dagsresor söderut, der ett nytt verldshaf började, hvaraf guldlandet begränsades. Balboa förmodade med rätta, att detta var det haf, som Columbus här visserligen sökt, men aldrig funnit, och på hvilket man skulle kunna komma till Ostindien genom att fara vesterut.

Med 190 kamrater bröt han upp för att styra kosan mot det utpekade guldlandet, och på denna färd följdes han af den unge kaziken och tusen indianer, som tillförde spaniorerna lifsmedel. De djerfva äfventyrarna hade att kämpa mot outsägliga svårigheter och hinder. Vägen ledde genom moras och tätt igenvuxna skogar och öfver höga berg, fulla med en oräknelig mängd ormar och giftiga krypdjur. På flere ställen möttes de af kaziker med deras folk, som med vapenmakt ville hindra deras vidare framträngande. Dessa angrepo de, besegrade och tillbakaslogo dem genom verkningarna af sina skjutgevär samt medels väldiga hundar, som de hetsade emot dem. Emellertid hade man i stället för sex dagsresor redan tillryggalagt tjugufem, och dock hade man trots alla ansträngningar de flesta dagar ej skridit fram mer än en mil. Slutligen kommo de till ett högt berg. Indianerna antydde för dem, att, då de bestigit detta, skulle de få se oceanen ligga framför dem. Balboa ville icke låta någon annan göra honom äran stridig af att hafva varit den första, som gjort en sådan upptäckt och hänförts deraf. Han steg alldeles ensam upp på bergets spets, och framför hans glädjedruckna blickar låg det omätliga verldshafvet utbredt. Han föll på knä och tackade Gud för denna upptäckt. Nu läto icke heller hans kamrater längre hålla sig tillbaka; äfven de uppstego på berget och delade sin anförares hänförelse.

Derpå gick Balboa ned till kusten, steg med svärd och sköld ned i vattnet ända till bröstet och tog verldshafvet i besittning för konungens af Spanien räkning (1513).

Balboa fann här mera guld och perlor; också bekräftades af infödingarna sagan om ett guldland, som skulle finnas längre mot söder. Men då hans manskap icke var nog talrikt och de flesta derjämte blifvit svaga och sjuka, vände han tillbaka till S:ta Maria i början af år 1514. Skyndsamt sände han bud till Spanien med en del af det dyrbara byte han gjort och bad om en förstärkning af ungefär 1,000 man för att kunna företaga ett tåg till det i söder belägna guldlandet. I Spanien väckte underrättelsen om hans upptäckt en ofantlig glädje, ty man trodde sig ändtligen hafva funnit en annan väg till Indien än den, som portugiserna upptäckt. Konung Ferdinand uppförde sig lika orättvist och misstroget mot den förtjenstfulle Balboa, som han en gång gjort mot Columbus. Icke Balboa, utan en talanglös person vid namn *Pedrarias* sändes öfver med 15 fartyg och 1,200 soldater samt utnämdes till ståthållare öfver Panama. Dessutom hade 1,500 andra spaniorer frivilligt slutit sig till honom, hvilka hoppades få tillfredsställa sitt begär efter guld, ty i Spanien gick en berättelse, att man blott behöfde kasta ut ett nät i hafvet för att få guld.

Så snart Pedrarias inlupit i Dariska viken, sände han en officer för att underrätta Balboa om att han blifvit afsatt och en ny ståthållare utnämd. Då han träffade Balboa, var denne klädd i en grof bomullströja, i dåliga benkläder samt i skor, som voro flätade af bast. Han var jämte några indianer just sysselsatt med att täcka sin hydda med rör. Så stor än Balboas förvåning var öfver denna oväntade otacksamhet och huru mycket än hans soldater, hvilkas antal hade vuxit till fyrahundra, uppmanade honom att med vapen i hand göra sin rätt gällande till denna plats, så underkastade han sig dock konungens bestämmelse och den nye ståthållarens befallningar. Pedrarias första hand-

ling var att döma honom till penningböter för något, hvarför man förut anklagat honom.

Det ohelsosamma klimatet bortryckte emellertid många af Pedrarias folk. De öfriga genomströfvade landet, plundrade och misshandlade infödingarna på det omenskligaste sätt, så att det vänskapliga förhållande Balboa åstadkommit med flere kaziker inom kort stördes. Konung Ferdinand insåg slutligen sitt misstag; han utnämde Balboa till ståthållare öfver alla vid Söderhafvet belägna länder och befalde tillika Pedrarias att understödja honom i alla företag, och att sjelf icke företaga något utan hans råd.

Balboa förskaffade sig nu under stora svårigheter fyra små krigsfartyg, brigantiner, med hvilka han ämnade eröfra Peru. Han stod just i begrepp att begifva sig åstad med sitt manskap, då ett bud kom från Pedrarias med anhållan om ett samtal på bestämdt ställe. I samma ögonblick han anlände dit, lät den baksluge Pedrarias, i hvars hjerta afund och svartsjuka å nyo vaknat, genast fängsla honom. Han beskyldes för att umgås med förrädiska planer emot konungen och ståthållaren och dömdes till döden. Alla spaniorerna och till och med domarne bådo för den olyckliges lif. Förgäfves. Den förtjenstfulle Balboa framfördes och halshöggs offentligen (1517). Den skurkaktige Pedrarias fullföljde ej Balboas verk, och det redan förberedda tåget blef om intet.

Äran af att slutligen hafva påträffat den länge sökta vägen vesterut till Indien tillkommer portugisen *Fernando Magelhaens.* Han afseglade den 10 augusti 1519 från Sevilla, färdades längs Sydamerikas kust och undersökte hvarje vik. Den 12 januari 1520 kom han till den stora floden La Platas breda mynning. Från denna punkt hade han att kämpa med farliga klippor och svårt väder och måste den 31 mars inlöpa i S:t Julians hamn för att der afbida vintern, hvilken, såsom bekant är, inträffar på andra sidan eqvatorn, då det

ännu är sommar hos oss. Här lärde europeerna för första gången känna en menniskoras af ovanlig kroppsstorlek, alla sju fot och deröfver. Deras ansigten voro rödmålade; omkring ögonen hade de gula streck och på kinderna två hjertformiga fläckar. De voro klädda i pelsverk och förstodo att sköta pil och båge. De åto i förhållande till sin storlek. Magelhaens hade tagit två af dem till fånga för att föra dessa underbart stora menniskor med sig till Europa. Hvar och en af dem åt hvarje dag en full korg med skeppsknallar och drack ur ett halft ämbar vatten utan att hemta andan. Råttor åto de råa, till och med utan att taga skinnet af dem. Magelhaens kallade dessa jättemenniskor patagonier.

Han hade äfven att bekämpa missnöje och myteri bland sitt folk. Redan i Patagonien hade hans manskap fattat beslutet att mörda honom. Sammansvärjningen upptäcktes, och två af de brottslige afrättades.

Slutligen kommo de till ett smalt sund, som var inneslutet af höga snötäckta berg. Magelhaens seglade under tjugu dagar genom detta slingrande och högst farliga sund, som efter honom benämnes Magelhaenssundet. Den 27 november 1520 fingo de slutligen till sin stora glädje det oöfverskådliga hafvet i sigte. Manskapet göt tårar af glädje och tacksamhet mot Gud. Men af de fem fartyg, med hvilka han afseglat, hade två gått förlorade; med de tre öfriga fortsatte han sin färd och styrde ut på den omätliga oceanen. En gynsam vind dref honom nu så oafbrutet framåt öfver detta vidsträckta haf och himmelen var så oföränderligt klar, att Magelhaens föranleddes att kalla detta haf Stilla hafvet. Under en tid af tre månader och tjugu dagar ilade de tre fartygen sålunda framåt, utan att man såg land. För en så lång resa hade man icke försett sig med lifsmedel. Skeppsskorporna, som de seglande förde med sig, voro icke mera bröd, utan blott mörja, blandad med maskar och luktande förskräckligt. Vattnet var ruttet. För att icke dö af hunger måste de bereda sig mat af de oxhudsstycken, som voro fästa kring tågen. "Dessa läderbitar," säger en resebeskrifvare, som deltog

i färden, “voro så hårdnade af sol och vind, att vi under fyra à fem dagar måste uppmjuka dem i hafsvatten. Derpå stekte vi dem på kol för att kunna äta dem. Ofta åto vi äfven sågspån, och råttor hade blifvit en så eftersökt föda, att man betalde dem med en half dukat stycket. I följd af detta lefnadssätt insjuknade nästan hela manskapet, och nitton dogo.“ — Den 6 mars 1521 upptäckte de slutligen en ögrupp, som de för deras tjufaktiga invånares skull kallade *Ladronerna* eller Tjuföarna, hvilket namn de ännu bibehålla. Det klara vattnet och öfverflödet på uppfriskande frukter, i synnerhet kokospalmens, samt en klar, mild luft återstälde inom kort alla sjuka. Magelhaens seglade derefter till de öar, som sedermera fingo namnet *Filippinerna.* Men här fann han sin död i en strid mot de fiendtliga infödingarna den 27 april 1521.

Det öfriga manskapet fortsatte nu på två fartyg resan och uppnådde den 8 november den stora ön *Borneo* och derefter *Timor*, en af Moluckerna. Här funno de portugiser, som icke blefvo litet förvånade öfver att se europeer komma österifrån och som snart började fiendtligheter. Manskapet på det ena mycket skadade fartyget måste öfverlemna sig till portugiserna; det andra, som nu var det enda öfriga, och som kallades Victoria, intog skyndsamt en stor last moluckiska kryddor, afseglade med kurs på Goda-hopps-udden och inlöpte slutligen efter många motgångar den 6 september 1522 i Sevillas hamn, hvarifrån det tre år förut utgått. Detta var *den första resan kring jorden.* Af 237 personer, som seglat ut, återvände blott aderton, och af dessa voro de flesta sjuka.

5.

Ytterligare upptäckter af portugiserna. Vasco de Gama. — Cabral. — Pacheco Pereira.

Under konung Emanuels af Portugal regering utrustades en flotta af fyra skepp för att vidare fortsätta på den af Bartholomeo Diaz upptäckta vägen öfver Indiska oceanen. Hon afseglade den 9 juli 1497. I spetsen för den samma stod den utmärkte sjömannen *Vasco de Gama*. Hans reskamrater, som icke voro flere än hundra till antalet, voro långt ifrån modiga; de fruktade för att de skulle föras mot en säker död och sökte genom fasta och böner mildra himmelens vrede. Gama kom till Kap under den minst gynsamma tiden på året. Detta fann han snart till sin förskräckelse, ty stormarna voro så förfärliga, att de hotade att hvarje ögonblick sänka hans fartyg i afgrunden. Men ännu mera hotade honom förtviflan bland hans män, som mera än en gång i sin oupphörliga dödsångest stodo i begrepp att kasta öfver bord den i deras tanke dåraktige upphofsmannen till denna färd. Gama segrade emellertid genom sin ståndaktighet öfver alla faror; han lät slå de uppstudsige i bojor, stälde sig sjelf vid rodret, och så seglade de slutligen den 20 november omkring Kap för gynsam vind. Dock vågade sig Gama icke genast ut på öppna hafvet, utan lade i land på östra kusten af Afrika för att höra efter, om man icke här kunde lemna honom några underrättelser om Indien. Ju längre mot norr han kom förbi hottentotternas land längs kusten af Sofalaviken, dess flere tecken fann han till välstånd och samfärdsel med Indien. Först i Mosambiks hamn såg han fartyg med segel. I dessa fartyg fans ingen enda spik; bräderna vora sammanbundna med rep af kokospalmen, och med sådana voro

äfven fogarna tillstoppade. Seglen voro af palmblad, och några af de större fartygen hade kartor och kompass. Här funno de alla slags indiska alster och muhammedaner, som från Indien förde dessa varor till Röda hafvet. Nu voro de säkra om att uppnå målet för sin resa. Gama seglade upp till Melinde tätt under eqvatorn. Här blef han vänligt mottagen, erhöll sjöfolk, som redan flere gånger varit till Ostindien, och seglade derpå en väglängd af sjuhundra mil öfver oceanen samt inlöpte den 20 maj 1498 i Calicuts hamn.

Sålunda var målet för det djerfva företaget uppnådt och sjövägen till Ostindien funnen. Men portugiserna märkte snart, att de, så få som de voro, icke skulle kunna göra några eröfringar, ej heller inleda någon handel med sina bjellror, glaskoraller och andra lysande småsaker. Ty hinduerna voro inga råa vildar, utan lefde i blomstrande välstånd, hade städer, manufakturer, handel och åkerbruk, och deras konung var omgifven af en präktig hofstat. En köpman från Tunis, som uppehöll sig här för handel, blef mycket glad öfver att så oförmodadt träffa europeer här. Gama lät af honom föreställa sig för Samorin eller konungen af Calicut och hyste förhoppning om att kunna åvägabringa en fördelaktig handelsförbindelse, då araberna, som af en sådan förbindelse hade att frukta den menligaste inverkan på sin ostindiska handel, af afund störde den lyckligt började underhandlingen. De gjorde portugiserna misstänkte, såsom komme de för att beröfva konungen hans rike, så att Gama slutligen var glad öfver att han och hans kamrater kunde komma derifrån med lifvet. Han seglade skyndsamt till Melinde och derifrån omkring Kap till Europa samt inlöpte i Tajo den 29 augusti 1499.

Redan följande år utsände konung Emanuel en ny flotta på tretton fartyg under befäl af amiralen *Cabral*, som erhöll uppdrag att, om underhandlingar i godo icke bure någon frukt, genom vapenmakt skaffa sig fast fot i Indien och utbreda kristendomen derstädes med godo eller ondo. Cabral styrde på denna resa längre vesterut än hans föregångare och uppnådde

Brasilien i Sydamerika. Han tog landet i besittning med vanliga ceremonier för konungens af Portugal räkning och sände ett af sina fartyg med underrättelse härom till Lissabon.

Med de öfriga seglade han den 5 maj 1500 vidare från Brasilien och styrde kurs på Goda-hopps-udden. På denna färd öfverraskades han af en förskräcklig storm och hade smärtan att se flere af sina fartyg och med dessa Kaps upptäckare, Bartholomeo Diaz, inför hans ögon uppslukas af hafvet. Efter många faror framkom han slutligen med blott sex fartyg till Melinde, och den 13 september inlöpte han i Calicuts hamn. Här hade han ett möte med Samorin och förklarade för honom, att han vore sänd för att för guld och silfver uppköpa indiska varor samt anhöll om att få anlägga ett handelsfaktori. Samorin beviljade detta till en början, men genom muhammedanernas ränker uppkommo snart stridigheter. Portugiserna angrepos i sitt faktori, och flere dödades. Cabral tog en blodig hämd på hinduerna, uppbrände flere fartyg för dem och lät beskjuta Calicut. Derpå gick han till sjös, besökte de båda lydkonungarna af Cochin och Cananor, hvilka vänligt mottogo honom, emedan de hyste afund och hat mot Samorin, af hvilken de stodo i beroende, samt försåg sig hos dem med en rik laddning af peppar och ingefära, med hvilken han lyckligt ankom till Portugal den 23 juni 1501.

Portugiserna insågo snart, att en större styrka vore erforderlig, för att de skulle kunna fatta fast fot i Indien. Derför afseglade Vasco de Gama år 1502 med en stor flotta, som kort derpå följdes af flere mindre eskadrar. Han besköt Calicut en hel dag, gjorde ett rikt byte af guld, perlor, ädelstenar och specerier samt anlade ett litet fäste på Cochins område, hvars konung förde krig med Calicut. Sedan flottorna intagit en dyrbar last af indiska varor, anträdde de återfärden. För att försvara fästet qvarstannade *Pacheco Pereira* med 160 man. Denne var en man med utmärkt hjeltemod och utförde der hjeltebragder, som gränsa till det underbara. Knapt hade nämligen flottorna afseglat,

förrän Samorin tågade ut från Calicut med hela sin krigsmakt, som bestod af 60,000 man, väpnade med skjutgevär. Endast besättningens häpnadsväckande tapperhet, anförarens själsnärvaro och den europeiska krigskonstens öfverlägsenhet gjorde ett försvar möjligt. Alla Samorins anfall blefvo fruktlösa. Efter sex månader upphörde han, full af vrede och blygsel, med kriget, som hade kostat honom 18,000 menniskors lif. Pereiras hjeltemod väckte en så allmän beundran, att man vid hans återkomst till Lissabon förde honom under högtidligt jubel till domkyrkan, der biskopen höll ett loftal till hans ära. Äfven han tillhörde de oegennyttiga hjeltar, som äro nöjda med blotta äran; han hade vägrat mottaga en ansenlig gåfva, som Cochins herskare erbjudit honom, och blott anhållit om ett skriftligt intyg af denne om de bragder, han utfört i Indien. Konungen utnämde honom sedan till öfverbefälhafvare i Guinea. Men der föll han oaktadt sin redbarhet ett offer för sina fienders ränker; han blef på grund af en nedrig anklagelse kastad i fängelse. Efter någon tid upptäcktes hans oskuld; man återgaf honom friheten, men tänkte icke mera på hans forna förtjenster, utan lät honom dö i armod.

6.

Francesco de Almeida, Alfonzo de Albuquerque, ståthållare i Ostindien.

År 1505 sändes en flotta af tjugutvå fartyg till Ostindien under befäl af *Francesco de Almeida.* Han hade i uppdrag att anlägga fästen på några dertill lämpliga ställen och derpå antaga titel af vicekonung. Han tvang de indiska furstarna att erkänna konungens

af Portugal öfverhöghet, att betala skatt och tillåta anläggandet af faktorier, ja, till och med citadell i deras egna hufvudstäder. Derjämte tvungo portugiserna infödingarna att sälja sina varor till dem mot bestämda pris och icke inlåta sig i handel med andra, så länge de sjelfva icke fått tillräckliga förråd. Det var naturligt, att dessa inskränkningar väckte den största förbittring bland hinduerna och en häftig åtrå att afskaka sig främlingarnas förhatliga ok. Dock förmådde de icke uträtta något mot Almeidas och hans krigares oemotståndliga tapperhet. Hans son Lorenzo var den första portugis, som kom till Ceylon, kanelens hemland, och förvärfvade ett odödligt hjelterykte. I spetsen för elfva fartyg dref han 200 fiendtliga på flykten, hvilka Samorin med uppbjudande af alla sina krafter hade sändt emot honom. Denna indiska furste väntade sig verksam hjelp af sultanen öfver Egypten och Syrien, hvilken led icke ringa förluster genom portugisernas handel. Då nu äfven venetianerna sågo sin handel hotas af portugiserna, hvilka sökte spärra persiska viken och Röda hafvet, understödde de sultanen af Egypten med allahanda krigsförnödenheter. Då sände sultanen en flotta till de indiska farvattnen. Almeidas son Lorenzo drog henne till mötes med några fartyg. Hans belägenhet blef farlig; dock tänkte han icke på återtåg, ehuru en fiendtlig kula bortslet halfva hans lår; han qvarstannade på fördäcket och utdelade sina befallningar, ända tills en andra kula dödade honom. Återstoden af manskapet försvarade sig ännu, tills alla voro sårade och krutförrådet slut. Almeida hämnades sin hjeltemodige sons död genom en lysande seger. Sedan han erhållit förstärkningar från Portugal, tillfogade han den egyptiska flottan ett sådant nederlag, att den nästan helt och hållet förstördes (1509). Samma år kallades han tillbaka till Portugal, men på återvägen dit efter sina stora bedrifter i Indien hade han olyckan att blifva på afrikanska kusten mördad af vilda hottentotter.

Efter Almeidas död blef *Alfonzo de Albuquerque* ståthållare. Redan innan han erhöll denna värdighet,

intog han ön Ormus vid persiska vikens mynning, den allmänna stapelplatsen för persiska, arabiska och egyptiska köpmän. Denna ös beherskare hade hittills måst betala skatt till persernas konung. Då han frågade, huru han nu skulle göra med betalandet af denna skatt, sände Albuquerque till honom några värjspetsar och kanonkulor med antydan, att han skulle öfverlemna dessa åt de persiska sändebuden och dervid säga, att med sådant mynt betalade konungens af Portugal bundsförvandter, om någon annan än han affordrade dem skatt. Han hade redan bygt ett fäste, som skyddade öns båda hamnar, då hans folks afundsjuka och konungens trolöshet tvungo honom att åter öfverlemna ön åt muhammedanerna.

Då han blifvit vicekonung, umgicks han ständigt med den djerfva planen att förskaffa portugiserna öfverväldet öfver Indiens kuster och farvatten. Med klokhet valde han *Goa*, som ligger på en liten ö vid den malabariska kusten, till medelpunkt för den portugisiska handeln. Staden intogs (1510), men kort derefter anryckte en vasall under konungen af Dekan och belägrade portugiserna. Albuquerque måste utrymma staden och begifva sig till sina fartyg, tills förstärkning hann ankomma från Europa, hvilken satte honom i stånd att göra ett nytt angrepp. I november 1510 eröfrade han Goa för andra gången och vidtog nu alla mått och steg för att kunna bibehålla platsen och höja den till den portugisiska maktens hufvudsäte i Ostindien.

Året derpå (1511) företog han ett tåg mot Malakka. Staden försvarades med en ofantlig mängd kanoner; det oaktadt lyckades dock de 800 portugiserna att efter de utomordentligaste ansträngningar intaga den. Albuquerque gjorde ett stort byte och öppnade handelsförbindelser med Java och Sumatra, en del af flottan framträngde än vidare och eröfrade Moluckerna, hemlandet för de finaste kryddor. Från alla håll kommo sändebud, och furstarna när och fjärran täflade med hvarandra att förvärfva sig Albuquerques och konungens af Portugal vänskap.

Nu först återkom Albuquerque till sin gamla plan att bemäktiga sig Ormus och derigenom helt och hållet afskära muhammedanerna vägen till Indien. Hans snöhvita skägg hade nu blifvit så långt, att det räckte ned öfver hans midja. Han ryckte 1515 mot staden och slutade med dess eröfring den långa raden af sina glänsande bragder. Ty då han ämnade segla tillbaka till Goa, erhöll han sitt afsked af konungen; en man, som han skickat hem till Portugal för att straffas, blef utnämd till hans efterträdare. Denna underrättelse grep honom djupt, kraftlös som han var i följd af en farlig sjukdom. Ännu en gång ville han se Goa. Han fick äfven se staden, men afled strax förrän fartyget inlöpte i hamnen, den 16 september 1515.

Albuquerque hade en ståtlig figur; hans anletsdrag voro vänliga och intagande, men då han vredgades, var hans blick fruktansvärd. I sitt umgänge var han glad och angenäm och hade godt om qvicka infall. Hans soldater sörjde honom såsom en fader; invånarna i de af honom intagna städerna hade honom att tacka för införandet af bättre lagar och en god ordning; de besegrade folken berömde honom för hans mensklighet och hofsamhet, och det har gifvits få hjeltar, hos hvilka så stor kraft varit förenad med så mycken godhet. Många år efter hans död önskade man, att hans stoft skulle föras till Lissabon, men Goas invånare kunde först efter lång strid genom en påflig befallning förmås att utlemna de dyrbara qvarlefvorna efter sin store ståthållare, hvilkens skugga ännu i dag med saknad åkallas af de hårdt tryckta invånarna.

Efter Albuquerques död utsträcktes ännu vidare upptäckterna och eröfringarna. Handeln med Kina öppnades 1518, och härifrån uppnådde portugiserna Japan. Genom denna handel med indiska, persiska och kinesiska varor blef Portugal ett af Europas rikaste länder; dock varade denna rikedomens och maktens blomstringstid icke länge. Den gamla hjelteandan slocknade så småningom, och i dess ställe trädde vinningslystnad, veklighet och yppighet äfvensom en grym be-

handling af de underkufvade folken. I sextonde århundradet gingo de ostindiska besittningarna förlorade till holländarna, från hvilka de emellertid sedan rycktes af engelsmännen.

7.

Fernando Cortez och Mejicos eröfring.
(1519—1521.)

Spaniorerna fortsatte än vidare sina upptäckter i Amerika med ön Cuba som utgångspunkt, der den insigtsfulle *Velasquez* var ståthållare. De upptäckte 1517 halfön Yucatans kuster, der de funno krigiska, i ylledrägter klädda invånare. Spaniorerna blefvo efter en häftig strid tvungna till återtåg; men de kommo snart åter, besegrade yucatanerna och seglade vidare längs kusten, tills de stötte på trakter, hvilkas fruktbarhet och högre civilisation satte dem i förvåning. De funno här hus och torn af sten och tyckte sig se så mycket, som liknade deras fädernesland, att de kallade landet Nya Spanien. De fingo här veta, att den trakt, der de landstigit, hörde till ett stort rike, hvars mäktige konung *Montezuma* hade sitt säte i hufvudstaden *Mejico*. Spaniorerna vände genast tillbaka till Cuba för att afgifva berättelse härom för ståthållaren Velasquez.

Denne var lysten efter att få fullfölja den gjorda upptäckten och anbefalde en ny utrustning samt stälde i spetsen för företaget *Fernando Cortez,* hvilken genom sitt mod, sin oförskräckthet och själsnärvaro var härför synnerligen lämplig. Cortez hade sex år förut inlåtit sig i en sammansvärjning mot Velasquez, men blifvit benådad, och saken syntes för längesedan glömd. Men

den klokhet och ifver, hvarmed han ledde utrustningen, retade nu hans fiender och afundsmän att å nyo väcka misstankar mot honom i Velasquez' bröst, så att denne redan började ångra, att han utsett Cortez till anförare. Så mycket mer påskyndade den sist nämde utrustningen och gick den 10 februari 1519 till sjös med 11 små fartyg. Han medförde 600 man, af hvilka blott 16 voro försedda med hästar och 13 med bössor. Hans artilleri bestod af 16 små kanoner.

Cortez landsteg på Nya Spaniens kust på det ställe, der nu ett fäste ligger vid namn San Juan de Ulloa. Invånarna, som äfven här stodo på en högre bildningsgrad, inläto sig i fredlig beröring med spaniorerna. Vid anblicken af de harneskklädda ryttarna trodde de, att dessa menniskor voro sammanvuxna med sina hästar, och förskräcktes, då ryttarna stego af och sålunda det, som de ansågo för ett helt, åtskildes. Då de nu dessutom fingo höra dånet från kanonerna, visade de spaniorerna såsom högre väsen den största vördnad. Det kom Cortez utmärkt väl till pass, att han hade medfört en indianqvinna från Yucatan, hvilken förstod det mejicanska språket och derför kunde tjena som tolk, emedan äfven en af spaniorerna var mäktig Yucatans språk.

Sedan Cortez inhemtat närmare underrättelser om riket och dess hufvudstad, lät han indianerna förstå, att han ärnade begifva sig till Mejico för att till dess konung framföra befallningar från sin herre, de östra ländernas mäktige herskare. Detta omtalades snart för konung Montezuma, som genom sin ståthållare redan hade erhållit underrättelse om, ja, till och med afbildningar af främlingarna. Icke långt derefter kommo sändebud till Cortez, hvilka jämte skänker framförde till honom en befallning att lemna landet. Då Cortez icke lydde denna, kom en andra befallning med ännu större skänker och en förnyad uppfordran att lemna landet. Men just genom dessa skänker blefvo Cortez och hans män endast ännu mera angelägna om att skaffa sig fast fot i landet. De bygde först en stad, som de kallade *Vera Cruz*.

Bland manskapet funnos åtskilliga fega och missnöjda, i synnerhet anhängare till Velasquez, hvilka yrkade på att återvända. Cortez låtsade, som om han villfore deras önskan, och gaf befallning om att man skulle gå om bord. De flesta knotade dervid högljudt och yrkade på att få qvarstanna samt vidare framtränga på den beträdda vägen. För att icke vara beroende af Velasquez, utan kunna uppträda sjelfständigt nedlade han frivilligt sin befälhafvarebefattning och lät nu sitt manskap sjelf afgöra, hvem det ansåg skickligast och värdigast till befälhafvare och öfverdomare. Naturligtvis valde de ingen annan än Cortez, och sålunda uppträdde denne oberoende af Velasquez och såsom en man, den der icke tillvällat sig makten. För att emellertid förhindra Velasquez' vänner att underrätta denne om hans åtgärder, förstod han att med en sällsynt öfvertalningskonst förmå sina män att förstöra alla fartyg, så att blott valet mellan seger och död återstod dem.

Cortez ingick förbund med två kaziker eller underkonungar, hvilka ej tålde Montezumas hårda förtryck, och nu företog han med en liten trupp af 500 spaniorer ett djerft tåg till det inre af landet för att betvinga ett stort rike med många fiendtliga och krigiska folkstammar. Först tillkämpade han sig fritt genomtåg genom tlascalanernas land, hvilka, sedan de lärt känna spaniorernas vapenmakt och krigiska öfverlägsenhet, gingo öfver på hans sida och sedan såsom trogna bundsförvandter gjorde honom de största tjenster. Derpå eröfrade han cholulanernas hufvudstad och kom under sitt fortsatta tåg till ett så förträffligt odladt land och genom så många fiendtliga städer, att spaniorernas förvåning ökades med hvarje dag. Slutligen fingo de i sigte sjelfva Mejico i hela dess utsträckning, med dess hvita hus och tempel. De beräknade husens antal till inemot 60,000. Staden låg på en holme i sjön Tezuco, hvilken holme var förenad med fasta landet medels tre dammar. Då Cortez med sitt manskap ryckte ned på en af dessa, kommo tusen ansedda, i fina bomullskläder klädda män honom till mötes, helsade honom vördnads-

fullt och underrättade honom om sin herskares snara ankomst. Kort derpå ankom Montezuma, buren i en dyrbar bärstol och omgifven af ett talrikt följe, samt betygade till sitt eget folks stora förvåning sin underdånighet för Cortez såsom högre än han. Derpå ledsagade han honom in i staden, der han anvisade honom och spaniorerna ett ståtligt palats till bostad samt lät förse dem med rika förråd.

Här berättade Montezuma för Cortez en gammal saga, som var gängse bland mejicanerna, att i forntiden en af deras furstar dragit till soluppgångens land och icke återkommit, men att den tron var rådande, att han en gång skulle återvända derifrån och göra sin rätt till det mejicanska riket gällande. Denna furste vore sannolikt den mäktige konung, som Cortez tjenade, och derför ville han göra sig och sitt rike skattskyldiga under denne Österns store herskare. Cortez satte emellertid ingen synnerlig tro till denna Montezumas berättelse, så mycket mindre som tlascalanerna varnade honom för konungens trolöshet. Då det nu icke mer var möjligt att lemna staden, inrättade han det hus, som anvisats honom, till ett litet fäste, der han med laddade kanoner och òmsorgsfullt utstälda vaktposter sökte skydda sig för öfverfall. Dock syntes honom hans belägenhet högst farlig; han beslöt derför att sätta kronan på sin djerfhet genom en ännu större och bemäktiga sig konungens person för att dels begagna honom såsom gisslan mot folket, dels äfven medels honom genomdrifva hvarje sin fordran samt sålunda lättast försäkra sig om väldet. Tillfälle att sätta sin plan i verket gaf honom följande händelse:

En af Montezumas fältherrar hade angripit de affälliga tlascalanerna i deras land och tillfångatagit en spanior, som hörde till Vera Cruz' besättning och som kommit dem till hjelp, afrättat honom och sändt hans hufvud till hufvudstaden, der det offentligt uppsatts för att visa folket, att äfven spaniorerna voro dödliga menniskor. Denna händelse föranledde Cortez att i sällskap med sina tappraste män begifva sig till konungens palats och fordra upprättelse. Då Montezuma lofvade

att utlemna fältherren, låtsade Cortez, som om han för sin del vore nöjd dermed, men som om de öfriga spaniorerna hyste mot konungen misstankar om fiendtliga afsigter; han begärde derför, att Montezuma för att lugna dem skulle följa med honom och en tid bo ibland dem. Vid tanken på sin värdighet afslog konungen denna begäran, tills efter lång tvist en af de spanska höfdingarna rusade vildt upp och ropade: "Hvarför förslösa så mycken tid! Vi måste antingen med våld bortsläpa honom eller stöta ned honom!" Konungen skrämdes af mannens röst och åtbörder och frågade, hvad han sagt. Då han förnam, att hans lif var i fara, gaf han efter; ty alltsedan spaniorernas ankomst hade fruktan för den der gamla sagans förverkligande betagit honom allt mod. Då han, omgifven af spaniorerna, gick till Cortez' boning, och folket gjorde min af att vilja hämnas denna sin konungs misshandling, vinkade Montezuma med låtsadt lugn för att komma dem att tro, att han af fri vilja följde spaniorerna. I spaniorernas palats blef han noga bevakad; dock fick hans hofbetjening stanna hos honom och hans rådsherrar besöka honom, hvarjämte Cortez gjorde allt för att genom artigt tillmötesgående göra hans vistelse hos dem så behaglig som möjligt.

Han skred nu steg för steg vidare; den fångne konungen tvangs att afskeda sina klokare rådgifvare och antaga mindre skickliga, som voro mera eftergifvande för spaniorerna, och slutligen måste han till och med offentligt inför hela folket förklara sig för vasall under konungen af Spanien. Men hvad han icke gick in på var att afsvärja sina gudar och antaga kristendomen. För kristendomens införande visade Cortez det berömligaste nit i syfte att afskaffa det i landet rådande afskyvärda afguderiet. Denna hedniska vederstygglighet var förbunden med förskräckliga mennisko-offer, och hvarje år lära inemot 20,000 menniskor, mest krigsfångar, hafva slagtats åt de mejicanska afgudarna, af hvilka den högsta hette Vitzliputzli.

Då Cortez vidtog åtgärder för att förstöra hufvudtemplet och derigenom utrota afgudatjensten, råkade

det sedan länge förbittrade folket i jäsning, och Mejicos adel tänkte allvarligt på någon utväg att befria konungen. Äfven Montezuma tog mod till sig och befalde spaniorerna att lemna landet, ty hvarken hans välvilja eller folket skulle längre tillåta, att främlingarna qvarstannade. För att vinna tid stälde sig Cortez, såsom ämnade han uppfylla denna begäran, men först måste bygga fartyg för återresan. Emellertid hoppades han erhålla förstärkning från Spanien, och denna fick han äfven långt förr än han väntat och på ett alldeles oförmodadt sätt.

Trots alla Cortez' försigtighetsmått hade nämligen Velasquez fått underrättelse om hans affall och i sin förbittring sändt till Mejico 18 fartyg med 800 man fotfolk, 80 ryttare och 12 kanoner under befäl af *Narvaez*, som fått i uppdrag att fängsla Cortez och fortsätta eröfringen. Då Cortez fick kännedom om flottans ankomst, qvarlemnade han, långt ifrån att förlora modet, 150 spaniorer för Montezumas bevakning och ryckte med sitt öfriga manskap emot Narvaez. Under det hans förlikningsförslag med förakt tillbakavisades, smögo hans sändebud hemligen omkring i det fiendtliga lägret och vunno genom skänker och löften en del af Narvaez' trupper på sin sida. Ja, det lyckades honom till och med att under en mörk natt öfverfalla sin motståndare i hans läger. Narvaez blef, sjelf tappert stridande, sårad och tillfångatagen, och största delen af hans folk trädde i Cortez' tjenst.

Betydligt förstärkt genom denna lyckliga händelse, vände han åter till Mejico, der hans närvaro var af högsta behofvet påkallad. En underbefälhafvare hade oklokt nog öfverfallit och dödat en mängd förnäma mejicaner vid en fest, hvarigenom folket bragtes i raseri och gjorde ett fruktansvärdt angrepp på spaniorernas palats, hvars besättning råkade i stor fara. Angriparnas antal växte dagligen, derigenom att allt flere tillströmmade från kringliggande trakter, och Cortez, som sjelf sårades i venstra handen, kunde vid flere utfall ingenting uträtta. Mejicanerna kämpade nu en förtviflans kamp för sina gudar, för hustrur och barn och

för hemmets härd. Då beslöt Montezuma att sluta striden genom en lugnande förklaring. I kunglig skrud uppsteg han på en af palatsets murar och tillkännagaf, att främlingarna skulle lemna landet, så snart mejicanerna nedlade vapen; men det rasande folket kastade under hån och förakt stenar och pilar emot honom. Svårt sårad i hufvudet, sjönk den olycklige ned och dog efter få dagar.

Mejicanerna fortsatte emellertid striden och tillfogade spaniorerna stor skada genom att kasta stenar från taket på ett närbeläget tempel. Fruktlösa voro alla försök att fördrifva dem från detta torn, tills Cortez sjelf oaktadt sitt sår lät binda skölden vid sin venstra arm och trängde dit upp i spetsen för sina tappraste män. De adliga mejicanerna, som hade besatt templet, gjorde honom hvarje steg stridigt, och slutligen uppstod ett ytterst vildt och blodigt handgemäng. Cortez uppmuntrade sitt folk med ord och föredöme. Det berättas, att, då Cortez stod nära kanten af taket, två mejicanska ynglingar redan fattat uti honom för att draga honom med sig ned, och endast genom sin styrka och vighet lyckades han lösgöra sig, så att de båda mejicanerna ensamme störtade ned.

Visserligen stucko spaniorerna efter mycken ansträngning templet i brand, men att behålla platsen var dem icke möjligt. De bröto upp, och vid midnatt anträdde hela hären i största tysthet återtåget. Plötsligt angrepos de på den smala dammen från alla sidor med ett regn af stenar och pilar, och på sjön visade sig en oräknelig mängd kanoter. Spaniorernas bemödande att rädda sina skatter ökade ännu mer den rysliga nöden och förvirringen. Efter denna förskräckliga natt, hvaraf minnet ännu i dag fortlefver i Mejico, mönstrade Cortez följande morgon sitt manskap. Med tårar i ögonen fann han, att mer än hälften deraf gått förlorad, och deraf hade många gripits lefvande och offrats åt de mejicanska gudarna. Äfven allt artilleri och krut samt nästan alla hästar hade gått förlorade och blott en del af skatterna räddats. Nu fortsattes tåget under ständiga faror och umbäranden vidare in

på de trogne tlascalanernas område. Men derunder blefvo de plötsligt öfverfallna af en oräknelig mängd mejicaner. Spaniorerna voro alldeles utmattade, nästan alla voro sårade och modlösa af hunger, hvarför de trodde, att deras sista dag var kommen. Efter ett uppmuntrande tal förde dock Cortez sina män i striden, men deras lilla hop försvann nästan bland de tallösa skaror, af hvilka den omringades och nästan qväfdes. Genom Cortez' sinnesnärvaro vunno de dock seger och räddades. Han hade hört, att mejicanerna trodde, att hvarje strids utgång berodde af deras riksbanérs öde. Just i det afgörande ögonblicket sprängde han med några tappra kamrater fram mot riksbanéret och sträckte anföraren, som bar det, till marken med ett lansstygn. Då mejicanerna, rédan vissa om segern, sågo detta. grepos de af en plötslig förskräckelse och togo utan besinning till flykten.

I Tlascala sysselsatte sig Cortez oaktadt sina sår oupphörligt med planer att återeröfra det mejicanska riket. Litet emellanåt kommo från Cuba och Jamaika trupper, som visserligen voro sända mot honom, men som hvarje gång vunnos af honom. Med dessa förstärkningar gjorde han några eröfringar på de närmast belägna områdena. Derpå bröt han upp med 550 man fotfolk, 40 ryttare och 9 kanoner för andra gången mot Mejico, der under tiden Guatimozin, en slägting till Montezuma, bestigit tronen. Den nye konungen vidtog de bästa anordningar till sitt försvar, och då dessutom folket var uppfyldt af förtviflans raseri, kostade hufvudstadens eröfring spaniorerna de största ansträngningar; dock ryggade en Cortez' mod icke tillbaka för något hinder.

Då spaniorerna kommit till sjön, som omgaf staden, funno de alla inlopp till den samma spärrade, dammarna genombrutna och sjön betäckt af kanoter. För att kunna angripa hufvudstaden måste Cortez först låta bygga fartyg, utan hvilka han icke kunde beherska sjön. Att bygga dessa fartyg var förenadt med stora svårigheter; de särskilda delarna måste timras i Tlascalas skogar, ett arbete, som var mycket mödosamt

och gick mycket långsamt. Derpå fingo 8,000 tlascaliska slafvar bära bjelkarna, bräderna och masterna på sina skuldror den flere dagsresor långa vägen till ort och ställe. Cortez hade under tiden dels genom skänker dels med våld bragt invånarna i stadens närmaste omgifningar på sin sida, och nu lät han de färdiga fartygen under jubel och stora högtidligheter gå af stapeln, hvarefter en segerrik strid gjorde honom till herre öfver sjön. Förstärkt af 200 nyankomne spaniorer äfvensom af mer än 200,000 af landets infödingar, började han nu storma staden. Dervid kunde han emellertid ej gå till väga på annat sätt än att han dagligen stormade och uppbrände ett antal bygnader, hvarefter han hvarje afton drog sig tillbaka till sitt läger för att följande dag fortsätta arbetet på samma sätt; ty hade han uppslagit sitt hufvudqvarter i sjelfva staden, hade han löpt fara att öfverfallas från alla sidor. Detta hade fortgått i fyra veckor, då hans soldater med otålighet yrkade på en afgörande stormning. Cortez' befallning att igenfylla en stor öppning i en af dammarna för att i nödfall underlätta återtåget verkställdes icke, och under ifvern att storma ryckte spaniorerna utan besinning framåt. I början drogo sig mejicanerna för skens skull tillbaka, men snart vände de om, och, fylda af religiös hänförelse vid dånet af en stor, åt krigsguden invigd trumma, trängde så modigt framåt, att spaniorerna måste draga sig tillbaka. Vid öppningen i dammen uppstod den gräsligaste trängsel; många störtade ned deri, andra tillfångatogos af de förföljande mejicanerna. Cortez sjelf blef blott med yttersta nöd räddad af en spansk höfding. Men fångarna släpades, sedan natten inbrutit, lefvande till templet; här uppskuro presterna deras kroppar, utsleto hjertat på dem och offrade det åt sina afgudar. De räddade spaniorerna betraktade på afstånd med fasa denna offerfest. De hörde de jublande mejicanernas fröjderop i deras klart upplysta tempel och trodde sig förnimma sina beklagansvärda kamraters skrik.

Oaktadt en förlust af sextio man fortfor Cortez att intaga och nedrifva den ena huslängan efter den andra,

tills blott den sista, men starkaste fjerdedelen af staden återstod. Här försvarade sig mejicanerna, förkastande alla förlikningsförslag, så hårdnackadt, att en gång på *en enda* dag 40,000 af dem nedhöggos, och pestlukten från liken dref spaniorerna tillbaka till deras läger. Qvinnornas och barnens skri var så gräsligt, att, såsom Cortez sjelf berättar, ingen spanior fans, hvars hjerta icke rördes deraf. Gerna skulle Cortez hafva velat afbryta stormningen, men raseriet och blodtörsten hos de med honom förbundna indianerna, som ville hämnas det förtryck, de under århundraden lidit af de herskande mejicanerna, kunde han icke stilla; de utöfvade till och med de gräsligaste grymheter mot fiender, som icke mera kunde försvara sig. I augusti 1521 gjordes den sista stormningen, hvarvid det återstående af staden intogs. Guatimozin sökte rädda sig genom flykten, men greps och fördes inför Cortez. "Jag har handlat," sade han med värdighet, "som det anstår en konung. Jag har försvarat mitt folk till det yttersta. Nu återstår mig ingenting annat än att dö. Tag denna dolk och stöt den i mitt hjerta."

I sitt hopp att finna rika skatter i hufvudstaden sågo sig spaniorerna mycket gäckade. De trodde, att de besegrade kastat dem i sjön och torterade derför, ehuru Cortez satte sig deremot, Guatimozin och en af hans förtrogna på det förskräckligaste sätt. Men inga plågor kunde aftvinga dem en bekännelse. Konungen teg, men hans olyckskamrat jämrade sig högljudt. Detta förebrådde honom konungen med dessa ord: "Se hit, min vän, tror du då, att jag ligger här på rosor?" Slutligen lyckades det Cortez att befria konungen, men hans kamrat dog under tortyrens qval.

Medan Cortez umgicks med planen att åter uppbygga den förstörda staden, ankom en kunglig fullmäktig från Spanien för att fråntaga honom öfverbefälet. Hans fiender hade beslutit hans störtande och hos kejsar Karl V utverkat hans afsättande. Emellertid lyckades Cortez genom öfvertygande föreställningar och lysande skänker bringa saken derhän, att han förblef ståthållare öfver Nya Spanien. Landet delades mellan

spaniorerna, och hvar och en erhöll ett antal infödingar. Följden deraf blef den, att mejicanerna snart råkade i ännu värre slafveri än under Montezumas despotiska styrelse. Cortez sköt hela skulden från sig, i det han påstod, att spaniorerna med våld tvungit honom att sålunda förtrycka mejicanerna. Detta förtryck framkallade uppror, som dämpades med den största hårdhet och grymhet. Då en gång efter ett sådant uppror de skyldige straffades, blefvo fyrahundra mejicanska ädlingar lefvande brända, hvarvid deras hustrur och barn tvungos att närvara vid det gräsliga skådespelet.

Ännu tvenne gånger åstadkommo Cortez' afundsmän, att hofvet i Spanien sände fullmäktige för att undersöka ståthållarens förvaltning. För stolt att aflägga någon redogörelse inför dessa, begaf sig Cortez sjelf till Spanien och uppträdde, omgifven af ett följe af mejicanska ädlingar, med den största prakt vid det kungliga hofvet (1528). Hans herskare, Karl V, öfverhopade honom visserligen med de största ärebetygelser, men öfverlemnade åt honom derefter endast krigsbefälet, under det han åt en annan anförtrodde landets inre förvaltning. Genom denna den högsta maktens delning i Nya Spanien uppstodo ständiga tvister mellan de båda högsta embetsmännen. Dels af förtrytelse häröfver, dels för att tillfredsställa sin efter bragder törstande själ begaf sig Cortez ut på nya färder och upptäckte (1536) halfön *Kalifornien.*

Hans fiender upphörde emellertid icke att förfölja honom. Han begaf sig för andra gången till Spanien, men rönte då ett mycket kallt emottagande. Misslynt öfver sin konungs otacksamhet, afled han i en ålder af sextiotvå år (1547). Hans lik fördes till Mejico, der han ben ännu i dag visas.

8.

Francesco Pizarro och eröfringen af Peru. — Almagro. — Pedro de la Gasca.

Balboa hade först funnit vägen till det rika Peru; äran af att hafva upptäckt det fullkomligt och eröfrat det var förbehållen *Francesco Pizarro.* Han var son till en högre officer och lär i sin ungdom hafva vaktat svin, emedan han helt och hållet försummades af sin fader. Han var en man med samma företagsamhetsanda, samma törst efter bragder och samma ihärdighet som Cortez, men stod långt efter honom i bildning och själsadel. Sedan han först gjort krigstjenst i Italien, begaf han sig till Amerika, der han blef bekant med Cortez och Balboa och följde den senare på hans resor. Redan då aflade han utmärkta prof på mod och tapperhet. Han slöt sig senare till *Diego de Almagro,* som uppvuxit under samma förhållanden som Pizarro, ty ingendera af dem kunde hvarken läsa eller skrifva. Penningar till deras företag försköt dem en prest, Hernando de Luque. Pizarro blef anförare.

Han styrde färden söderut och seglade under de största besvärligheter längs kusten. Färden gick långsamt, och många af manskapet blefvo offer för det osunda heta klimatet. Slutligen uppnådde han kusten af det fruktbara och på guld rika Peru (1526). Landet var väl odladt och hade en öfver måttan stor rikedom på ädla metaller. Men då Pizarro numera ej hade mer än hundra man, kunde han icke anlägga någon koloni, utan åtnöjde sig med att samla guld- och silfverkärl och andra prof på peruanernas konstflit. Derpå vände han på tredje året efter sin afresa tillbaka till Panama. Då han icke fick något understöd af dervarande ståthållare, seglade han till Spanien och gjorde

för kejsar Karl V en så lysande och lockande skildring af det nyupptäckta landets rikedomar, att denne tilldelade honom ståthållarskapet öfver det samma och gaf honom tillåtelse att sjelf utse sina officerare och öfriga embetsmän, hvaremot Pizarro öfvertog omkostnaderna för utrustningen (1528). Cortez, som då befann sig i Spanien, försköt honom en summa penningar.

Med 180 man, bland hvilka funnos 36 ryttare, anträdde Pizarro sin färd på tre små fartyg. Då han kommit till kusten af Peru, anlade han sin koloni, som han kallade San Miguel, och for fram öfverallt med råhet och vildhet, emedan han blott hade i sigte att afpressa invånarna guld. Desse blefvo dels fördrifna, dels underkastade de sig, ehuru med harm, hans herravälde.

Ju djupare Pizarro trängde in i det inre af landet, dess fruktbarare visade sig jorden, dess högre var folkets bildning, hvilken till och med öfverträffade mejicanernas. Åkerbruket blomstrade; ja, man fann till och med två vattenledningar, med hvilka invånarna konstmessigt vattnade marken. Samfärdseln underhölls på två med konst anlagda vägar, som satte spaniorerna i förvåning. Landet hade visserligen blott en stor stad, vid namn *Cuzco,* medan det för öfrigt funnos blott små byar och enstaka gårdar, men denna stad var mycket stor och präktig och väl befäst. Det stora soltemplet deri var helt och hållet täckt med guldplåtar, och öfver hufvudaltaret reste sig en så stor bild af solen af massivt guld, att den nästan räckte från den ena muren till den andra. På båda sidor om denna sol sutto i rader på gyllene troner de väl balsamerade liken af inkas eller konungarna. Äfven tempeldörrarna voro belagda med guldplåtar. Stadens palats voro af en ofantlig storlek och prakt; de enskildes hus bestodo af två våningar och voro öfverdragna med rödt glänsande murbruk. Äfven funnos i Cuzco bildverk af ädel metall och kärl af lera, hvilka vittnade om hög konst och en fin, utbildad smak.

Peruanerna dyrkade solen och ansågo sina konungars stamfader för en ättling af denna sin högsta gudomlighet. Denne solens son hade enligt sagan för århundraden tillbaka kommit till deras land, undervisat de vilda folkstammarná i nyttiga kunskaper, gifvit dem en religion och genom borgerliga inrättningar förenat dem till ett rike. Han var tillika deras första inka eller herskare. Folket var indeladt i adelsmän, borgare och tjenare. Deras religion, som icke befläckades af menniskooffer, hade på invånarna haft åtminstone det inflytandet, att de till sin karakter voro milda och eftergifvande.

Kort före Pizarros ankomst hade tolfte konungen af inkas konungaslägt aflidit. Han hade eröfrat det angränsande konungariket Quito och, ehuru han redan hade en gemål af inkas stam, gift sig med en dotter till konungen af Quito. Med den senare hade han en yngre son *Atahualpa*, med den förra en äldre vid namn *Huascar*. Enligt faderns vilja skulle Atahualpa blifva konung öfver Quito, men detta motsatte sig Huascar, som fordrade att få efterträda sin fader i styrelsen öfver båda rikena. Deraf uppkom ett krig mellan de båda halfbröderna, i hvilket Atahualpa tillfångatog Huascar och lät döda alla ättlingar af inkas i Cuzco stam. Den i landet rådande splittringen kom spaniorerna väl till pass. De framträngde utan hinder, och snart kommo sändebud från Huascar, hvilka bådo om hjelp. Då Atahualpa fick veta detta, skickade äfven han sändebud med rika skänker till Pizarro för att vinna honom på sin sida. Pizarro lofvade honom genast sitt bistånd och framryckte derpå mot den lilla orten Caxamalca, der konungen ämnade aflägga ett besök hos honom. Den spanske befälhafvaren hade den lönliga planen att der taga honom till fånga.

Klädd i den rikaste och praktfullaste skrud, anlände inka i en bärstol, följd af en lysande hofstat samt en här af 30,000 man. En spansk prest framträdde och höll ett tal till honom på spanska språket, som på ett dåligt sätt tolkades för konungen och i hvilket han förklarade för denne, att Kristus, den syndiga mensklig-

hetens återlösare och verldens herre, uppdragit åt påfven styrelsen öfver verlden, och denne hade skänkt alla den nya verldens länder åt konungen af Spanien, hvilken äfven inka följaktligen borde betrakta som sin öfverherre. Denna lära kunde ej annat än förefalla Atahualpa alldeles obegriplig. Han åberopade sig på sin ärfda rätt och frågade presten, hvarifrån han fått sin lära. Denne svarade, att den stod i den bok, han hade i handen och som innehöll Guds ord, hvarefter han räckte inka sin bönbok. Denne tog boken, lade den — obekant med skrifkonsten som han var — till sitt öra och sade: "Den tiger, den säger mig ingenting," samt kastade den likgiltigt ned på marken. "Ha," ropade vid åsynen deraf den förtörnade presten, "evangeliet skymfas. Till vapen, kristne! Hämnens denna skymf på de gudlösa hundarna!" Pizarro gaf det aftalade tecknet, och angreppet skedde. Peruanerna närmast omkring inka nedhöggos, han sjelf bortsläpades af Pizarro, och det plötsliga anfallet, rytteriet och verkan af de två kanonerna gjorde, att hela hären skingrade sig i en förvirrad flykt. Spaniorerna satte efter de flyende och nedhöggo dem, så länge dagen varade. Inemot fyratusen peruaner skola denna dag ha blifvit nedhuggna. Bytet i guld och silfver var omätligt. Det bör dock anmärkas, att spaniorerna urskuldade sin trolöshet dermed, att Atahualpa kommit med en så stor här för att under sken af fredliga afsigter öfverfalla dem, hvari Pizarro blott förekommit honom.

Då Atahualpa såg spaniorernas begär efter guld, erbjöd han sig, för att erhålla sin frihet, att anskaffa så mycket guld, som kunde rymmas inom väggarna till hans fängelse så högt upp som han kunde nå med sina händer. Pizarro gick in derpå och drog med kol ett streck omkring alla fyra väggarna, som voro tjugutvå fot långa och sexton fot breda. Inka lät hemta guldet från templet och palatsen. Men samtidigt erbjöd Huascar, som ännu befann sig i Atahualpas fångenskap, Pizarro en ännu större mängd guld, om han ville lemna honom sin hjelp. Derom fick Atahualpa känne-

dom, och af fruktan för att hans broder skulle segra öfver honom och derefter taga hans lif, gaf han sina män i hemlighet befallning att döda hans broder. Befallningen utfördes punktligt, men snart skulle hans broders blod komma öfver honom sjelf. Först delade de vinningslystne spaniorerna emellan sig det guld, som anskaffats. Historien anför intet exempel på, att soldater så hastigt fått ett så stort byte. Vid delningen tillföll en summa af omkring 16,000 kronor i guld hvar simpel soldat.

Pizarro, som beslutit Atahualpas död, lät derpå anställa en formlig process emot honom. Han sjelf och Almagro sutto till doms. Följden blef, att inka såsom gudsförnekare, troninkräktare, brodermördare och upprorisk mot konungen af Spanien dömdes att brännas. Förgäfves bad Atahualpa, att man skulle sända honom till Spanien, der han hoppades på en mildare dom af konungen. Pizarro befalde, att han ögonblickligen skulle föras till afrättsplatsen. En prest ville nu omvända honom till kristendomen och lofvade honom lindring i straffet, om han omvände sig till de kristnas gud. Den ångestfulle konungen lät sig döpas och slapp derför brännas, men blef hängd.

Efter det peruanska väldets upplösning råkade de båda eröfrarna af Peru, Pizarro och Almagro, i strid med hvarandra om besittningen af Cuzco. Omsider kom dock en försoning till stånd. Almagro skulle eröfra *Chile* och anträdde sitt tåg öfver de vildaste och högsta bergen. Då han nedstigit på Chiles fruktbara slätter, fann han infödingarna så krigiska, att han icke kunde grunda någon koloni. Under tiden anlade Pizarro staden *Lima* (1535), men fick snart att kämpa mot ett fruktansvärdt uppror af peruanerna och befann sig just i det allra svåraste trångmål, då Almagro återkom från Chile, slog peruanerna och bemäktigade sig Cuzco, hvarvid han till och med tillfångatog två Pizarros bröder, *Fernando* och *Gonzalo*. Gonzalo undkom, och ehuru Almagro redan flere gånger blifvit bedragen af Pizarro, gick han dock in på dennes förslag och frigaf äfven Fernando. Almagro skulle dock snart få

ångra sin lättrogenhet. Pizarros båda bröder stälde sig i spetsen för en här, levererade den sjuke sjuttiofemårige Almagro en blodig drabbning och togo honom till fånga. De stälde honom derpå inför en domstol, som fälde dödsdomen öfver honom såsom förrädare, och läto hänga honom (1538).

Tre år derefter hämnades Almagros son sin fader. En söndag (1541) vid middagstiden, då alla i det heta klimatet öfverlemnade sig åt hvilan, rusade aderton sammansvurna fram genom gatorna och ropade högt: "Länge lefve konungen, men död åt tyrannen!" Derpå trängde de in i ståthållarens palats. Pizarro hade just stigit upp från bordet och samtalade med några vänner, då en page skyndade in och underrättade honom om faran. "Regla dörrarna!" ropade Pizarro till en officer, men denne, som redan förlorat besinningen genom pagens underrättelse och hörde de sammansvurna närma sig, gick dem förvirrad till mötes och frågade dem, hvad de ville. En stöt tvärs igenom hans kropp var deras svar. Då de inträngde, sprungo några af de närvarande ut genom fönstren, andra drogo sig med Pizarro tillbaka in i ett inre rum. Här uppstod en häftig strid; den gamle Pizarro försvarade med svärd och sköld ingången och fäktade med en ung kämpes hela kraft. "Lugn, kamrater!" ropade han, "vi äro ännu tillräckligt många att tukta dessa förrädare!" Efter en långvarig strid föll slutligen hans styfbroder vid hans sida, derefter hans öfriga följeslagare, och slutligen, då hans krafter voro uttömda och han var nästan sanslös, erhöll han en dödande lansstöt i strupen. Efter fullbordadt dåd vann den unge Almagro snart ett ansenligt anhang och stod just i begrepp att förklara sig för ståthållare, då en fullmäktig anlände från Spanien, hvilken slog de upproriske och lät afrätta Almagro (1542).

Härunder hade landupptäckterna i Sydamerika ökats; särskildt i Chile hade en koloni blifvit anlagd. Äfven hade Gonzalo Pizarro, ståthållaren öfver Quito, underkufvat landet på andra sidan Anderna ända till Maranon eller Amazonfloden.

I Peru, liksom i alla nyupptäckta länder, rådde emellertid under spaniorernas välde den största laglöshet. Roflystnaden undertryckte alla menskliga känslor: man plundrade och mördade fiender och vänner med upprörande grymhet. Slutligen började spanska hofvet tänka på att bringa ordning i dessa länder, att införa lagar, att inskränka ståthållarens godtyckliga makt och genom lagar skydda indianernas frihet. Spanska regeringen sände den ädle *Pedro de la Gasca* till Peru. Han tillhörde det andliga ståndet och var en man utmärkt för den största lärdom, rättskaffenshet och exempellös oegennytta. Hans presterliga värdighet, hans vördnadsbjudande utseende och hans ädla uppförande förskaffade honom öfver allt aktning. Gonzalo Pizarros soldater och officerare bragte han nästan alla på sin sida genom mildhet och löften, och ännu samma dag som härarna sammandrabbade, öfvergingo hela hopar af de motsträfvige till Gasca, så att striden afgjordes utan stor blodsutgjutelse. Den trotsige Pizarro sjelf tillfångatogs och halshöggs.

Med hofsamhet och försigtighet införde småningom den vise Gasca en jämnare fördelning af egendomen — åtskilliga officerare och soldater hade nämligen bemäktigat sig all egendom — samt mildrade det slafveri, hvarunder peruanerna suckade. Soldaterna knotade i början; men han förstod dels att sysselsätta dem med upptäcktsresor, dels att vinna dem genom hedersuppdrag, och så förvandlades genom *en enda* mans klokhet ett land, hvari de vildaste uppror och oerhörda utsväfningar herskade, till en lugn och laglydig provins. Oaktadt alla belöningar, han hade måst utdela, kunde han dock till konungen öfverlemna många millioner kronor i vårt mynt. Efter fullbordadt värf längtade han tillbaka till det enskilda lifvet och lemnade Peru, lika fattig som han kommit dit, men allmänt beundrad, nästan tillbedd för sin klokhet och rättskaffenshet. Kejsar Karl V utnämde honom sedan af tacksamhet för hans tjenster till biskop i Valencia, der han i lugn tillbragte sina sista dagar.

Från reformationstidehvarfvet.

9.

Karl V väljes till kejsare.

(1519—1556.)

Maximilian I dog i början af år 1519. Skulle icke den af honom påbjudna landsfreden åter råka i glömska, så måste tyska kejsartronen snart å nyo besättas. Om romersk-tyska kejsarvärdigheten täflade Europas tre mäktigaste konungar, Henrik VIII af England, Frans I af Frankrike och Karl V af Spanien. Så ringa den makt än var, som låg i denna värdighet, stod den dock ännu i högt anseende bland folken, och dess glans utöfvade ett stort inflytande på nationernas sinnen. Detta var skälet till att nämda tre konungar nu så ifrigt täflade derom. Henrik VIII måste dock snart träda tillbaka, och sålunda vägde nu valet endast mellan Karl och Frans. Den senare gjorde allt möjligt för att för sig vinna de tyska furstarna; hans sändebud foro med hästar, som voro lastade med guldsäckar, omkring till furstarna för att vinna deras röster; icke heller sparades stora löften. Dock hade Karl de största utsigterna, emedan tyskarna hellre ville lyda under en spansk än under en fransk regent. Derjämte var Karl till börden tysk, och många af hans förfäder hade efter hvarandra redan burit kejsarkronan. Hans farfader var Maximilian I, som i sitt äktenskap med den siste hertigens af Burgund, Karl den djerfves,

dotter hade en son Filip, kallad "den sköne". Denne förmälde sig med Johanna af Spanien, dotter till Ferdinand den katolske och Isabella af Kastilien. Med denna Johanna hade Filip två söner, Karl och Ferdinand. *)

Så blef Karl genom sin börd herskare öfver Spanien, Nederländerna, Österrike, Neapel och Sicilien. Då nu äfven den nya verldens rika länder upptäcktes och eröfrades åt honom, blef han den tidens mäktigaste furste, i hvars vidsträckta rike, såsom man plägade säga, solen aldrig gick ned. Dertill kom nu hans förhoppning att erhålla tyska kejsarkronan.

I juni 1519 sammanträdde kurfurstarna i Frankfurt am Main för att anställa val. Då de främmande makternas sändebud icke släpptes in i staden, insände de franska och spanska skriftligen de tal, som de hade velat hålla. Fransmännen sade deri, att ingen väl kunde vara så enfaldig, så blottad på allt sundt förstånd, att han icke klart insåge, att konung Frans öfverglänste alla andra furstar genom såväl lycka som dygd. Honom borde furstarna icke blott erbjuda kronan, utan äfven, om han vägrade mottaga den, tvinga honom dertill. Det funnes ingen anledning, hvarför tyskarna skulle vara emot ett förbund med fransmännen, de mildaste och saktmodigaste af alla menniskor i följd af natur, vanor och uppfostran.

Vid valet uttalade sig först kurfursten af Mainz för Karl, derpå kurfursten af Trier för Frans; men de flesta valmännen gåfvo sina röster åt en tredje, kurfursten *Fredrik af Sachsen*, med tillnamnet den vise. Denna utmärkta furste vägrade dock bestämdt att mottaga den honom erbjudna kronan, då han väl kände, att han, med det ringa inflytande hans hus egde, icke

---

*) Karls härkomst blir tydlig genom följande stamtafla:

Ferdinand den katolske — Isabella af Kastilien.
Maximilian I—Maria af Burgund.
Johanna, förmäld med Filip den sköne.
Karl V. Ferdinand I.

vore vuxen tidens invecklade förhållanden. Han röstade derför bestämdt för Karl, emedan han ju vore tysk, hade länder i Tyskland och såsom den mäktigaste herskaren bäst vore i stånd att skänka riket skydd och anseende. Den inflytelserika kurfurstens åsigt fick öfvervigten, och Karl valdes till kejsare. Då valet kungjordes för folket, gladde sig alla öfver att fransmännens förhoppningar blifvit omintetgjorda. Dock måste Karl förut gå in på en särskild valkapitulation och vissa vilkor, medels hvilka de tyska furstarna sökte skydda sin egen sjelfständighet.

Ett år efter valet kröntes Karl med stor högtidlighet och prakt i Aachen (1520). Derpå begaf han sig till Köln, hvarifrån han utskref sin första riksdag att samlas påföljande år i Worms och inbjöd ständerna att der personligen infinna sig. Detta var den ryktbarvordne riksdag, vid hvilken Luther uppträdde och förklarades i akt. Innan vi tala derom, måste vi förutskicka några nödiga upplysningar om Luthers uppträdande.

10.

Reformationen i Tyskland genom Martin Luther.

1. Luthers tidigare lif.

Hans Luther, en fattig, men redbar bergsman i en by i Thüringen vid namn Möra mellan Eisenach och Salzungen, reste i november 1483 med sin hustru till årsmarknaden i Eisleben. Här föddes honom den 10 november kl. 11 på aftonen en son, hvilken han genast

följande dag lät döpa*) i kyrkan och gifva namnet *Martin*, emedan det just var Martinsdagen. Då kort derefter Hans Luther erhöll en bättre plats vid bergverken kring Mansfeld, tog han sin bostad i denna lilla stad. Här skickade han sin son redan tidigt i skolan och bar honom till och med i början dit på sina armar. Men fadern och läraren behandlade gossen mycket strängt, så att han fick ett ytterst skyggt väsen, hvilket bibehöll sig äfven under de närmast följande åren. Ännu i sin mannaålder tänkte han ofta med ovilja på denna öfverdrifna stränghet. "Min fader," skrifver han i sina 'bordssamtal', "agade mig en gång så hårdt, att jag flydde från honom och fortfor att bära agg till honom, ända tills han åter lockade mig till sig genom vänlighet. Mina kära föräldrar menade nog af hjertat väl med mig, men de förstodo icke att skilja mellan *ingenia* (olika lynnen), efter hvilka man dock alltid bör lämpa straffet." Lika strängt behandlade honom skolmästaren i Mansfeld. Femton gånger å rad fick han på enda förmiddag smaka riset.

Fjorton år gammal, sändes han af sin fader till Magdeburg för att besöka latinskolan. Men då det var förenadt med för mycket bekymmer att underhålla gossen i denna stad, tog fadern honom åter derifrån och sände honom (1490) till Eisenach, der modern hade anförvandter. Men äfven här likasom i Magdeburg måste han förtjena sitt bröd med att sjunga utanför husen och erhöll mången gång endast snubbor i stället för bröd. Slutligen tog en from fru, — hennes namn är väl värdt att bevaras i historien — *Ursula Cotta*, honom till sig af medlidande och gaf honom bostad och underhåll. Fri från brödbekymmer, kunde han nu ostörd läsa och arbeta. Hans allvarliga och dock glada lynne, hans lätthet att fatta, hans anlag för vältalighet och hans outtröttliga flit gladde hans lärare. Utrustad med goda kunskaper, begaf han sig såsom adertonårig yngling (1501) till universitetet i Erfurt. Här studerade

*) Man visar ännu i dag i Eisleben den dopfunt, hvari han döptes, och den predikstol, från hvilken han sedan predikade.

han den tidens filosofi, den skolastiska, som dock snart ingaf honom den djupaste motvilja, samt de grekiska och latinska skriftställarnas verk. Ofta och gerna besökte han universitetsbiblioteket, och här var det, som han för *första* gången såg en fullständig bibel, dock endast i latinsk öfversättning. Härom skrifver han sjelf: "Då jag var tjugu år gammal, hade jag ännu icke sett någon bibel; jag trodde, att det icke fans andra evangelier och epistlar än i postillorna. Slutligen fann jag i boksamlingen i Erfurt en bibel, som jag läste med den största förundran."

Hans ansträngda flit och dåliga kost inverkade menligt på hans helsa. Det oaktadt lade han ej sina studier å sido, och då han 1503 blifvit doktor, höll han sjelf föreläsningar. Hans fader ville, att han skulle bli jurist. Men för detta kände han ingen böjelse; han skydde det oroliga lif och de verldsliga sysselsättningar, till hvilka studiet af rättsvetenskapen skulle tvinga honom. Skygg som han blifvit genom sin stränga uppfostran, älskade han ensamheten, och småningom vaknade hos honom dystra och vemodsfulla tankar. I denna sinnesstämning gick han en morgon till en sin vän Alexis, men fann denne mördad af några illasinnade personer och simmande i sitt blod. Djupt uppskakad anträdde han en resa till sina föräldrar, som han nu ville besöka. På återvägen öfverraskades han af ett häftigt oväder; åskan slog ned icke långt ifrån honom och beröfvade honom sansen. *) Ett så fromt sinne som Luthers kunde deri endast se Guds nåd, som så underbart räddat hans lif. Redan förut hade den tanken uppstått hos honom att egna sitt lif åt Gud. Detta blef nu hans fasta beslut. Sedan han bjudit sina vänner på en liten afskedsmåltid, gick han utan att nämna det för någon redan natten till den 17 juli till Augustinklostret i Erfurt och lät der upptaga sig som munk. Följande dagen tog han i ett bref afsked af sina vänner och underrättade äfven sina

---

*) Enligt en annan berättelse dödades Alexis af åskan vid Luthers sida.

föräldrar om den plötsliga förändringen i sitt lif. Hans gamle fader smärtades djupt af denna underrättelse och undandrog honom för en tid allt understöd.

I klostret måste han förrätta alla de låga sysslor, som pålades hvarje nyinträdande. Man tillhöll honom att utbära orenligheten ur munkarnas celler, att öppna och stänga kyrkan, att ställa klosterklockan och att springa genom staden med tiggarpåsen för att af borgarna insamla bröd, ägg, kött, fisk och penningar, göromål, mot hvilka hans inre mäktigt uppreste sig. Efter en nära tvåårig pröfvotid blef han prestvigd.

I klostrets ensamhet försjönk Luther i allt djupare svårmod. Han hade gått i kloster för att bekämpa sin sinliga natur genom ett hårdt lefnadssätt, fastor och späkningar, men förmådde dock icke med allt detta undertrycka de syndiga böjelserna i sitt inre. Han såg i Gud endast den fruktansvärde, stränge domaren, som han icke med några ansträngningar kunde försona, och intogs derför af qväljande ångest. Läran, att icke egen rättfärdighet, utan Guds fria nåd vore grunden för menniskans salighet, blef först senare fullt klar för honom, nu var den för honom helt och hållet främmande. Förgäfves sökte hans vänner förströ och muntra honom, ja, en gång inspärrade han sig flere dagar i sin cell och skulle säkert hafva dött der af hunger, om icke en trogen vän med våld uppbrutit dörren och genom musik, som han högeligen älskade*), väckt honom ur hans vanmakt.

Under det denna dystra sinnesstämning tärde på Luthers krafter så, att han blef blek och mager, kom en gång Augustinordens generalvikarie i Tyskland, doktor *Johan von Staupitz,* en utmärkt lärd man, till Erfurt för att undersöka ordens tillstånd. Här ådrog sig den unge Luther hans uppmärksamhet. Han uppmanade klostrets prior att för framtiden behandla honom med mindre stränghet och bemötte honom sjelf med

*) Han påstod, att musiken näst teologien vore den härligaste konst och ofta skänkte större krafter än mat och dryck. Han har också satt musik till många andliga sånger.

förekommande vänlighet. Då slutligen Luther öppnade för honom hela sitt hjerta i bikten, sökte han på allt sätt trösta och uppmuntra honom. "Du vet icke, Martin," sade han till honom, "huru nyttiga och nödvändiga dessa anfäktelser äro för dig. Icke förgäfves pröfvar dig Gud; du skall se, att han en gång skall bruka dig till stora ting." Så ljuf denna tröst än var för Luther, var det honom dock ännu svårt att kunna fasthålla den; strax derpå föll han åter i en sjukdom och derunder plågades han af de svåraste själsmarter. Då vände en gammal munk, som besökte honom, hans uppmärksamhet på den apostoliska bekännelsens ord: "*Jag tror på syndernas förlåtelse*". Han erinrade honom om *att menniskan varder rättfärdig af tron utan lagens gerningar* (Rom. 3: 28). Dessa ord och Staupitz' undervisning skingrade molnet kring hans omtöcknade ande och hans marterade samvete.

Ar 1508 rycktes han ur sin inskränkta verksamhetskrets, i det Staupitz hos kurfursten af Sachsen förordade honom till lärare i teologi vid det nyligen inrättade universitetet i Wittenberg. Luther begaf sig dit och bodde äfven der i en cell i Augustinklostret. Han hade ännu aldrig predikat och tilltrodde sig med sin vanliga tillbakadragenhet icke heller att försöka det. Staupitz uppmanade honom dertill, men Luther afböjde det i början. "Herr doktor," sade han en gång till Staupitz, "ni tager lifvet af mig, jag skall icke kunna fortsätta dermed ett fjerdedels år." Slutligen lät han likväl förmå sig att göra ett försök. Han predikade, och det med sådant bifall, att församlingen enhälligt valde honom till sin predikant (1509). Alla dessa utmärkelser förändrade emellertid icke hans anspråkslöshet; så mycket ifrigare läste han bibeln, begrundade dess stora sanningar och böjde sig med tacksamt hjerta inför Gud, som så underbart förändrat hans öde, att han från en fattig obekant munk blifvit upphöjd till professor och predikant i Erfurt, på den tiden kurfurstendömet Sachsens hufvudstad. De forna svårmodiga tankarna försvunno; ett hoppfullt mod trädde i deras ställe och ett orubbligt förtroende till verldens

styresman, som säkert icke utan visa afsigter försatt honom i denna ställning. Den sjukligt svårmodige Luther blef den gladaste, angenämaste sällskapsman hans skygghet öfvergick till öppenhet, och sjelfva hans yttre utseende vann i manlighet och behag. Dock var han då ännu mager till följd af sina myckna studier, hans korpulens kom först under senare år.

År 1511 sändes han jämte en annan Augustinmunk i en ordens angelägenhet till Rom. Med hela en katolsk kristens vördnad närmade han sig sätet för Kristi öfver hela verlden vördade ståthållare, och med helig andakt kröp han på sina knän uppför Peterskyrkans trappor. Men till sin ytterligt stora förvåning fann han i Italien bland de andliga den största sedeslöshet och hörde i Rom otroliga berättelser om påfvens förargelseväckande lefverne. Han vredgades öfver det hafs, hvarmed de italienska presterna frampladdrade sina böner. "Jag hade knapt," berättar han, "hunnit läsa en enda messa, då de redan hade slutat femton. Det var, som om de hölle bön för dagspenning." Han sade sedan ofta, att han hellre försakat tusen gulden än att icke hafva gjort denna resa.

Någon tid efter sin återkomst blef han på sin gynnares Staupitz' förord teologie doktor, och hans kurfurste, Fredrik den vise, som lärt känna honom såsom en förträfflig predikant, betalade sjelf omkostnaderna för honom, ty hans lön var så ringa, att den blott räckte till för hans mest trängande behof. Dock var hans oegennytta så stor, att han lemnade alla sina skrifter åt boktryckarna utan betalning och likaså höll föreläsningar utan att taga något derför. Hans drägt bestod af en grof munkkåpa, som han begagnade så länge som möjligt. Kurfursten skänkte honom några gånger tyg till en ny. Vid mottagandet af en sådan gåfva svarade han en gång, att det vore mycket bättre tyg än som passade för en kåpa; hade det icke varit en gåfva af kurfursten, skulle han icke hafva burit den. Först under senare åren tänkte han på att kunna efterlemna någon liten förmögenhet åt sin familj.

Såsom doktor i teologi egnade han sig med all ifver åt de döda språken, på hvilka bibeln ursprungligen var skrifven, för att bättre kunna förstå dessa. Derjämte förklarade han i sina föreläsningar enskilda böcker i den samma och gjorde i sina predikningar folket bekant dermed.

---

2. Luthers strid mot aflaten. — Reformationens början. — Bannlysningsbullans uppbrännande.

Redan länge hade inom hela kristenheten rådt en ifrig längtan efter en genomgripande förbättring af kyrkan. För detta ändamål hade utom andra hållits det berömda kyrkomötet i Konstanz vid Bodensjön. Påfvarna hade dock genom sin klokhet alltid dittills lyckats motarbeta sådana mötens sträfvanden och omintetgöra de kristna folkens rättmätiga önskningar. En följd deraf blef, att missbruken i kyrkan, långt ifrån att utrotas, tvärtom ännu mer ökades. Påfvarna voro icke sällan de lastbaraste personer, och deras exempel följdes af det högre och lägre presterskapet, af hvars stolthet, öfvermod, prakt, yppighet och köttsliga lustar de historiska arbetena från denna tid framställa en afskräckande bild. Till och med klostren, som ursprungligen voro ämnade till härdar för kristlig uppfostran och fromhet, hade urartat till hemvist för otukt och gudlöshet. Ett gement missbruk drefs inom kyrkan äfven med aflaten. Man hade uppdiktat den lärosatsen, att Kristus och helgonen gjort ofantligt mycket mer, än de enligt den gudomliga lagen varit skyldiga att göra; derför komme öfverflödet af deras goda verk alla kristna till godo och utgjorde för kyrkan en skatt, hvaröfver påfven såsom Kristi ståthållare egde att förfoga till alla syndares bästa. Denna lära begagnade nu påfvarna för att tillfredsställa sin vinningslystnad och sitt penningebegär.

De meddelade alla kristna syndernas förlåtelse för penningar, hvarvid det var dem fullkomligt likgiltigt, om de personer, som fingo syndaförlåtelse, visade verklig ånger, gjorde bot och lofvade bättring eller icke; deras enda sträfvan var att erhålla penningar. På detta sätt inflöto stora rikedomar i den påfliga skattkammaren.

År 1517 behöfde den slösande påfven Leo X stora penningsummor, såsom han uppgaf, för att bygga den präktiga Peterskyrkan i Rom, men i verkligheten för att gifva sin syster en riklig utstyrsel. Han beslöt derför att låta kristenheten skatta dertill genom att hålla till salu aflat. På det oförsyntaste sätt verkstäldes detta af dominikanmunken *Johan Tezel.* Han reste genom hela Sachsen med två stora kistor, i hvilka han förde med sig dels påfliga aflatsbref för alla möjliga synder, både dem, som voro begångna, och dem, som i framtiden komme att begås, dels de penningar, som han afpressade folket genom denna afskyvärda handel. I alla städer och byar, som han passerade, utbjöd han sin vara till salu och lät vanligen upptända en stor eld i sitt grannskap eller uppresa ett kors. Han förevisade äfven den påfliga bullan och var oförskämd nog att påstå, att han sjelf af den helige fadern erhållit makt att förlåta synder, och att hans röda kors med påfvens vapen vore lika kraftigt som Kristi kors; han hade med sin aflat frälsat flere själar än Petrus med sitt evangelium! För att riktigt kunna locka folket, lät han förstå, att då penningarna klingande fölle i hans kista, sprunge själen ur skärselden. Bekant är det ordspråk, hvaraf aflatskrämarna plägade begagna sig:

»När myntets klang i kistan hörs,
Till himlen själen genast förs.»

Alla strömmade till honom för att begagna tillfället att erhålla syndaförlåtelse, och mången stackare gaf sin sista skärf för en aflatssedel, i hvilken han fick löfte om sin faders eller sina barns räddning ur skärselden eller om sina egna synders förlåtelse. Tezel hade äfven mjölk- och smörbref till salu, och den som köpte sig ett sådant kunde äfven under fastan förtära mjölk och

smör utan att derigenom begå synd. Prisen på hans aflatsbref voro olika i förhållande till synderna eller de önskade välgerningarna. Detta aflatskrämeri var alls icke något nytt, men det hade aldrig bedrifvits med sådan oförskämdhet. Fulla af förtrytelse, klagade furstarna öfver att deras undersåtar plundrades, och icke få funnos, som insågo det orimliga och hädiska i detta aflatskrämeri, men ingen fans, som vågade höja sin röst mot en häfdvunnen vidskepelse. Men nu uppväckte dock Gud en man, som skarpt och skoningslöst bekämpade aflatshandeln. Denne man var *Martin Luther.*

Då Luther fick kännedom om ofoget med aflaten, trodde han sig kallad att uppträda mot detta missbruk, som så djupt skadade mensklighetens andliga lif. Han predikade deremot och skref till de närmast boende biskoparna samt bad dem att uppträda mot det grofva bedrägeriet. Men då detta icke ledde till någon påföljd, uppspikade han om aftonen den 31 oktober 1517 på slottskyrkans i Wittenberg dörr nittiofem teser, i hvilka han förklarade aflaten för ett ofog, som vore högst förderfligt för de kristnas verkligt andliga väl samt påfven ovärdigt, hvarjämte han erbjöd sig att försvara dessa teser mot hvar och en, som ville bestrida dem. Ingen uppträdde deremot; men de nittiofem teserna spredos med otrolig hastighet öfver hela Tyskland, aftrycktes, afskrefvos och öfversattes otaliga gånger, ty de voro ursprungligen skrifna på latin, och alla beundrade den man, som haft nog mod att offentligt framställa dem; men många, som menade Luther väl, önskade, att han skulle tiga, i det att de förespådde honom en allt annat än lycklig utgång af hans uppträdande. Sjelf ville han dock med gladt mod våga allt för sin öfvertygelse, hvarom följande utdrag ur hans skrifter bära vittne: "Den som vill börja något godt, han må se till, att han börjar det i förlitande på Guds godhet och alldeles icke på mensklig tröst eller hjelp, lika litet som han bör frukta för menniskor eller för hela verlden. Ty detta ord skall icke bedraga: det är godt att förlita sig uppå Herran. Syrach säger i sitt andra kapitel: Sen ut, kära barn, bland alla jordens slägten, så skolen I erfara, att

ingen kommit på skam, som förlitat sig på Herran. Och i 25:te psalmen heter det: Ingen kommer på skam, den dig förbidar. — Men den som icke vill eller kan förlita sig på Gud, han må hellre afstå från att i förlitande på menniskors hjelp börja något, som är gudligt och gagnande. Då jag första gången angrep aflaten och alla menniskor spärrade upp ögonen och inbillade sig, att jag tagit mig vatten öfver hufvudet, kommo min prior och superior till mig, förmådda dertill af veropen öfver mig, och voro mycket uppskrämda samt bådo mig mycket, att jag icke skulle bringa skam öfver deras orden. Då svarade jag: "käre fäder, är verket icke börjadt i Guds namn, så faller det af sig sjelft; men är det i hans namn börjadt, då låten honom råda'."

Aflatskrämarna blefvo nu utan förskoning hånade och skymfade. Då Tezel reste från Jüterbogk, der han uppehållit sig en längre tid, red en ädling efter honom med några knektar, upphann honom i den närliggande skogen och bad att få köpa ett aflatsbref för en synd, som han ämnade begå. Då han erhållit brefvet, fråntog han honom hans fylda penningkista, anföll derefter aflatskrämaren sjelf och pryglade grundligt upp honom, hvarefter han utropade skrattande, att detta vore den synd, han ämnat begå, och förde kistan i triumf till Jüterbogk, der den ännu i dag förvaras såsom ett minne af denna händelse. Tezels ansvarsyrkande afvisades.

Luther var på denna tid ännu långt skild från tanken på att angripa sjelfva påfven och skaka hela den katolska kyrkan; fastmer säger han sjelf, att han då var troget tillgifven påfven och hans lära. År 1518 skref han äfven ett bref till påfven Leo X, i hvilket han uttalade den största ödmjukhet och tillgifvenhet för denne Kristi ståthållare. Emellertid lät Tezel skrifva ett svar på Luthers teser, och äfven andra skrifter utkommo, hvilka förklarade Luthers påståenden vara en kränkning af påfvens majestät. Leo lät emellertid kalla Luther till Rom för att stå till svars för sitt handlingssätt. Samtidigt erhöll kurfursten af Sachsen, Fredrik den vise, befallning att sända honom fången till Rom.

Men kurfursten tyckte om Luther, och hela universitetet, lärare och studerande, lade sig ut för honom. De bådo påfven att afgöra saken i Tyskland. Luther fick derför befallning att infinna sig i Augsburg inför det påfliga sändebudet, kardinal *Thomas de Vio* från Gaëta (derför vanligen benämd *Cajetanus*). Hade Luther rest till Rom, hade han svårligen kunnat undgå döden. Han erhöll visserligen många varningar att icke heller infinna sig i Augsburg, men han begaf sig dock med friskt mod på väg under skydd af ett talrikt följe, för hvilket kurfursten visligen sörjt.

I början af oktober 1518 kom han till Augsburg, och först här erhöll han lejd af kejsaren. Då han instälde sig för kardinalen, hoppades denne kunna utan svårighet återföra honom i kyrkans sköte. Han fordrade, att han skulle återkalla och upphöra med att vidare utbreda sina åsigter. Luther å sin sida fordrade, att han skulle öfverbevisas om deras irrlärighet, och åberopade sig på den heliga skrift, under det kardinalen anförde påfliga beslut. Slutligen affärdade honom Cajetanus med de orden: “Gå din väg och kom icke åter, med mindre du återkallar hvad du sagt!“ — Sålunda afskedad, sände Luther en appellation till påfven sjelf, men reste i största hast från Augsburg, emedan kardinalen tydligen vidtog anstalter att låta fängsla honom och föra honom till Rom. Hans vänner skaffade honom vid midnatt ut ur staden genom en liten port, satte honom utan ridbyxor, stöflar eller sporrar på en god häst och gåfvo honom en ryttare i följe, som kände vägen och som på en dag red med honom åtta mil till Nürnberg. Den 30 oktober anlände han lyckligt till Wittenberg.

Cajetanus blef så förtörnad öfver att Luther undkommit, att han genast skref till kurfursten och uppmanade honom på samvete och vid hans förfäders ära att utlemna kättaren eller åtminstone jaga honom ut ur landet. Kurfursten visade skrifvelsen för Luther, som uppsatte ett utmärkt väl affattadt svar derpå. Emellertid var man i Rom missnöjd med Cajetanus' förfarande, och den påflige kammarherren *Karl von Miltitz*, till bör-

den en adelsman från Meissen, sändes till kurfursten för att till honom öfverlemna en af påfven invigd gyllene ros*) och derigenom vinna honom för påfvens sak. Derjämte hade Miltitz i uppdrag att bilägga den af Luther väckta striden (1519). Han uppförde sig så hofsamt och vänligt mot Luther, att denne förklarade för honom, att han ville erkänna kyrkans och påfvens makt och tillkännagifva, att han vore villig att icke vidare bekämpa aflaten, om man äfven ålade hans motståndare tystnad.

Detta var dock nu mera icke möjligt. Presterna predikade, att man finge ostraffadt döda en sådan kättare som Luther, och påfven vidtog fortfarande i hemlighet anstalter att kunna fängsla Luther och föra honom till Rom. Nu var äfven Luther tvungen att ytterligare uppträda till sitt försvar. Han forskade allt djupare rörande ursprunget till och gränserna för påfveväldet och fann, att det hvarken var grundadt i bibeln eller i kyrkofädernas skrifter. Då uppträdde mot honom den berömde doktor *Eck*, professor vid universitetet i Ingolstadt och en af den katolska kyrkans kraftfullaste förkämpar, hvilken redan segrat i mången lärd strid. Med en professor i Wittenberg, Andreas Bodenstein, som efter sin födelseort vanligen kallas *Karlstadt*, hade denne just råkat i en häftig strid, till hvars afgörande en offentlig disputation var bestämd att hållas i Leipzig. Men Eck ville besegra icke blott Karlstadt, utan äfven Luther. Han utgaf derför tretton teser, hvilkas innehåll var riktadt mot Luther. Derigenom blef denne tvungen att utgifva mot-teser och deltaga i disputationen i Leipzig.

Denna började den 27 juni 1519 och räckte ända till den 13 juli. Hvarje gång var salen till trängsel fyld af åhörare, bland hvilka hertig Georg af Sachsen, kusin till Fredrik den vise, alltid både för- och eftermiddag befann sig och åhörde disputationen med den

*) Påfvarna hade sedan längre tid tillbaka för sed att på söndagen »Lætare» inviga en gyllene ros och sända till någon furste såsom ett bevis på sin gunst. Denna ros skulle vara en sinnebild af Kristi lekamen, »blommornas blomma».

mest spända uppmärksamhet. Man disputerade häftigt om frågorna angående menniskans fria vilja, påfvens primat, aflaten och skärselden, och båda parterna tillskrefvo sig segern. Antalet af Luthers vänner tillväxte betydligt genom denna disputation, men på samma gång äfven antalet af hans fiender. För honom och hans sak kom den mellanregering väl till pass, som uppstod efter Maximilians död och hvarunder kurfursten Fredrik af Sachsen stod i spetsen för styrelsen i norra Tyskland. Följande år reste Eck sjelf till Rom för att förmå påfven att taga ett afgörande steg mot Luther. Följden blef också, att i juni 1520 en bannlysningsbulla*) utfärdades, hvaruti fyrtioen af Luthers satser betecknades såsom kätterska. Han och hans anhängare erhöllo en betänketid af sextio dagar, efter hvilkas förlopp de skulle bannlysas, om de icke dessförinnan återkallat sina irrläror. Med denna bulla återkom Eck triumferande till Tyskland.

Han hade emellertid ingen vinst af att offentliggöra den. I Leipzig, der han lät uppslå bullan, kastade man smuts på den, och det var nära, att studenterna slagit ihjäl honom sjelf. På andra ställen nedrefs den genast eller ock förhindrades offentliggörandet deraf. Kurfursten Fredrik förblef som förut Luthers beskyddare och afvisade bestämdt alla uppmaningar att bränna hans skrifter, att bestraffa honom eller sända honom till Rom.

I andra städer, såsom i Antwerpen, Löwen, Mainz, Köln, Ingolstadt brändes emellertid Luthers skrifter, såsom bullan befalde; dock yttrade folket sitt missnöje deröfver. Derigenom lät äfven Luther förleda sig till ett djerft steg. Genom ett offentligt anslag kallade han universitetets i Wittenberg medlemmar att infinna sig utanför Elsterporten den 10 december 1520 kl. 9 på morgonen. Här tillredde en af universitetets lärare ett bål och lade derpå den påfliga eller kanoniska lagen, påfvens bref samt Ecks skrifter. Derpå antändes bålet,

*) Bulla kallades sjelfva kapseln, hvari en påflig skrifvelse låg förvarad; sedan namn på sjelfva skrifvelsen.

och Luther sjelf trädde fram samt kastade sin bannlysningsdom i lågorna under anförande af de bibliska orden i Josua 7: 25: "Emedan du bedröfvat Herrans helige, så bedröfve och förtäre dig den eviga elden".

---

3. Luther vid riksdagen i Worms. Hans vistelse på Wartburg och återkomst till Wittenberg.

Uppbrännandet af bannlysningsbullan var en handling, som väckte det största uppseende. Förgäfves skreko de påfliga sändebuden, förgäfves bjödo de Luther den ena penningsumman större än den andra, om han återkallade sina läror och iakttoge tystnad; det tyska vilddjuret, skrefvo de till Rom, bryr sig hvarken om penningar eller hedersembeten. Likaså misslyckades anslaget att förgifta honom, tack vare hans starka fysik.

Kort efter bullans uppbrännande sammanträdde den af Karl V utskrifna riksdagen i Worms (1521). Till denna riksdag kom äfven ett påfligt sändebud för att bringa under öfverläggning frågan om det lutherska kätteriet. Med häpnad hade han förnummit den hänförelse, som öfverallt gaf sig till känna för Luther, och å andra sidan den ovanligt fiendtliga sinnesstämningen mot påfven och de andliga. Han talade derför med liflig förbittring emot de nya lärorna, och man beslöt att kalla Luther sjelf till Worms för att låta honom offentligen aflägga räkenskap. Kejsaren gick in derpå och lät utfärda åt honom ett lejdebref, som tillförsäkrade honom fullkomlig säkerhet för hans person. Med glädje anträdde Luther resan, ehuru han var så utmattad efter en feber, att han nästan nödgades stanna på vägen. Hans färd från Wittenberg till Worms liknade ett triumftåg; så trängdes folket omkring honom för att få se honom. Dock varnades han af hotande rykten och trogna vänners råd att icke begifva sig in i staden.

Han svarade derpå: "Funnes än så många djeflar i Worms som tegelpannor på taken, så skall jag dock dit in".

Tilloppet af folk vid hans ankomst till Worms den 16 april 1521 var oerhördt, och då han följande dag hemtades till riksmötet, måste man föra honom genom trädgårdar och på bakgator, för att han skulle komma fram. I trängseln utanför den öppna dörren till salen befann sig bland andra en ädel riddare och berömd gammal fältherre, *Georg von Frundsberg.* Då Luther trängde sig förbi honom, klappade riddaren honom på axeln och sade deltagande till honom: "Munk lille, munk lille, du går nu en väg, sådan som jag och mången fältherre icke gått ens i den hetaste drabbning. Är du på rätt väg och viss om din sak, så gå i Guds namn framåt och haf tröst; Gud skall icke öfvergifva dig." Blek och utmattad af sin sjukdom, gjorde Luther i början intet gynsamt intryck på församlingen, och kejsar Karl lär hafva yttrat till sin granne: "Den der skulle icke kunna göra mig till kättare". Han tillfrågades, om han ville återkalla sina läror. Skygg inför den stora och lysande församlingen, svarade han, att han utbåde sig betänketid. Man beviljade honom den till påföljande dag. Då uppträdde han utan all rädsla och visade det största lugn och sinnesnärvaro. Han besvarade de framstälda frågorna med den största säkerhet, och då man fordrade af honom ett tydligt och enkelt svar, sade han till slut: "Nåväl, eftersom I af mig begären ett rätt och slätt svar, så vill jag gifva ett, som hvarken har horn eller tänder, nämligen detta: såvida jag icke blifver öfvervunnen och öfverbevisad med vittnesbörd ur den heliga skrift eller med klara skäl (ty jag tror hvarken påfven ej heller koncilierna allena, emedan det är klart, att de ofta tagit miste och motsagt sig sjelfva), så kan och vill jag ingenting återkalla, emedan det är hvarken säkert eller rådligt att företaga något mot samvetet. *Här står jag, jag kan icke annat, Gud hjelpe mig! Amen!*"*)

---

*) Enligt nyare uppgifter skall Luther endast hafva yttrat de sista orden: »Gud hjelpe mig! Amen.»

Den värdiga ton, hvarmed Luther uttalade dessa ord, gjorde på många af de närvarande ett godt intryck. Mest gladde sig kurfursten Fredrik öfver hans lugn och sade, då han lemnade församlingen: "O, huru skönt har ej mäster Martin talat inför kejsaren och alla rikets furstar och ständer; han var modig nog, kanske för modig." — Man gjorde emellertid ännu ett försök att bringa Luther på andra tankar, men han stod fast vid hvad han sagt och slöt med dessa Gamaliels ord i Apostlagerningarna: "Är detta verk af menniskor, så varder det väl om intet, men är det af Gud, så kunnen I icke slå det neder". Man antydde härefter för honom, att han kunde afresa. Visserligen försökte flere furstar förmå kejsaren att bryta den åt Luther gifna lejden, men Karl afskydde en sådan trolöshet som den Sigismund en gång visat mot Hus. Fyra veckor efter afresan förklarades Luther emellertid i riksakt, som dömde honom och alla hans anhängare såsom kättare förlustiga medborgerliga rättigheter och hotade hvar och en, som herbergerade honom, med samma straff.

Härunder hade Luther redan förts i säkerhet. Då han i maj reste från Möra, der han besökt sina anförvandter, för att återvända till Wittenberg, blef plötsligt hans vagn i närheten af slottet Altenstein hejdad af fem maskerade ryttare, som lyfte honom ur den samma, jagade af med honom inåt skogen och läto det öfriga ressällskapet förskräckt fara vidare. Sedan han en stund måst springa med bredvid deras hästar, satte de äfven honom upp på en häst, redo flere timmar omkring med honom i skogen, tills de kommo till det fasta bergsslottet *Wartburg* vid Eisenach, der fordom de gamla landtgrefvarne af Thüringen haft sitt residens. Här erhöll han ett rum, försedt med alla beqvämligheter och derjämte böcker och skrifmaterialier, och gick och gälde i trakten deromkring för en statsfånge vid namn junker Georg. Derför måste han också bära riddaredrägt och låta sitt skägg växa, såsom brukligt var bland krigare. Allt detta hade hans beskyddare, kurfursten Fredrik af Sachsen, föranstaltat för att skydda honom för hans fienders förföljelser. Ingen anade, att han var den be-

römde doktor Luther, och bland hans vänner och fiender utbredde sig ryktet, att han dött. Men snart skulle de genom nya skrifter, som utgingo från honom, erfara, att han ännu lefde. Hvar han fans, kunde dock ingen utröna.

I ensamheten på Wartburg uppdöko åter hos Luther såsom under hans tidigare år svårmodiga tankar och mångahanda anfäktelser, hvilka han sökte bekämpa genom ifrig bön. Han inbillade sig, att djefvulen förföljde honom för hans trogna arbete med Guds ord. Denna inbillning gjorde honom så orolig, att han vid minsta buller höll sig färdig att hemtas af djefvulen. En gång, säges det, hade han trott sig se djefvulen vid fönstret och kastat bläckhornet efter honom. Ännu i dag visar man för resande märken efter detta bläck på väggen till det rum, i hvilket Luther bodde. Om sina anfäktelser af djefvulen berättade han sedan sjelf följande historia såsom fullkomligt säker: "Då jag år 1521 bodde på slottet Wartburg, befann jag mig i ett rum, aflägset från menniskor, och ingen kunde komma in till mig utom två pager, som dagligen buro till mig mat och dryck. De hade köpt mig en påse hasselnötter, som jag ibland åt, och nedlagt den i min koffert. En afton lemnade jag skrifrummet, gick in i mitt sofrum och lade mig. Då kommo hasselnötterna öfver mig, kastades och slogos den ena efter den andra emot taket mycket hårdt och föllo öfver mig i sängen. Jag brydde mig dock icke derom. Då jag sofvit en stund, uppstod ett sådant oväsen i trappan, som om en massa fat nedkastats utför den; jag steg upp, gick till trappan och sade: 'Är det du, så må det så vara!' anbefalde mig åt herren Kristus, om hvilken står skrifvet: 'Allt har du lagt under dina fötter', såsom åttonde psalmen säger, och lade mig åter till sängs. Ty detta är det bästa sättet att fördrifva honom, om man föraktar honom och anropar Kristus. Det kan han icke tåla."

Då Luther vistats ungefär ett år på Wartburg, fick han underrättelse om att man i Wittenberg börjat införa allahanda förderfliga nyheter och brådstörtade reformer under Karlstadts ledning. Man afskaffade alla

högtidliga bruk vid den romerska gudstjensten, kastade ut helgonbilderna ur kyrkorna, sönderslog altarena och tillät sig handgripliga misshandlingar mot munkarna. Vid underrättelsen om detta ofog stannade Luther icke längre qvar på Wartburg, utan beslöt trots kurfurstens alla varningar och förbud att lemna sin lugna fristad. Sedan han i ett bref till sin landsherre rättfärdigat sig för detta steg, anlände han i mars 1522 åter till Wittenberg. Här besteg han genast predikstolen och predikade i åtta på hvarandra följande dagar mot de under hans bortovaro utbrutna oordningarna, och detta med den kraft, att lugnet inom kort återstäldes.

Kejsar Karl hade efter riksdagen i Worms rest till Nederländerna och derifrån till Spanien, der han stannade i nära åtta år. Under denna tid utbredde sig reformationen allt mer och mer, och den öfver Luther uttalade riksakten råkade i glömska.

11.

Filip Melankton.

Luthers vän och trogne hjelpare i reformationsarbetet var Filip Melankton. Han var född 1497 i Bretten, en liten stad i Nederpfalz. Redan som gosse utmärkte han sig för sina själsgåfvor, med hvilka voro förenade en älskvärd anspråkslöshet och ett intagande yttre. Sin bildning erhöll han i skolan i Pforzheim, der den berömde *Reuchlin*, en af den tidens framstående lärde, synnerligen tog sig honom an och förmådde honom att förändra sitt egentliga namn *Schwarzerd* till det grekiska Melankton, som är en ordagrann öfversättning af Schwarzerd (svart jord). Bruket att öfversätta personers namn till grekiska eller latin var den tiden mycket vanligt bland de lärde.

Redan vid tretton års ålder hade Melankton vunnit nödig mogenhet för att kunna besöka universitetet. I grekiska och latin, i historia och filosofi egde han så omfattande kunskaper, att han hade rykte om sig att vara en af de utmärktaste lärde. Vid tjuguett års ålder förordades han hos kurfursten af Sachsen till professor i grekiska språket vid universitetet i Wittenberg och erhöll denna anställning. Hans föreläsningar besöktes med sådan ifver af studenterna, att ofta två tusen åhörare infunno sig i hans hörsal, ty han egde i hög grad förmågan att hålla på samma gång lättfattliga och underhållande föredrag. En främling, som en gång bevistat hans föreläsningar, försäkrar, att apostlarna icke kunde hafva åhört Jesus med större uppmärksamhet än studenterna Melankton.

I Wittenberg gjorde han snart bekantskap med Luther, och båda blefvo vänner. De gåfvor och företräden, naturen förlänat dem, tycktes ömsesidigt komplettera hvarandra. Om Melankton öfverträffade Luther i lärdom och insigter, så öfverträffades han af honom i beslutsamhet och handlingskraft. Också uppskattade de hvarandras stora egenskaper. Så skrifver Luther om Melankton: “Jag har min goda Filip att tacka för att han lär oss grekiska. Jag är äldre än han, men det hindrar mig icke att lära af honom. Jag säger rent ut, att han förstår mer än jag, och jag blyges icke heller deröfver.“ Äfven den kallelse, som kommit dem till del efter deras olika gåfvor, har Luther träffande tecknat. “Jag är född,“ sade han, “för att kriga och ligga i fält mot partier och djeflar; derför äro mina böcker mycket häftiga och krigiska. Jag måste bortskaffa stubbar och stammar, utrota törnen och snår, uttorka vattenpölar; jag är den grofva skogsrödjaren, som måste bryta och bana väg. Men magister Philippus går fogligt till väga, odlar och planterar, sår och vattnar med lif och lust, efter de gåfvor Gud i rikligt mått honom gifvit.“ Å sin sida visade Melankton Luther den största högaktning och vördnad. Han kallade honom vanligen doktor och iakttog mot honom ett mycket varsamt uppförande. “Luther,“ säger han i ett bref, “var

med sina stora dygder mycket häftig och uppbrusande. Ofta måste jag visa en slafvisk undergifvenhet, emedan han stundom mera följde sitt lynne och mindre tog hänsyn till sin person och det allmänna bästa. Han kunde icke bra tåla, att man var af olika mening med honom.“ — Melankton skulle trots sin lärdom icke ha kunnat genomföra reformationens stora verk; dertill var han för mild, för vek och för litet modig. Detta kände han äfven sjelf: “Ack,“ skrifver han en gång, “om man blott icke kallade mig bort från min lärosal, utan läte mig ostörd arbeta endast för ungdomens bästa! Det är min ro och min glädje. För andra värf är jag för vek och olämplig.“ Och i sjelfva verket gagnade han på ett utomordentligt sätt vetenskapen. I synnerhet inlade han förtjenst deri, att han utgaf ändamålsenligare läroböcker och mycket befordrade studierna af de döda språken.

12.

Bondekriget. — Thomas Münzer.

(1525.)

På bondeklassen hvilade vid denna tid ett olidligt ok. Genom tunga pålagor, öfverdrifna dagsverken, orättvis behandling och stränga straff äfven för den minsta förseelse förtrycktes den på det förfärligaste sätt och bragtes till det yttersta. Furstar, adel och prester betraktade bönderna såsom lifegna, med hvilka de kunde handla och vandla efter behag. Mest upprördes bönderna af de andligas yppighet och slöseri. Sålunda hade redan under Medeltiden och i början af sextonde århundradet före Luthers uppträdande uppror utbrutit bland de hårdt förtryckta bönderna, och nu, år 1525, inträffade

åter en fruktansvärd uppresning, som hotade hela Tyskland med den största fara. Katolikerna trodde, att orsaken till detta förhärjande uppror var att söka i reformationen, och sökte påbörda Luthers anhängare den samma, något som dock vederlades genom den ofvan nämda omständigheten, att sådana uppror egt rum redan före Luthers tid. Så mycket är dock säkert, att dè stackars okunniga bönderna af oförstånd tillämpade på sina sorgliga medborgerliga förhållanden hvad Luther lärde om *kristlig* frihet samt hoppades på lindring i sitt svåra betryck genom införandet af den nya läran.

Nyårsdagen 1525 reste sig först abbotens af Kempten bönder, och andra andliga furstars följde deras exempel. Deras små hopar växte till hela härar och erhöllo ordentliga anförare. Dessa skaror bestodo dock blott af råa, tygellösa bönder, som icke kunde mäta sig med en väl öfvad här. Först uppstälde det schwabiska förbundet en här emot dem, under anförande af den tappre, men stränge och grymme Georg Truchsess von Waldburg. Sedan han tillfogat dem flere nederlag, kom det till ett fördrag, enligt hvilket bönderna lofvade att skingra sig och låta sina klagomål afgöras af skiljedomare. De läto för det ändamålet uppsätta "*bondeståndets tolf artiklar*", som innehöllo deras fordringar. Ja, de erbjödo sig deri att afstå från alla fordringar, hvilka man ur den heliga skrift bevisade vara orättmätiga. Tyvärr ledde dessa artiklar ej till något resultat. Äfven Luther hade af bönderna blifvit uppmanad att säga sin tanke om deras angelägenhet. Han utfärdade en uppmaning till fred och skonade deri intetdera partiet, utan förehöll hvart och ett dess orättvisa. Icke heller hans ord vunno emellertid något gehör.

Upproret utbröt å nyo med stegradt raseri. I Schwaben och Franken, i Mainz, i Pfalz, i biskopsdömet Speier, i Elsass och Lothringen, i Salzburg, Tyrolen, Steiermark, i Fulda, Hessen, Thüringen och Münsters område, öfverallt flammade upprorets lågor, och vidt och bredt betecknade brinnande borgar, kloster

och biskopshus dess härjande väg. En värdshusvärd vid namn Georg Metzler, en förryckt menniska, stod i spetsen för bönderna i Odenwald. De intogo Weinsberg och utkräfde på besättningen, bestående af sjuttio riddare under en grefve von Helfensteins anförande, en grym hämd för de fångar, som Truchsess efter sina segrar låtit afrätta. Grefven och riddarne fördes in i en krets, som bildades af bönderna med fälda spjut; hvart de olyckliga vände sig, stötte de på spjuten, tills de nedsjönko, genomborrade af tusentals stygn. Förgäfves kastade sig grefve Helfensteins maka ned för de omenskligas fötter; förgäfves sökte hon beveka dem genom att framräcka sin tvååriga son; hon och hennes barn blefvo äfven på det rysligaste sätt misshandlade.

Genom dylika grymheter förändrades äfven helt och hållet Luthers sinnesstämning mot bönderna. Han utgaf nu en skrift *mot de röfvande och mördande bönderna*, hvari han rådde furstarna att straffa bönderna och slå ihjäl de upproriska som galna hundar. Emellertid utbredde sig upproret allt mer; äfven adeln måste gripa till flykten, och många gingo till och med öfver på böndernas sida. Den berömde riddaren *Götz von Berlichingen med jernhanden* *) blef mot sin vilja tvungen att under fyra veckor vara böndernas anförare; dock harmades han öfver deras gudlösa framfart, och efter de fyra veckornas förlopp skilde han sig från dem. Omsider rustade sig det schwabiska förbundet och furstarna. Georg Truchsess hade flere gånger slagit bönderna, och äfven för furstarnas ordnade härar måste dessa fiender öfverallt gifva vika. Och på dem utkräfde nu segrarne den blodigaste och grymmaste hämd. De penningböter och brandskatter, man utpressade i Franken, undergräfde folkets välstånd, och furstarna kände icke ens i sina egna länder någon gräns för sin grymhet.

*) Så kallad, emedan han vid en belägring förlorat högra handen, hvilken han dock förstått att ersätta genom en konstgjord af jern. Han dog 1562 och efterlemnade en högst intressant, af honom sjelf författad lefvernesbeskrifning, hvilken Göthe begagnat i sitt bekanta och berömda skådespel.

Markgrefven Kasimir af Brandenburg-Kulmbach lät t. ex. utsticka ögonen på femtionio invånare i köpingen Kissingen. Kurfursten af Trier och biskopen af Würzburg funno en njutning i att mätta sin hämd med anblicken af menniskoblod. De drogo med hela skaror af bödlar och tjenare genom sina länder, sedan lugnet åter var fullkomligt återstäldt, och läto halshugga många hundra personer. Den förre lär med egen hand hafva afrättat flere. Antalet af dem, som omkommo i Tyskland under upproret, uppgifves till minst 50,000. Böndernas belägenhet blef det oaktadt icke bättre, snarare sämre, ty det blef nu alldeles icke fråga om att afskaffa det onda, hvaraf de ledo.

Med bondekriget i Sydtyskland sammanhängde en folkresning i Thüringen, i spetsen för hvilken stod en prest, *Thomas Münzer*. Denna svärmare och uppviglare af den stora massan fann Luthers reformation otillfredsställande, och honom sjelf öfverhopade han med de gröfsta smädelser. Han berömde sig af att hafva gudomliga uppenbarelser och trodde sig kallad att förändra verldsstyrelsen. Folket i sin helhet skulle herska med svärdet; furstarnas makt ville han inskränka och införa egendomsgemenskap. Sedan han fördrifvits ur flere städer, fann han en stor mängd anhängare i riksstaden Mühlhausen. Sina uppviglande läror utbredde han med lågande vältalighet, och utsigten till egendomsgemenskap förledde massan af folket. Hans anhang blef inom kort så mäktigt, att han kunde afsätta stadens styrelse och bilda en ny af sina anhängare. Munkar och prester fördrefvos ur staden. De fattiga arbetade icke mer, utan fordrade af de rika hvad de behöfde och togo med våld hvad som vägrades dem. Inom kort utbredde sig upproret i hela landet; äfven bönderna i de andra länderna läto förleda sig till samma ofog genom det gudlösa exemplet, och en mängd kyrkor, kloster och slott plundrades och förstördes. Den unge, driftige landtgrefven af Hessen, *Filip den*

ädelmodige, som utan att hafva att förebrå sig någon grymhet var den förste, som dämpat oroligheterna i sitt eget land, drog nu till de närboende furstarnas hjelp. Deras förenade makt stötte vid Frankenhausen på böndernas läger, hvilka voro ungefär 8,000 man starka (1525). Då de sågo furstarnas väl ordnade, med artilleri försedda armé, sjönk deras mod, och de hade just ingenting emot att villfara furstarnas begäran och utlemna Münzer. Så mycket mer sökte denne att elda deras mod och sade, att de icke skulle vara rädda för artilleriet, ty han skulle uppfånga alla kulorna i rockärmen. Derjämte begagnade han sig af en tillfälligtvis framträdande regnbåge och höjde sin röst till ett lågande tal: "Upplyften edra ögon," ropade han, "och sen, huru nådig Gud är mot oss; betrakten tecknet af hans evigt fortvarande huldhet emot oss. Skåden himlabågen; i våra fanor är samma tecken måladt, och Gud visar oss derigenom tydligt, att han skall understödja oss och bereda tyrannernas undergång. Det är Guds vilja, att vi icke sluta någon fred med våra gudlösa motståndare." För att betaga dem allt hopp om nåd lät han nedhugga ett af furstarnas sändebud inför deras ögon. Slaget började; böndernas vagnborg eröfrades snart, och under flykten nedgjordes 5,000 af dem. I Frankenhausen, som genast gaf sig, afrättades 300 borgare. Münzer sjelf hade tagit sin tillflykt upp på vinden i ett hus, men en dräng upptäckte och drog fram honom. Han låtsade vara en sjuk, men förråddes af sin strax bredvid liggande brefväska. Han öfverlemnades till furstarna, lades på pinbänken och halshöggs.

13.

Filip den ädelmodige och Johan den beständige. — Den nya kyrkans befästande och utveckling.

Då Tysklands katolska furstar ingingo ett förbund mot de evangeliska och äfven kejsaren hotade att undertrycka den nya läran, så påyrkade landtgrefven af Hessen, Filip den ädelmodige, att de evangeliska furstarna likaledes skulle sluta ett förbund till sitt försvar. Luther var visserligen icke med derom, emedan han hyste den fasta öfvertygelsen, att Gud allena utan all menniskohjelp skulle genomföra sin sak, och icke heller Melankton var benägen för att deltaga i förbundet. Emellertid gick den nya kurfursten af Sachsen, Johan den beständige (Fredrik den vise hade dött 1525), in på landtgrefvens förslag. Båda furstarna slöto 1526 ett förbund i Torgau att troget bistå hvarandra vid hvarje angrepp mot den nya läran, och flere andra furstar slöto sig till förbundet.

Nu hölls en riksdag i Speier (1526), vid hvilken kejsaren sökte genomdrifva verkställandet af Wormsediktet, hvarigenom Luther förklarades i akt. Men i förlitande på det förbund de slutit hade de evangeliska furstarna mod att motsätta sig kejsarens afsigt, och det lyckades dem att af riksdagen utverka ett mildt beslut, i kraft hvaraf alla i afseende på Wormsediktet skulle handla så, att de kunde ansvara derför inför Gud och kejsaren. Detta beslut främjade utomordentligt reformationens utbredning och den nya kyrkans befästande.

I de länder, der den nya läran redan vunnit insteg, afskaffades messan; nattvarden utdelades med både

bröd och vin, tillbedjandet af bilder förbjöds och modersmålet infördes vid gudstjensten. Presterna fingo tillåtelse att gifta sig, klostren upphäfdes och munkar och nunnor löstes från sina löften. Deremot lade man den största vigt på predikan af det gudomliga ordet och på folkundervisningen, som dittills varit helt och hållet försummad. I Sachsen infördes dessa reformer af Johan den beständige, i Hessen af Filip den ädelmodige; den senare stiftade år 1527 i Marburg det första evangeliska universitetet. Äfven i Braunschweig-Lüneburg, i Mecklenburg, i Anhalt och Mansfeld trädde de nya kyrkoinstitutionerna i verksamhet; ja, till och med Preussen, dittills ett stormästaredöme, som tillhörde Tyska orden, förvandlades till ett verldsligt hertigdöme och vans för reformationen af markgrefven Albrekt, som först gjorde sig till verldslig furste (1525).

Bland medlen för reformationens utbredande verkade intet så allmänt, så ihållande och kraftigt som den bibelöfversättning Luther börjat på Wartburg och som fullbordades år 1532. Uttryckets okonstlade enkelhet, djupsinnighet och upphöjdhet äro i denna öfversättning lika beundransvärda. Ingen annan bok har blifvit en så allmänt utbredd folkbok bland höga och låga, hvarför också genom denna öfversättning den munart, på hvilken den öfverflyttades, den högtyska, blifvit tyskt skriftspråk. Den heliga skrift, som i sådan öfversättning sattes i händerna på folket, vann i förening med Luthers förklaring af den samma en otalig mängd för den nya läran.*) Ty Luther fortfor trots sin ständiga sjuklighet att outtröttligt verka för reformationens sak dels genom predikningar, dels genom förklaringar, som han utgaf öfver de bibliska skrifterna.

Redan år 1524 hade han aflagt sin augustinkåpa och bar derefter en vanlig rock. Vanligtvis skänkte honom kurfursten tyg dertill, och detta svart, hvilket då var hoffärgen; detta är också anledningen, hvarför

---

*) Emellertid var det hos en stor del af nationen, som nu en gång var stämd mot den gamla kyrkan, äfven rent verldsliga bevekelsegrunder, som drogo dem till den nya läran.

denna färg alltsedan varit den vanliga på de evangeliska presternas embetsdrägt. Men ännu mer afgörande skilde sig Luther från munkväsendet, då han år 1525 inträdde i det äkta ståndet. Han gifte sig med en f. d. nunna, *Katarina von Bora*, som jämte åtta andra nunnor kommit till Wittenberg från klostret Nimptsch vid Grimma.

År 1527 företog han jämte Melankton en resa genom Sachsen för att undersöka kyrkorna och skolorna. Här funno de lärarna lika okunniga som folket: hela gudstjensten bestod i frampladdrandet af obegripliga bönformler. "Det är oförsvarligt," skrifver Melankton, "att man hittills lemnat det arma folket i så stor okunnighet och råhet. Mitt hjerta blöder, då jag ser allt detta elände. Jag går ofta afsides och gråter af smärta, då vi slutat inspektera något ställe. Och hvem skulle icke klaga, då han ser, huru menniskornas anlag helt och hållet försummas och huru deras själ, som kan lära och fatta så mycket, icke känner något ens om sin herre och skapare." Då detta mödosamma värf var fullbordadt, uppstälde Luther (1528) hufvuddragen af sin lära i frågor och svar för att för lärarna underlätta religionsundervisningen. Detta är den berömda *Luthers katekes.* Ett kort utdrag derur, som han kallade *Lilla katekesen*, bestämde han för barnen. Likasom härigenom grunden lades till en likformig *trosbekännelse* och till en genomgripande religionsundervisning, så infördes enhet i den evangeliska *kyrkoordningen* genom den af Melankton författade *visitationsboken*, hvari presterna fingo anvisning om sättet att inrätta gudstjensten samt utöfva själasörjarens och folklärarens kall.

14.

Protesten i Speier (1529). Ulrik Zwingli, Schweiz' reformator.

Emellertid blefvo de evangeliska allt mer öfvertygade om kejsarens motvilja mot deras lära, och båda religionspartiernas afund och spänning framträdde i öppen dag. Under sådana förhållanden sammanträdde (1529) en riksdag i Speier. Här förstodo katolikerna att genom sin öfvervigt i röster genomdrifva beslutet, att de evangeliska skulle i religionssaker afhålla sig från alla förändringar, icke upptaga några nya anhängare och bibehålla messan äfvensom den gamla nattvardsläran. I detta beslut kunde de evangeliska endast se ett försök att undertrycka den lutherska läran och funno sig derför föranlåtna att afgifva en förklaring deremot eller *protest*, hvaraf de sedan erhöllo namnet *protestanter*. Kejsaren upptog mycket onådigt denna protest och hotade med allvarlig bestraffning, om de evangeliska icke afstode derifrån.

Tyvärr hade inom sjelfva den nya kyrkans sköte en meningsskiljaktighet uppkommit rörande läran om den heliga nattvarden. Luther påstod, att Kristi verkliga lekamen och blod under form af bröd och vin vore på ett mystiskt sätt närvarande i nattvarden; andra deremot lärde, att nattvardsfirandets betydelse ej vore någon annan än en åminnelse af Återlösarens död. Den senare åsigten fick i synnerhet i Öfre Tyskland många anhängare, och äfvenledes i Schweiz, der den förfäktades af *Ulrik Zwingli.*

Äfven till Schweiz anlände 1519 en aflatskrämare vid namn *Bernhard Samson.* Han kom till Zürich, der Ulrik Zwingli var pastor. Denna uträttade genom sina

predikningar så mycket, att Samson icke fick sälja några aflatsbref, och påfven Leo X måste på schweizarnas allmänt framstälda begäran återkalla sitt sändebud. Nu afskaffades flere af den katolska kyrkans bruk, messorna upphäfdes, bilddyrkan förbjöds. Man började predika på tyska och tillät presterna och klostrens invånare att gifta sig. Reformationen utbredde sig hastigt i Schweiz och väckte naturligtvis också motstånd af katolikerna, dock utan resultat, då man slutligen måste gå in på att hvar och en finge bekänna sig till den religion, som han ansåge för den sanna. Under det att Zwingli öfverensstämde med Luther i många punkter, voro de af alldeles olika åsigt angående nattvardens betydelse.

Landtgrefven af Hessen, Filip den ädelmodige, ville gerna förlika de båda reformatorerna med hvarandra och bringa till stånd ett närmande mellan dem för att förmå båda åsigternas anhängare att sluta sig tillsammans mot det katolska partiet. Han föranstaltade derför en disputation (ett religionssamtal) på slottet i Marburg (1529). Luther infann sig jämte Melankton och flere andra af hans utmärkta anhängare; äfven Zwingli kom dit i sällskap med några af sina vänner. Öfverläggningarna ledde dock icke till något resultat, då de båda motståndarna envist fasthöllo vid sina åsigter. Man öfverenskom emellertid om att upphöra med stridsskrifter och lofvade hvarandra ömsesidig vänskap. Luther höll dock icke sitt löfte, utan fortfor att skrifva bittert mot Zwingli. *) Sålunda skilde sig Zwinglis anhängare från lutheranerna och bildade ett eget religionssamfund under namnet *reformerta*.

---

*) Under striden mellan partierna i Schweiz fann Zwingli sin död i slaget vid Kappel i närheten af Zürich (1531).

15.

Augsburgiska bekännelsen (1530). Schmalkaldiska förbundet.

Kejsar Karl hade utfärdat en rundskrifvelse till de tyska ständerna, hvari han inbjöd dem till en riksdag, som skulle hållas i april 1530 i Augsburg. Dit ankom då ett stort antal furstar, riddare och prester, hvilka genom sitt talrika följe af tjenare och hästar uppdrefvo prisen på de vanligaste lifsförnödenheterna alldeles ofantligt. Karl lät länge vänta på sig, emedan han färdades långsamt och med korta dagsresor. Just aftonen före Kristilekamens-festen anlände han till Augsburg och uppmanade de evangeliska furstarna att deltaga i följande dags högtidliga procession. Desse läto dock ej förmå sig dertill, och en af dem, markgrefven Georg af Brandenburg, förklarade öppet i kejsarens närvaro, att hellre än att han så förnekade Gud och hans evangelium ville han mista hufvudet. Leende svarade då Karl på sin lågtyska munart: "Kära furste, icke hufvudet af, icke hufvudet af".

Efter riksdagens öppnande läto de evangeliska ständerna uppläsa och framlemna en bekännelse om sin lära och sin tro, hvilken var uppsatt af Melankton med stor klarhet och hofsamhet. Denna skrift är bekant under namnet *Augsburgiska bekännelsen.* Kejsaren öfverlemnade den åt några katolska teologer, för att de skulle uppsätta en vederläggning af den samma, men denna blef allt annat än grundlig. Icke dess mindre lät han förklara för protestanterna, att han hoppades, att de skulle återvända till katolska kyrkan; eljes såge han sig tvungen att tillgripa andra medel. Protestanterna läto dock icke skrämma sig, och Melankton uppsatte en skrift, som bar titeln *Augsburgiska bekännelsens*

försvar. Ett försök att åstadkomma en förlikning mellan båda partierna strandade, och slutligen offentliggjordes riksdagens beslut, hvari det lutherska kätteriet fördömdes och dess utbredande förbjöds vid strängaste straff.

I följd af detta beslut inbjöd kurfursten af Sachsen sina trosförvandter bland furstarna till en sammankomst i Schmalkalden på Thüringerwald (i december 1530) för att gemensamt öfverlägga, huru man borde förhålla sig under den hotande faran. Visserligen åvägabragtes vid detta tillfälle ännu icke något egentligt förbund, men furstarna skildes åt med löfte att i februari 1531 åter mötas på samma ställe. På detta andra möte slöts ett formligt förbund mellan kurfursten Johan af Sachsen, landtgrefven Filip af Hessen och andra furstar och grefvar äfvensom elfva riksstäder, till hvilka sedermera slöto sig flere andra. Dervid förbundo de sig att bistå hvarandra efter bästa förmåga och af alla sina krafter, om de blefve anfallna för sin religions skull. Då kejsar Karl och hans broder Ferdinand, hvilken valts till romersk konung, ledo af turkarnas infall i Ungern och Österrike, der dessa en gång till och med framträngt ända till Wien, och Karl tillika lefde i ständigt krig med Frans I af Frankrike, såg han sig tvungen att bevilja protestanterna religionsfreden i Nürnberg (1532), som lemnade dem fullkomlig samvetsfrihet, ända tills ett allmänt kyrkomöte (concilium) blifvit hållet. Dock hejdade detta den inre jäsningen inom partierna blott för en kort tid. Det schmalkaldiska förbundet förnyades flere gånger, och en "helig liga" af katolikerna trädde upp emot detta (1538). Flere religionssamtal mellan de stridande partierna voro fruktlösa, och då omsider det mycket omtalade, länge efterlängtade kyrkomötet sammanträdde i Trident (1545), sände protestanterna ej några ombud dit, emedan de icke kunde vänta ett rättvist utslag af påfven, hvilken här uppträdde såsom domare. Sålunda omintetgjordes den sista förhoppningen för kejsaren, hvilken hade önskat att genom detta concilium bilägga de religiösa stridigheterna. Då nu det schmalkaldiska förbundets medlemmar icke en gång

besökte den riksdag, som Karl 1546 höll i Regensburg, förtviflade denne om att kunna på fredlig väg uppnå en förlikning och beslöt derför att använda våld. Hans värfningar och rustningar väckte de evangeliska ständernas oro; då de frågade honom, hvem rustningarna gälde, erhöllo de till svar, att han endast ämnade tukta några motsträfviga stånder. Då rustade sig äfven schmalkaldiska förbundet och utfärdade en krigsförklaring "till den stormäktigste fursten Karl, som kallar sig den femte romerske kejsaren". Kejsaren svarade med att förklara dem i akt.

16.

Luthers död

(d. 18 febr. 1546).

Luther upplefde emellertid icke krigets utbrott. Under de sista tjugu åren af sitt lif led han af stensjukdom och svindel. Dock arbetade han med lika ifver, ofta öfver sina krafter, och måste mången gång efter halfva predikans slut nästan vanmäktig lemna predikstolen. Han ansåg alla dessa lidanden för anfäktelser af djefvulen och bekämpade dem med bön och under fast förtröstan till Gud. Hade någon gång hans onda lindrats under hans ihärdiga bedjande, så plägade han till och med i sin glädje säkert påstå, att han stod väl med sin Gud. Så berättade han en gång sjelf, huru han genom sina böner räddat sin vän Melankton, som låg i en svår sjukdom.

Från denna orubbliga förtröstan på Gud härflöt också det förträffliga lynne, hvarmed den hårdt plågade mannen uppmuntrade alla, som omgåfvo honom. Han var outtömlig på lustiga infall och så benägen för

skämt, att han ofta sjelf gjorde sig förebråelser derför. Han kunde till och med skämta öfver sin sjukdom. Utom de vänliga samspråken vid en enkel måltid, under hvilken hans vänner icke nog kunde beundra hans okonstlade väsen och qvickhet, måste ofta musiken lifva hans hjerta. Han påstod, att de menniskor, som icke rördes af denna konst, vore lika stockar och stenar; också hade han funnit, att djefvulen icke kunde tåla musik, emedan han ofta på sig sjelf känt, att vid dess toner alla sorger och bekymmer flytt ur bröstet alldeles som för Guds ord.

I januari 1546, således midt i vintern, reste Luther, ehuru sjuk, till Eisleben för att slita en tvist mellan grefvarna af Mansfeld. Huru svag han än kände sig, predikade han dock fyra gånger derstädes, sista gången den 14 februari, och bevistade alla dagar de sammankomster, som höllos af grefvarna för tvistens skull. Dermed fortfor han ända till tisdagen den 16 februari. Samma dag på aftonen sade han med matt stämma: “Då jag förlikt mina kära länsherrar, grefvarna af Eisleben, vill jag draga hem och lägga mig i min likkista samt gifva min kropp till mat åt maskarna.“

Följande morgon hade hans helsotillstånd märkbart försämrats. Sjelfva grefvarna uppmanade honom derför att stanna hemma och den dagen ej komma upp på sammanträdet. Han stannade också hemma, gick långsamt upp och ned i sin lilla kammare och hvilade sig stundtals på en läderklädd soffa. Han bad mycket och samtalade med sina vänner. En gång trädde han tankfull fram till fönstret och sade: “Jag är döpt i Eisleben; tänk, om jag äfven skulle stanna här!“ — Vid aftonmåltiden gick han ned i det stora rummet och talade mycket om döden och om vänners återseende i det eviga lifvet. Han steg dock snart upp, begaf sig åter till sitt rum, gick fram till det öppna fönstret och läste sin vanliga bön, under det han betraktade stjernhimmelen. Sedan började han klaga öfver att hans bröst kändes så tungt. Man skickade genast efter läkarhjelp; grefve Albrekt kom sjelf, medförande stillande medel; äfven andra Luthers vänner anlände och erbjödo sig att vaka

hos honom öfver natten. Efter kl. 9 sade han: “Om jag kunde få sofva en half timme, hoppas jag, att det skall blifva bättre.“ Han inslumrade också verkligen på den bäddade sängen, under det hans vänner och hans två söner under ångestfull tystnad sutto omkring honom. Omkring kl. 10 vaknade han åter och sade rörd: “Ack, sitten I här ännu? Skolen I icke gå och lägga eder?“ Detta ville de dock icke, utan förde honom in i hans kammare, der sängen redan var uppvärmd. Då han lagt sig, räckte han alla handen, önskade dem god natt och sade: “Bedjen till vår herre Gud för hans evangelium, att det må gå det samma väl, ty konciliet i Trident och den onda påfven vredgas svårligen derpå.“ Under svårighet att andas insomnade han, men vaknade åter efter midnatt omkring kl. 1 och gaf sin tjenare tillsägelse att elda rummet. Detta skedde. Derpå gick han ännu utan hjelp ut ur rummet, klagade öfver beklämdhet och bad mycket. Han gick några gånger af och an, satte sig derefter på bädden och lät gnida sin kropp med varma dukar. I sin ångest satte hans tjenare midt i natten hela grannskapet i rörelse. Värden och hans fru kommo in; äfven grefve Albrekt och hans gemål infunno sig och medförde stärkande droppar. Den sjuke klagade dock allt häftigare öfver smärtor i bröstet och stor ångest, bad tre gånger efter hvarandra: “Fader, i dina händer befaller jag min anda; du har mig återlöst, du trofaste Gud!“ Derpå tillslöt han ögonen och låg alldeles stilla. Grefvinnan fortfor att bestryka hans puls med balsamvatten, och de andra vännerna att värma och gnida honom. Slutligen ropade en af dem till honom: “Ärevördige fader, vill ni dö på läran om Kristus, sådan som ni predikat henne?“ Med tydlig röst svarade den döende: “Ja!“, vände sig derefter om på högra sidan och insomnade så lugnt, att de kringstående trodde, att han blott slumrade. Först då man lyste honom i ansigtet och kände på hans händer och fötter samt förgäfves ropade hans namn, märkte man, att själen lemnat kroppen. Klockan var nu emellan två och tre på morgonen. Ännu samma natt sändes ett ridande bud med underrättelsen till

kurfursten, som sände det åter med befallning, att liket skulle föras till Wittenberg.

En likkista blef genast gjuten af tenn, och liket sveptes. Fredagen den 19 februari omkring kl. 2 e. m. fördes kistan, följd af alla tillstädesvarande grefvar, en mängd ädlingar och nästan hela befolkningen i Eisleben, ut ur det hus, der Luther bott, till Eislebens hufvudkyrka, Andreaskyrkan, der en likpredikan hölls öfver 1 Thess. 4: 13—18. Liket stod öfver natten i kyrkan, och följande dag, sedan ännu en likpredikan hållits, fördes det under talrikt följe till Halle. På vägen dit ringdes i klockorna i alla byar, och män, qvinnor och barn slöto sig under högljudd klagan till tåget. Inemot kl. 5 på aftonen närmade det sig staden, hvars invånare redan strömmade det samma till mötes, under det att embetsmännen, presterna och skolornas lärjungar kommo för att i högtidlig procession följa liket in i staden. Under den största trängsel skred tåget fram till stadens kyrka. Men emedan det tillströmmande folket nästan stängde broarna och gatorna, så att likvagnen hvarje ögonblick måste stanna, använde man på den korta vägen genom staden nära två timmar, och först fram emot kl. 7 nedsattes likkistan i kyrkans sakristia, der den blef stående öfver natten under uppsigt af en borgarvakt. En konstnär begagnade dessa nattliga timmar för att taga ett vaxaftryck af den dödes ansigte. Den efter detta aftryck förfärdigade bilden finnes ännu att se på biblioteket i Halle. Helt tidigt följande morgon gick tåget vidare öfver Bitterfeld till Wittenberg, dit det ankom den 22 februari. Färden genom Elsterporten, samma plats, der Luther en gång uppbränt den påfliga bullan, var lika högtidlig som rörande. Ett stort antal grefvar och herrar till häst, derpå hela universitetet och magistraten, gingo framför och efter likvagnen, till hvilken äfven slöt sig hela borgerskapet med hustrur och barn, samtliga begråtande sin store lärare. Intet öga var torrt, och efter en lång likpredikan sänktes kistan af några magistrar från Wittenberg ned i den af kurfursten i slottskyrkan anvisade

griften, öfver hvilken ännu hans grafskrift finnes att läsa på en messingsplåt.

Luther dog i sitt 63:dje år. Han efterlemnade enka och fyra barn, en dotter och tre söner, hvilka dock ej förvärfvat sig någon särskild ryktbarhet. Hans sista manliga afkomling dog i Dresden år 1759.

17.

Moritz af Sachsen. — Schmalkaldiska kriget.
(1546—1547.)

Vid tiden för det schmalkaldiska kriget hade hertig Moritz af Sachsen, tillhörande den Albertinska linien, stort inflytande. Han var tillgifven den lutherska läran, den han befordrat i sitt land, utan att dock ingå i schmalkaldiska förbundet, något som var så mycket mera märkligt, som landtgrefven Filip var hans svärfar och kurfursten af Sachsen Johan Fredrik*) hans kusin. Redan tidigt hade han visat prof på ett skarpt förstånd, stor själsnärvaro och lågande äregirighet och erhållit en bildning, som stälde honom vid sidan af hans tids förnämste män. Med sin kusin, kurfursten, lefde han icke i godt förhållande; redan tidigt hade han fattat motvilja mot denna visserligen fromma och ädla, men inskränkta man, som å sin sida med afund och misstroende betraktade den unge, djerft framåtsträfvande Moritz.

För att bereda sig tillfälle att utföra stora bragder förde Moritz (1542) en truppafdelning till Ungern mot turkarna. Här visade han sig så klok och beslutsam, att alla önskade, att han skulle blifva fältherre, ett

*) Johan den beständige dog 1532.

anbud, som han likväl afböjde. Snart ådrog han sig kejsarens uppmärksamhet, och denne behandlade den unge hertigen med så stor utmärkelse, att man allmänt ansåg honom såsom kejsarens gunstling. Då nu Karl rustade sig mot medlemmarna af schmalkaldiska förbundet, slöt Moritz, hvilken, äregirig som han var, icke nöjde sig med sina obetydliga besittningar, ett hemligt förbund med kejsaren, hvarigenom goda utsigter öppnade sig för honom att förstora dessa på sin kusins bekostnad. Det oaktadt mottog han, då kurfursten vid sitt fälttåg anförtrodde honom uppsigten öfver sitt land, för syns skull det honom lemnade uppdraget.

Denne snillrike mans yttre förrådde hans inre lysande egenskaper. Han hade en hjeltes blick, bröst och gång, hans kraftiga och dock smidiga kroppsbyggnad samt hans bruna ansigte tillkännagåfvo, att han var en vän af kriget och jagten, i hans anletsdrag låg en vacker blandning af värdighet och vänlighet, och hans tal var kort, kraftfullt och sinnrikt. Han förstod så väl att vinna hjertan, att Karl utkorade honom till sin gunstling.

Protestanternas trupper satte sig redan i rörelse från alla håll, medan kejsaren ännu var i Regensburg och innan han hunnit samla stort mer än 8,000 man. Innan hans öfriga trupper kunde ankomma, skulle han för längesedan hafva kunnat besegras af fienderna. En del af krigsmakten var anförtrodd åt en beslutsam och försigtig anförare. Han hette *Sebastian Schärtlin*, var af ridderlig slägt och egde ett familjeslott, Burtenbach, inom Augsburgs område. Mot turkar och fransmän hade han stridt med beröm, hade anfört en trupp tyska lansknektar i slaget vid Pavia (jmfr kap. 19) och varit med i bourbonska hären, då Rom stormades och plundrades. Han hade en så skarp blick och förstod att så snabbt träffa det rätta, att han skulle hafva varit den bäste öfverbefälhafvaren. Men till protestanternas olycka var han beroende af bundsförvandternas anförare,

och dessa voro återigen så oeniga sins emellan, att dergenom en beklaglig senfärdighet och brist på öfverensstämmelse rådde i alla företag.

I juli 1546 utfärdade kurfursten och landtgrefven ännu en skrifvelse till kejsaren för att från sig afvända all skuld till det förestående kriget. Karl besvarade denna skrift dermed, att han förklarade båda i akt såsom menedare, fredstörare och upprorsmän. Båda partiernas härar sammanstötte först vid Ingolstadt, der de förbundne förgäfves besköto det kejserliga lägret, ty oenighet och obeslutsamhet hindrade hvarje framgång. Då nu äfven underrättelse ankom, att Moritz af Sachsen infallit i kurfurstens land för att utföra den öfver denne afkunnade aktsförklaringen, intogos de förbundna af sådan modlöshet, att de trots sin förträffliga här drogo sig tillbaka och skingrades.

Med dess större kraft och beslutsamhet gick Karl till väga. Riksstäderna i Baiern och Schwaben öppnade, utan att tänka på försvar, sina portar för honom, sjelfva pfalzgrefven af Rhen och hertigen af Würtemberg sökte segrarens nåd, och denne nöjde sig med att ådöma de besegrade betydliga penningsummor. I Sachsen deremot hade visserligen Moritz eröfrat kurfurstens land till stor del, men snart vann kurfursten åter öfverhanden, så att Moritz måste draga sig tillbaka och för en kort tid lemna sitt land i kurfurstens ego. Karl skyndade derför nästa år till Sachsen, der det vid Mühlberg (i april 1547) kom till en afgörande slagtning.

En ung bonde visade för de kejserliga ett vad öfver Elbe, der en häst kunde gå öfver. Under en tät dimma försökte de spanska musketörerna att närma sig högra stranden, men sachsarna höllo just vid detta vad stranden väl bevakad och sköto tappert. Förgäfves försökte de förre, som stodo i vattnet, att besvara elden; de kunde icke uträtta något, förrän fartyg anskaffats. Då yttrade kejsaren, att om man blott kunde borttaga fiendernas båtar, vore dermed en stor fördel vunnen. Genast störtade sig en hop spaniorer utan harnesk och med sablarna i munnen ned i floden, summo öfver och anföllo de i båtarna varande sachsarna. Efter en mör-

dande strid eröfrade de verkligen farkosterna och förde dem öfver. Dessa bemannades nu med skickliga skyttar, hvilka skulle, så vidt möjligt var, sysselsätta fienderna, under det att rytteriet färdades öfver floden, och derigenom att hvarje ryttare äfven tog en fotsoldat bakom sig på hästryggen, sattes ett betydligt antal spaniorer öfver floden. Nu sprängde äfven Karl, Ferdinand, Moritz och den spanske hertigen Alba genom vattnet, hvarvid den medtagne bonden förde kejsarens häst vid tygeln. Efter dem följde återstoden af rytteriet, och slutligen slog man en skeppsbrygga af de som byte tagna båtarna, på hvilken äfven fotfolket och krigsmaterielen fördes öfver. Det senare inväntade kejsaren icke, utan skyndade att uppställa sin här i slagordning. Gladt red han upp och ned förbi leden, smyckad på ett lysande sätt och såsom till seger. Hans förgylda hjelm och pansar, hans rikt broderade fältbindel och hans karmosinröda hästtäcke lyste präktigt vida omkring. I högra handen bar han en lans, och med den venstra tumlade han sin eldiga andalusiska häst. Hans segerlust syntes bjuda all sjukdom spetsen.

Det var söndagsmorgon. Kurfursten, som envist vidhöll, att det icke kunde vara den kejserliga hären, som kommit, hade begifvit sig till kyrkan för att höra predikan. Förgäfves underrättade man honom om att fienderna redan voro helt nära; han höll fast vid att det icke var kejsaren och att han först måste afvakta gudstjenstens slut. Efter predikan fans ingen annan utväg för honom än att stiga upp i en vagn (han var så tung, att han kunde med svårighet rida), för att med sin här så fort som möjligt undkomma till Wittenberg.

Alba och Moritz anförde de spanska och neapolitanska ryttarna och voro sachsarna tätt i hälarna. Tre mil från öfvergångsstället på Lochauer-heden hejdade de dem. Kurfursten ordnade genast sina ojämförligt svagare skaror för att möta fienden. Att besegra honom hoppades han alldeles icke; han ville blott uppehålla honom till aftonen för att i skydd af mörkret kunna dess säkrare smyga sig undan till Wittenberg. Men innan solen gick ned, var hans öde redan afgjordt.

Det kejserliga rytteriet, som var vida öfverlägset hans, högg in med en fruktansvärd kraft. Moritz sjelf stred bland de främste och nedstötte flere ädlingar, och förvirringen blef allmän, då de tillbakaslagna sachsiska ryttarna störtade sig öfver sitt eget fotfolk. "Hispania, Hispania!" ropade de kejserlige; snart såg man ingenting annat än bestörtning och flykt, och ojämförligt många flere än de som föllo i striden dödades under flykten. Så långt valplatsen sträckte sig, var den täckt med lik, väl 3,000 till antalet. Många gåfvo sig äfven, och dessa voro så uppskrämda, att mången ensam kejserlig ryttare hade omkring sig ända till 15 fångar.

Kurfursten hade lemnat sin vagn och stigit upp på en stark frisisk hingst för att skyndsammare kunna undkomma, men en svärm lätta ryttare upphann honom. Några ungrare trängde sig in på honom, under det andra angrepo hans följe. Han försvarade sig förtvifladt, men fick ett värjhugg i venstra kindbenet, och i samma ögonblick frågade en tysk ädling, en förtrogen till Moritz, honom på tyska språket, om han ville gifva sig. Kurfursten svarade, att han ville gifva sig till en tysk, och derpå drog han två ringar af sitt finger och gaf dem åt denne till tecken, att han var hans fånge.

Han fördes till hertigen af Alba och derefter inför kejsaren. Denne hade till bäst tagit plats midt på fältet och nyss gifvit befallning om att samla de spridda skarorna. Då nalkades Alba med kurfursten. Anblicken af denne väckte allmän rörelse. Hans ansigte blödde starkt, hela hans pansarskjorta var färgad af blod. Då han såg kejsaren, lyfte han sina ögon mot himmelen och suckade: "Herre Gud, förbarma dig öfver mig! Nu är jag här!" Alba hjelpte honom ned från hästen och ledde honom vid sin högra arm fram till kejsaren. Han ville falla på knä och afdraga sin stridshanske för att räcka kejsaren handen efter vanlig sed. Men Karl brydde sig icke om någotdera, utan vände sig bort med en mörk uppsyn. Då sade kurfursten: "Stormäktigste, allernådigste kejsare!" — "Såå?" afbröt honom denne, "är jag nu eder nådigste kejsare? Så har ni icke på länge kallat mig." — Kurfursten fortfor: "Jag

är eders kejserliga majestäts fånge och beder om ett furstligt fängelse.“ — “Javäl,“ var svaret, “ni skall behandlas, som ni förtjenat.“

Karl lät, sannolikt blott för att visa huru allvarsamt han beslutit att straffa sin motståndare, sammankalla en krigsrätt och efter en kort öfverläggning döma de fångne till döden. Kurfursten satt just jämte sin medfånge, hertig Ernst af Braunschweig, vid schackspelet, då dödsdomen meddelades honom. Med den sinnesnärvaro och undergifvenhet, som hans tro ingaf honom, svarade han: “Jag kan icke tro, att kejsaren vill behandla mig på detta sätt; men har hans kejserliga majestät så beslutit, så begär jag blott, att man låter mig bestämdt veta det, på det jag må få ordna allt, som rör min hustru och mina barn.“ Kejsaren återtog emellertid dödsdomen, och kurfursten gick in på den s. k. kapitulationen i Wittenberg, enligt hvilken han afträdde sina kurländer och öfverlemnade sig åt kejsaren för att qvarstanna i fångenskapen, så länge det behagade denne. Karl lemnade nu de sachsiska kurländerna, sannolikt på grund af ett förut gifvet löfte, åt hertig Moritz, som genast tog dem i besittning. Så gick kurfurstliga värdigheten i Sachsen öfver från den Ernestinska till den Albertinska linien.

Med förskräckelse såg landtgrefven af Hessen sin förre bundsförvandts, kurfurstens af Sachsen, öde. Lika kraftigt och bestämdt som han annars uppträdt, lika klenmodig var han nu i olyckan. Hans måg Moritz och markgrefven af Brandenburg vidtogo mått och steg för att försona honom med kejsaren, men denne fordrade obetingad underkastelse. Slutligen kom dock ett fördrag till stånd, i hvilket åt landtgrefven tillförsäkrades hans besittningar. Såsom man sedan påstod, lade de båda medlarna härtill utan kejsarens vetskap löftet om att han icke skulle hållas i fångenskap. För öfrigt måste han uppsäga alla ingångna förbund, betala

en betydande penningsumma och rasera alla sina fästningar utom en.

I Halle underkastade sig landtgrefven offentligt kejsaren (i juni 1547). I en stor sal satt denne på en tron, och rundt omkring honom stod en mängd tyska, spanska och italienska furstar och ädlingar. Med nedslagna blickar knäböjde landtgrefven vid foten af tronen, och hans kansler, som knäböjde bakom honom, uppläste i hans namn afbönen. Filip säges derunder hafva hånskrattat några gånger, hvarvid kejsaren med fingret hotande upplyft skall hafva ropat till honom: “Godt, jag skall lära dig att skratta“.

Då kansleren slutat, upplästes kejsarens svar, genom hvilket landtgrefvens aktsförklaring upphäfdes. Härpå uppläste den knäböjande hessiske kansleren en kort tacksägelse, och nu afvaktade landtgrefven kejsarens vink att stiga upp. Men kejsaren gaf ingen sådan, och då landtgrefven af sig sjelf steg upp för att räcka kejsaren handen, höll denne sin tillbaka. Filip aflägsnade sig då jämte Moritz och markgrefven af Brandenburg. På aftonen superade han hos hertigen af Alba. Emellertid tillkännagafs för honom, då han stod i begrepp att lemna denne, att han skulle qvarstanna såsom fånge. För hans vänner, som gifvit honom löftet, att han icke skulle hållas fången, var denna befallning högst oangenäm, men kejsaren förklarade, att han aldrig hade lofvat att icke hålla landtgrefven fången, utan blott att icke göra honom till *lifstidsfånge.* Sålunda måste nu Filip liksom hans bundsförvandt följa det kejserliga hoflägret såsom fånge; den skilnaden var likväl mellan dem, att landtgrefvens land skulle öfvergå till hans söner. Behandlingen af de båda furstarna var mycket olika; kurfursten bemötte man vördnadsfullt och väl, hvaremot landtgrefven fick röna en rå missaktning af sina väktare och underkastades de mest tryckande inskränkningar.

18.

Moritz' senare bedrifter och död. — Fördraget i Passau (1552). — Religionsfreden i Augsburg (1555).

Redan i fyra år hade landtgrefven försmäktat i kejsarens fångenskap, och sedan han gjort ett försök till flykt, blef hans belägenhet ännu sämre. Hans fängelse var ett icke fullt tio fot långt rum i citadellet Mecheln, hvars fönster man till och med igenspikat. Moritz, hvilken högtidligt belänats med kurfurstendömet Sachsen, försökte flere gånger att hos kejsaren utverka sin svärfaders frigifvande, men kejsaren förblef obeveklig. Den olycklige furstens sorgliga öde måste så mycket mera gå Moritz till hjertat, som han satt sin ära och frihet i pant för sin svärfaders. Derjämte tryckte honom förebråelsen att hafva beröfvat sin egen kusin hans länder, och han längtade att genom grefvens befrielse återställa sitt forna rykte bland sina trosförvandter. Då nu alla medel i godo visat sig fruktlösa hos kejsaren, beslöt han att med våld söka nå sitt mål och att mot kejsaren vända de vapen, som han hittills fört för honom.

För detta ändamål tvekade icke Moritz att (1551) sluta ett formligt förbund med konung Henrik II af Frankrike. Ingenting kunde vid hans förehafvande vara mera välkommet för honom, än att han af riksdagen fick i uppdrag att utföra aktsförklaringen mot Magdeburg, ty under denna förevändning stod nu en betydlig här till hans förfogande. Med kriget mot Magdeburg hade han naturligtvis intet allvar, och äfven då denna stad efter en lång belägring gaf sig på mycket milda vilkor, hemförlofvade Moritz ändå icke sin här.

Den intet ondt anande Karl varnades flere gånger för kurfurstens anslag, och till och med de andliga kurfurstarna på konciliet i Trident ville lemna detta och omnämde sina farhågor för kejsaren. Denne svarade dem emellertid, att de icke skulle låta hvarje flyktigt rykte ingifva dem fruktan; han hade icke gifvit kurfursten någon anledning till förräderi och kunde icke heller tro en tysk furste om sådant.

För att göra kejsaren riktigt säker lofvade Moritz att komma till honom i Innsbruck, rustade sig för syns skull till resan och lät till och med på förhand hyra en bostad åt sig derstädes. Ja, han anträdde resan, men låtsade derunder insjukna och lät underrätta kejsaren om sitt insjuknande. Alla dessa ränker invaggade Karl i fullkomlig sorglöshet och slogo honom med blindhet. Slutligen afkastade Moritz masken och ryckte med sin egen och markgrefven Albrekts af Brandenburg-Baireut här fram mot Franken. I offentliga skrifvelser förklarade han, att han var tvungen att taga detta steg mot kejsarens våldsbragder för att rädda den evangeliska trons och fäderneslandets frihet. Eget nog uppträdde mot kejsaren äfven Henrik II i egenskap af den tyska frihetens försvarare, såsom han sade. Den förenade hären började nu utbreda sig i Schwaben och Franken, men Moritz begaf sig till Linz, der han öfverenskom om en sammankomst i Passau med Karls broder Ferdinand, som till följd af kriget mot turkarna ej kunde tänka på något försvar.

Först beslöt emellertid Moritz att gå löst på Innsbruck och öfverfalla kejsaren. De förbundna inträngde alltså i Tyrolen och ryckte fram mot Ehrenbergerpasset. En herde visade dem en hemlig väg, på hvilken de midt i natten bestego klippan, innan den kejserliga besättningen hade någon kännedom om fiendernas ankomst; en våldsam stormning öppnade portarna, och de kejserliga gåfvo sig. Då Moritz strax derpå kom till Innsbruck, fann han icke mera kejsaren der; denne hade några dagar förut nattetid och i ett förskräckligt regnväder i största skyndsamhet flytt till Trident. Hans broder och hela hofstaten hade följt med, kejsaren

till följd af sin sjuklighet i en hängbår, de öfriga till häst, flere till och med till fots. Tjenare med facklor måste upplysa vägen för dem genom de trånga passen i Tyrolerbergen. I Trident hade konciliet redan vid krigets utbrott upplösts. Karl kom icke till Trident, utan vände kosan till Villach i Kärnthen, dit han framkom på obanade, öde stigar. Huru olika voro icke dessa dagar mot den, då han i Halle på sin tron mottog den knäböjande landtgrefven, eller med den, då efter slaget vid Mühlberg den blödande kurfursten fördes fram till honom! Den senare befriades nu ur sin fångenskap, men måste lofva att fortfarande frivilligt följa det kejserliga hoflägret.

Moritz drog sig åter tillbaka till Schwaben och begaf sig derefter till Passau, der emellertid Ferdinand och flere furstar infunnit sig. Efter långa underhandlingar kom omsider (juli 1552) det namnkunniga *fördraget i Passau* till stånd, hvari bestämdes, att landtgrefve Filip skulle frigifvas, kriget genast upphöra, protestanter kunna vara bisittare i rikskammarrätten och en riksdag inom ett år hållas för biläggande af de religiösa stridigheterna. Detta för protestanterna så gynsamma fördrag var Moritz' verk, och denna hans förtjenst utplånar i någon mån den tvetydighet, som han låtit komma sig till last under sitt föregående lif genom sitt handlingssätt mot sin olycklige kusin och sina protestantiska trosförvandter.

Markgrefve Albrekt gladde sig emellertid icke åt freden. Denne furste lefde blott för krig och kunde icke tåla lugnet. Sedan han fört ett förskräckligt plundringskrig mot biskoparna af Würzburg och Bamberg, drog han in i Rhenprovinsen och härjade der med eld och svärd. Derpå vände han sig åter mot Franken och försatte äfven de öfriga furstarna i förskräckelse, tills hans förre bundsförvandt Moritz uppträdde mot honom och dref honom in på det Lüneburgska området, der det vid Siewershausen kom till en blodig drabbning (1553). Albrekt blef fullkomligt slagen, men äfven Moritz blef dödligt sårad och uppgaf två dagar derefter andan i en ålder af tretiotvå år.

Vid underrättelsen om hans död skall Karl hafva utropat med David: "O, Absalon, min son, min son!"

Den i fördraget i Passau bestämda riksdagen fördröjdes genom dessa strider; först 1555 sammanträdde den i Augsburg. Religionsspörsmål utgjorde naturligtvis dess hufvudföremål, och här uppstodo åter stora svårigheter. Dock lyckades man afsluta den s. k. *religionsfreden i Augsburg*, som dock inskränktes endast till anhängarna af den augsburgiska bekännelsen. Enligt denna fred förblefvo protestanterna i besittning af alla redan af dem intagna stift; anhängarna af den gamla likasom af den nya tron skulle åtnjuta fullkomligt lika och ostörd frihet. Hvarken katoliker eller protestanter skulle söka förleda hvarandra till affall, ej heller taga främmande undersåtar i försvar mot deras öfverhet. Men i *en* punkt kunde man ej komma öfverens. Det uppstod nämligen fråga om huruvida de biskopar och andra prelater, som öfvergingo till den lutherska läran, skulle få behålla sina stift och prebenden, sina värdigheter och inkomster eller icke. Protestanterna yrkade det förra, katolikerna det senare. Denna punkt, det s. k. *andliga förbehållet* (reservatum ecclesiasticum), upptogs derför i fredsfördraget med det uttryckliga tillägg, att ständerna icke hade kunnat komma öfverens om den samma. Ehuru i denna punkt låg ett säde till blodiga strider i framtiden, var dock genom denna religionsfred sämjan mellan de båda religionspartierna tills vidare tryggad.

19.

Karl V:s öfriga krig.

Under det att reformationen i Tyskland i hög grad tog Karls uppmärksamhet i anspråk, splittrades hans verksamhet genom en mängd krig, som han hade att föra dels mot Frans I, konung i Frankrike, dels mot osmanerna. Och just dessa krig, som så ofta drogo kejsarens verksamhet från de tyska förhållandena, var det, som i hög grad gynnade reformationens utveckling och framsteg.

Redan de franska konungarna Karl VIII och Ludvig XII hade gjort anspråk på Milano såsom ett tyskt rikslän, äfvensom på Neapel. Då Frans I (1515—1547) besteg tronen, var han fast besluten att göra gällande sina företrädares anspråk på Milano och förband sig för detta ändamål med Venedig, under det att schweizarna öfvertogo försvaret af Milano, der *Maximilian Sforza* då regerade såsom hertig. År 1515 bröt Frans I in på Milanos område med en här af 60,000 man. Schweizarna voro visserligen blott hälften så starka, men tågade dock den franska hären till mötes, och vid köpingen *Marignano* kom det till en slagtning, om hvilken en af deltagarna sedermera plägade säga, att alla föregående träffningar varit blott en barnlek mot denna. Den varade i två dagar. Schweizarna stredo som lejon, och trots den mördande elden från kanonerna, som kom deras led att glesna, voro de den första dagen, då ändtligen mot midnatt den rasande striden afstannade, segrare. Vänner och fiender lågo om hvarandra under den öfriga delen af natten; konung Frans, som ridderligt kämpat i hetaste striden, sof på en kanonvagn. Då nästa dag inbröt, började schweizarna åter angreppet; vid middagstiden

var utgången tvifvelaktig. Då intågade den venetianska hären på slagfältet och angrep schweizarna i ryggen. För en sådan öfvermakt måste de slutligen vika och anträdde återtåget till Milano. Den unge konungen, som trängtade efter ett högtidligt erkännande af sin segerära, lät på slagfältet slå sig till riddare af *Bayard, riddaren utan fruktan och tadel.* Följden af denna seger var, att Maximilian Sforza måste afträda Milano till Frans I. Med Karl, som efter Ferdinand den katolskes död (1516) blef konung öfver Spanien, slöt Frans ett fördrag, hvari besittningen af Milano tillförsäkrades honom såsom rättmätig. Men då Karl erhållit tyska kejsarvärdigheten, anfördes från båda sidor klagomål öfver att detta fördrag blifvit kränkt, hvilka hade till följd, att det första kriget (1521—1526) utbröt mellan Karl och Frans.

Den kejserliga hären eröfrade nästan hela Milano. Frans, hvars slöseri icke kände några gränser, så att icke ens trupperna kunde besoldas, hade sjelf orsakat dessa förluster. Dock samlade han en ny här, då plötsligt konnetabeln, hertig *Karl af Bourbon*, som ansåg sig hafva blifvit orättvist behandlad af konungen i en arfstvist, hemligen flydde till Italien och trädde i kejsarens tjenst. Så obehaglig än förlusten af denna tappra fältherre var för Frans, afhöll honom dock icke denna händelse från att intränga i Italien, och lyckan gynnade honom till den grad, att nästan hela Milano åter underkufvades. Men följande året (1524), då Bourbon och markisen af Pescara trädde i spetsen för de kejserliga trupperna, ledo fransmännen en svår förlust. Äfven den tappre Bayard föll; en kula krossade hans ryggrad. Man bar honom ur stridstumultet och nedsatte honom under ett träd. Segrarna drogo förbi och bland dem äfven hertigen af Bourbon. Djupt skakad vid anblicken af den döende, gick han fram till honom och sade med tårar i ögonen: “O, ädle Bayard, hvad jag beklagar er!“ — “Icke är jag att beklaga,“ svarade riddaren, “jag dör som en rättskaffens man i min konungs tjenst. Men ni, en prins af franskt blod, har väpnat er mot edra landsmän och eder konung.“ Nu

ankom äfven Pescara, och då han såg, att Bayard icke mera kunde flyttas derifrån, lät han hemta ett tält och uppslå det öfver honom. Snart nedsjönk ur den döendes hand svärdet, hvars fäste han under stilla bön hållit framför sig som ett krucifix. Pescara gjorde den ärofullaste begrafning åt den ädle hjelten, som tog båda härarnas beundran med sig i grafven. Genom Savoyen följde landtadeln riddarens lik, som i Grenoble nedsänktes i förfädrens grift med stor ståt.

Fransmännen måste utrymma Italien, hvarpå Karl sjelf gjorde ett infall i Frankrike. Deri misslyckades han dock helt och hållet, så att hären, utblottad på det nödvändigaste, måste anträda återtåget till Italien och på de mest obanade vägar öfver bergen endast tänka på sin egen säkerhet. Beslutsamt inbröt Frans åter i Italien, eröfrade Milano och belägrade Pavia. Han ville visa, huru härdad han var, och utmärka sig genom ett vinterfälttåg, och derför besköt han staden under hela november, december och januari månader utan att likväl komma den att vackla. Nu framryckte den kejserliga hären, förstärkt af 15,000 lansknektar under den berömde Georg von Frundsbergs anförande, till stadens undsättning, och det berömda slaget vid *Pavia* (1525) började. Fransmännen angrepo i början med sådan ifver, att de kejserliga vacklade. Men Pescara i spetsen för spaniorerna och Frundsberg med tyskarna återstälde den goda ordningen, och då samtidigt stadens besättning gjorde ett utfall, blef förvirringen allmän, och de kejserliga tillkämpade sig en fullständig seger. Icke ens schweizarna häfdade denna dag sitt gamla krigarrykte, utan blefvo snart drifna på flykten. Hela franska artilleriet gick förloradt; inemot 8,000 döda betäckte slagfältet. Konungen ådagalade sjelf mycken personlig tapperhet, och mot slutet af träffningen, då alla flydde, glömde han sig så mycket, att han fortfarande högg omkring sig, såsom ville han ensam vinna slaget. Då han slutligen erhållit ett sår i pannan, ett i armen och ett i handen och var alldeles utmattad af striden, ville han gifva sin häst sporrarna, men i detta ögonblick sköts den under

honom. Han störtade till marken; två spaniorer, som icke kände honom, skyndade fram, satte värjan på hans bröst och afsleto honom den gyllene ordenskedjan. Då öfverlemnade han sig åt vicekonungen af Neapel, som hade skyndat fram, och räckte honom sin värja. Denne mottog den knäböjande och lemnade honom i stället sin egen, emedan det, såsom han sade, ej var tillständigt, att en konung stod obeväpnad inför en undersåte. Derpå fördes han till dennes läger, der man förband hans sår. Till sin moder skref Frans blott dessa ord: "Madame, allt är förloradt utom äran".

Frans fördes till Madrid i Spanien. Kejsaren lät erbjuda honom friheten på mycket stränga vilkor, hvilka Frans förkastade. Grämelsen lade honom på sjukbädden, och då skyndade Karl att besöka honom samt sökte trösta honom med vänliga försäkringar om en snar förlikning. Frans återfick snart sin helsa, men icke så snart sin frihet. Slutligen (i januari 1526) afslöts freden i Madrid, då Frans måste gå in på många svåra vilkor, såsom att afstå Milano, Neapel och Genua. Tillika lofvade han att, i händelse fördraget icke uppfyldes, åter inställa sig såsom fånge. Men Frans fann dessa vilkor så hårda, att han redan på förhand hade beslutit att icke hålla dem, och så mycket han än ordade om sin ära, visste han dock att köpslå med sitt samvete. I hemlighet kallade han till sig sina rådsherrar och förklarade, att den fred, man påtvunge honom, vore orättvis och att under sådana omständigheter ed och underskrift icke bunde honom. Öfver denna förklaring lät han utfärda en formlig urkund, och derpå underskref och besvor han fördraget.

Kort derpå, då Frans åter var i frihet, slöt han med påfven Clemens VII och Venedig den s. k. *Heliga ligan*, hvarigenom Karl råkade i stor förlägenhet. Hans trupper i Milano hade ej fått sin sold, och nöden tvang hans fältherre Bourbon att använda de grymmaste medel för att anskaffa penningar. Han tillgrep kyrkokärlen och afpressade de rika borgarna i Milano penningar med hårdhet, ja, med tortyr. Då han slutligen icke mer kunde på Milanos område underhålla sin stora här,

beslöt han att föra den in i fiendernas land. Midt i vintern (januari 1527) anträdde han marschen till Kyrkostaten, och under de största besvärligheter kom hans af italienare, spaniorer och tyskar bestående här fram till Rom. Bourbon visade på afstånd sina soldater de präktiga templens och palatsens strålande kupoler och tinnar och lofvade dem alla dessas skatter, då de intagit staden. Redan följande dag företogs en stormning. Under ett fruktansvärdt skri uppreste man stegar och äntrade upp på dem; en förfärlig slagtning började; schweizarna i påfvens sold försvarade sig med största tapperhet, och här och der veko de stormande tillbaka. Bourbon ilade genom skarorna, uppmuntrande alla med ord och föredöme. Han fattade sjelf en stege och hade redan uppstigit några steg, då en muskötkula sårade honom dödligt. Men han hade ännu nog fattning att stiga ned och bedja de kringstående att hölja honom med en kappa. Strax derpå afled han. Då eldade begäret att hämnas sin anförares död de stormande till ännu större tapperhet, schweizarna veko, och de kejserliga trängde in i staden. Nu läto de alla passioner ohejdadt rasa. Drifna af hämnd- och vinningslystnad, drogo de plundrande från hus till hus, från palats till palats, från kyrka till kyrka, och hvad de icke kunde bortföra, förstörde de med barbarisk vildhet. Hvarken ålder, kön eller stånd skonades för de gröfsta misshandlingar. De förnämsta andlige bundos af spaniorerna och släpades utefter gatorna med kafle i munnen. Sju dagar fortforo de att förstöra, röfva och mörda, och då slutligen det första raseriet något afkylts, drefvo de tygellösa soldaterna sitt fräcka spel med allt heligt. Vatikanens salar förvandlades till stall, och tyskarna, i synnerhet lutheranerna, härmade hånande påfven och kardinalerna; lansknektar drogo förklädda och på åsnor omkring i staden, och en af dem, som prydt sig med en tredubbel krona, förestälde påfven, för hvilken de andra böjde knä.

Den verkliga påfven såg från S:t Angelo allt detta hån. Här blef nöden slutligen så stor, att påfven måste äta kött af åsnor. Då kom ett fördrag till stånd.

Clemens måste lofva att betala 400,000 dukater till hären, öfverlemna några fasta platser åt de kejserliga trupperna samt förblifva fånge, tills en del af summan var betald. Så mycket kejsaren gladde sig åt denna påfvens förödmjukelse, måste dock en seger af detta slag väcka lika mycken bedröfvelse som glädje. Roms plundring och påfvens fångenskap kunde icke annat än göra det djupaste intryck, i synnerhet på den katolska kristenheten, och Karl skref bref till alla hof och bedyrade, att tåget mot Rom, dess plundring och alla de olyckor, som öfvergått påfven, skett utan hans vetskap och mot hans vilja.

Nu lät Frans, som förbundit sig med Henrik VIII i England, en här inrycka i Neapel, hvilken eröfrade både landet och hufvudstaden. Men snart såg sig Frans öfvergifven af Henrik och fick dålig hjelp af Venedig, hvarförutom en förskräcklig pest utbröt, som bortryckte hans här (1528). Derjämte hade Milano åter eröfrats af Karl. I denna Frans' betryckta belägenhet afslöts under bemedling af ståthållarinnan Margareta af Österrike och konungens af Frankrike moder freden i *Cambray* (1529), hvilken, emedan två fruntimmer bragte den till stånd, äfven kallas *fruntimmersfreden*. Det vigtigaste vilkoret var, att Frans afstod från Italien. I hemlighet reserverade han sig äfven mot denna fred.

År 1536 började det tredje kriget, då Frans gjorde anspråk på en del af Savoyen och sedan också på Milano. Karl dref fransmännen tillbaka öfver gränsen, men hans infall i Provence misslyckades, emedan hela trakten på konnetabelns af Montmorency råd sköflats. Kriget fördes utan eftertryck å någondera sidan; Frans var hatad i Italien, emedan han sökte förmå till och med turkarna till ett infall i detta land. Slutligen åvägabragte påfven vapenstilleståndet i Nizza (1538), enligt hvilket hvar och en af de båda parterna skulle hålla hälften af Savoyen besatt.

Frans hvilade dock icke. Han gjorde ånyo anspråk på besittningen af Milano. Karl afslog hans fordringar och gaf Milano åt sin son Filip såsom tyskt rikslän. Då nu kejsaren företog sitt olyckliga tåg mot Algeriet,

begagnade Frans tillfället att angripa honom vid Pyreneerna och i Nederländerna samtidigt; ja, han understödde till och med den turkiska sjöröfvaren Barbarossa vid hans fruktansvärda härjningar på Italiens kuster. Dock vann han icke heller i detta fjerde krig sitt mål. I förbund med Karl inföll Henrik VIII i Frankrike och gjorde sådana framsteg, att Frans måste beqväma sig till freden i Crespy (1544), hvarigenom hertigen af Savoyen fick sitt land tillbaka.

Under dessa strider mot fransmännen hade det österrikiska husets östra länder att utstå svåra lidanden från turkarnas sida. Dessa kristenhetens fiender öfversvämmade Ungern och trängde till och med ända fram till Wien, som de hårdt ansatte.

Sedan Ludvig II, Ungerns konung, förlorat lifvet i den olyckliga slagtningen vid Mohacs (1526) mot turkarna, valde det ena partiet voivoden af Siebenbürgen *Johan Zapolya*, det andra erkehertig Ferdinand till konung i Ungern. Då det senare fick öfvermakten, vände sig Zapolya till turkiska sultanen *Soliman den stormäktige*, som 1529 inträngde i landet med en stor här och insatte Zapolya till konung. Härpå kom segraren hösten samma år ända fram till Wien med en väldig här och talrikt artilleri. Aldrig hade den fara, som hotade vesterlandet från dessa barbariska eröfrare, varit så stor; ty hade Österrikes hufvudstad fallit, skulle den förhärjande strömmen hafva utbredt sig öfver vestra Europas slätter. Stora brescher hade redan öppnats i stadens murar, och åtskilliga gånger stormade de turkiska skarorna, eldade af blodtörst och begär efter byte; men alla deras ansträngningar blefvo fruktlösa genom besättningens hjeltemod. Brist på lifsmedel och truppernas knot förmådde Soliman att upphäfva belägringen, sedan alla byar och kyrkor vida omkring i trakten blifvit uppbrända och 10,000 fångar till största delen mördats. Turkarna drogo åter tillbaka till sitt land; i Ungern förde de båda motkonungarna ett för landet högst förderfligt krig.

År 1532 inföll Soliman å nyo i Ungern med en här af 200,000 man. Karl begärde hjelp af de tyska ständerna, och denna gång beviljades den äfven med den största beredvillighet. Kejsaren begaf sig till Wien, dit spanska, italienska, nederländska och tyska trupper samlades, så att hela hären utgjorde 76,000 man. Storveziren befann sig blott några dagsmarscher från Wien; då gjorde honom den obetydliga, illa befästa platsen Güns ett sådant motstånd, att han åter måste draga bort med oförrättadt ärende. Härigenom förlorade Soliman modet, i synnerhet som han visste, att kejsaren var i närheten, och tågade med hufvudhären ut ur Ungern, innan han ännu sett fienden.

Hade Karl genom detta krigståg skyddat kristenheten för den fara, som hotade från turkarna, så inlade han genom sin lysande härfärd mot Tunis en ny förtjenst om den samma.

Två bröder, Horuk och Chaireddin Barbarossa, söner till en krukmakare på Lesbos, hade öfvergått till Islam och tillgripit sjöröfveriet som näringsfång. Genom kraft och djerfhet gjorde de snart stora framsteg i denna skändliga verksamhet. Horuk kom (1504) till Tunis, och hans plundringar tillfogade de kristna oberäknelig skada. Med tiden lyckades han att få fast fot i Algeriet och att der grunda en sjöröfvarestat. Efter hans död bibehöll Chaireddin väldet öfver sin broders eröfringar och stälde sig under den turkiska sultanens skydd. Med understöd af denna förstod han att sätta sig i besittning af Tunis, hvars fördrifne beherskare nu anropade Karl om hjelp.

Kejsaren hade redan länge insett nödvändigheten af att sätta en gräns för Barbarossas framsteg. Han stälde sig i spetsen för ett tåg, som understöddes äfven af påfven, Portugal, Genua och Johannitorden, åt hvilken Karl anvisat ön Malta. En här af 30,000 man på femhundra fartyg afseglade från Sardinien (1535). Utgången blef också lysande. En fästning, som utgjorde Tunis' nyckel, intogs med storm; slagen på öppna fältet, begaf sig Barbarossa till Tunis, men fann vid sin ankomst dit citadellet i händerna på kristna slafvar, som

under hans frånvaro intagit det samma, och sökte sin räddning i en skyndsam flykt, öfverlemnande Tunis åt segrarna. Tjugutusen kristna slafvar af alla nationer befriades nu ur sina bojor och försattes i frihet, och Karl hade glädjen att kunna återsända dem till deras hemorter.

Några år derefter började likväl röfvaretågen ånyo och föranledde högljudda klagomål. Karl ville derför drifva barbarerna ut ur Algeriet, medelpunkten för deras makt. Tyvärr valde han den ogynsammaste årstiden för sin färd, och den erfarnaste sjömannen på den tiden, *Andreas Doria*, doge af Genua, förespådde honom en olycklig utgång; men Karl lät icke afråda sig från sitt förehafvande. En vald här fans samlad i Afrika (1541), blomman af den spanska och italienska adeln, hundra malteserriddare och ungefär 20,000 man fotfolk. Hären landsteg lyckligt. Karl marscherade genast mot staden Alger och uppmanade den att gifva sig, men erhöll ett stolt svar. Nu inträffade emellertid hvad Doria förespått. En fruktansvärd storm med förskräckligt störtregn uppblötte marken, så att soldaterna måste stöta sina lansar i jorden och stödja sig vid dem för att icke blåsas omkull. Följande morgon gjorde det turkiska rytteriet ett mördande angrepp på de utmattade kejserliga trupperna. Emedan stormen ryckt en mängd fartyg från deras ankaren och slungat dem ut på öppna hafvet, kunde man icke få några lifsmedel från fartygen, och hungersnöden blef så stor, att man slagtade hästarna. Derpå följde en tre dagars marsch på uppblötta vägar och öfver brusande bäckar, hvarvid många omkommo, i synnerhet som fienderna oupphörligt oroade dem. Kejsaren sjelf ådagalade i detta förtviflade läge en hjeltes och härförares vackraste egenskaper; oförskräckthet, mod, menskligheţ och deltagande utmärkte honom i lika hög grad. Han delade alla besvärligheter med de ringaste krigare, var öfverallt med, der faran hotade, uppmuntrade de förtviflade, intalade de sjuka tröst och lifvade alla med ord och föredöme. Man kunde emellertid icke mera tänka på ett längre fälttåg. Då man slutligen uppnått en säker ankarplats, inskeppades hären,

som äfven under hemfärden hade att kämpa med stormar. Sålunda tillintetgjordes hvarje framgång för den så väl ordnade härfärden.

20.

Karl V:s tronafsägelse och död.

I kejsarens sinne tilltogo alltmer under de senaste åren svårmod och leda vid verlden. Gikten, af hvilken han länge plågats, hade efter det senaste fälttågets ansträngningar så ansatt honom, att han blott med stor möda kunde sköta regeringsärendena. Han blef så dyster, att han nästan aldrig lemnade sitt rum och icke visade sig för eller talade med andra än sina förtrogna; ja, en gång underskref han på hela nio månader hvarken något bref eller någon befallning. Så mognade under de senaste åren hos honom beslutet att afsäga sig all jordisk höghet och likasom en gång den romerska kejsaren Diocletianus, hvars tronafsägelse alltid varit ett kärt föremål för hans tankar, draga sig tillbaka i det enskilda lifvets lugn. Efter långa strider utförde han hösten 1555 detta beslut. Han lät kalla sin ende son Filip från England, der denne firat sin förmälning, till Bryssel och bestämde en dag, på hvilken han ville högtidligt afträda Nederländerna. I en stor sal, der Nederländernas ständer och många personer af den högre adeln voro samlade, satt Karl i en länstol; bredvid honom stod hans syster Maria, ståthållarinna öfver Nederländerna, och hans son Filip, till hvilken fadern redan öfverlemnat konungariket Neapel. En af Karls rådsherrar uppläste en skrift, i kraft af hvilken kejsaren högtidligt afträdde Nederländerna till sin son. Derpå reste sig den sjuke monarken sjelf från sin stol och höll, stödd på prinsens af Oranien skuldra, följande tal, vid hvars åhörande hela församlingen smälte i tårar:

"Allt sedan mitt sjuttonde år har det varit min ifrigaste sträfvan att lyckliggöra de länder, som blifvit mig anförtrodda. Gud har ålagt mig ett hårdt dagsverke, hvarunder blott ringa tid lemnats mig till vederqvickelse och nöje; och emedan jag städse ville se med egna ögon, har min regering varit en nästan oafbruten pilgrimsfärd. Nio gånger har jag besökt Tyskland, sex Spanien, fyra Frankrike, sju Italien, tio Nederländerna, två England och två Afrika, och elfva sjöresor har jag företagit. Allt hvad jag gjort har jag gjort för religionens och statens skull, och jag skulle ännu längre verka, om mina krafter tilläte det. Men sjukdom har tillintetgjort mina kroppskrafter, och jag ser mig nu nödgad att lägga regeringsbördan på yngre skuldror. Har jag under min regeringstid försummat något eller icke verkat med tillbörlig ifver, så beder jag alla, hvilka jag derigenom förorsakat bekymmer eller skada, af allt mitt hjerta om tillgift. Så länge Gud låter mig lefva, skall jag aldrig upphöra att bedja till honom för mina trogna nederländares väl."

Derpå vände han sig till sin son, som föll ned på knä och kysste faderns hand. Han erinrade honom, huru värd han vore sonens tacksamhet, äfven om han först efter sin död lemnat honom så många blomstrande länder, och huru mycket mer den faderliga välgerningen derigenom vunne i värde, att han redan nu under sin lifstid frivilligt afträdde allt till honom. Han uppmanade honom allvarligt att regera rättvist och ärofullt och sjönk derpå utmattad ned i sin stol.

Följande år (1556) afträdde Karl till sin son Filip äfven Spanien och de nyupptäckta länderna i Amerika samt öfverlemnade någon tid derefter det tyska riket åt sin broder Ferdinand.

I september 1556 gick han om bord för att begifva sig till Spanien. Då han beträdde Spaniens jord, föll han ned på knä och kysste den. I Burgos afskedade han sitt följe, och i Valladolid skilde han sig äfven från sina systrar. Han hade redan förut låtit uppbygga åt sig, till en lugn fristad för framtiden, ett litet hus bredvid hieronymiterklostret *San Juste* i Estremadura,

i en för sin skönhet och friska luft berömd trakt. Här framlefde han i enslighet sina återstående dagar och delade sin tid mellan trädgårdsskötsel, sysselsättning med allahanda mekaniska arbeten*) och andaktsöfningar. De senare hade han icke ens under sitt verksammaste lif försummat, utan tvärtom så ifrigt idkat, att man, då han icke var mera än tretio år gammal, sade om honom: "Kejsaren talar mera med Gud än med menniskor". Att Gud låtit honom inse det fåfängliga i all jordisk storhet, förklarade han för en större välgerning, än han någonsin åtnjutit. Sex månader före sin död afsade han sig, plågad af samvetsförebråelser, hvarje förströelse och vederqvickelse och lefde med klosterlig stränghet under hårda botöfningar. Ja, under denna dystra sinnesstämning kom han, såsom en skriftställare berättar, på den sällsamma tanken att fira sin egen likbegängelse. Han lät i klosterkyrkan uppställa en präktig katafalk och hålla en högtidlig messa för sin själs frid, och vid denna messa var han sjelf närvarande. Den häftiga sinnesrörelse, som ett så skakande uppträde väckte i Karls själ, uttömde hans medtagna krafter. Han angreps följande dag af en feber, som inom några veckor slutade hans lif. Den "sista stora konungen af Spanien, den sista stora romersk-tyska kejsaren" dog den 21 sept. 1558.

I sin ungdom var Karl en vacker man med stark kroppsbyggnad; han älskade jagt och ridderliga öfningar och hade så härdat sig, att han kunde fördraga stora mödor, tills gikten blef honom öfvermäktig, men äfven denna trotsade han så länge som möjligt. Efter hans föredöme blef i Europa titeln *majestät* allmän för kejsare och konungar, sedan de dittills i regeln kallats höghet eller nåde.

---

*) En gång, berättar man, hade han sammansatt två ur, mycket konstrikt och omsorgsfullt arbetade, och försökte få dem att gå alldeles lika. Ofta trodde han sig hafva nått sitt mål, men så började åter det ena gå för fort, det andra för sent. Då utropade han slutligen: "Icke ens två ur, som äro mina egna händers verk, kan jag bringa till fullkomlig öfverensstämmelse efter en gemensam lag, och jag dåre trodde mig kunna regera såsom ett urverk så många folk, som bodde under olika himmel och talade olika språk."

21.

Tretioåriga kriget.
(1618—1648.)

1. Rudolf II. Oroligheterna i Böhmen. Grefve Mattias v. Thurn.

Under Karl V:s närmaste efterträdare *Ferdinand I* (1556—1564) och *Maximilian II* (1564—1576) stördes icke det yttre lugnet i Tyskland, ehuru hatet mellan katoliker och protestanter fortlefde med full styrka på alla ställen, der anhängarna af de olika trosbekännelserna bodde tillsammans. Men då den svage *Rudolf II* (1576—1612) tillträdde regeringen och i stället för att taga vård om rikets angelägenheter hellre sysselsatte sig med astrologiska och alkemistiska drömmerier, upplågade de religiösa striderna å nyo, hvartill det s. k. "kyrkliga förbehållet" (jmfr k. 18 mot slutet) gaf anledning. Vid flere sådana tillfällen drogo protestanterna det kortaste strået, och derför slöto nu de evangeliska furstarna ett förbund, som 1608 kom till stånd under namn af *Unionen*. Mot detta protestantiska förbund bildades redan följande år (1609) af katolikerna den heliga *Ligan*, som i hertig Maximilian af Baiern hade en kraftig och insigtsfull ledare, under det att Unionen genom svaghet och planlöshet helt och hållet förfelade sitt mål.

Vid samma tid som ligan bildades, lyckades det böhmarna att aftvinga den svage Rudolf det s. k. *majestätsbrefvet*, som medgaf dem fri religionsöfning samt rätt att hafva kyrkor och skolor. Rudolf upplefde äfven den smäleken, att hans broder Mattias aftvang honom alla hans länder, så att Rudolf måste bedja de tyska ständerna om hjelp. Döden befriade honom ur hans

betryck (1612). Efter honom kom *Mattias* (1612—1619), under hvars regeringstid utbröt det tretioåriga kriget, som på det fruktansvärdaste sätt förhärjade Tyskland och gjorde det till skådeplats för det gränslösaste elände.

I Böhmen uppkommo stridigheter angående majestätsbrefvet. Eftersom detta beviljade fri religionsöfning endast åt de (riksomedelbara) evangeliska *ständerna*, men alldeles icke åt katolska ständers *protestantiska undersåtar*, gjorde äfven dessa protestantiska undersåtar anspråk på samma rättighet. Då lät abboten i Braunau stänga en protestantisk kyrka, och kyrkan i Klostergrab (vid Töplitz) blef på erkebiskopens i Prag befallning stängd och nedrifven (1618).

Böhmarna sände nu en skrift till kejsaren, hvari de besvärade sig öfver tilldragelserna i Braunau och Klostergrab. Öfver dessa besvär yttrade sig kejsaren till sina ståthållare högst ogynsamt och förbjöd böhmarna att för framtiden hålla några sammankomster. I Prag utbredde sig nu ryktet, att den kejserliga skrifvelsen vore författad af ståthållarna sjelfva och att den skickats till kejsaren blott för att af honom underskrifvas. Man beslöt att ställa dem till ansvar derför. De böhmiska ständerna drogo väpnade upp till slottet; i spetsen för dem stod den djerfve grefve *Mattias von Thurn*, som ansåg sig hafva blifvit personligen förolämpad af kejsaren. Här frågade man ståthållarna, om *de* hade gifvit anledning till den kejserliga skrifvelsen. Då de icke gåfvo något bestämdt svar, grepos de båda mest hatade bland dem, *Martinitz* och *Slavata*, och kastades ut genom fönstret; äfven sekreteraren *Fabricius* måste följa samma väg. De föllo ned i en sandhög och kommo undan med lifvet, om också mer eller mindre skadade.

Nu valde böhmarna tretio direktorer att styra konungariket och drefvo jesuiterna*) ut ur landet.

---

*) Jesuiternas orden, stiftad af *Ignatius Loyóla*, hade år 1540 fått påfvens bekräftelse och med utomordentlig hastighet utbredt sig öfver Europas alla länder, så att den redan 1608 räknade öfver 10,000 medlemmar. Jesuiterna utmärkte sig för stor lärdom och sökte öfverallt rycka till sig ungdomens undervisning. Hela dess sträfvan var riktad mot den evangeliska läran, mot hvilken de arbe-

Folket grep till vapen, och grefve Thurn utnämdes till chef för den krigsmakt man hade för afsigt att värfva.

Mattias var böjd för eftergifter, men blef af sin kusin Ferdinand af Steiermark, som redan krönts till Böhmens konung, förmådd till strängare åtgärder mot böhmarna. Två kejserliga fältherrar ryckte in i Böhmen, och fiendtligheterna voro redan började, då Mattias dog (1619).

Efter hans död tillträdde Ferdinand II (1619—1637) regeringen. Han befann sig i den svåraste ställning. Protestantiska unionen sände böhmarna en hjelphär af 4,000 man under anförande af *Ernst von Mansfeld*, och nu företog Thurn ett tåg till Mähren, som slöt sig till uppresningen och genast förjagade jesuiterna. Derpå inbröt han i Österrike och framträngde mot Wien, utanför hvars portar han uppslog sitt läger. Kejsaren, hvars slott hotades af fiendernas kulor, visade i denna svåra belägenhet den största beslutsamhet och ett orubbligt mod. Böhmarna skickade sändebud till honom för att tvinga honom att samtycka till deras beväpning och att biträda deras förbund. Ett af dessa sändebud förgick sig ända derhän, att det fattade tag i en af kejsarens rockknappar och sade hotande till honom: “Nå, Ferdinand, vill du underskrifva genast eller icke?“ Då smattrade plötsligt trumpeter och en kejserlig öfverste sprängde med 500 kyrassierer in på borggården och

---

tade med ganska mycken framgång, emedan de voro furstarnas och folkets biktfäder och lärare. I sjuttonde århundradet förvärfvade de sig till och med verldslig makt, i det de i Paraguay i Sydamerika grundade en preststat, hvars tillvaro länge förblef en hemlighet för Spaniens och Portugals kronor. Sedan de blifvit upptäckta, gåfvo de vika endast för öfvermakten, och denna händelse bidrog i icke ringa mån att väcka de katolska regeringarnas misstro, så att påfven Clemens XIV såg sig tvungen att upphäfva orden år 1773. Men redan under Pius VII upprättades den åter år 1814, och icke blott i Italien utan äfven i många andra länder i Europa vunno jesuiterna sedan åter inträde. Genom oroligheterna år 1848 fördrifna ur Tyskland och Italien och af Gregorius IX till och med förvisade ur Kyrkostaten, hafva de dock nästan öfverallt förstått att å nyo skaffa sig inträde.

befriade kejsaren från hans närgångna besökare. Befriad ur denna fara, reste Ferdinand till Frankfurt, der han valdes till tysk kejsare (1619).

---

2. Fredrik V af Pfalz, konung i Böhmen. Slaget på Hvita berget.

Böhmarna förklarade Ferdinand, såsom den evangeliska trons arffiende, förlustig kronan och skredo till valet af en ny konung. Största utsigterna att blifva vald hade *Fredrik V*, den tjuguåriga kurfursten af Pfalz. Han ansågs för en ädel och frisinnad furste; han hade en högt sträfvande själ, och likasom hans hus redan länge varit de tyska protestanternas stöd, så ledde han äfven nu unionen. Hans gemål var dotter till Jakob I af England, konungens af Danmark nevö; Moritz af Oranien var hans morbror. Fredrik tvekade någon tid, huruvida han skulle mottaga den honom erbjudna kronan. Många furstar afrådde honom derifrån, men hans stolta gemål, engelska furstedottern Elisabet, bestormade honom med böner att mottaga den; hon ville, sade hon, hellre äta blott bröd vid hans kungliga taffel än lefva i öfverflöd vid hans kurfurstliga bord. Äfven hans hofpredikant Scultetus lär hafva förestält honom, att det vore en pligt mot hans trosförvandter att mottaga kronan. På grund häraf infann sig kurfursten i Böhmen och kröntes med exempellös prakt i Prag (1619), hvarpå äfven Mähren och Schlesien hyllade honom.

Ferdinand II slöt ett fördrag med Maximilian af Baiern, och denne uppbådade ligans härar till kejsarens och katolicismens försvar.*) Äfven konung Filip III

*) Maximilian ingick blott af egennyttiga politiska skäl förbund med kejsaren, som måste tillförsäkra honom högsta befälet i kriget med det vilkor, att hvarken kejsaren eller någon medlem af hans hus skulle hafva något slags militäriskt inflytande, och som måste mot förpantning af sina samtliga gods lofva honom ersättning för hvarje skada samt garantera honom ett österrikiskt arfland såsom

af Spanien lofvade sin hjelp. Under det att det katolska partiet sålunda samlade alla sina krafter till motstånd, bemödade sig Fredrik förgäfves efter sin tronbestigning att förmå unionens furstar att understödja honom.

Följande året (1620) förde Maximilian ligans här till Öfre Österrike. Den stod under anförande af grefve *Tzerklas von Tilly*, nederländare till börden, som i sitt fädernesland äfvensom i Ungern samlat erfarenhet och skördat krigarära i en mängd fälttåg. Redan år 1609 hade han inträdt i baiersk tjenst. Han utmärkte sig ej blott genom tapperhet, utan äfven genom stor fromhet och sträng sedlighet. I Öfre Österrike tvang han ständerna att hylla kejsaren; derpå stälde han på Maximilians inrådan sitt tåg mot Prag.

Hos det folk, som upphöjt honom på tronen, fann Fredrik under dessa farans dagar föga mod och beslutsamhet. Också hade han genom sin böjelse för vällefnad och sin sorglöshet sjelf förverkat dess kärlek och sitt anseende. Han inväntade fienden vid Pilsen, men då denne nalkades, bad han att få underhandla; alla förslag blefvo emellertid tillbakavisade, så vida han icke nedlade kronan. Den katolska hären marscherade rakt på hufvudstaden, och för att skydda denna måste böhmarna företaga en högst ansträngande marsch, tills de ankommo till Hvita berget framför Prag.

Här uppstälde böhmarnas anförare Kristian af Anhalt de uttröttade och genom återtåget modlösa trupperna i slagordning. De voro knapt 21,000 man starka, under det deras fiender räknade dubbelt så stort antal trupper; den fördelaktiga ställningen på höjden skulle dock hafva uppvägt deras ringa antal, om icke bland flertalet inom den böhmiska hären förtröstan, ordning, enighet och lydnad saknats. Då de kejserligas första truppafdelning under anförande af Tilly fördes upp mot berget, började den, mottagen af en liflig artillerield, att vackla. Kristian af Anhalt ville då å sin sida öfvergå till anfall, men i

godtgörelse för hvarje förlust af landområde. Maximilians plan var att beröfva kejsaren all makt och att i ligans namn råda öfver Tysklands alla stridskrafter. Denna plan omintetgjordes sedan af Wallenstein.

ett nu tog ett af hans regementen, gripet af plötslig förskräckelse, till flykten. Det oaktadt stormar den unge fursten af Anhalt, fältherrens son, med sina ryttare med blixtens snabbhet in på fienden, så att dennes regementen vända om. Men Tilly för fram det baierska rytteriet; då kastas de böhmiska skarorna tillbaka, deras anförare tagas till fånga, och schlesierna och mährerna kunna icke mer hejda den våldsamt framträngande fienden. Alla de öfriga trupperna sprida sig i vild flykt, de flesta utan att hafva deltagit i striden. Anförarens böner, uppmaningar och hotelser äro fruktlösa. "Hade också Alexander den store, Julius Cæsar och Karl den store varit der," sade fursten af Anhalt i sin berättelse, "skulle de icke hafva kunnat förmå detta folk att stanna." En timme hade afgjort Böhmens och Fredriks öde. Det var söndag, och genom ett sällsamt sammanträffande just den, på hvilken i kyrkorna predikades öfver texten: "Gifven kejsaren hvad kejsaren tillhör!"

Konung Fredrik satt vid middagsbordet, då underrättelse anlände, att striden börjat. Han skyndade genast ut på vallen och skådade derifrån sitt folks förvirring och flykt. Han hade ännu tillräckliga hjelpmedel att försvara sig; men detta *enda* slag hade till den grad beröfvat honom all besinning och handlingskraft, att han icke mer vågade göra motstånd, utan begaf sig på flykten följande morgon. Han skyndade till Holland, der han sedermera lefde på sin svärfaders bekostnad.

Det var naturligt, att kejsaren fullständigt begagnade sig af sin seger. Inom alla de österrikiska staterna återstäldes den katolska religionen. Ledarna för den böhmiska uppresningen straffades såsom högförrädare med svårt fängelse, med förlust af sina gods, många till och med till lifvet. Flere anklagade sig sjelfva samt räddade derigenom åtminstone sitt lif. De protestantiska presterna jagades ur landet, hvaremot jesuiterna och munkordnarna kommo tillbaka. Majestätsbrefvet förstörde kejsaren med egen hand, i det han sönderslet underskriften och lösryckte sigillet. Kurfursten Fredrik, som man på spe kallade *Vinterkonungen*, emedan hans

regering varat blott *en* vinter, förklarades i akt;*) hans land erhöll Maximilian såsom säkerhet för krigskostnaderna; kort derefter fick han äfven den lediga kurvärdigheten.

Kriget skulle nu varit slutadt och Tyskland förskonats från ett gräsligt elände, om icke tre härförare uppträdt på skådeplatsen till den fördrifne kurfurstens försvar. Desse voro grefve Ernst af Mansfeld, markgrefve Georg Fredrik af Baden-Durlach och hertig Kristian af Braunschweig. Först vände sig Ernst af Mansfeld mot Tilly och besegrade honom till och med vid Wiesloch (1622); men kort derpå blef markgrefven fullkomligt slagen af Tilly vid Wimpfen och skulle sjelf hafva blifvit tillfångatagen, om icke, såsom en något tvifvelaktig berättelse förmäler, 300 borgare från Pforzheim under anförande af sin borgmästare *Deimling* hjeltemodigt uppoffrat sig för honom till sista man. Kristian af Braunschweig, som hade gripit till vapen af kärlek till den landsförvisade kurfurstens gemål, stod i Westfalen och underhöll sina tygellösa skaror på de andligas gods. I Paderborn tog han apostlarnas tolf bildstoder af silfver och skickade dem till myntet under yttrande, att deras uppdrag icke vore att stå stilla, utan att gå ut i hela verlden. På de deraf slagna mynten lät han sätta prägeln: “Guds vän, presternas fiende“. Han lyckades lika litet som grefve Mansfeld att bjuda Tilly spetsen; båda blefvo slagna vid Höchst (vid Main) och måste afskeda sina trupper.

---

3. Wallensteins uppträdande.

Så hade krigslyckan fullkomligt stält sig på kejsarens sida. Men han hade icke vunnit alla sina segrar med egna trupper, utan medels Maximilians och ligans härar.

*) Fredrik ville icke ens efter sitt besegrande afstå från sina anspråk på den böhmiska kronan och tillbakavisade Ferdinands billiga anbud och främmande makters fredsbemedling.

Det var derför af vigt för honom att befria sig från beroendet af dessa och uppställa en egen här under en fältherre, som blott af honom mottoge befallningar. Det var naturligt, att han så mycket mer skulle bemöda sig härom, som ett hotande oväder just nu syntes sammandraga sig mot den österrikiska makten. Frankrike, som var afundsjukt öfver kejsarens segerrika ställning och som sträfvade efter att försvaga Österrike, understödde grefven af Mansfeld. Äfven den nedersachsiska kretsen reste sig och valde konung Kristian IV af Danmark till krigsöfverste, och äfven denna erhöll franska subsidier för att fortsätta kriget. Kejsaren syntes hotad; då fick han plötsligt en hjelpare i grefve *Albrekt von Wallenstein*.

Wallenstein eller, såsom han egentligen hette, Waldstein härstammade från en böhmisk adelsslägt och var född i Prag år 1583. Redan tidigt gaf sig en eldig och högtsträfvande ande till känna hos gossen genom hans obändiga vildhet. Hans föräldrar voro den lutherska läran tillgifna. Sedan de tidigt dött, insatte hans farbroder honom i en jesuitanstalt i Olmütz, der han öfvergick till katolska kyrkan. Derpå företog han resor genom en stor del af Europa, genom England, Frankrike, Spanien, Holland och Italien, der han hade tillfälle att samla en rik skatt af erfarenhet. För att afsluta sin uppfostran, studerade han ytterligare en tid i Padua och sökte här intränga djupare i astrologiens eller stjerntydningskonstens hemligheter, för hvilken han, likasom många af hans samtida, hyste ett vidskepligt intresse. Efter sin återkomst kämpade han med utmärkelse mot turkarna och gifte sig derefter med en mycket rik enka, som vid sin död lemnade honom i besittning af en betydlig förmögenhet. Då oroligheterna i Böhmen utbröto, förklarade sig Wallenstein afgjordt för kejsaren, stred mot de uppromiske och utmärkte sig i synnerhet i slaget på Hvita berget. Kejsar Ferdinand belönade hans tjenster dermed, att han förlänade honom herregodset Friedland vid Böhmens norra gräns och längre fram furstevärdigheten.

När nu Ferdinand befann sig i nöd, framträdde Wallenstein med anbud att på egen bekostnad föra en här i fält, om man ville gifva honom öfverbefälet och hålla honom skadeslös med de länder han eröfrade. Kejsaren gick in på den djerfve äfventyrarens plan. Han begärde 20,000 man, men detta afslog Wallenstein och förklarade: "En sådan här måste lefva af brandskattning; 20,000 man kan jag icke föda på detta sätt, men med 50,000 man kan jag fordra hvad jag vill." Han inrättade genast värfningsplatser i Böhmen, Franken och Schwaben. Hans för soldaterna väl bekanta namn samlade från alla trakter folk under hans fanor. Till och med män af högsta rang erbjödo honom sina tjenster, och den säkra blick, med hvilken han valde de dugligaste till officerare, likasom den stränghet, hvarmed han gaf akt på hvar och en, ingöt i den sammanrafsade massan en beundransvärd enhet. Han talade föga, men med eftertryck; befälhafvarna vägrade han aldrig ett välförtjent beröm; för de lägstes behof sörjde han, men han fordrade också oförskräckthet och sträng lydnad. Feghet straffades genast med döden, och vid den minsta ohörsamhet var hans ord, som gälde lika mycket som en krigsrätt: "Låt hänga den besten!". Blotta anblicken af honom gjorde ett dystert och afskräckande intryck, likasom äfven hans drägt. Byxor och kappa voro skarlakansröda; hans ryttarrock var af elghud, halskragen krusad efter spanskt snitt, och ned från hans hatt hängde en röd plym. Det svarta håret hade han kortklipt; uttrycket i hans ansigte var inbundet och dystert; han kunde icke tåla, att man såg skarpt på honom. En sällsam rysning genomilade äfven de oförskräcktaste krigare, då hans långa magra gestalt skred fram utefter lägergatorna.

Wallenstein drog med sin nyvärfvade här till Nedersachsen vid Elbe för att först upptaga striden mot Mansfeld. Denna rastlösa härförare hade för afsigt att genom Brandenburg och Schlesien framtränga till Böhmen och Österrike. Men vid *Dessau-bron*, som Wallenstein höll besatt, tillfogade denne honom ett fullständigt nederlag, som kostade honom hela hans

artilleri och 7,000 man (1626). Dock böjdes icke häraf hans mod; han lyckades framtränga genom Schlesien och Ungern, hvarifrån han ämnade begifva sig öfver Venedig till England för att anskaffa nya penningemedel. Dock kom han icke så långt. I Bosnien dukade hans eljes starka kropp under för de utomordentliga ansträngningarna, och en svår feber bortryckte honom i hans fyrtiosjette lefnadsår. Då han kände döden nalkas, lät han ikläda sig sin fältrock och omgjorda sig med sitt svärd samt afbidade sitt lifs slut i stående ställning och stödd mot två officerare (1626). Sålunda öfvergaf honom hans krigiska sinne först med det sista andetaget. Hans lik begrofs i Spalatro.

Samma år hade äfven Tilly brutit upp mot Kristian af Danmark. Konungen sökte undvika ett fältslag och drog sig tillbaka; men Tilly upphann honom och tvang honom till strid vid *Lutter am Barenberge.* De danska trupperna icke blott uthärdade det första angreppet, utan gingo å sin sida anfallsvis till väga, bragte fotfolket att vika och framträngde mot det fiendtliga artilleriet. Tilly lät då tre regementen ryttare hugga in, och detta hade till följd, att alla grepo till flykten. Nu framryckte äfven Wallenstein å nyo och angrep konungen i hans eget land. Han eröfrade Holstein och trängde genom Slesvig upp mot norra Jutland, så att Kristian måste draga sig tillbaka till sina öar, dit Wallenstein af brist på fartyg icke kunde förfölja honom.

Så hade nu kejsaren gått segrande äfven ur denna strid. Tillys skaror huserade i nordvestra Tyskland; Wallenstein fördref hertigarna af Mecklenburg, som hade understödt danskarna, ur deras stater, och kejsaren förklarade dem i akt på grund af egen maktfullkomlighet. Tills vidare erhöll Wallenstein dessa länder såsom krigsunderpant, men fick kort derpå formligt Mecklenburg såsom län af kejsaren. Äfven Pommern, der den gamle hertig Bogislav XIV regerade, öfversvämmades af Wallensteins skaror. Under det allt böjde sig för den väldiga friedländaren, som af kejsaren redan utnämts till amiral öfver Östersjön, var *Stralsund* den enda stad, hvilken den äran till-

kommer att med framgång hafva hejdat honom på hans segerbana.

Mäktigt såsom hufvudstad, var Stralsund mycket väl befäst genom sitt läge vid hafvet och genom starka vallar och murar. I förlitande på detta sitt fasta läge vägrade staden att mottaga kejserlig besättning och betala skatt. Wallenstein gaf då befallning om att man skulle bruka våld (1628). Staden inneslöts, men danska och svenska trupper kommo dess borgare till hjelp. Ett sändebud skickades till Wallenstein, som då vistades i Prag, men det mottogs af honom med snäsor och afskedades med dessa ord: "Vill eder stad icke gifva sig, så kommer intet af den att finnas qvar, skulle också hundratusen man, ja, äfven jag sjelf dervid tillsätta lifvet". Snart bröt han sjelf upp mot Stralsund, ty han hade svurit att eröfra staden, vore den äfven med kedjor bunden vid himmelen. Men hvarken de upprepade stormningarna, på hvilka Wallenstein uppoffrade mycket folk, ej heller den häftiga beskjutningen, hvarunder på några dagar öfver 1,500 kulor slungades in i staden, kunde bryta borgarnas mod. Besättningen gjorde djerfva utfall och understöddes af nya danska och svenska trupper. Slutligen måste den kejserliga fältherren upphäfva belägringen, som varit i tio veckor och kostat honom 10,000 man.

Sveriges inblandning i belägringen af Stralsund och fruktan för denna från Norden hotande fiende förskaffade konungen af Danmark den öfver all förväntan gynsamma freden i Lübeck (1629). Kristian fick tillbaka sitt land utan att betala några krigsomkostnader och mot löfte att icke vidare ingå något förbund mot kejsaren.

Nu stod kejsaren på höjdpunkten af sin makt och framkom år 1629 med det s. k. *restitutionsediktet*, i kraft hvaraf lutheranerna skulle till katolikerna återställa alla efter fördraget i Passau indragna stift, kloster, andliga gods o. s. v. Denna förordning genomfördes af de kejserliga fullmäktiga i nödfall med militärisk hjelp och med skoningslös hårdhet. Från protestanternas sida vågade ingen göra motstånd.

Emellertid höjdes allt högljuddare klagomål öfver det förtryck och den gräsliga grymhet, som Wallensteins soldater utöfvade, öfver hans fältherrars utpressningar, men framför allt öfver Wallensteins eget despotiska godtycke. Öfverallt utskrefvos skatter; officerarna lefde i prakt och öfverflöd, under det att de utsugna borgarna och bönderna försmäktade i det djupaste elände. Hvad soldaterna icke kunde förtära, förstörde de af elakhet. Många landtmän dogo af hunger, andra uppehöllo lifvet med ollon och rötter. Då Ferdinand år 1630 höll sin första riksdag i Regensburg för att låta välja sin son till romersk konung, bestormade honom icke blott protestantiska, utan äfven katolska furstar från alla håll med klagomål och skildrade i utförliga berättelser det förtryck, deras länder lidit af Wallenstein och hans skaror. Tydligast uttalade sig Maximilian af Baiern, som yrkade på Wallensteins afsättning. Ferdinand såg sig omsider tvungen att gifva efter för furstarnas enträgna önskningar och samtycka till Wallensteins afskedande.

Två vänner till fältherren åtogo sig att meddela honom detta beslut. Han var emellertid redan underrättad om allt, som tilldragit sig på riksdagen, mottog dem vänligt och undfägnade dem präktigt. De ämnade just meddela honom sitt uppdrag, då Wallenstein, som var sysselsatt med astrologiska studier, tog några papper från bordet och sade till dem: "dessa papper innehålla kejsarens och kurfurstens af Baiern nativitet.*) Af dem kunnen I sjelfva se, att jag känner edert uppdrag. Dessa stjernor visa, att kurfurstens af Baiern spiritus dominerar kejsarens spiritus. Det gör mig ondt, att hans majestät så litet intresserar sig för mig, men jag vill visa honom lydnad." Han drog sig tillbaka till

*) Astrologerna eller stjerntydarna sökte vid en persons födelse bestämma stjernornas ställning och betjenade sig dervid af ett matematiskt instrument, som kallas horoskop. Detta kallade de att ställa hans nativitet och trodde, att det hade ett betydande inflytande på menniskornas lif och öden.

sina gods i Böhmen, fullt förvissad om att den tid skulle komma, då kejsaren åter behöfde honom, ty detta förutsade honom stjernorna.

---

4. Gustaf Adolf, konung i Sverige.

Vid samma tid, som kejsar Ferdinand afskedade sin fältherre, uppstod en ny kämpe mot honom på Tysklands mark. Detta var svenska konungen *Gustaf Adolf*. Ända dittills sysselsatt med ett krig mot Polen, slöt han genom fransk bemedling ett sexårigt vapenstillestånd och derpå ett förbund med Frankrike, som med afund såg det österrikiska husets segerrika öfvermakt. Utom önskan att bistå sina betryckta trosförvandter i Tyskland var det äfven andra skäl, som bestämde den svenske konungen att gripa till vapen mot kejsaren. Hans sändebud hade tillbakavisats vid freden i Lübeck; hans slägtingar, hertigarna af Mecklenburg, hade kejsaren beröfvat deras stater och hjelpt hans fiender i Polen.

Sedan han öfverlemnat landets styrelse under sin frånvaro åt rådet, sammankallade han rikets ständer, lät hylla sin knapt sexåriga dotter Kristina och höll derpå följande tal till de församlade: "Ej af lättsinne störtar jag mig och eder i detta farliga krig. Den allsmäktige Guden är mitt vittne, att jag icke strider för mitt nöjes skull. Kejsaren har på det gemenaste sätt förolämpat mig i mina sändebuds personer; han har understödt mina fiender, han förföljer mina vänner och bröder, trampar min religion i stoftet och utsträcker handen efter min krona. Tysklands förtryckta ständer bedja oss enträget om hjelp, och om Gud vill, skola vi gifva dem den. Jag känner de faror, för hvilka mitt lif skall blottställas. Aldrig har jag undvikit dem, och svårligen skall jag helt och hållet undgå dem. Intill närvarande stund har visserligen den allsmäktige underbart skyddat mig; men jag skall dock slutligen dö

under försvaret af mitt fädernesland. Jag öfverlemnar eder åt himmelens skydd. Varen rättrådige och samvetsgranne, och vandren ostraffliga eder väg, så skola vi åter mötas i evigheten. Till eder, mina riksråd, vänder jag mig först. Må Gud upplysa eder och uppfylla eder med vishet att ständigt råda till det bästa för mitt fädernesland. Eder, tappre adel, anbefaller jag i Guds skyddande hägn. Fortfaren att uppföra eder såsom dessa hjeltemodiga goters efterkommande, hvilkas tapperhet störtade det gamla Rom. Eder, kyrkans tjenare, uppmanar jag att vara fördragsamme och endrägtige; varen sjelfve föredömen i de dygder, I prediken, och missbruken aldrig eder makt öfver mitt folks hjertan. Eder, borgare- och bondeståndets ombud, önskar jag himmelens välsignelse; åt eder flit en glädjande skörd, fulla lador och öfverflöd på allt lifvets goda. För eder alla, frånvarande och närvarande, sänder jag uppriktiga böner till himmelen. Jag säger eder alla mitt ömmaste farväl! Jag säger det kanske för evigt!"

Med en här af 13,000 man inskeppade sig konungen och landsteg efter en långsam öfverfart på ön Usedom vid midsommartiden 1630. Så snart han kommit i land, knäböjde han i hela härens åsyn, tackade Gud i en brinnande bön för den lyckliga öfverfarten och bad om Hans fortfarande skydd. Hans rörda officerare eftersade i tysthet hans ord. Men då han såg deras ögon tårfylda, sade han: "Gråten icke, mina vänner, utan bedjen. Ju mera bön, dess mera seger! Flitigt bedt är hälften segradt." Först tvang Gustaf Adolf hertig Bogislav af Pommern till ett förbund och fördref de kejserliga ur detta land, liksom ur Mecklenburg. Under det flere regenter, bland dem landtgrefvinnan Julia af Hessen å sin son Vilhelms vägnar, öfvergingo på svenskarnas sida, blef staden Magdeburg, som hårdnackadt motsatte sig restitutionsediktets verkställande, sedan någon tid belägrad af Tillys här. Gustaf Adolf gaf den en svensk öfverste, Didrik von Falkenberg, till kommendant och lofvade den undsättning. För att kunna lemna en sådan ville konungen vid sitt tåg dit hafva ryggen skyddad och fordrade derför, att kur-

fursten Georg Vilhelm i Brandenburg skulle lemna honom fästningarna Spandau och Küstrin. Denne vägrade länge, och då slutligen ett fördrag kom till stånd mellan honom och konungen, gjorde äfven kurfursten Johan Georg i Sachsen svårigheter och ville icke medgifva svenskarna fritt genomtåg. Härigenom gick mycken tid förlorad, och plötsligt kom underrättelsen, att Tilly eröfrat och på det fruktansvärdaste sätt förstört Magdeburg (den 20 maj 1631).

Sedan den kejserliga generalen *Pappenheim* redan under vintern med 10,000 man lägrat sig i närheten af staden, framtågade i april Tilly sjelf med 30,000 man. Då magdeburgarna ej hade mer än 2,000 soldater och 5,000 väpnade borgare till sitt förfogande, prisgåfvo de förstäderna, men beslöto att af alla krafter försvara sjelfva staden. I spetsen för det hela stod den af Gustaf Adolf ditsände öfverste Didrik von Falkenberg, hvilken visade sig såsom en högst insigtsfull och ihärdig kommendant. Borgarna räknade dessutom på den annalkande hjelpen af den svenska konungen. Också hade Tilly redan uppgifvit hoppet om att kunna eröfra staden, och endast på Pappenheims inrådan beslöt han att våga ännu en hufvudstormning, hvilken denna gång icke såsom vanligt skulle företagas nattetid, utan på ljusa dagen. För detta ändamål instälde han den 19 maj kanonaden; dödstystnad rådde i det kejserliga lägret, och bland de belägrade spred sig den glada tron, att deras räddning vore nära. Största delen af borgarna och soldaterna lemnade den 20 maj på morgonen sina poster på vallen för att omsider efter sitt långa mödosamma arbete njuta en vederqvickande sömn. Men denna sömn kostade dem mycket och följdes af ett förskräckligt uppvaknande. Tilly hade nämligen icke varit overksam under tiden. Han hade beslutit att samtidigt från fyra håll storma stadens murar och att om möjligt genombryta och öfverstiga dem. För att träffa de nödiga anstalterna derför hade han upphört med kanonaden. Soldaterna hade fått befallning att hålla sig färdiga vid femtiden; ett kanonskott skulle vara tecknet till stormning på alla punkter. Mellan

kl. 6 och 7 började Pappenheim angreppet. Detta riktades mot en skans, som låg midt emot Neustadt, och dennas besättning sökte utan att göra motstånd komma in i staden genom en liten port i stadsmuren. Men pappenheimarna inträngde jämte dem, under det andra bestego vallen. Väckta af larmet, skyndade borgarna åter till vapen; Falkenberg stred hjeltemodigt i spetsen för ett regemente; då sträckte honom en kula till marken. Soldaterna, som saknade krut, drogo sig tillbaka inåt gatorna; allt längre trängde de kejserliga under stridsropet: "Allt är vunnet!" in i staden, der de mottogos af taktegel och bösskott från fönstren. Nu följde ett förfärligt blodbad. Oskyldiga barn och hjelplösa gubbar genomborrades; qvinnor marterades till döds i sina mäns armar, döttrar vid sina fäders fötter. I Katrina-kyrkan halshöggos femtiotre gifta qvinnor, som lågo knäböjande under bön. Barn kastades i lågorna; dibarn spetsades vid sina mödrars bröst. För att öka förvirringen och hindra borgarnas motstånd hade man på flere ställen anlagt eld. Nu uppkom en storm, som med rasande hastighet spred lågorna öfver hela staden och gjorde branden allmän. Förskräcklig var trängseln mellan hettan och liken, mellan nedstörtande hus och det strömmande blodet. Några katolska officerare, rörda af denna gräsliga anblick, vågade erinra grefve Tilly, att han borde göra slut på mördandet. "Kom tillbaka om en timme," svarade han, "jag vill då se till, hvad jag kan göra. Soldaten måste hafva någon belöning för sin fara och sitt arbete." *) Inom mindre än tolf timmar låg en af Tysklands vackraste städer i aska; endast två kyrkor och ungefär 130 hus vid Elben, de flesta fiskarkojor, funnos qvar. De döda voro så många, att man icke kunde begrafva dem; 6,000 lik måste kastas i Elbe, för att man skulle få gatorna rena; en ännu större mängd både lefvande och döda hade elden förtärt; hela antalet dödade uppgifves till 30,000. Först på fjerde dagen upphörde

*) Detta yttrande af Tilly påstås dock sakna all historisk trovärdighet.

plundringen; och 1,000 menniskor, som flytt till domkyrkan, drogos fram, sedan de här tillbragt tre dagar och två nätter utan föda och i ständig fruktan för att dödas. Tilly skänkte dem lifvet och lät utdela bröd ibland dem. Utan att känna någon ånger öfver sitt omenskliga dåd, red han stolt genom de rykande, bloddränkta ruinerna och kunde till och med skämtande benämna det samma Magdeburgsbröllopet.*) I domkyrkan lät han läsa messor, uppstämma Te deum och tre gånger skjuta victoria med alla kanoner öfverallt i staden. Pappenheim berättade i Wien: "Sedan Trojas och Jerusalems förstöring har en sådan seger icke skådats", men de kejserliga skarornas tygellösa grymhet har för alla tider fläckat äran af denna bragd. Tilly förlorade efter denna skändliga handling den lugna beslutsamhet, som gjort, att han segrat i tretiosex slagtningar, och samvetsförebråelser öfver så mycket oskyldigt utgjutet blod vaknade i hans inre.

Gustaf Adolf greps af djup smärta vid underrättelsen om denna olycka; han underlät icke att offentligen uppgifva kurfurstarnas af Brandenburg och Sachsen opålitliga och afvoga sinnelag såsom orsaken till Magdeburgs förstöring.

Nu lät Tilly uppmana kurfursten af Sachsen att i sitt land mottaga kejserliga trupper, och då denne vägrade, inföll han i Sachsen och tog flere städer i besittning, bland dem äfven Leipzig efter ett kort bombardement. Här hade borgarna, för att bättre kunna försvara sig, uppbränt en förstad, och endast en dödgräfvares hus hade blifvit qvar efter branden. I detta öfverlades om kapitulationsvilkoren. Då Tilly inträdde här och såg de målade dödskallarna och benknotorna, med hvilka egaren smyckat sin boning, blef han blek, och fruktan för döden genombäfvade den gamle hjelten. Leipzig rönte en öfver förväntan nådig behandling.

---

*) Tvärt emot ofvan anförda berättelse söka nyare forskningar bevisa, att Tilly icke allenast icke hade någon skuld i Magdeburgs förstöring, utan att han till och med gjort sig all möda att rädda staden, och att han beklagade dess förstöring såsom en svår olycka.

Den ängslige kurfursten ville nu blindt kasta sig i armarna på konungen af Sverige, som han kort förut afvisat, om blott denne befriade honom från den obeveklige fienden. Gustaf Adolf låtsade i början, som kunde han ej annat än på hårda vilkor bevilja honom denna hjelp. Han fordrade, att Wittenberg skulle öfverlemnas åt honom, tre månaders sold betalas till hans trupper, kronprinsen ställas såsom gisslan och kurfurstens trolösa rådgifvare utlemnas till honom. Då Johan Georg hörde detta, utropade han: "Icke blott Wittenberg, utan hela Sachsen skall stå honom öppet; hela min familj vill jag lemna honom såsom gisslan, och är detta ändå icke nog, så vill jag äfven erbjuda mig sjelf. Jag är beredd att utlemna de förrädare, som uppvisas för mig, att betala solden och uppoffra mitt lif och min förmögenhet för den goda saken." Konungen rördes så af denna eftergifvenhet, att han afstod från alla fordringar. "Jag har," sade han, "haft grundad anledning att uppföra mig så, emedan man hyste ett så stort misstroende till mig, då jag ville komma Magdeburg till hjelp; men vid den öppenhjertighet och det förtroende, som kurfursten nu visar mig, bortfalla alla vilkor. Jag är nöjd, om han lemnar min här sold för en månad, och jag hoppas, att jag skall kunna hålla honom skadeslös äfven för denna utgift". Förbundet slöts genast. Gustaf Adolf gick vid Wittenberg öfver Elbe och förenade sig med den sachsiska hären.

De fiendtliga härarna mötte hvarandra vid Breitenfeld i närheten af Leipzig. Gripen af mörka aningar, tvekade Tilly för första gången i sitt lif att börja slaget. En septemberdag (1631) vid middagstiden ryckte svenskarna fram inom skotthåll; konungen sökte med sin högra flygel kringgå den kejserliga härens venstra för att beröfva fienderna fördelen af sol och vind, som dref stora dammoln i ansigtet på hans egna trupper. Då började de kejserliga striden med tre kanonskott och förde sin venstra flygel i striden. Kort derpå blef slagtningen allmän, ty Tilly öfvergick till angrepp med centerns och högra flygelns trupper och kastade sig med sådan kraft mot sachsarna, som stredo skilda från

svenskarna, att dessa icke längre gjorde motstånd, utan på några få regementen när grepo till flykten. Kurfursten sjelf var en af de första, som gåfvo sig på väg; han lemnade i brådskan sin hatt i sticket och kom till besinning först då han var framme i Eilenburg. Gustaf bibehöll emellertid sin sinnesnärvaro; hans venstra flygel gjorde front mot de nu från sidan anfallande kejserliga och förstärktes hastigt från centern, under det han sjelf ryckte fram med den högra flygeln, slog tillbaka det sju gånger förnyade angreppet af Pappenheim, som förde befälet emot honom, och slutligen med spetsen af sin kolonn besteg höjderna och bemäktigade sig det der uppstälda kejserliga artilleriet. Då lutade segern åt svenskarnas sida; äfven deras venstra flygel skyndade fram, och det tagna artilleriet vände sig mot fienden, som efter fem timmars strid grep till flykten. Endast fem regementen gamla bepröfvade krigare höllo stånd vid en liten förhuggning på höjderna och veko icke förr, än de nästan alla voro nedhuggna. 7,000 kejserliga lågo döda på slagfältet, de öfriga voro sårade eller skingrade, och endast nattens mörker hade Tilly, som redan erhållit tre, dock icke farligare skottsår, att tacka för att han ej blef tillfångatagen, likasom det också var en synnerlig lycka, att han kom undan med lifvet. En ryttmästare, som för sin storlek kallades långe Fritz, förföljde honom, slog honom med pistolkolfven flere gånger i hufvudet och skulle säkert hafva dödat honom, om han icke i detta ögonblick blifvit skjuten af en framsprängande ryttare. Först i Halle sammanträffade Tilly och Pappenheim åter följande dagen med en obetydlig skara, återstoden af de båda härar, som så länge injagat skräck hos Tyskland och hållit det underkufvadt. Svenskarna hade vunnit en härlig seger, och på slagfältet utropade Gustaf Adolf med utsträckta händer: "Vi tacke dig, o Gud, vi tacke dig för denna seger!"

Slaget vid Leipzig (eller Breitenfeld) beröfvade kejsaren på en gång alla de fördelar, som han tillkämpat sig under ett tolfårigt krig, samt utbredde bland protestanterna den lifligaste tacksamhet mot den svenska hjelten, i hvilken de sågo sin befriare och räddare.

Efter slaget inföllo sachsarna i Böhmen; Gustaf Adolf drog genom Thüringen till Franken, intog Hanau, besatte Frankfurt och gick vid Oppenheim öfver Rhen. Äfven Mainz måste gifva sig. I Öfverrhenska och Vestfaliska kretsarna stredo *Bernhard von Weimar*, en af de utmärktaste fältherrar under detta krig, och landtgrefven *Vilhelm V* af Hessen-Kassel, Gustaf Adolfs trogna bundsförvandt, med lycka mot Tillys härmassor.

---

5. Wallensteins återupphöjelse. Hans strid mot Gustaf Adolf.

Så voro nu de svenska vapnen segrande på alla punkter, och de kejserliga arfländerna lågo öppna för ett infall af "snökonungen", såsom man i Wien hånande kallade Gustaf Adolf. Kejsar Ferdinand såg sig i sin förlägenhet rådlös om efter hjelp för att med främmande bistånd vinna styrka mot så talrika fiender. Men blott *en* man fans, af hvilken man kunde hoppas räddning, och denne man hade kejsaren behandlat på ett skymfligt sätt.

Sedan Wallenstein afsattes, hade han vistats i Prag och i sitt hertigdöme Friedland, omgifven af kunglig prakt. Vid hans taffel framsattes dagligen hundratals fat, ehuru han sjelf var högst måttlig i både mat och dryck; sextio pager, tillhörande de förnämsta familjer, betjenade honom, alla klädda i ljusblå sammet med guld. De uppfostrades af de skickligaste lärare till krigare och statsmän. Han hade en öfverhofmästare och fyra kammarherrar, af hvilka några förut varit i kejsarens tjenst. Ädlingar och friherrar trängdes vid hans lilla hof, ty han gaf större löner än konungen, och hans belöningar och gåfvor voro alltid högst frikostiga. En lifvakt af femtio drabanter i rika rustningar stoltserade på hans slottsgård, och flere hundra ypperliga hästar stodo i hans stall och åto ur marmorkrubbor. Wallen-

stein talade föga och skrattade sällan. Samma tystnad och allvar fordrade han äfven af sin omgifning, och han, hvilken såsom fältherre haft sin glädje i slagtningens döfvande larm, kunde nu icke tåla bullret af en vagn, slamret af en sporre, hundars skall eller ett i hans rum högt uttaladt ord. Hela nätter tillbragte han i sällskap med en italienare vid namn *Seni*, fördjupad i astrologiska studier; utom denne funnos blott några få förtrogna i hans närhet.

I sin nöd vände sig kejsaren till Wallenstein; han var den mäktige, som man hoppades skulle hejda svenska vapnen på deras segerbana. Så svårt det än var, måste kejsaren beqväma sig till att träda i underhandlingar med honom. Dock afvisade den förolämpade fältherren till en början alla anbud och förblef kall och likgiltig. Kejsarens plan att ställa sin son, konungen af Ungern, bredvid Wallenstein i befälet, tillbakavisade den senare med bestämdhet och förklarade, att han icke skulle öfvertaga ett kommando jämte någon annan, ja, icke ens jämte Gud sjelf. Slutligen bestämde han sig för anbudet att till följande vår skaffa kejsaren en här af 40,000 man; dock skulle han ej öfvertaga befälet öfver den samma.

Knapt hade det blifvit bekant, att friedländaren åter ämnade draga i fält, förrän krigare hoptals strömmade till hans fanor. Bönderna lemnade plogen, handtverkarna verkstaden för att utbyta ett osäkert och tungt yrke mot det lönande krigarlifvet. Utom utsigten till plundring och byte lockade dem den höga solden; det Wallensteinska tunga rytteriet erhöll nio gulden pr man, det lätta sex, fotsoldaterna fyra gulden månadtligen utom ett mycket rikligt kosthåll för hvarje dag. I mars 1632 hade Wallenstein infriat sitt löfte, och trupperna stodo under vapen i Mähren. Nu började nya underhandlingar angående öfverbefälet öfver hären; ty att en sådan här kunde segra endast om Wallenstein vore dess anförare, var uppenbart, och denne vägrade hårdnackadt. Slutligen efter många böner från kejsarens sida kom man öfverens om de vilkor, på hvilka den stolte mannen skulle mottaga befälet och som voro högst förödmjukande

för kejsaren. Wallenstein erhöll såsom generalissimus det oinskränktaste öfverbefäl; honom allena tillkom att straffa och benåda. Hvarken kejsaren eller kejsarens son, konungen af Ungern, Ferdinand III, fick visa sig vid hären; ett kejserligt arfland lofvades honom såsom belöning, och efter krigets slut skulle han åter insättas i sin värdighet såsom hertig af Mecklenburg. På dessa vilkor stälde sig Wallenstein i spetsen för hären, hvarefter han inföll i Böhmen, eröfrade Prag och dref utan svårighet sachsarna ur landet.

Gustaf Adolf hade emellertid inträngt i Sachsen, der han vid Lechs inlopp i Donau stötte samman med Tilly, som hade samlat en ny här. Genom slaget vid Lech (i april 1632) tillkämpade sig konungen öfvergången öfver denna flod. Tilly sjelf träffades af en kula i låret och dog femton dagar derefter i Ingolstadt i sitt 73:dje år. Hans sista ord voro, att man skulle vara rädd om Regensburg; eljes komme kejsarens krona i fara. Derpå utropade han två gånger: "Regensburg, Regensburg!" och afled.

Tilly var en af sin tids förnämsta fältherrar. Han var måttlig vid sina måltider och drack aldrig vin. Oaktadt alla tillfällen att rikta sig försmådde han dock penningar och egodelar liksom titlar och värdigheter. Han afslog den honom erbjudna furstevärdigheten. Hans breda, fårade panna, hans korta, gråa, borstlika hår, de stora ögonen med den alltid mörka blicken, den långa näsan, de väldiga mustascherna, de insjunkna kinderna och den spetsiga hakan gjorde hans ansigtsuttryck högligen afskräckande. Han bar en åtsittande rock och en liten högt uppviken hatt med en röd fjäderbuske, som hängde ned utefter ryggen på honom.

Gustaf Adolf drog till Ingolstadt, som han förgäfves belägrade. Under det kurfursten Maximilian höll Regensburg besatt, begaf sig konungen till München. Här gick han in i det kurfurstliga slottet och betraktade alla rummen. Han kunde icke nog beundra deras skönhet och prakt och frågade slottsfogden, hvem som vore upphofsmannen till denna härliga byggnad. "Ingen annan än kurfursten sjelf," svarade denne. "Jag skulle

önska hafva honom till byggmästare,“ fortfor konungen; “jag skulle då sända honom till Stockholm.“ “För detta,“ svarade fogden, “skall väl byggmästaren veta akta sig.“ Följande dag begaf sig konungen till tyghuset, der han till sin stora förvåning icke fann något annat än tomma lavetter. En bonde upptäckte hemligheten; man uppbröt golfvet och påträffade gömda derunder 140 kanoner, af hvilka de flesta eröfrats i pfalziska och danska krigen. “Upp från de döda,“ utropade konungen, “och kommen att stå till doms!“ I en af de större kanonerna var gömd en skatt af 30,000 dukater. Från München begaf sig konungen till Augsburg och derefter till Nürnberg.

Maximilian af Würtemberg upplefde nu den förödmjukelsen att nödgas söka hjelp hos den, till hvars störtande han en gång mest bidragit. Wallenstein dröjde med att komma till hans bistånd, och det är icke osannolikt, att han njöt af skadeglädje öfver sin forne motståndares trångmål. Slutligen bröt han upp för att taga Nürnberg från svenskarna, men Gustaf Adolf hade förekommit honom och starkt förskansat sig derstädes; det samma gjorde Wallenstein. Elfva veckor lågo de båda härarna midt emot hvarandra. Bristen på lifsmedel tilltog allt mer, och konungen beslöt att storma fiendernas förskansade läger. Men förgäfves förde han sitt tappra folk mot höjderna; hans soldater mottogos af en förskräcklig kanoneld och störtade i hela led till marken; efter fruktlösa ansträngningar förde konungen med svärdet i hand äfven sina garden i elden. Förgäfves; då aftonen inbröt, lågo 3,000 döda på slagfältet. Gustaf måste ändtligen besluta sig för att lemna den uthungrade trakten. Äfven Wallenstein bröt upp och antände sitt läger, som sträckte sig halfannan mil i omkrets och vida omkring erbjöd ett både hemskt och skönt skådespel. Under det Maximilian begaf sig till Baiern, drog Wallenstein till Sachsen för att förmå kurfursten att utträda ur förbundet med svenskarna samt eröfrade Leipzig. Då sände kurfursten bud på bud till konungen för att bedja om hjelp. Denne stälde genast sin marsch till Sachsen och kom till Naumburg. Då han

drog in här, trängde sig invånarna fram till honom i stora hopar, kastade sig ned på knä för honom och kysste hans kläder och svärdsslida. Men häröfver blef den fromme konungen missnöjd och sade: "Är det icke, som om detta folk ville göra mig till Gud? Vår ställning är god, men jag fruktar, att himmelens hämd skall straffa mig för detta gyckelspel och snart nog visa denna dåraktiga hop, att jag är en svag, dödlig menniska." Hans dystra aning skulle snart uppfyllas.

Emedan årstiden redan var långt framskriden, lade Wallenstein sina trupper i vinterqvarter och hemförlofvade äfven Pappenheim med en del af hären. Så snart Gustaf fick kännedom derom, bröt han oförtöfvadt upp och träffade de kejserliga vid *Lützen*, der det i november 1632 kom till en slagtning.

Svenska hären räknade 12,000 fotsoldater och inemot 7,000 ryttare. Wallenstein hade utom Pappenheims härmassor, efter hvilka han sändt ilbud, öfver 20,000 man. Konungen tillbragte den ovanligt kalla natten i sin vagn under samspråk med Bernhard af Weimar och general Kniephausen. Wallenstein intog sin ställning norr om landsvägen, som leder från Leipzig till Lützen, lät under natten vid fackelsken uppkasta skansar och så fördjupa dikena på båda sidor om landsvägen, att de kunde tjena till bröstvärn. Hans venstra flygel sträckte sig ända fram till den s. k. Flottgrafven, en kanal, som förbinder Saale med Elster; den högra stödde sig på Lützen och täcktes af en stor skans med 14 kanoner på Windmühlenberg, den högsta punkten i hela trakten. På morgonen, då en tjock dimma låg öfver fältet och stängde all utsigt, ordnade Gustaf Adolf sina skaror i två afdelningar; rytteriet stod på flyglarna, fotfolket i centern. Då uppställningen var gjord, uppstämde svenskarna med *en* mun vid trumpeters och pukors ljud: "Vår Gud är oss en väldig borg", och "Gud öfver oss förbarmar sig". Efter en kort bön kastade sig Gustaf upp på sin häst och red fram för högra flygeln. Han bar ett läderkyller med en tygrock öfver. "Gud är mitt harnesk", hade han sagt, då tjenarna buro till honom hans rustning. Den venstra flygeln

anfördes af Bernhard af Weimar, centern af Kniephausen. Då dimman fram emot klockan 11 skingrade sig, ropade konungen: "Nu vilja vi deran! Jesu, Jesu, hjelp mig i dag att strida till ditt heliga namns ära!" Derpå drog han svärdet och sprängde under kommandot: "Framåt!" fram emot landsvägen, ur hvars grafvar en fruktansvärd eld mötte. Många svenskar funno sin död genom de undergång spridande kanonerna, men de, som framträngde öfver de fallnas lik, nådde lyckligt landsvägen och trängde de kejserlige tillbaka. Mot högra flygeln kunde Bernhard ännu ingenting uträtta, men i centern hade det svenska fotfolket efter tre timmars blodigt arbete redan sprängt tre fiendtliga fyrkanter. På den venstra flygeln vek det kejserliga rytteriet för konungens angrepp, hvilken bland de främsta hade satt öfver landsvägsgrafvarna. Då erhöll denne underrättelse, att hans segrande fotfolk åter trängts tillbaka öfver vägen. Genast satte han sig i spetsen för Stenbocks småländska regemente för att skynda de tillbakakastade till hjelp, men endast några få följeslagare, bland dem hertig Frans Albrekt af Lauenburg och pagen August von Leubelfing, kunde följa den alltför hastigt framskyndande konungen. Plötsligt får konungens häst ett pistolskott genom halsen, ett annat sårar konungen sjelf i venstra armen, hvarpå han beder hertigen af Lauenburg att föra honom ur stridsvimlet. Men i samma ögonblick träffas Gustaf Adolf i ryggen af ännu ett pistolskott, så att han dignar ned från hästen. Utom sig af förskräckelse, gifver Frans Albrekt sjelf sin häst sporrarna för att rädda sitt lif. Endast Leubelfing stannar hos den fallne hjelten, men den adertonårige ynglingen bemödar sig förgäfves att föra konungen undan, och snart jaga kejserliga kyrassierer fram, under hvilkas hugg och skott Gustaf Adolf utandas sin ädla själ.*) Äfven den trogne pagen blef så svårt sårad, att han dog i Naumburg fem dagar efter striden.

*) Den förmodan, att konungen icke fallit för fiendernas klor, utan förrädiskt skjutits af hertigen af Lauenburg, är alldeles ogrundad.

Konungens blodiga häst, som med tom sadel sprang utefter fronten, förkunnade snart för svenskarna hjeltens död. Hertig Bernhard ilade fram utefter leden under ropet: "Svenskar, finnar, tyskar, försvararen af vår frihet är död. För mig är lifvet icke mera något lif, om jag icke kan hämnas hans död. Välan, den som älskat sin konung, han vise det nu och följe mig till död eller seger!" Derpå förde han de hämdtörstande skarorna för andra gången öfver grafvarna. Efter en fruktansvärd slagtning framtränga de öfverallt; äfven på venstra flygeln är Windmühlenberg redan bestiget, då Pappenheim mellan kl. 2 och 3 ankommer med sina ryttare och striden ännu en gång förnyas. Han kastar sig rakt in på svenskarnas högra flygel, brinnande af begär att få strida mot Gustaf Adolf sjelf. Nu ordnar äfven Wallenstein sina splittrade hopar; å nyo spränga generallöjtnant *Piccolomini*, som drypande af blod redan sitter upp på den femte hästen, och grefve *Trzky*, Wallensteins svåger, fram till anfall med centerns rytteri, och de följas i stormmarsch af fotfolket. Ännu en gång trängas svenskarna öfver landsvägen. Då sjunker Pappenheim, dödligt sårad, ned från hästen *); hertigen af Weimar för den del af fotfolket, som ännu icke deltagit i fäktningen, fram till det sista afgörande angreppet. Nu råka de kejserlige i oordning och förvirring; plötsligt springer en rad ammunitionsvagnar, antända af svenskarnas kulor, med ett fruktansvärdt brak i luften. De bestörta kejserliga soldaterna tro sig angripna i ryggen. Öfverallt hör man ropet: "Slaget är förloradt; Pappenheim är död, svenskarna komma öfver oss!" Vid nattens inbrott griper hela hären, utan att akta på Wallensteins hotelser och

*) Då hans folk bar honom bort, frågade han, om ryktet om konungens död var sant. Då svaret blef ja, sade han: "Så sägen hertigen af Friedland, att jag dör med glädje, då jag vet, att vår farligaste fiende dött jämte mig". Följande dagen dog han på Pleissenburg i Leipzig. Hans soldater kallade honom *Skråmhans*, ty i hans ansigte satt det ena ärret bredvid det andra. Naturen skall hafva gifvit honom två streck i pannan, som visade sig som blodröda svärd, då han blef vred eller stod i begrepp att börja en strid.

löften, till flykten i fullständig oordning. Slaget hade varat i elfva timmar, och 9,000 lik betäckte valplatsen. Följande dag samlade sig spillrorna af den kejserliga hären utan tross och artilleri, nästan utan vapen och fanor i Leipzig, hvarifrån Wallenstein förde dem tillbaka till Böhmen.

Morgonen efter slaget funno svenskarna efter mödosamt sökande sin älskade konungs lik, alldeles naket och så vanställdt af blod och hofslag, att det med möda igenkändes. Han låg icke långt ifrån en stor fältsten, som sedan dess kallades *Schwedenstein*, och just emellan denna sten och staden Lützen, omkring fyrtio steg från den förra. Hertig Bernhard lät föra liket till Weissenfels, der drottning Maria Eleonora, som följt sin gemål till Tyskland, öfvergöt det med sina tårar. I Stockholm begrofs konungen i det särskildt för honom inrättade grafkoret. Gustaf hade då ännu icke fylt tretioåtta år och efterlemnade blott en enda dotter, den sexåriga Kristina. Hans död väckte bland protestanterna lika stor bestörtning som bland katolikerna glädje och förhoppningar. Kejsaren lät öfverallt sjunga Te Deum och ansåg denna motståndares död för den härligaste seger. Då han såg konungens gyllene kedja och det blodiga kyllret, som Wallenstein sändt till Wien, utropade han med tårar i ögonen: “Gerna hade jag unnat hjelten ett längre lif och en glad återkomst till hans konungarike, om blott det blifvit fred i Tyskland“.

Gustaf Adolf var högväxt och mycket korpulent, så att med åren den tilltagande fetman var honom nästan besvärlig och blott en stark häst kunde bära honom. Hans breda panna förrådde stort förstånd; hans örnnäsa, de stora grå ögonen och den välljudande rösten ingåfvo aktning och förtroende; men lika fruktansvärdt som hans allvar var, lika hänförande var hans vänlighet. Född till herskare, visste han ej af fruktan. Med all hans försigtighet såg man honom aldrig ängslig, och hans tal öfverflödade alltid af mod och godlynthet. Han älskade vetenskaperna, och hans egen bildning var icke obetydlig. Han talade latin, tyska,

svenska, holländska, franska och italienska, förstod spanska och engelska, ja, till och med något polska och ryska. Hela hans själ var så genomträngd af ett äkta kristligt kynne, att han aldrig började något vigtigt arbete utan att vända sin tanke och sina böner till Gud. Hans valspråk var: "Flitigt bedt är till hälften stridt och segradt", och af sina krigare fordrade han i synnerhet gudsfruktan och sedlighet; sjelf plägade han hålla morgonbönen inför hären, och ingen strid började utan bön och sång. Så länge han lefde, visade svenskarna den berömvärdaste manstukt.

Fallen var "evangelii hörnsten". Men "äfven i sin död har han segrat. Att han för samvetstvånget satte en gräns, det är hans odödlighet, och derför räknar menskligheten honom bland *sina* hjeltar."

---

6. Wallensteins död.

Förlusten af slaget vid Lützen hade på det djupaste gripit hertigen af Friedland. Han tillskref den samma flere officerares och truppafdelningars dåliga uppförande och lät i Prag ställa de förra inför krigsrätt, anklagande dem för att hafva flytt ur striden. Framför rådhuset upprestes en med svart tyg betäckt schavott. På denna halshöggos två öfverstelöjtnanter, en kapten, en ryttmästare, fyra löjtnanter, en fänrik och två artilleriofficerare; sju officerares värjor afbrötos af bödeln. Äfven flere ryttare af gemene man straffades till lifvet, och mer än femtio namn på frånvarande officerare uppspikades såsom ärelösa på galgen (1633).

I spetsen för de svenska angelägenheterna trädde efter Gustaf Adolfs död dennes rikskansler, grefve *Axel Oxenstierna.* Kriget fortsattes i det hela med stor framgång af fältherrar, som utgått ur Gustafs skola.

Wallenstein hade genom nya värfningar åter ersatt sina förluster, och man väntade nu af honom ett af-

görande uppträdande, men hans handlingssätt blef efter slaget vid Lützen allt tvetydigare och misstänktare. Han underhandlade med Sachsen och Sverige, afbröt helt hastigt underhandlingarna, men började så underhandla ånyo. I sin krigföring visade han stor lamhet. Han besegrade svenskarna vid Steinau (1633) och tog grefve Thurn, som hade anfört den fiendtliga hären, till fånga. Man väntade, att Wallenstein skulle utlemna honom till Wien för att straffa denne anstiftare af de böhmiska oroligheterna, *) men i stället skänkte han honom friheten. Att han frigaf denne kejsarens bittra fiende upptogs mycket illa i Wien. Lika lamt gick han till väga, då Regensburg eröfrades af Bernhard af Weimar (1633), hvilket han i allsköns lugn lät ske, ehuru kejsaren uppmanat honom att skynda denna stad till hjelp. Af detta Wallensteins tvetydiga uppförande begagnade sig hans talrika fiender i Wien, i synnerhet jesuiterna, för att framställa honom för kejsaren såsom en högförrädare, hvilken umgicks med planer att öfvergå med hela hären till fienden.

Då nu Wallenstein, förmådd dertill af svåra kroppslidanden, fattade beslutet att frivilligt nedlägga öfverbefälet eller åtminstone gaf sig sken af att vilja göra det, församlade sig hans officerare i Pilsen och lemnade till honom en böneskrift, hvari de bådo honom ännu en tid behålla befälet. Wallenstein förklarade, att han ville gifva efter för deras föreställningar och ännu en tid qvarstanna som deras anförare. Deremot lofvade officerarna skriftligen hertigen evig trohet, så länge han begagnade dem i kejsarens tjenst. Detta fördrag, den beryktade *reversen i Pilsen*, undertecknades vid ett gästabud, der det gick ganska gladt till. Man säger, att gästernas druckna tillstånd begagnades för att oförmärkt understicka ett annat papper, hvarpå intet stod nämdt om kejsarens tjenst och som det oaktadt underskrefs; dock betviflas sanningen af denna berättelse.

*) Det är förut omtaladt, att dessa oroligheter föranledde utbrottet af det tretioåriga kriget.

Den i Pilsen ingångna förbindelsen betraktades i Wien såsom en sammansvärjning mot kejsaren. Ferdinand bestormades oupphörligt af fältherrens fiender, af hvilka i synnerhet Piccolomini och Gallas hatade honom personligen, samt underskref slutligen ett patent, hvarigenom Wallenstein afsattes och landsförvisades och öfverbefälet anförtroddes åt grefve Gallas med befallning att bemäktiga sig hertigen och hans trogna anhängare, *Ilow* och *Trzky*, döda eller lefvande.

Ehuru detta skedde i största hemlighet, ty man ville, innan patentet offentliggjordes, försäkra sig om officerarnas trohet, var det dock gifvet, att Wallenstein skulle få kunskap om den fara, som hotade honom. Han beslöt derför att taga sin tillflykt till gränsorten Eger. Der fördes befälet af skotten Gordon, till hvilken han satte så mycket större tillit, som han småningom upphöjt honom från simpel soldat till öfverste och äfven dessutom på många sätt utmärkt honom. Den 22 februari 1634 inemot klockan 10 på morgonen lemnade han Pilsen, följd af sina förtrogna vänner, Ilow, Trzky, Kinsky och tio ryttarkompanier, och anlände till Eger den 24 omkring kl. 4 på eftermiddagen. Den olycklige visste icke, att hans mördare anländt dit jämte honom. Han tog sin bostad vid torget i borgmästaren Pachhöbels hus. Öfverste Butler, en irländare, som mot sin vilja följde honom med 200 dragoner, hade lofvat generalerna Gallas och Piccolomini att till dem öfverlemna Wallenstein lefvande eller död. I Eger uppsökte Butler sin vän Gordon och en annan skotte vid namn Lessley, underrättade dem om kejsarens befallning och meddelade dem sitt beslut att utföra den mot hertigen. De voro villiga att göra gemensam sak med honom. Alla tre drogo sina svärd, föllo på knä och svuro, att fältherren skulle dö i Gordons boning. Men som man fruktade för hertigens vänner, ville man göra början med dessa. För att hafva dem alla på ett ställe öfverenskom man, att Gordon följande dag skulle inbjuda dem på supé i slottet. Detta skedde, och de lofvade att komma.

Följande dag (lördagen den 25 februari) kallade de tre sammansvurne, Butler, Lessley och Gordon, till sig några af de officerare, som voro dem tillgifnast och invigde dem i hemligheten. De voro benägna att deltaga i företaget och erbjödo ett erforderligt antal raska soldater ur sina kompanier. På aftonen infunno sig de fyra inbjudne, fältmarskalken Ilow, grefvarna Trzky och Kinsky samt ryttmästaren Neumann. Under det de åto och drucko utan att ana något ondt, besattes matsalens dörrar med dragoner. Slottets port stängdes, och vindbryggan uppdrogs. Efter kl. 8, då man ätit efterrätten, dukade man för de främmande betjenterna i ett aflägset rum och innestängde dem der. Plötsligt instörtade dragoner i salen under utrop: "Halloh, hvem är här god kejserlig?" Gordon, Lessley och Butler sprungo upp, fattade ljusen, drogo sina svärd och trädde åt sidan med orden *vivat Ferdinandus!* (lefve Ferdinand!) för att lemna plats åt dragonerna. Desse kullstötte bordet och anföllo gästerna. Kinsky föll först; derefter nedhöggs Ilow; grefve Trzky, som försvarade sig med stor tapperhet, skyddades en stund af sitt elghudsskyller, men slutligen sjönk äfven han ned, träffad af en mängd hugg. Neumann hade kommit ut i det yttre rummet, men här anhölls han af de utstälda posterna, och då han icke kände lösen, nedhöggs han. De inspärrade betjenterna hörde sina döende herrars skrik och hastade ut genom fönstren för att komma till deras hjelp, men äfven de nedhöggos. Matsalen liknade ett slagtarhus, och öfverlefvorna af måltiden jämte flaskor och bägare summo i blod.

Under det att detta försiggick på slottet, rådde djupt lugn i staden. Wallenstein, som denna afton länge betraktat stjernkonstellationerna, hade just afskedat sin astrolog Seni och gått till sängs. Det var en mörk, dyster natt. Vinden tjöt, och ett fint regn slog mot fönsterrutorna. Lessley tågade med två kompanier af Butlers dragoner i all tysthet ut ur slottet och insläptes genom stadsporten. Han besatte gatorna och torget, befalde högvakten att hålla sig stilla, hvad än måtte hända, och återvände derefter till slottet.

Omkring klockan 11 på aftonen begaf sig Butler jämte några officerare och dragoner på väg till staden, de stälde sina steg rakt till Wallensteins boning vid torget. Skyldtvakterna släpte in dem utan att ana något ondt, hvarpå Butler besatte den yttre, Geraldin, en af officerarna, den inre af husets portar. Devereux, en annan af officerarna, gick med sex man uppför trapporna. En kammartjenare, som i yttre salen ville hejda dem, nedhöggs. En annan ropade: Rebeller, rebeller! och flydde. Väckt af larmet, sprang Wallenstein ur sängen i blotta linnet och skyndade till fönstret för att fråga vakten, hvad som var på färde. I samma ögonblick sprängde dragonerna dörren, och Devereux trängde in med fäld hillebard. "Är du," ropade han, "den skurk, som vill rycka kronan af hans kejserliga majestäts hufvud? Då måste du dö!" Utan att gifva ett ljud ifrån sig mottog Wallenstein af bardisanen den dödande stöten och rosslande vältrade sig i sitt blod den man, som få timmar förut inverkat på stora nationers öden. Han var då femtioett år gammal.

En af dragonerna ville kasta liket ut genom fönstret, men Devereux satte sig deremot och höljde det i en från ett bord tagen röd duk samt lät i Lessleys vagn föra det till de fyra andra mördade i slottet, och jämte dessa låg det hela den följande dagen på slottsgården. På måndagen fördes de alla till Ilows gods. Wallensteins likkista hade råkat blifva för kort, och då liket blifvit stelt, måste man derför afsåga benen. Hans enka lät två år derefter nedsätta liket i det af honom sjelf bygda kartusianklostret vid Gitschin. Butler och Lessley bemäktigade sig strax efter mordgerningen den mördades dyrbarheter och förseglade hans papper, bland hvilka man dock icke fann ett enda, som kunde styrka misstanken om högförräderi. Gallas belönades med furstendömet Friedland, Gordon med Trzkys gods, Butler med kammarherrevärdigheten och en ordenskedja; hvarje dragon erhöll femhundra thaler. Kejsaren grät, då han hörde, huru sorgligt den en gång så mäktige fältherren slutat sitt lif.

---

7. Krigets fortsättning. Bernhard af Weimar. Banér. Torstensson. Westfaliska freden.

Efter Wallensteins död stälde sig kejsarens son Ferdinand i spetsen för hären, och vid hans sida sattes den krigskunnige Gallas. De kejserlige drogo mot Nördlingen, der det kom till strid. Bernhard af Weimar var dem icke vuxen, och svenskarna ledo ett nederlag (1634). Denna seger gaf åter kejsaren öfvertaget. Närmaste följden deraf var, att Sachsen utgick ur förbundet med Sverige och slöt med kejsaren *separatfreden i Prag* (1635), som tillförsäkrade det stora förmåner. Derför blef också kurfursten af Sachsen förebrådd för förräderi mot religionens och frihetens gemensamma sak.

Svenskarnas belägenhet var nu mycket betänklig. Men Oxenstierna vände sig till Frankrike, hvars minister Richelieu nu lofvade kraftigare understöd. Bernhard af Weimar trädde till och med med sin här helt och hållet i fransk tjenst och eröfrade Elsass, som han tänkte behålla såsom sin tillhörighet, då döden plötsligt afbröt hans hjeltebana (1639). Han dog, såsom mången säkerligen utan tillräckliga skäl misstänkte, förgiftad af fransmännen.

Ferdinand II hade aflidit 1637, sedan han förut utverkat, att hans son *Ferdinand III* valts till romersk konung. Öfver de svenska trupperna förde nu *Banér* befälet. Då en gång riksdagen var samlad i Regensburg, ämnade Banér utföra en djerf bragd. Han tänkte i hemlighet bryta upp från sitt vinterqvarter, öfverrumpla Regensburg och taga kejsaren jämte alla riksfurstarna till fånga. Med honom förband sig den franske marskalken Guébriant, och båda fältherrarna uppträdde midt i vintern, då man trodde dem vara på långt afstånd, framför Regensburg och försatte hela staden i ångest och förskräckelse (1641). Men ett plötsligt inträffande töväder löste Donaus istäcke, och de anryckande kejserliga trupperna tvungo dem till återtåg.

Kort derpå dog Banér i följd af sina stora ansträngningar och ett omåttligt lefnadssätt (1641).

Efter hans död intogs hans plats af *Torstensson*, likaledes en fältherre ur den store Gustaf Adolfs skola. Denne man hade ständigt att kämpa mot kroppsliga lidanden och måste låta bära sig på en bår, då giktplågorna gjorde det omöjligt för honom att rida eller åka. Dock genomtågade han tre gånger med blixtens hastighet det tyska riket och kom kejsare och kurfurstar att darra. På slätten vid Leipzig, på samma fält, der Gustaf Adolf elfva år förut hade segrat, vann han en lysande seger öfver de kejserlige under Piccolomini (1642). Följande året bröt Torstensson in i de österrikiska arfländerna, stod derefter plötsligt åter i Holstein och öfversvämmade med sina skaror Jutland från den ena ändan till den andra. Några år derefter slog han de kejserlige vid *Jankowitz* eller Jankau, en by i mellersta Böhmen tre mil från berget Tabor (1645), men nedlade strax derefter, utmattad af sjuklighet, sin fältherrestaf, som han fört med så stor utmärkelse.

Kriget fortsattes ännu i tre år. General Hans Kristoffer Königsmark hade just eröfrat den så kallade lilla sidan af Prag (d. v. s. den som var belägen på vestra sidan af floden Moldau), då underrättelse kom om den länge efterlängtade fredens afslutande. Kriget hade börjat i Prag och slutade i Prag.

Redan länge hade man tänkt på att genom ett fredsslut sätta en gräns för det förödande kriget. Sedan många år gagnlöst förrunnit under obetydliga och småaktiga tvister om rang, titlar och etikett, kom man slutligen så långt, att man kunde bestämma de ställen, der fredsunderhandlingarna skulle föras. I Münster underhandlade kejsaren med fransmännen, i Osnabrück med svenskarna. Af dessa båda städer i Westfalen kallas freden *den westfaliska*. De vigtigaste bestämmelserna i den samma voro följande: 1) Sverige erhöll Vorpommern och Rügen, en del af Hinterpommern äfvensom biskopsstiften Bremen och Verden såsom län af tyska riket med säte och stämma på riks- och kretsdagarna och egen jurisdiktion, samt dessutom ett

skadestånd af 5,000,000 thaler; 2) Frankrike erhöll Elsass utom riksstäderna, äfvensom bekräftelse på de i schmalkaldiska kriget förvärfvade stiften Metz, Toul och Verdun; 3) Brandenburg erhöll återstoden af Hinterpommern samt de sekulariserade andliga furstendömena Minden, Halberstadt, Kamin och Magdeburg; 4) Mecklenburg erhöll i stället för det förlorade Wismar, som tillföll Sverige, biskopsdömena Schwerin och Ratzeburg; 5) Hessen-Cassel, Sveriges första och trognaste bundsförvandt, erhöll abbotstiftet Hersfeld, fyra områden af biskopsdömet Minden (Schaumburg) och 600,000 thaler; 6) Religionsfreden i Augsburg bekräftades och utsträcktes äfven till de reformerta, och de andliga gods, som protestanterna före 1624 innehaft, fingo de behålla; alla kristna trosbekännelser erhöllo samma rättigheter. Slutligen erkändes Nederländerna och Schweiz såsom sjelfständiga stater.

Så var då det gräsliga kriget slutadt; protestanterna hade tillkämpat sig frihet, de tyska furstarna vunnit oberoende, men det tyska riket var icke mera ett helt, utan deladt i särskilda furstendömen. Krig, pest och hungersnöd hade bortryckt nära hälften af befolkningen, och många tusen städer, byar och köpingar voro förstörda. Handel och industri, vetenskap och konst lågo nere, råa och vilda seder hade fått öfverhanden.

22.

Karl IX, konung i Frankrike (1560—1574). **Bartolomeinatten** (1572).

Redan under Frans I hade reformationen vunnit insteg i Frankrike. Protestanterna, som man här kallade

hugenotter,*) hade slutit sig till reformatorn *Johan Calvins* från Genève läror och kyrkliga inrättningar. Äfven i Frankrike förföljdes de reformerta med den största grymhet, men dessa blodiga förföljelser bidrogo blott att öka protestanternas antal, hvilka allt mera utbredde sig under de följande konungarnas, Henrik II:s (1547—1559) och Frans II:s (1559—1560), regeringar. Under Karl IX (1560—1574) råkade emellertid båda religionspartierna i öppet krig, hvilket protestanterna förde för att tillkämpa sig fullständig religionsfrihet, det katolska hofpartiet för att undertrycka och utrota de hatade hugenotterna.

I tre blodiga krig hade det katolska partiet ingenting uträttat. Nu skulle listen utföra hvad som icke lyckats våldet. Hofvet stälde sig vänligt mot hugenotterna; man tillstadde dem fri religionsöfning och öfverlemnade till dem vissa säkerhetsplatser, för att de skulle kunna försvara sig mot möjligen inträffande angrepp. Konungens moder, den sluga och ränkfulla *Katarina af Medici*, åvägabragte till och med sin dotters, Margareta af Valois, förmälning med den unge bourbonen prins *Henrik af Navarra*, som hörde till de mest ansedda hufvudmännen för det reformerta partiet. Förmälningen egde rum den 18 augusti 1572. De förnämsta protestanterna kommo till Paris för att fira denna fest och vistades der i sorglös säkerhet, bland dem den kraftfulle amiral *Coligny* och den ridderlige prinsen af *Condé*. Konung Karl IX visade sig högst vänlig och välvillig mot dem, i synnerhet mot Coligny, men hans moder Katarina, som länge sedan i sitt hjerta beslutit protestanternas undergång, fylde hans själ med gräsliga berättelser om hugenotternas hemliga stämplingar, hvilka

*) Namnet *hugenotter* är möjligen en förvridning af *Eidgenossen*, emedan de voro anhängare af schweiziska reformationen. Eljes plägar det äfven så förklaras, att emedan protestanterna i Frankrike i början höllo sina sammankomster under nätterna och det bland folket gick en sägen, att en konung vid namn Hugo »dref sitt väsen under nätterna», så blef det en vana att på spe kalla den nya lärans anhängare *hugenotter*, hvilket då skulle betyda det samma som nattspöken eller konung Hugos folk.

man måste förekomma genom att tillfoga dem sjelfva ett blodigt nederlag. Bestormad af sin moder och andra fiender till hugenotterna, gaf den häftige och lättretlige konungen slutligen sitt samtycke till det vanvettiga förslaget att öfverfalla och mörda de intet ondt anande protestanterna. Ja, den lidelsefulle konungen bedyrade slutligen med en häftig ed, att han skulle mörda alla hugenotter i Frankrike och icke ens lemna en enda öfrig, som kunde förebrå honom derför. Förberedelserna till detta grymma öfverfall gjordes i största hemlighet, så att ingen reformert skulle få kännedom derom. Natten mellan den 23 och 24 augusti 1572 var bestämd för utförandet af den gräsliga planen.

Då det blef mörkt, inväntade Karl med klappande hjerta tiden för blodbadets början. Hans moder, som ständigt var i hans närhet, intalade honom mod. Men man måste dock aftvinga honom befallningen att ringa i klockorna, hvilket var det öfverenskomna tecknet. Orolig som en missdådare gick han till fönstret och blickade darrande ut derigenom. Det samma gjorde hans moder och broder, och äfven dessa darrade af orolig väntan på utgången. Slutligen hörde man ett pistolskott, men efter detta blef det åter tyst. I sin ångest önskade de, att de aldrig gifvit den gudlösa befallningen, men nu var det för sent: blodbadet hade redan tagit sin början.

Genast efter gifvet tecken hade Colignys hus blifvit besatt af trehundra harneskklädda soldater. Några oförsynta uslingar stormade uppför trappan under ropet: "Mord och död!" och trängde med dragna svärd in i den gamle mannens sängkammare. Han hade stigit upp genast vid första bullret och stod med ryggen stödd mot väggen, då mördarna instörtade. En af dem ropade till honom: "Är du Coligny?" — "Ja," svarade då amiralen med lugn min, "men, unge man, haf vördnad för mina grå hår!" Denne stötte dock sitt svärd i kroppen på honom, utdrog det åter drypande af blod, högg honom i ansigtet, i halsen, i bröstet så länge, tills den olycklige icke mer gaf från sig något tecken till lif, och ropade derefter ut genom fönstret: "Nu är det

gjordt". För att öfvertyga de nedanför stående om amiralens död, kastades liket ut genom fönstret.

Vid det fruktansvärda skrik, som höjdes i samma stund klockorna började ljuda, hade de reformerta vaknat ur sin sömn och störtat till fönstren och dörrarna, de flesta yrvakna, många nästan oklädda. De stöttes ned, så snart de visade sig på gatorna. Nu framkommo äfven de väpnade borgarna, som man dragit in i sammansvärjningen och hvilka såsom kännetecken buro hvita bindlar om armen. De anföllo icke blott de flyende, utan trängde äfven in i husen och nedhöggo alla, som de kunde påträffa. Hyresvärdar nedstucko sina hyresgäster, tjenare sitt husbondfolk. Under det en mängd parisare i raseri sprungo utefter gatorna, nedsjönko andra rosslande och qvidande eller sutto i dödsångest i sina rum, på vindarna eller i källarna och vågade knapt andas, tills hungern eller nyfikenheten lockade dem ut, då de genast nedhöggos. Dagen inbröt öfver dessa gräsligheter. Då såg man spåren efter den oerhörda menniskoslagtningen. Gator och hus voro nedsölade af blod, öfverallt stympade lik efter menniskor, som ännu lågo i dödsryckningarna. Man måste släpa en stor del af dem med jernhakar ned i Seinen.

Konungen hade låtit hemta upp i sitt palats den unge konung Henrik af Navarra och prinsen af Condé och förklarat dem under vilda åtbörder, att man nyss på hans befallning dödat hugenotternas anförare, men skonat *dem* i betraktande af deras ungdom. Dock fordrade man, att de skulle afsvärja sin kätterska religion. Henrik af Navarra lofvade i första förskräckelsen allt; Condé deremot förklarade, att han aldrig skulle blifva sin religion otrogen. Konungen gaf honom tre dagars betänketid.

Så häftigt Karl än darrat före blodbadets början, råkade han dock sjelf sedan i raseri. Han ropade flere gånger ut genom fönstret: "Döda, döda!" ja, man säger, att han sjelf med en bössa skjutit på sina flyende undersåtar, hvilka sökte rädda sig öfver floden.

Mördandet fortfor ännu tre dagar, och detta icke blott i hufvudstaden, utan äfven i de flesta provinser i

riket. Sammanräknadt antager man efter en måttlig beräkning de mördades antal hafva varit 30,000; andra uppgifva långt högre siffra, ända till 100,000. Emellertid funnos bland ståthållarna i provinserna många ädla män, som icke utförde konungens befallning. En af desse sönderref genast brefvet, och en annan skref till konungen: "Sire, jag har kungjort Eders Majestäts befallning för Edra trogna invånare och soldaterna, tillhörande besättningen, och bland dem funnit idel goda medborgare och modiga soldater, men ingen enda bödel. De och jag bedja Eders Majestät underdånigst, att Eders Majestät behagade använda våra armar och lif på *utförbara* företag, vore de än aldrig så djerfva." De båda ädle männen dogo sedan så hastigt, att man förmodade, att man med gift vedergält deras ohörsamhet.

Man kallade den förfärliga mordnatten med anledning af den derpå följande Bartolomeidagen för *Bartolomeinatten* eller också, emedan den inträffade kort efter konung Henriks af Navarra bröllop, för *det parisiska blodsbröllopet.* Dådet gjorde det mest olika intryck i Europas olika länder. Konung Filip II i Spanien triumferade deröfver; påfven Gregorius XIII lät skjuta med kanoner och tacka Gud för den lyckliga utgången af denna blodiga bragd, hvaremot engelsmännen och tyskarna lifligt uttryckte sin rättmätiga afsky.

Karl IX föll sedan i en mattande sjukdom, som tilltog med hvarje dag. Samvetsqval marterade hans själ, ty efter Bartolomeinatten förjagade skräckbilderna af de mördade sömnen från hans läger. Han dog 1574, ännu icke fullt tjugufyra år gammal.

23.

Henrik IV, konung i Frankrike.
(1589—1610.)

Bartolomeinattens blodiga gräsligheter hade icke den följd, som det katolska partiet hoppats. Protestanterna voro hvarken utrotade eller modfälda; tvärtom reste de sig för att å nyo göra kraftigt motstånd. Redan under Karl IX började åter religionskrigen och fortsattes under hans efterträdares, Henrik III:s (1574 till 1589), hela regering. Mot denne bildade sig bland sjelfva katolikerna ett parti, som fann hans tillgifvenhet för katolska kyrkan för ljum och tvetydig, hvilket hade till följd, att konungen genom lönmord föll offer för detta af hat och raseri upptända parti (1589). Med honom utdog huset Valois, och den redan omnämde prinsen af Bearn, eller konung Henrik af Navarra hade närmaste rätten till tronen.

Han var uppfostrad i reformerta läran. Redan som gosse förrådde han den upphöjda ande, som bodde i honom. En gång hade Katarina af Medici en sammankomst med drottningen af Spanien, hvarvid äfven den unge Henrik var närvarande. Här ådrog han sig genom sin ungdomliga glädtighet och sina träffande svar till den grad allas uppmärksamhet, att en förnäm spanior sade: “I sanning, han synes mig vara en furste eller en kejsare eller åtminstone en, som skall blifva det“. Henrik fick äfven deltaga i krigarlifvet, hvarför han ofta plägade yttra om sig sjelf, att han vuxit upp i lägret och under vapen. I ridkonsten hade han icke sin like, och i alla krigiska idrotter var han en mästare. Från sin tidiga ungdom visade han en lågande ärelystnad. Detta gjorde honom tapper, der tapperhet fordrades, och högsint, der högsinthet kunde höja hans anseende. Så modig och krigisk han än var, så var

han dock mera böjd för mildhet och deltagande. Hans största fel var en öfverdrifven åtrå efter sinliga njutningar, men de af faror fylda tider, i hvilka han lefde, togo hela hans verksamhet i anspråk och bevarade honom för förslappning och veklighet.

En ypperlig helsa och en beundransvärd kroppsstyrka gjorde alla mödor lätta för honom och höllo honom vid ett alltid gladt lynne. Blixtrande ögon, örnnäsa, frisk, brun hy och vackert krusigt skägg gjorde hans anletsdrag, som redan i och för sig sjelfva uttryckte snille och lif, ännu mera tilldragande. Derjämte var han alltid verksam, såg sjelf efter allt, och i striden, då han satt till häst, liknade honom sjelfva hans fiender vid örnen. Omkring kl. 4 på morgonen steg han upp, och man sade om honom, att han icke behöfde så mycken tid för att sofva som hans motståndare, hertigen af Mayenne, för att äta. Också sade han sjelf en gång till någon, som kallade denne en insigtsfull fältherre: "Det är sant, men jag vinner dock af honom hvarje dag hela fem timmar".

Efter mordet på Henrik III skulle nu Henrik af Navarra hafva valts till konung af Frankrike, men då största delen af fransmännen voro katoliker, ville man icke erkänna den reformerta tronföljaren. Man utropade under namn af Karl X en annan, till hvars förmån hertigen af Mayenne började striden mot Henrik. Han var alltså tvungen att med vapen tillkämpa sig hvad som tillkom honom med bördens rätt. Lyckan gynnade honom, och han segrade i slaget vid Ivry (1590). Medan hans soldater natten före slaget lugnt sofvo, fördelade i två byar, var han hela tiden vaksam och verksam och rekognoscerade trakten. Då man sade honom, att han i sin plan för striden icke tillräckligt tänkt på möjligheten af ett återtåg, svarade han: "Intet annat återtåg än öfver slagfältet". Tidigt följande morgon ordnade han sina skaror, knäböjde derefter och bad Gud att i stället för segern gifva honom döden, om han förutsåge, att han skulle blifva en dålig konung. Soldaterna voro djupt rörda och kände sig under en sådan anförare lifvade till ännu större tapperhet. Från alla

håll skallade ropet: "Lefve konungen!" Derefter red Henrik utefter leden och höll ett uppmuntrande tal till trupperna, hvilket slutade med dessa ord: "Och om ni skulle förlora edra fälttecken, så fästen edra blickar vid min hvita fjäderbuske; I skolen alltid finna honom på väg till äran och segern." Och sant talade han, ty han var öfverallt i det farligaste stridstumultet, stred ofta såsom simpel ryttare och kom alltid ur striden med sitt svärd fullt af blod och med märken efter svåra hugg. Det var en härlig seger han tillkämpade sig, ännu härligare genom den lugna måtta, han visade efter den samma. Till dem, som förföljde de flyende, ropade han: "Skonen fransmännen, nedhuggen endast utländingarna!" Fångarna drog han öfver på sin sida genom nedlåtenhet och vänlighet; sina egna officerare tackade han på det mest smickrande sätt för deras bistånd, och härigenom vann han allas hjertan.

Efter denna seger ryckte Henrik fram mot Paris, som stängde sina portar för honom. Han började derför belägra det samma, i det han tillspärrade alla dit ledande vägar och uppfångade alla varor, som fördes dit, samt bragte derigenom inom kort invånarna i den mest tryckande hungersnöd. Dock kunde han icke förmå dem att gifva sig, ehuru nöden steg till sådan höjd, att daglönarna icke mera förtjenade tillräckligt för att kunna skaffa sig soppa af kli och hafre, hvilken numera var den fattiges enda föda. Nära 13,000 menniskor dogo af hunger. Henrik måste slutligen upphäfva belägringen.

Han blef allt mer öfvertygad, att det aldrig skulle lyckas honom att, så länge han var kättare, vinna sina katolska undersåtars kärlek. Han beslöt sig derför slutligen för att gifva efter för sina katolska anhängares önskan och öfvergå till katolska läran, hvartill han uppmanades till och med af sina reformerta anhängare. År 1593 afsvor han i kyrkan S:t Denis offentligt inför erkebiskopen af Bourges och under många ceremonier den reformerta läran och skickade ett sändebud till Rom att bedja påfven om hans bekräftelse härpå.

Katolikernas motstånd gaf småningom med sig, och kriget fördes allt lamare; längtan efter fred var allmän.

Af denna stämning begagnade sig Henrik för att skaffa sig inträde i Paris, i det han lofvade allmän amnesti (förlåtelse) och förbud mot reformert gudstjensts hållande i hufvudstaden. Då man vid hans inträde i katedralkyrkan, dit han först stälde sitt tåg, ville hejda det våldsamt påträngande folket, sade han vänligt: "Låt dem vara! Jag vill hellre underkasta mig litet mera besvär för att komma in, blott de kunna få se mig utan besvär; ty de tyckas mig vara riktigt begifna på att få se en konung." Sedan han i kyrkan åhört messan och den ambrosianska lofsången, begaf han sig till palatset och spisade der vid öppen taffel. På eftermiddagen voro alla butiker öppna, i alla verkstäder arbetade man åter, och det tycktes, som om ingenting förefallit.

Henrik förlät ädelmodigt sina bittraste fiender. "Jag vill glömma allt," sade han. "Mina segrar äro gåfvor af Gud; han förlåter oss, äfven om vi icke förtjena det; skulle jag då icke förlåta mina undersåtar?" Då den spanska besättningen, som i synnerhet hade försvarat Paris emot Henrik, drog bort, sade han till officerarna: "Mine herrar, helsen eder konung, och lycka på resan, men kommen för all del aldrig åter". Kanske gick han för långt i mildhet mot sina fiender på bekostnad af dem, som voro hans trogna anhängare. Åtminstone klagade mången öfver att man först måste hafva tillfogat honom rätt mycket ondt, innan man kunde erhålla någon belöning af honom. Sjelf yttrade han sig mycket qvickt derom: "Jag förgyller de onda alla dagar, på det deras ondskas bly icke måtte synas".

År 1595 befriade slutligen påfven Henrik från bannet. Sedan det så småningom lyckats honom att lugna hela det katolska Frankrike, glömde han icke sina forna bundsförvandter, som icke blifvit litet bekymrade vid hans öfvergång till katolska läran. Han utgaf 1598 *ediktet* (förordningen) *i Nantes,* hvarigenom de reformerta erhöllo fri religionsöfning i Frankrike. De fingo anlägga skolor, kunde erhålla embeten i statens tjenst och fingo såsom garanti för uppfyllandet af ediktets bestämmelser några befästa platser till sitt skydd. De

katolska rådsherrarna satte sig länge emot att erkänna detta edikt, men slutligen förmådde Henrik dem att foga sig efter hans vilja.

Nu sökte han att på alla sätt utbreda välstånd i landet. Han afskedade en mängd öfverflödiga soldater och tvang dem att sysselsätta sig med uppodling af jorden. Han rensade landsvägarna från röfvare, hvilkas antal mycket ökats under de inre oroligheterna, han efterskänkte bönderna en stor summa resterande skatter, som de, utplundrade som de voro genom kriget, icke voro i stånd att betala; och ännu i dag erinra sig de franska bönderna hans ord: "Jag vill, att mina bönder hvarje söndag skola hafva en höna i grytan". Till sitt yttre var han mycket enkel; han bar vanligen en grå rock utan alla utmärkelsetecken och skämtade öfver dem, hvilka, såsom han uttryckte sig, buro sina qvarnar och skogar på ryggen. Slutligen förbjöd han till och med att bära guld eller silfver på kläderna. För att inom landet qvarhålla de penningar, som då gingo till främmande länder för uppköp af sidenvaror, lät han plantera en mängd mulbärsträd, uppföda silkesmaskar och sätta i gång flere sidenfabriker. Äfven handeln främjade han på allt sätt genom att göra floderna segelbara, anlägga vägar och nedsätta tullafgifterna.

Då Henrik var fri från krig, fann han sin käraste sysselsättning i att äfven försona andra stater med hvarandra. Så till exempel åvägabragte han ett vapenstillestånd emellan Spanien och Holland, hvarigenom den senare staten, ända dittills en spansk provins, erkändes såsom oberoende. Under underhandlingarna derom vistades i Paris ett spanskt sändebud, hvilket med spansk stolthet skröt öfver sitt lands makt och storhet. "Ja," svarade konungen, "det liknar pelaren, som Nebukadnesar en gång såg och som var gjord af guld och silfver, men hvilade på fötter af lera." — Man hade i Spanien skämtat öfver Henrik, derför att han led mycket af gikt i fötterna och icke mera kunde sitta till häst. En morgon sedan Henrik tagit sig en god frukost, lät han kalla till sig det spanska sändebudet, tog honom under armen och förde honom med

sig på en fem timmars rask promenad, så att denne slutligen uttröttad måste bedja om tillåtelse att få begifva sig hem för att hvila ut. "Nu kan ni väl ändå sända till Spanien goda underrättelser om min helsa," sade konungen, då de skildes åt, "tala om, att gikten ändå icke plågar mig så fasligt, att jag icke kan sitta upp på hästen förr, än spaniorerna hinna sätta foten i stigbygeln."

Konung Henrik hade den lyckan att i markisen af Rosny, sedermera hertigen af *Sully*, finna icke blott en utmärkt statsman, utan äfven en uppriktig och ädel vän. Sully var allt för konungen, och utan hans råd beslöt denne intet. Henrik kunde understundom bli ond, då Sully gjorde honom förebråelser, men alltid var slutet på denna förstämning, att vänskapen och förtroendet till Sully växte. "Det gifves narrar," sade han en gång, "som inbilla sig, att mitt missnöje skall räcka länge, då jag är i spändt förhållande till Sully. Men då jag betänker, att han aldrig gör invändningar och aldrig är mot mig, annat än till mitt eget bästa och för min äras skull, håller jag allt mera af honom, och jag blir då genast otålig att få säga honom det." — Hofmännens afund gjorde, att de flere gånger försökte begagna sig af dessa mellantider af onåd för att störta konungens mäktige vän, något som emellertid aldrig lyckades dem. En gång hade Sully hos konungen försvarat sig för förebråelser, som man framkastat mot honom. Denne kom emot honom med den mest förekommande vänlighet, och rörd deröfver ville Sully kasta sig till konungens fötter. Men Henrik, som såg hofmännen stå på något afstånd, hejdade honom och sade: "Nej, icke så, stig upp! Menniskorna derborta kunde inbilla sig, att jag verkligen hade någonting att förlåta dig." — Någon tid derefter gjorde Sully honom så eftertryckliga föreställningar för en orättvis handling, att konungen råkade i häftig vrede och plötsligt steg han upp och gick bort, sägande: "Han är dock en odräglig menniska! Han gör aldrig annat än motsäger mig och klandrar allt som jag vill. Men vid Gud, jag skall skaffa mig lydnad; jag skall

icke mottaga honom på fjorton dagar!" Följande morgon vid sjutiden hör Sully, som redan i tre timmar arbetat för sin konung, någon knacka på hans dörr. "Hvem der?" ropar han. "Konungen!" lyder svaret, och Henrik träder in, omfamnar sin vän och säger: "Om ni icke mer motsäger mig, skall jag tro, att ni icke mera är min vän."

Henrik uppgjorde en plan att förena hela kristenheten i *en stor kristen republik*, att göra alla stater lika hvarandra i makt och grunda en "*evig fred*". Denna konfederation, hvilande på grundvalen af religiös fördragsamhet, skulle handla som en enda stat i förhållande till den öfriga verlden; alla mellanfolkliga tvister eller tvister mellan furstar och folk skulle slitas på europeiska kongresser, hvilkas domslut alla skulle vara underkastade. Planen var sällsam och outförbar, och konungen fick icke heller göra början dermed.

Ehuru han hade öfvergått till katolska läran, så misstänkte dock hans undersåtar, att han icke var en uppriktig katolik, och det till förmån för kättarna utfärdade ediktet i Nantes var och förblef en stötesten för dem. Redan 1594 hade han i sitt rum sårats i läppen af en fanatisk katolik, och äfven 1598 upptäcktes flere sammansvärjningar mot hans lif. Detta gjorde konungen mycket sorgsen, och han plågades ofta af dystra aningar. På detta sätt orolig kände han sig äfven den 14 maj 1610. Förgäfves sökte han bekämpa oron. På eftermiddagen försökte han att sofva, men förgäfves. Slutligen for han ut i sällskap med några högt uppsatta personer för att skingra sina dystra tankar. Vagnen, hvari de åkte och som var öppen på båda sidor, kom till en trång gata, der den måste stanna för några lastade kärrors skull, som kommo emot den. En betjent hoppar af för att bereda plats; herrarna i vagnen vända sina ansigten mot hästarna. I detta ögonblick hoppar *Frans Ravaillac* upp på den kungliga vagnens bakhjul och gifver konungen två knifstyng efter hvarandra med sådan hastighet, att ingen af dem, som sutto i vagnen, märkte något, förrän dådet redan var fullbordadt. På konungens rop: "Min Gud, jag

är sårad!“ vände sig alla om och sågo mördaren rikta ännu ett tredje hugg, som dock icke träffade, hvarefter han hoppade ned från vagnen och blef stående orörlig som en bildstod med den blodiga knifven i handen samt lät frivilligt gripa sig. Konungen dog nästan ögonblickligen. Då läkarna öppnade hans lik, funno de alla ädla delar i så förträffligt tillstånd, att de förklarade, att han, om detta ej inträffat, skulle hafva kunnat lefva i ännu tretio år. Han dog vid 57 års ålder.

Mördaren Ravaillac bevakades så illa, att han skulle hafva kunnat undkomma, om han velat det. En prest, som besökte honom, förmanade honom att icke draga någon annan med sig i olyckan. Till och med på pinbänken förnekade han derför ihärdigt, att han haft någon medbrottsling, och påstod, att han begått mordet endast af kärlek till Gud och af hat mot kättarkonungen. Han dömdes till döden och utstod det fruktansvärdaste straff med stor ståndaktighet. Man nöp sönder kroppen öfver allt med glödgade tänger, och i såren götos smält bly och svafvel, hvarefter han bands mellan fyra klena hästar för att sönderslitas, hvilket emellertid hästarna hade att göra med i öfver en timme. Det förbittrade folket gladde sig vid anblicken af denna omenskligher och visade sitt raseri till och med mot det sargade liket.

24.

Nederländernas affall.

1. Margareta af Parma. Kardinal Granvella. Gueuserna.

Största delen af de nederländska provinserna tillhörde i femtonde århundradet Karl den djerfve, den mäktige hertigen af Burgund. I dessa genom sitt läge

vid Nordsjön och flere stora floder gynnade länder hade åkerbruk, handel, industri och konst uppnått den högsta blomstring. Genom Karl den djerfves dotter Marias förmälning med Maximilian kommo Nederländerna till huset Österrike (jmfr kap. 9), och deras rikedomar erbjödo Karl V de medel, han behöfde för sina oupphörliga krig. Reformationen hade lätt vunnit insteg härstädes, och ehuru kejsaren hotade kättarna med de svåraste straff till lif och lemmar, förmådde dessa blodiga förföljelser dock icke hejda den reformerta lärans utbredning. Huru mycket Karl än sökte undertrycka och utrota protestanterna, egde dock ett godt förhållande rum mellan honom och hans nederländska undersåtar. Han var född ibland dem; han älskade folket och dess seder och intog det genom sin vänlighet och otvungna förtrolighet. Också höll han öfverallt fram nederländarna och anförtrodde dem de mest betydande embetena. Detta goda förhållande upphörde, då Karls son Filip öfvertog styrelsen i Nederländerna (jmfr kap. 20).

Hans dystra, stränga lynne, hans spanska stolthet och hans otillgängliga väsen stötte nederländarna. De började hysa farhågor för sin författning, och i synnerhet kände sig adeln sårad, emedan flere af de mest betydande embetena bekläddes med spaniorer. Hade redan Karl blodigt förföljt kättarna, gick Filip ännu mycket längre deri. Han ansåg sig som regent af sitt samvete förpligtad att tillgripa de strängaste medel för att utrota kättarna.*) Innan han afreste från Nederländerna (1559), insatte han till ståthållarinna sin halfsyster, *Margareta af Parma*, en qvinna med en mans egenskaper. Till rådgifvare gaf han henne biskopen af Arras, *Granvella*, en man med utmärkta talanger, men af en oböjlig hersklystnad, och som egde Filips hela bevågenhet. Folket älskade deremot *Vilhelm*, prins af

---

*) Enligt senare forskningar har Filip II, om man jämför hans förfarande med hans faders, alldeles icke vidtagit några förändringar i straffbestämmelserna mot kättarna.

Oranien-Nassau, Lamoral, grefve af *Egmont*, och Filip af Montmorency, grefve af *Hoorn*.

Till regeringens stöd stodo 3 à 4,000 man spanska trupper i Nederländerna, hvilkas vistelse der dock stred mot landets lagar. Detta gaf den närmaste anledningen till högljudda klagomål. Ännu större förbittring väckte befallningen, att utom de fyra biskopsstift, som redan funnos, fjorton nya skulle upprättas, och att Granvella, som påfven upphöjt till kardinal, skulle såsom kyrkans primas och erkebiskop af Mecheln erhålla öfverinseendet öfver dem alla. Denna åtgärd väckte hos prester och lekmän, hos katoliker och protestanter det största missnöje. Granvella betraktades såsom upphofvet till hela organisationsverket och blef derför hatad.*) Förbittringen mot honom gaf sig luft i spott och spe. Då han på sina betjenters livré lät brodera sitt vapen jämte kardinalshatten, så fick man på de adliga tjenarnas livré se broderade narrkåpor, som hade likhet med kardinalshatten. Det förhatliga inrättandet af nya biskopsstift, hvartill Granvella mest sades hafva bidragit, gaf anledning till att man förfärdigade en löjlig karrikatyr öfver honom och öfverlemnade den till honom offentligt. Denna bild förestälde honom sittande på en hop ägg, ur hvilka framkröpo biskopar. Deröfver sväfvade en djefvul, ur hvars mun utgingo orden: "Denne är min son, honom måsten I höra".

I första rummet riktades den allmänna oviljan mot de spanska trupperna, som också slutligen bortskickades. Men dermed var striden om biskopsstiften ännu icke rödd ur vägen, lika litet som fruktan för införandet af de gräsliga domstolar, som man kallade inqvisition och som hade till mål att uppspåra protestanterna och döma

---

*) Enligt nyare forskningar framstår Granvella helt annorlunda. Förebråelsen för hersklystnad träffar med orätt den store statsmannen, och icke heller var han skulden till de spanska truppernas qvardröjande i Nederländerna. Tvärtom hade han ifrigt uppmanat konungen att draga dem tillbaka. Filip hade företagit sig att utan hans vetskap inrätta de nya biskopsdömena, och, förutseende motståndet, mottog Granvella blott med motvilja biskopsstiftet Mecheln.

dem.*) Vilhelm af Oranien och grefvarna Egmont och Hoorn hindrades genom Granvellas inflytande till den grad i sina sträfvanden att upprätthålla nederländarnas frihet, att de icke mera gingo upp i statsrådet, utan skrefvo till ståthållarinnan Margareta, att de icke längre hade lust att spela rollen af skuggor. Äfven ståthållarinnan sjelf måtte väl hafva känt sig tillbakasatt genom sin rådgifvares allsmäktiga inflytande. Hon bad derför konungen återkalla honom, hvilket sedermera också skedde (1564). Dock lugnade icke detta nederländarnas sinnen, ty förföljelserna mot kättarna fortforo som förut; ja, konungen fordrade nu till och med, att det nyss slutade tridentinska mötets beslut skulle träda i kraft i Nederländerna. Denna befallning upprörde lika mycket katoliker som protestanter, men alla framställningar hos ståthållarinnan förblefvo fruktlösa. Då företog Egmont (1565) en resa till Spanien till konungen för att utverka upphäfvande eller mildring af de stränga påbuden mot kättarna. Förgäfves. Filip svarade, att han ville tusen gånger hellre dö än tillåta den ringaste förändring i religionen. Å nyo kom en skarp befallning att verkställa tridentinska mötets beslut och strängt tillämpa lagen mot protestanterna. Allt flere och flere af dessa afrättades, och den länge tillbakahållna förbittringen utbröt öppet.

De anseddaste ädlingar sammanträdde och förbundo sig skriftligen och med en högtidlig ed att med all makt motsätta sig inqvisitionens införande samt att broderligt bistå hvarandra under hvarje förföljelse för religionens skull (1565). Detta förbund, som kallades *kompromissen*, väckte stor rörelse i sinnena. Då ståthållarinnan en gång kallat hela statsrådet att sammanträda, drogo de förbundne, flere hundra till antalet, in i Bryssel till häst och begåfvo sig i högtidlig procession upp till slottet samt i spetsen för dem Henrik van Brederode, ett ättling af den gamle grefven af Holland. De öfverlemnade till ståthållarinnan en böneskrift, att

*) Filip hade ej för afsigt att införa inqvisitionen, men man trodde honom om att vilja göra det.

hon tills vidare skulle upphäfva lagarna mot kättare, men de erhöllo endast ett sväfvande svar. Ståthållarinnan var häpen öfver deras oväntade uppträdande, men en af hennes rådsherrar sade till henne på franska, att hon väl icke behöfde frukta för en hop *tiggare* (gueux). Detta yttrande blef bekant, och de nederländska fosterlandsvännerna funno det samma betecknande för hela sin förening, hvarför de sedan kallade sig gueux eller *gueuser*. Medlemmarna buro såsom hederstecken vid en halskedja en skådepenning med konungens bild och omskriften: "Trogen till tiggarpåsen".

Emellertid växte protestanternas antal allt mera. De reformerte predikanterna framstälde sina läror på alla platser, på gatorna och på öppna fältet. Men det uppretade folket öfverskred alla gränser; det rasade mot den katolska gudstjensten och förstörde kyrkor, kloster och helgonbilder. Den förskräckta ståthållarinnan upphäfde tills vidare inqvisitionen och återstälde lugnet. Detta ofog hade sårat gueusernas katolska anhängare, som visserligen ville skydda landets rättigheter, men icke tålde, att deras religion smädades och förtrampades. Ståthållarinnan kunde nu straffa fredstörarna, då konungen, missnöjd med hennes handlingssätt, sände hertig *Alba* med en här till Nederländerna. Denna var utrustad med en myndighet, som stälde ståthållarinnans egen alldeles i skuggan, hvarför hon också genast lemnade landet (1567).*)

---

2. Albas ståthållarskap. Egmonts och Hoorns afrättning.

Då ryktet spred sig, att Alba, hvilken var beryktad för sin grymhet och sitt hat mot kättarna, var

*) Först efter bildstormandets gräsligheter, i hvilka Filip såg icke blott ett brott mot staten och sin person, utan mot Gud sjelf, ett brott, som syntes honom straffvärdare än högförräderi, grep han till vapen. Men det var ett misstag af honom att sända Alba, emedan denne förstod blott att besegra härar, icke att regera folk.

i antågande, grepos nederländarna af en förlamande fruktan. Redan före hans ankomst lemnade en stor mängd köpmän och handtverkare — mer än 100,000 — landet och flyttade sin näringsflit och sin förmögenhet till andra länder, särdeles England.

I augusti 1567 anlände den fruktade hämnaren, som hade i uppdrag att anställa undersökning om de förra oroligheterna och att förebygga sådana för framtiden. Allt från hans ankomst såg man och hörde man talas om oupphörliga våldsgerningar. Han tillsatte en domstol, benämd *upprorsdomstolen* eller, som folket för dess grufliga framfart kallade den, *blodsdomstolen*. I spetsen för den samma stod Alba sjelf, och de öfriga medlemmarna deraf liknade honom i grymhet. En af dem fälde det yttrandet, att nederländarna allesamman hade förtjent galgen, ty antingen hade de deltagit i bildstormandet eller hade de ej förhindrat det samma. Med sådan uppfattning förklarade blodsdomstolen, att det till och med vore högförräderi att inlemna böneskrifter mot inqvisitionen. Stämningarna inför domstolen togo nu sin början. De, som icke infunno sig, förlorade sin egendom. Hvarje dag såg man menniskor brännas, hängas, delas i fyra stycken eller halshuggas. Bland alla de oräkneliga afrättningarna gjorde dock ingen ett så djupt skakande intryck på det nederländska folket, som grefvarna *Egmonts* och *Hoorns*.

Utan att akta på prinsens af Oranien välmenta råd, hvilken efter bildstormarnas oroligheter begifvit sig till Tyskland, hade de båda grefvarna stannat qvar i landet och räknade på konungens billighet och rättvisa. Men de fingo hårdt plikta för sin tillit. Under förevändning af att vilja rådpläga med dem och andra nederländska adelsmän lockade Alba dem till sig och lät kasta dem i fängelse. Rättegången mot dem fördes på det rättsvidrigaste sätt. De anklagades för att hafva tagit del i en sammansvärjning af prinsen af Oranien för att störta konungens anseende och sjelfva taga styrelsen i sina händer. De obetydligaste omständigheter sammanstäldes på ett listigt sätt för att bevisa dessa falska beskyllningar. Fruktlöst var grefvarnas

försvar, fruktlösa deras anförvandters trägnaste förböner för deras befrielse. Alba ville genom att afrätta dessa båda ledare för den nederländska nationen gifva ett afskräckande exempel. De dömdes till döden och skulle offentligt halshuggas på torget i Bryssel (1568).

De hade ända dittills suttit fångna på citadellet i Gent och fördes efter slutad rättegång till Bryssel under betäckning af 3,000 spaniorer. Då biskopen af Ypern visade grefve Egmont dödsdomen i fängelset, utropade denne bleknande och med förskräckt röst: "Det är i sanning en sträng dom! Så svårt trodde jag mig icke hafva kränkt hans majestät, att jag skulle förtjena denna behandling. Men måste det så ske, så underkastar jag mig med undergifvenhet mitt öde. Måtte min död utplåna mina fel och icke blifva till skada för min hustru eller mina barn! Detta tror jag mig åtminstone kunna hoppas på grund af mina forna tjenster. Döden vill jag lida med lugn, eftersom det så behagar Gud och konungen." — Han bad derpå ifrigt biskopen att allvarligt och uppriktigt säga honom, om icke nåd vore att hoppas. Då denna gaf honom ett nekande svar, biktade han sig för honom och mottog sakramentet samt efterläste messan under stor andakt. Han frågade honom, med hvilken bön man i sin sista stund bäst kunde anbefalla sig i Guds hand. Då denne svarade honom, att ingen bön kunde vara kraftigare än den Herren Kristus sjelf hade lärt oss, "Fader vår", började han strax läsa den, men vid tanken på sin familj tystnade han. Han bad om bläck och penna och skref två bref, det ena till sin hustru, det andra till konungen af Spanien.

Emellertid hade man framför rådhuset på torget i Bryssel uppbygt en schavott, på hvilken voro fästa två stänger med jernspetsar. Allt var öfvertäckt med svart tyg. En betydlig del af den spanska garnisonen omgaf stupstocken. Mellan kl. 10 och 11 inträdde den spanska vakten i grefvens rum; den var försedd med rep för att efter vana binda hans händer dermed. Han undanbad sig detta och förklarade, att han vore villig och beredd att dö. Han hade sjelf bortskurit kragen på sin

rock för att underlätta skarprättarens arbete. Han bar en rock af röd damast och öfver den en svart spansk kappa med guldtrensar. Så uppsteg han på schavotten. Han hade i början lust att tala till folket från schavotten. Men då biskopen förestälde honom, att han antingen icke skulle höras eller, om han hördes, lätt kunna under den nuvarande farliga stämningen bland folket gifva anledning till våldsamheter, som blott skulle störta hans vänner i förderfvet, så afstod han derifrån. Han gick några ögonblick med ädel värdighet fram och tillbaka på schavotten och klagade öfver att det icke var honom förunnadt att dö en berömligare död för sin konung och sitt fädernesland. Ända in i sista ögonblicket kunde han icke öfvertygas, att konungen hade allvar med detta stränga förfarande och att man skulle låta det gå längre än att blott skrämma med afrättningen. När det afgörande ögonblicket nalkades, då han skulle mottaga det sista sakramentet, när han spejande såg sig omkring och ännu ingen utsigt till räddning visade sig, vände han sig till en af de kringstående och frågade honom ännu en gång, om ingen benådning för honom vore att hoppas. Den tillfrågade ryckte på axlarna, såg ned på marken och teg.

Då sammanbet han tänderna, kastade af sig sin kappa, knäböjde på kudden och beredde sig att bedja sin sista bön. Biskopen lät honom kyssa krucifixet och gaf honom sista smörjelsen, hvarefter grefven gaf honom ett tecken att lemna honom. Han drog sedan en sidenmössa öfver ögonen, föll ned på stupstocken och afbidade dödshugget. — Öfver liket och det strömmande blodet kastades genast en svart duk.

Hela Bryssel, som trängdes omkring schavotten, likasom kände dödshugget. Högljudd gråt afbröt den fruktansvärda tystnaden. Till och med Alba, som från ett fönster såg afrättningen, torkade sig i ögonen.

Strax derefter framfördes grefve af Hoorn. Denne, som var af ett häftigare lynne än hans vän, hade mottagit sin dom med mindre lugn. Med möda hade biskopen kunnat förmå honom att göra ett bättre bruk af sina sista ögonblick än att förbanna sina fiender

Slutligen sansade han sig dock och aflade sin bikt för biskopen, hvilket han i början vägrade göra.

Likasom hans vän besteg han, följd af biskopen, schavotten. I förbigående helsade han på många af sina bekanta. Han gick liksom Egmont med fria händer, var klädd i svart rock och kappa och bar på hufvudet en milanesisk mössa af samma färg. Då han kommit upp, kastade han ögonen på liket, som låg under duken, och frågade en af de kringstående, om det var hans väns. Då man gaf ett jakande svar, sade han några ord på spanska, kastade af sig sin kappa och knäböjde på kudden. En högljudd veklagan hördes, då han mottog dödshugget.

Båda hufvudena uppsattes på stängerna, som voro uppresta på schavotten, der de qvarsutto till efter kl. 3, då de nedtogos och jämte de båda kropparna nedlades i kistor af bly. Ehuru så många spejare och bödlar omgåfvo schavotten, kunde de dock icke hindra borgarna i Bryssel att doppa sina näsdukar i det nedströmmande blodet och taga dessa dyrbara reliker med sig hem.

Så rasade Filip II mot män, som icke gjort sig skyldiga till något uppror emot honom, mot en fältherre, som han hade att tacka för två segrar*), och det franska sändebudet kunde skrifva till sin konung: "Jag har sett den mans hufvud falla, för hvars tapperhet Frankrike tvenne gånger darrat". De försök, prins Vilhelm af Oranien och hans broder, grefve Ludvig af Nassau, gjorde att med vapenmakt besegra Alba, hade ingen framgång. Skräckregeringen fortfor, och utvandringarna tilltogo allt mer. Nederländarna suckade under förtrycket, men Alba erhöll såsom den romerska kyrkans försvarare af påfven en invigd hatt och ett svärd och lät afbilda sig i brons såsom adelns och folkets öfver-

*) Egmont hade under ett krig mellan Frankrike och Spanien slagit fransmännen vid S:t Quentin (1557) och vid Gravelingen (1558). Kriget slöts genom freden i Chateau Cambresis (1559).

vinnare; bilden framstälde honom trampande under fötterna två menniskor och hade en högst skrytsam inskrift. Den stolthet, Alba härigenom lade i dagen, skall till och med hafva förtörnat konung Filip. För att hålla Antwerpen i tygeln, lät han der bygga ett starkt befäst citadell, hvartill borgarna sjelfve måste anskaffa fyra tunnor guld.

Alba behöfde betydliga penningsummor, och då Filip icke kunde lemna honom tillräckligt understöd, måste nederländarna sjelfva försträcka penningar till sitt förtryckande. Han pålade dem de mest tryckande skatter, hvar och en måste betala en hundradel af sin förmögenhet och en tiondedel af värdet på allt, som såldes eller köptes. Genom sådana skattebördor skulle hela nationens välstånd, som var beroende af handeln, hafva tillintetgjorts. Hvad derför mängden af afrättningar icke hade förmått, det åstadkom nu Albas angrepp på den enskildes egendom. Endrägtigt reste sig alla till det allvarsammaste motstånd, och då Alba (1572) med våld ville låta indrifva *köpaccisen,* stängde genast krämare, fiskare, bagare och bryggare sina bodar. Alba hotade då att låta hänga de motspänstiga utanför deras hus och vidtog genast anstalter derför, då en för nederländarna gynsam händelse hindrade honom från denna åtgärd.

Det fans nämligen en mängd af de utvandrade nederländarna, som, fördrifna genom Albas grymheter, med sina fartyg uppehöllo sig på hafvet utan fasta boningsplatser och såsom fribytare tillfogade spaniorerna stor skada. Man kallade dem *vatten-gueuser* eller *hafs-gueuser.* Drottning Elisabet i England, i hvars hamnar de funnit en tillflyktsort, hade på Albas föreställningar stängt dessa för dem. Drifna af förtviflan, bemäktigade sig nu de djerfva sjömännen flere städer i Nederländerna. Detta var tecknet till allmänt uppror. Holland, Zeeland och Utrecht reste sig mot Alba, erkände Vilhelm af Oranien såsom sin ståthållare och anslogo penningar åt honom för att utrusta en här och en flotta. Upproret utbredde sig äfven i de södra provinserna, som Alba beslöt göra vanmäktiga genom oerhörda utpress-

ningar och hålla i tygeln genom att öka trupperna. Men hans trupper voro allt för spridda för att kunna kufva det öfverallt utbrytande upproret.

Konung Filip hade slutligen insett, att Albas hårdhet och grymhet föranledt upproret och aflägsnat nederländarna allt mer från den spanska regeringen. Han afskedade derför hertig Alba. År 1573 lemnade denna Nederländerna, der han under de sex år (1567—73) han varit ståthållare genom bödelns hand rödt ur vägen 18,000 menniskor såsom kättare och upproriska.

Med hans aflägsnande var emellertid nederländarnas strid mot det spanska förtrycket icke på långt när slutad; den fortfor tvärtom ända till år 1609, då ett vapenstillestånd afslöts, hvarvid de sju nordliga provinserna erkändes såsom en sjelfständig stat. Äfven i Vestfaliska freden (1648) förklarades ännu en gång Nederländerna för en fri och oberoende stat (jfr kap. 21: 7).

25.

Elisabet, drottning i England.

1. Elisabets uppträdande.

Ända till *Henrik VIII*, som regerade från 1509 till 1547, var katolska religionen ensam rådande i England. Denne konung saknade icke teologisk lärdom samt uppträdde till och med såsom Luthers motståndare, hvarigenom han af påfven erhöll titeln *defensor fidei* d. ä. trons försvarare. Emellertid var det just han, som störtade påfvens makt i England. Henrik VIII önskade nämligen skiljas från sin första gemål, Katarina af Aragonien, och då påfven vägrade sitt bifall härtill, skilde han sig helt och hållet från Rom och gjorde sig sjelf till engelska kyrkans öfverhufvud, i det han på-

tvang sitt folk en tro, som var en blandning af katolska bruk och lärosatser samt hans egna åsigter. Han upphäfde de talrika klostren i landet, tog deras gods och gårdar och förföljde med blodig grymhet alla, som icke fogade sig efter hans religiösa åsigter, katoliker så väl som protestanter. Hans son och efterträdare var *Edvard VI* (1547—1553), efter hvilkens död *Maria* besteg Englands tron (1553—1558). Hon var dotter till Henrik och hans första gemål, Katarina af Aragonien. Strängt tillgifven katolska läran, förföljde den dystra och misstänksamma drottningen protestantismen, som temligen allmänt utbredt sig sedan Henriks död, och sökte fullkomligt utrota den. Hon förmälde sig med konung Filip II i Spanien, hvars kalla, frånstötande väsen gjorde ett högst obehagligt intryck på engelsmännen. Till Englands lycka regerade hon icke särdeles länge. Under hennes efterträderska, drottning *Elisabet*, upphörde förföljelserna mot de reformerta, och med henne började Englands mest lysande tidehvarf.

Äfven Elisabet var en dotter till Henrik VIII, men med hans gemål *Anna Boleyn*. Den grymme konungen hade låtit afrätta den senare med anledning af en ogrundad misstanke och förklarat Elisabet omöjlig för tronen. Hon framlefde en glädjelös ungdom under flere styfmödrars förtryck, led ofta brist på det nödvändigaste och behandlades slutligen under flere års tid med skoningslös stränghet af sin egen halfsyster Maria. I sin ensamhet sysselsatte hon sig med vetenskapliga studier, qvinliga arbeten och musik samt studerade med sådan framgång de klassiska språken, att hon flytande och korrekt talade och skref latin och var förtrogen med de romerska och grekiska skriftställarna. Äfven franska, italienska och tyska talade hon. Då Maria dog, var Elisabet tjugufem år gammal och trots alla genomgångna lidanden hade hon ännu en stark helsa. Det låg något ädelt och öppet i hennes drag; hennes växt var smärt, till häst hade hon ett riktigt krigiskt utseende. Hennes ovanliga medfödda själsstyrka hade ytterligare stålsatts i olyckan. Hon var född att regera, och den kraft, hvarmed hon förstod att beherska sig

sjelf, förskaffade henne en stor öfvervigt öfver andra. Vid den tid, då Maria dog, var just riksdagen, hvilken i England kallas *parlament*, samlad. Då denna fick underrättelse om Marias död, ropade alla: “Gud bevare drottning Elisabet! Måtte hon regera länge och lyckligt!“ Hon ankom genast till London, der hon mottogs af folket med högt jubel. I allas åsyn föll hon på knä och tackade Gud, som så underbart uppehållit henne under de lidanden hon haft att utstå.

Knapt hade Filip af Spanien fått underrättelse om sin gemåls, Marias, död, förrän han anhöll om Elisabets hand för att på detta sätt komma i besittning af en konungs af England fulla rättigheter. Men Elisabet afböjde Filips förslag, liksom hon öfver hufvud var obenägen för hvarje förmälning. Hon förklarade en gång för parlamentet, som hade uttalat sin önskan, att drottningen måtte välja sig en gemål, att England vore hennes gemål och hvarje undersåte hennes son; så många tusendes väl kräfde hela hennes omsorg; hon önskade af allt hjerta, att man en gång skulle läsa på hennes grafvård: “Här hvilar Elisabet, som lefde och dog som jungfrulig drottning“.

Elisabet vidtog genast nödiga mått och steg för att göra protestantismen till den herskande. Gudstjensten återstäldes i samma skick, hvari den utbildats under Edvard VI, och det blef förbjudet att utöfva någon annan. Straff ådömdes dem, som icke ville erkänna konungamaktens öfverhöghet öfver kyrkan. Genom dessa bestämmelser blefvo katolikerna högligen förbittrade och betraktade sig såsom föremål för drottningens förföljelser, ehuru hon öfverallt förfor med stor skonsamhet och mildhet. Sedermera granskades åter den engelska trosbekännelsen och affattades i tretionio artiklar, som ännu i dag utgöra den engelska kyrkans lag. Emedan denna kyrka bibehåller biskoparnas myndighet, så kallas hon den biskopliga eller *episkopalkyrkan*. Dessutom bibehölls äfven mycket af den katolska gudstjenstens yttre prakt och ceremonier. Dessa kyrkliga anordningar voro anstötliga icke blott för katolikerna, utan äfven för dem, som bekände sig till den strängare

protestantiska läran, sådan den gestaltat sig i Schweiz. De senare kallades dissenters eller *non-konformister* (afvikande) på grund af sina från den herskande kyrkan afvikande åsigter. De kallas äfven *puritaner* (renhetsifrare), emedan de ville, att kyrkan skulle hållas ren från alla katolska bruk, samt *presbyterianer*, emedan de lägga styrelsen öfver kyrkan i sina äldstes händer. Sålunda stod den engelska kyrkan midt emellan den katolska och presbyterianernas och var hatad af båda.

---

2. Maria Stuart.

Elisabets uppmärksamhet togs i anspråk ej blott af de religiösa angelägenheterna i hennes eget land, utan i lika hög grad af förhållandena i Skotland, der *Maria Stuart* regerade som drottning.

Konung Jakob V:s i Skotland dotter Maria Stuart var uppfostrad i Frankrike och hade förmälts med Frans II. Utmärkt genom begåfning och en förträfflig uppfostran, genom sin skönhet och sitt behagliga väsen, förenade hon med dessa egenskaper ett nedlåtande och älskvärdt sätt att vara; men hennes vistelse vid franska hofvet, som ansågs för det yppigaste och mest förderfvade i Europa, hade hos henne utvecklat en njutningslystnad och ett lättsinne, som blef källan till hennes senare sorgliga öde. Då Marias gemål dog år 1560, såg hon sig tvungen att utbyta sitt älskade Frankrike mot det vilda Skotland, vid en tid och under förhållanden, som voro högst ogynsamma för den unga drottningen.

Äfven i Skotland hade reformatorerna höjt sina röster, och deras läror hade utbredt sig allt mer och mer trots katolikernas blodiga förföljelseifver. Den förnämste förkunnaren och befordraren i Skotland af den protestantiska tron var en prest, *John Knox*, en man med sällsynta själsgåfvor, modig och kraftfull, redbar och oegennyttig samt genomträngd af den orubbliga

öfvertygelsen, att allt måste vågas för trons skull. Han predikade med hänförande kraft och utomordentlig ifver. Men hans eldiga nit förledde honom ofta att gå allt för långt och gaf anledning till rörelser, som mot hans vilja urartade till angrepp mot den katolska gudstjensten och till förstörande af kyrkor och kloster. Regeringens försök att återställa den katolska gudstjensten blefvo fruktlösa, och redan innan Maria Stuart kom till Skotland, hade reformationen der vunnit den fullständigaste seger.

Maria deremot hängde fast vid den romersk-katolska läran. Då man vid franska hofvet icke erkände drottning Elisabet såsom laglig tronföljarinna, hade Maria antagit en drottnings af England titel och vapen. Då hon nu efter sin gemåls död stod i begrepp att lemna Frankrike, vände hon sig till Elisabet med anhållan att få resa genom England. Elisabet svarade, att vägen genom England skulle stå henne öppen, om hon bortlade den titel af Englands drottning, som hon tillvällat sig. Maria gaf de engelska sändebuden ett vresigt svar och inskeppade sig för att sjövägen begifva sig direkt till Skotland. Under hela öfverfarten vände hon sorgsen sitt ansigte mot den trakt, der hennes älskade ungdomshem låg, som hon nu öfvergifvit, och landade slutligen lyckligt vid skotska kusten (1561).

Nitton år gammal, i blomman af sin ungdom och skönhet beträdde hon det land, hvaröfver hon skulle regera. Edinburgarnas jubelrop, som skallat vid hennes intåg, förstummades snart, då de märkte hennes förkärlek för de fransmän, som följt henne, och i synnerhet då de funno, huru nitisk hon var för den katolska läran. Derigenom väckte hon missnöje hos sina undersåtar lika mycket som skottarnas dystra allvar var henne motbjudande. Då Maria vidtog åtgärder för att första söndagen låta läsa messan i sitt slott, råkade sinnena i den häftigaste jäsning, och med möda lyckades det de sansade bland de skotska protestanterna att genom sitt inflytande bringa saken derhän, att drottningen fick i ostördt lugn fira sin katolska gudstjenst.

Enligt sina undersåtars önskan beslöt Maria att för andra gången förmäla sig, och hennes val föll på den unge grefve *Darnley*, som var hennes slägting. Emedan Darnley var katolik, var denna förening högst misshaglig för skottarna, och äfven Elisabet kände sig stött deröfver, emedan Darnley var hennes vasall och hans gods lågo i England. Spänningen mellan henne och Maria stegrades härigenom ännu mera. Den senare insåg emellertid snart, huru mycket hon misstagit sig i valet af make, och drog sig allt mera ifrån honom. Icke mindre förbittrad blef Darnley, då han fann, att en italiensk sångare, vid namn *Riccio*, stod i stor gunst hos Maria. Hon gjorde honom till sin sekreterare och företog intet utan att fråga honom till råds. Hvar och en, som hade att vid hofvet framställa någon önskan, bemödade sig om att genom skänker och smicker vinna hans förord. Att Maria visade denne man, som dertill var främling och katolik, sin ynnest, väckte afund hos den skotska adeln; en sammansvärjning bildades mot honom, och i spetsen för denna stod Darnley sjelf. En afton trängde han jämte de sammansvurna in i Marias våning. Riccio, som förskräckt tog sin tillflykt till drottningens fötter, ryktes ut ur rummet och mördades. Han fick femtiosex dolkstygn och hugg (1566). Då öfvergick drottningens motvilja mot Darnley till ett outsläckligt hat; hon svor att hämnas detta nidingsdåd på mördarna.

Riccios plats i Marias ynnest intogs nu af grefven af *Bothwell*, en af rikets mäktigaste ädlingar, djerf och företagsam, men utsväfvande och lastfull, utan aktning för seder, rätt och religion. Under det Maria allt mera försummade sin gemål, öfverhopade hon Bothwell med värdigheter och gods. Plötsligt insjuknade Darnley (1567), så att man trodde, att han blifvit förgiftad; han tillfrisknade dock slutligen, ehuru långsamt. Maria reste då till honom och förmådde honom att komma till Edinburg, der hon — under förevändning af att bullret i staden fördröjde hans tillfrisknande — hade anordnat en bostad åt honom på ett litet landtställe i stadens grannskap. Här stannade hon någon tid hos honom

och skötte honom med mycken ömhet. En dag underrättade hon honom, att hon önskade tillbringa natten i sitt palats i staden för att bevista en af sina hoffröknars bröllop, och samma natt sprängdes Darnleys bostad i luften af en krutmina. Darnleys lik hittades sedan på ett fält icke långt derifrån.

Allmänna meningen beskylde Maria för delaktighet i detta svarta dåd, som enligt allas öfvertygelse utförts af Bothwell. Marias handlingssätt gaf stöd åt den misstanke, som hvilade öfver henne. Grefven af Lennox, den mördade konungens fader, anklagade formligen Bothwell; dock lät Maria denne behålla alla sina värdigheter, ja, hon ökade ännu mera hans makt, och hela rättegången mot Bothwell fördes med sådan skyndsamhet och med sådant förbiseende af de vanliga rättegångsformerna, att drottningen syntes ännu mera skyldig. Hon gjorde alldeles intet för att rädda sin ära; ja, hon gick så långt i sin lidelse för Bothwell, att hon gifte sig med honom oaktadt alla varningar och förmaningar af Elisabet och det franska hofvet. Hvad som gjorde denna förmälning ännu vidrigare var den omständigheten, att Bothwell nu måste skilja sig från sin hustru, med hvilken han blott sex månader förut gift sig.

Missnöjet med Maria och hennes handlingssätt blef emellertid allt större. Landets adel reste sig, tvang den ärelöse Bothwell att fly och förmådde drottningen att gifva sig fången. Hon inspärrades i det fasta slottet Lochleven och behandlades der med hänsynslös stränghet. I denna belägenhet såg hon sig tvungen att formligen afsäga sig regeringen, hvarefter hennes halfbroder, lord Murray, utsågs till regent och förmyndare för hennes omyndige son Jakob VI. Under det adeln rådslog om drottningens begångna brott och blifvande öde, rymde hon ur fängelset med tillhjelp af en slägting och samlade en hop af sina anhängare för att ännu en gång försöka sin lycka. Dock besegrade Murray hennes här och skingrade den helt och hållet. Att undkomma till Frankrike var omöjligt, och nu hade Maria ingen annan utväg än att begifva sig till England. Hon skref ett rörande bref till drottningen af England och bad henne om skydd och hjelp.

Elisabet kom härigenom i den pinsammaste belägenhet. Hon var öfvertygad om Marias brottslighet, men hade icke gillat adelns uppror mot henne. Hon insåg den fara, som hotade henne sjelf från hennes medtäflarinnas ifver för katolska läran, då Maria ju aldrig afsagt sig sina anspråk på den engelska tronen. Hennes känsla bjöd henne att bistå den olyckliga, men hennes klokhet att begagna sig af sin fiendes hjelplösa belägenhet. Dessutom stod Maria brännmärkt inför hela verlden genom svåra anklagelser. Slutligen fattades i engelska drottningens råd det beslutet, att man skulle hålla Maria fången i England, tills hennes strid med undersåtarna blifvit bilagd. Elisabet erbjöd sig att blifva skiljedomare i denna strid och lofvade Maria att, om hon kunde rentvå sig från beskyllningen för delaktighet i mordet på sin gemål, hjelpa henne att återvinna sin tron. Maria gick in på detta anbud, och man började rättegången, för hvars utförande en engelsk domstol nedsattes. Murray uppträdde här och anklagade drottningen för delaktighet i Darnleys mord samt bevisade genom bref på det fullständigaste sätt sin anklagelse. Men Maria och hennes försvarare gingo icke in i någon vederläggning af anklagelserna, utan sökte tvärtom göra undanflykter, och Maria tillbakavisade till och med Elisabets billiga förlikningsförslag.

Drottningen af England kunde icke, utan att blottställa sin egen säkerhet, försätta den fångna Maria i frihet, och så försmäktade nu denna under en lång följd af år inom Englands fängelser. De talrika katolikernas i England sträfvanden att befria Maria gåfvo anledning till flere sammansvärjningar och mordförsök mot Elisabet, hvilka dock alltid i tid upptäcktes och undertrycktes. Följden deraf blef, att strängare lagar stiftades mot katolikerna, men hvilka dock icke försvagade dessas nit att befria den fångna drottningen. Maria hade i aderton år varit i engelsk fångenskap, då en sammansvärjning å nyo stiftades för att mörda Elisabet och befria den skotska drottningen. I spetsen för denna sammansvärjning stod en ung adelsman vid namn *Babington.* Den upptäcktes, och deltagarna deri fingo plikta med lifvet. Vid den

rättsliga undersökningen hade man emellertid kommit i besittning af bref, som Maria skrifvit till de sammansvurna och af hvilka framgick, att hon vetat af mordplanen. Dessa upptäckter väckte de största bekymmer i hela det protestantiska England; man tänkte med förskräckelse på Elisabets död, då Maria skulle släppas ut ur fängelset och uppstiga på tronen, samt den katolska religionen åter göras till den herskande i England. I drottningens råd beslöts derför att hålla rättslig undersökning med Maria. Vid denna rättegångs slut fälde domstolen dödsdomen öfver henne.

Men då parlamentet fordrade dödsdomens verkställande, uppstego dystra farhågor i drottningens själ, i det hon än öfvervägde, hvad mildheten mot Maria och dennas ställning såsom oberoende drottning fordrade än tänkte på de stora faror, som hotade henne och hennes tron från Marias talrika vänner, från Spanien och Frankrike. Hon lät slutligen genom sin sekreterare *Davison* uppsätta befallningen om dödsdomens verkställande, på det att allt måtte vara i ordning, om nya faror visade sig för England. Davison meddelade detta för de andra kungliga rådsherrarna och dessa trodde sig af drottningens yttrande kunna sluta till att hon skulle tycka om, att de utan hennes vetskap toge ett afgörande steg.

Två af Elisabets rådsherrar begåfvo sig alltså till slottet Fotheringay i Northumberland, der Maria satt fången (februari 1587), och förkunnade den olyckliga drottningen, att hon skulle göra sig beredd till följande morgon kl. 8. Hon mottog den förskräckliga underrättelsen med mera förvåning än häpnad eller oro, åt helt lugnt sin aftonmåltid och lät derpå alla sina tjenare inkomma. Gråtande inträdde dessa, knäböjde och bådo henne hjertligt om förlåtelse, i fall någon af dem utan sin vetskap hade gjort henne emot. Hon försäkrade dem, att hon velat dem alla väl, gaf dem förordande bref till sina anförvandter i Frankrike, utdelade bland dem hvad hon hade qvar af värde och tog det ömmaste afsked af dem. Derpå sof hon några timmar och tillbragte det öfriga af natten under bön. Hon

hade bedt att få tala med en katolsk prest, men detta vägrades henne, hvaremot man ville påtruga henne en protestantisk. Morgonen af den sorgliga dagen njöt hon en hostia, välsignad af påfven Pius V, och som hon länge sparat för det afgörande ögonblicket. Derpå klädde hon sig i en dyrbar klädning för att dö som drottning. Då hon slutat detta, inträdde grefskapets sheriff (domare) i hennes rum och tillsade henne, att tiden nu vore inne. Hon följde honom lugn, stödd på två af sina tjenare, ty hon plågades af stor svaghet i benen. Utanför dörren fann hon grefvarna, som öfverfört befallningen från London, äfvensom sin hofmästare Melvil. Denne kastade sig ned för hennes fötter och vred förtviflad sina händer vid den dystra synen. Hon tog afsked af den redbare tjenaren i de mildaste och frommaste ordalag, kysste honom, ville trösta honom och grät sjelf. Vid inträdet i den svartklädda salen, der schavotten var uppstäld, befalde grefvarna Marias tjenare att stanna utanför. På sin enträgna begäran utverkade hon dock tillåtelse för några af dem att blifva vittnen till hennes död. Bittrare än allt annat var för henne den protestantiska prestens efterhängsenhet, ty denne ville om möjligt före hennes död omvända henne till den protestantiska tron. Han berömde den stora nåd, som Elisabet bevisade henne dermed, att hon ännu tänkte på hennes omvändelse; ty ännu, sade han, berodde det på henne sjelf, om hon skulle ingå i de saligas boningar eller i de fördömdas. Maria bad honom att icke besvära sig sjelf och henne, ty hon vore fast besluten att dö som katolik. Hon bad härefter för sin själs väl, för sin son, slutligen äfven för Elisabet, som hon förlät allt. Derpå lät hon sina hofdamer afkläda henne; då en af skarprättarna ville hjelpa till härmed, sade hon leende, att hon icke vore van vid sådana tjenare. En kammarfröken band under snyftningar en duk för hennes ögon, hvarpå Maria knäböjde och sjelf lade hufvudet på stupstocken. Vid andra hugget var det skildt från kroppen.

Så dog Maria Stuart i sitt fyrtiosjette år efter nitton års fångenskap, sedan hon pliktat för sina för-

seelser med det olyckligaste öde, en lång sorglig fångenskap och en skymflig död. Då Elisabet mottog underrättelsen härom, visade hon stor bestörtning; hon förbannade det olycksaliga tjenstenitet hos sina rådsherrar, som utan bestämd befallning och utan hennes vetskap och vilja hade utfört den rysliga handlingen. Man såg henne ofta och långa stunder stå såsom en bildstod och derefter utgjuta tårar, nedsjunka kraftlös och beklaga sig öfver den menskliga storhetens osäkerhet. Den olycklige Davison, som af öfverilning hade för tidigt lemnat befallningen om afrättningen i grefvarnas händer, måste betala en stor bötessumma, som bragte honom till tiggarstafven. I ett bref, som Elisabet skref till Marias son, konung Jakob af Skotland, uttalade hon sin djupa smärta öfver denna olyckliga händelse.

---

3. Elisabets senare regeringsår.

Under Elisabets regering fingo Englands sjöväsen och skeppsfart en dittills icke anad lyftning. De rikedomar, som portugiser och spaniorer funnit i Indien och Amerika, och ryktet om deras sjöhjeltar och eröfrare eggade äfven i England äregiriga sinnen att uppspåra de vägar, på hvilka dessa hjeltar samlat sina skatter och plockat sina lagrar. En mängd unga engelsmän vågade sig ut på oceanen, och deras framgångar lockade flere efter. Bland många andra äro namnen *Drake* och *Cavendish* berömda. Den förre, den förste engelsman, som kringseglat jorden, och bland alla den förste, som sjelf lyckligt återkommit från en sådan resa, hemförde ett omätligt byte, och hans återkomst var för hela England en glädjefest. Då han kastat ankar på Themsen, gaf han på sitt amiralsskepp ett stort gästabud hvarvid drottningen sjelf var gäst (1580). Han gick strax derefter åter till sjös för att angripa de spanska besittningarna på Amerikas kuster. Från en af dessa resor skall bruket af tobak hafva blifvit bekant i Europa,

och detta spred sig sedan mycket hastigt från England öfver vår verldsdels alla länder. Cavendish, som var lika verksam och lika lycklig, hemsökte (1587) de spanska besittningarna på Afrikas kuster ända till Godahopps-udden, och hans intåg på Themsen vid återkomsten var likaledes ett triumftåg. Hans segel voro af damast, och hans manskap klädt i siden. Samma år förstörde Drake ett stort antal fartyg i Cadizviken.

För att hämnas dessa oupphörliga angrepp på sina besittningar beslöt konung Filip i Spanien att genom ett stort företag i *ett enda* slag tillintetgöra England. Derjämte hade Maria Stuarts afrättning uppfylt honom med den största förbittring, och han ansåg det vara en samvetssak att företaga ett tåg mot den protestantiska drottning Elisabet och att tillintetgöra de engelska kättarna. En flotta utrustades, som bestod af 130 krigsfartyg och förde om bord 2,600 kanoner och 20,000 man utvalda trupper. Filip sjelf kallade denna flotta den *oöfvervinneliga*. Hertig *Medina Sidonia* skulle föra befälet deröfver.

Vid denna hotande fara visade sig Elisabets hjeltemod i den klaraste dager. Utom att hon icke underlät något för att väl skydda sina kuster, eldade hon på allt sätt sitt folk till tapperhet. Hon erinrade det om det fruktansvärda i det spanska tyranniet och fanatismen, om religionsdomstolarnas förskräckligheter och om den sorgliga tid, då denne Filip och Maria styrde England. Sjelf begaf hon sig till häst till lägret vid Tilbury, der trupperna voro sammandragna för att skydda Themsen, och höll till dem gripande och uppmuntrande tal. Hela nationen brann af begär att visa, huru mycket den älskade sitt fädernesland och sin drottning. Man täflade i att utrusta fartyg och trupper, staden London bidrog med dubbelt så mycket som begärdes af den. Så åstadkoms en flotta af nära tvåhundra fartyg, hvilka, emedan de voro långt bättre bygda, kunde fullt mäta sig med den oöfvervinneliga spanska armadan.

Allt ifrån den dag, då denna utlöpte ur Lissabons hamn (i maj 1588), hade hon att kämpa mot vidriga vindar. Med knapp nöd kom hon på höjden af England,

och här mottogs hon af ett så utvaldt antal små snabbseglande fartyg, att de stora spanska fartygen, som manövrerade med mycket större svårighet, ingenting kunde uträtta. Utom denna omständighet hade engelsmännen städse fördelen af vinden och skickligare sjömän, och i fem strider vunno de seger. Medina Sidonia bragtes härigenom i en så sorglig belägenhet, att han icke ens tilltrodde sig att taga återvägen genom kanalen, utan seglade omkring Skotland, hvarvid en fruktansvärd storm skingrade flottan och förstörde en mängd fartyg. Endast en ringa del återkom hem i ett eländigt tillstånd. Flere millioner voro alldeles gagnlöst bortkastade, och den för engelsmännen så fruktansvärde fienden hade kommit på skam inför hela Europas ögon. Filip sjelf visade härvid det största jämnmod; han mottog olycksposten med lugn och kallblodighet: "Jag har," sade han, "sändt min flotta mot menniskor, icke mot stormar och klippor."

Då faran var öfverstånden, bedrefvo engelsmännen, hvilkas företagsamhetsanda derigenom ännu mera eggats, de vinstgifvande kaperierna mot Spanien ännu djerfvare och öppnare än förut. En kapare från London uppbragte en gång två spanska fartyg, hvilka voro lastade med 1,400 kistor qvicksilfver och öfver 2 millioner aflatsbref, hvilka visserligen icke kunde hjelpa engelsmännen, men som hade i Rom kostat konung Filip 300,000 gulden och skulle i Indien hafva inbragt honom åtminstone 5 millioner. Dessutom öppnades nya vägar för handeln; ett sällskap af engelska köpmän handlade på Ryssland, och tsarerna gynnade denna handel. 1583 bildade sig ett bolag för handel på Levanten (Mindre Asien), och 1599 erhöll ett bolag af köpmän första privilegiet på handeln med Ostindien. Från denna tid tillväxte den engelska handelsflottan under hvarje regering.

De senaste åren af drottning Elisabets lefnad fördystrades af bekymmer, och hon plågades före sin död af ett dystert svårmod. Hon dog i mars 1603 i sitt sjutionde år. Till sin efterträdare på Englands tron hade hon utsett *Maria Stuarts son*, Jakob VI af Skotland.

26.

Revolutionen i England.

1. Jakob I (1603—1625).

Då huset Tudor utslocknat med Elisabet på Englands tron, uppsteg enligt arfsrätten på tronen Jakob VI, konung af Skotland och son till den afrättade Maria Stuart. Såsom konung af Storbritannien kallade han sig Jakob I. På hans resa till London tillströmmade folket från alla håll för att jublande mottaga sin nye herskare, men hans frånstötande yttre och hans underlägsenhet i förståndsgåfvor omintetgjorde snart de förhoppningar och det förtroende, hvarmed folket kom honom till mötes, och hans öfverspända åsigter om konungarnas gudomliga rätt äfvensom hans hemliga böjelse för katolicismen förberedde den revolution, som störtade hans son och efterträdare i förderfvet.

Katolikerna väntade mycket af en konung, hvars moder de dyrkade såsom martyr för sin tro och af hvilken de hoppades lindring i det förtryck, som hvilade tungt öfver dem. Också var Jakob I icke obenägen att skänka dem vissa eftergifter, men parlamentet, som märkte hans afsigter, skärpte de åtgärder, som vidtagits mot katolikerna, och konungen, som måste gå försigtigt till väga, kunde icke låta bli att stadfästa dess beslut. Att deras förhoppningar slogo fel, väckte bland anhängarna af den gamla kyrkan den största förbittring, och följden häraf blef "krutkonspirationen", som åsyftade ingenting mindre än att spränga konungen och hela parlamentet i luften.

De sammansvurne hyrde först en intill parlamentshuset gränsande byggnad för att härifrån öppna en gång. Under detta arbete fingo de veta, att en källare under sjelfva parlamentshuset vore att hyra. De togo den genast i besittning och förde småningom dit tretiosex fjerdingar krut, som de gömde under ved och stenar. Den 5 februari 1605 var bestämd för nidingsdådets ut-

förande; detta var nämligen den dag, då parlamentet å nyo öppnades. Men en af de sammansvurne öfverlemnade till sin svåger ett varnande bref, som ledde till källarens och krutförrådets upptäckande. En af de skyldige togs dervid till fånga; de öfrige flydde. Då de barrikaderat sig i ett hus och rustat sig till strid, antände tillfälligtvis en gnista deras krut och dödade några af deltagarna. Dagen derpå grepos och fängslades de af väpnadt manskap och fingo med sina lif plikta för sin förbrytelse.

Följden af denna omintetgjorda sammansvärjning blef, att man vidtog strängare åtgärder mot katolikerna, som förklarades icke kunna bekläda något af statens embeten. Dock visade sig konungen i tysthet mycket mera eftergifven och lutade i hemlighet åt påfvedömet. Om han redan härigenom aflägsnade från sig sina undersåtars hjertan, gjorde han detta ännu mera genom sin sträfvan att förmäla sin son och efterträdare med en spansk prinsessa. För att nå detta mål försummade han till och med att understödja sin måg Fredrik V af Pfalz (jmfr 21, 2). Konungens gunstling *Buckingham* reste sjelf med prins Karl till Spanien för att åvägabringa giftermålet; planen strandade emellertid, emedan Buckingham genom sitt lättsinniga uppförande stötte sig med hofvet och till den grad förolämpade spaniorerna, att han på ett skymfligt sätt förvisades från Madrid. Deremot lyckades det konungen att förmäla sin son med en annan katolsk prinsessa, *Maria Henrietta,* dotter till Henrik IV af Frankrike. Då hon med ett stort följe franska kavaljerer landsteg på Englands kust, trodde sig folket i henne se den förkroppsligade antikrist komma öfver hafvet. Jakob, som med sin höga tanke om konungarnas rättigheter lät af sin gunstling Buckingham förleda sig till många godtyckliga handlingar, förföljde puritanerna, hvilkas frisinnade kyrkoförfattning var honom en vederstygglighet, men dessa blefvo blott så mycket mera högröstade i sina predikningar om frihet och jämlikhet. Så öfverlemnade Jakob, då han 1625 steg ned i grafven, belastad med alla partiers hat, riket i den mest upprörda stämning åt sin son och efterträdare.

2. Karl I:s regering till långa parlamentets sammankallande (1625—1640).

Karl I, som regerade från 1625 till 1649, utmärkte sig för ett allvarligt och värdigt sätt och en sedlig vandel samt älskade och skyddade vetenskaper och konster. Det fattades honom dock nog skarp blick för att inse rikets verkliga belägenhet samt kraft att hysa och genomdrifva en egen öfvertygelse. Derjämte hade han likasom hans fader en öfvervägande böjelse för oinskränkt makt; han betraktade hvarje försök att inskränka konungamakten såsom ett straffvärdt ingrepp i hans rätt och ansåg sig befogad att godtyckligt återtaga hvarje medgifvande, som aftvungits honom. Genom sitt katolska giftermål hade han gjort både episkopalkyrkans anhängare och puritanerna till sina fiender; men mest skadade honom hans tillgifvenhet för faderns gunstling, den hersklystna och giriga Buckingham.

Karl skulle snart efter sin tronbestigning få erfara, hvad den mot honom rådande sinnesstämningen kunde förmå. Han hade efter sin fader ärft ett krig med Spanien; hans svåger, den fördrifna pfalzgrefven Fredrik, bad honom om hjelp, och hans förmälning hade kräft betydliga utgifter. Han sammankallade derför parlamentet för att erhålla penningar till betäckande af sina skulder. Underhuset*) var emellertid beslutet att begagna sig af denna konungens brydsamma ställning för att genom att vägra penningeanslag, hvilket var dess rättighet att göra, förskaffa sig eftergifter till förmån för religionen och den borgerliga friheten. Parlamentet visade sig alltså långt ifrån tillmötesgående, och Karl, som deri såg ett upproriskt trots, upplöste det (1625). Han pålade nu egenmäktigt tullafgifter, medels hvilka en flotta utrustades mot Cadiz; men företaget misslyckades, och Karl såg sig tvungen att redan följande året sammankalla ett andra parlament (1626). Detta gick dock ännu längre än det första och anklagade för högförräderi Buckingham, hvilken det betraktade såsom

*) Preteståndets och högadelns representanter bildade Öfverhuset; den lägre adelns, borgare- och bondeståndets Underhuset.

källan till allt ondt. Konungen lät fängsla två parlamentsledamöter, men måste snart åter frigifva dem, samt upplöste parlamentet för att rädda sin gunstling.

Dock upphörde icke konungen att lyssna till Buckinghams obetänksamma råd. Han beviljade katolikerna friheter mot kontant betalning, uppbar egenmäktigt af köpmän och sjöfarande den s. k. *Tonnage and Poundage* eller *läst-* och *pundafgiften* och utskref ett tvångslån, som indrefs på ett rått och våldsamt sätt. Med de penningar, som han på detta sätt erhöll, utrustade Buckingham åter en flotta för att hjelpa de af Richelieu i La Rochelle belägrade hugenotterna, men äfven detta företag misslyckades, och konungen måste för att erhålla penningar sammankalla ett tredje parlament (1628).

Emellertid hade folkets stämning blifvit allt fiendtligare mot konungen. Parlamentet visade en lugn beslutsamhet och beviljade betydliga penningsummor, men bestämde ingenting om tiden för deras uppbärande, för att derförinnan kunna genomdrifva sina önskningar. Dessa sammanfattades i den s. k. *Petition of right* (begäran om rätt) och gingo ut derpå, att utan parlamentets samtycke inga skatter skulle få upptagas, att ingen skulle godtyckligt kunna häktas eller dömas annorledes än af vederbörande domstol. Konungen sökte visserligen att slippa lemna sitt bifall till denna "begäran", men måste dock slutligen foga sig deruti och godkände den med de öfliga orden: "Låt det blifva lag, såsom I begären!" Dock öfvergick parlamentet till undersökning af flere ytterligare besvär och vägrade konungen rätt att uppbära tullafgifter, något som icke uttryckligen blifvit honom medgifvet, såsom eljes varit brukligt vid konungarnas tronbestigning. För att göra slut på striden, ajournerade*) konungen parlamentet (1628).

Emellertid hade Buckingham användt de beviljade medlen på utrustandet af en ny flotta till La Rochelles undsättning och stod just i begrepp att öfvertaga be-

*) Med ajournering (adjournment) förstås i engelska statsförfattningen parlamentsförhandlingarnas (riksdagsförhandlingarnas) afbrytande för någon viss tid, icke riksdagens formliga afslutande.

fälet öfver den samma, då han i Portsmouth, just som han ämnade stiga upp i sin vagn, mördades af en fanatisk puritan vid namn Felton (1628).

Hans död tycktes gifva förhoppning om ett bättre förhållande mellan konung och parlament, men denna förhoppning försvann snart, då det senare åter sammanträdde i början af år 1629. Det kom här till de lidelsefullaste utbrott, och Underhuset bestred konungen uttryckligen rätten att uppbära tullafgifter. Konungen upplöste äfven detta parlament för dess motsträfvighets skull, men trodde sig icke böra stanna härvid. Han lät gripa nio af de häftigaste motståndarne och döma dem till höga böter och fängelse. Sex betalade böterna och frigåfvos; de tre andra, bland dem den energiske *Elliot*, vägrade bestämdt att erlägga dem och qvarstannade ståndaktigt i sina fängelser.

Efter tre fruktlösa försök beslöt nu konungen att regera utan parlament. Den mördade gunstlingen Buckinghams plats intogs af *Thomas Wentworth*, en man, som förut stått på parlamentets och oppositionens sida, men sedan öfvergått till regeringen och nu af alla krafter arbetade på att åter göra konungens makt alldeles oinskränkt. Likasom Wentworth. sedan upphöjd till grefve *af Strafford*, verkade för statens angelägenheter, så verkade biskop *Laud* för kyrkan. Uppfyld af ovilja mot puritanerna, var han en ifrig anhängare af den biskopliga kyrkan och hvarje oinskränkt makt.

Af brist på penningar såg sig konungen tvungen att sluta fred med Frankrike (1629) och Spanien (1630). Han fortfor att uppbära tullafgifter och andra pålagor samt lade en dryg skatt på de oumbärligaste lifsförnödenheterna, såsom ljus, vin, salt, såpa, läder m. m. Dock skulle det icke stanna blott vid tryckande skatter. På Lauds ifriga tillrådan förföljdes puritanerna häftigare än någonsin, och dessa förföljelser blefvo ännu strängare, då Laud, för att förläna den engelska kyrkans gudstjenst större högtidlighet och värdighet, utgaf en ny liturgi, som närmade sig den katolska kyrkans och i hvilken han upptagit en mängd länge sedan afskaffade ceremonier. Dessa förändringar framkallade en jäsning bland folket, som gaf sig luft i en mängd skrifter, men

Laud drog icke i betänkande att förfölja dessas författare med grymma och skymfliga straff. Folket såg emellertid i de bestraffade endast martyrer för sin tro. Samma stränghet gjorde sig gällande i politiska frågor. En adelsman från Buckinghamshire vid namn *John Hampden* anklagades, emedan han vägrat betala s. k. *skeppspenningar*, en skatt, som föregafs utgöra en ersättning för fartyg, dem städerna skulle utrusta. Med segrande vältalighet försvarade han sig inför rätta, och om än domen utföll till hans nackdel, gick han dock segrande ur processen och betraktades af hela nationen såsom dess förkämpe mot konungamaktens missbruk.

Långt ifrån att låta afskräcka sig af dylikt motstånd, ville Karl införa den nya liturgien äfven i Skotland. Här stötte han dock på ett vida starkare motstånd, ty Karl var icke öfverhufvud för den skotska kyrkan, liksom han var det för den engelska, emedan reformationen i Skotland icke utgått från hofvet, utan från folket. Den dag, då den nya liturgien der första gången tillämpades, uppstod det häftigaste oväsen (1637). Då presten uppträdde i domkyrkan i Edinburg i hvit messskjorta, ropade åhörarna, innan han ännu öppnat munnen, och i synnerhet qvinnorna: "En påfve, en påfve antikrist! Stenen honom!" Oväsendet blef så häftigt, att presten måste draga sig tillbaka. Derpå steg biskopen upp i predikstolen för att lugna sinnena. Men larmet växte; man kallade honom för räf och för en som har buken till sin gud, och bönpallar och stolar slungades upp mot honom, så att äfven han i största hast måste afträda. På hemvägen förföljdes han af en hop rasande qvinnor och knuffades omkull i smutsen.

Karl gaf emellertid ett rent afslag på skottarnas böneskrifter om att han skulle afskaffa de nyinförda bruken, samt förklarade deras församlingar för olagliga. Då ingingo skottarna ett nationalförbund, det s. k. *Covenant*, och aflade löftet att endrägtigt sätta sig emot hvarje förändring i religionsbruken (1638). Och i sjelfva verket saknade skottarna icke mod och kraft till våldsamt motstånd: en här utrustades, slott och borgar befästes, och den allmänna hänförelsen gjorde, att till och med qvinnor och barn framsläpade trävirke och stenar

dertill. Äfven konungen hade rustat sig, och redan stodo båda härarna slagfärdiga emot hvarandra, då Karl af misstroende till sina trupper, som voro dåligt rustade, öppnade underhandlingar, hvilka ledde till ett fördrags afslutande (1639). Med medvetandet om att hafva gifvit till spillo aktningen för konungens majestät vände han tillbaka hem.

För att erhålla penningar till kriget sammankallade han slutligen på Straffords råd och efter elfva års mellantid åter ett parlament (1640). Detta visade genast efter sitt sammanträdande ingen benägenhet att gå in på konungens anhållan om penningar, utan upptog tvärtom de gamla klagomålen och fordringarna, hvarvid i synnerhet underhuset förde det trotsigaste språket. Konungen tillgrep samma medel som förut; han fängslade de djerfvaste talarna och upplöste parlamentet. Han såg sig nu försatt i den belägenhet, att han måste låna penningar af sina ministrar, hofmän och anhängare, hvarpå han utrustade en ny här. Men skottarna stodo vid gränsen förr än han, slogo den kungliga hären vid Newburn och inträngde i England, eldade af religiös hänförelse. Karl, hvars tillgångar redan voro medtagna och hvars här till och med visade benägenhet för myteri, måste åter beqväma sig till att underhandla.

---

3. Långa parlamentet. Oliver Cromwell.

Då skottarna icke ville underhandla annat än under det engelska parlamentets bemedling, förklarade sig slutligen Karl på sina ministrars enträgna begäran och efter många inre strider beredd att åter sammankalla ett nytt parlament, som också sammanträdde redan år 1640 och som, emedan det var samladt ända till år 1648, i historien blifvit ryktbart under namn af *långa parlamentet*. Den första åtgärd det vidtog var att anklaga grefve Strafford för högförräderi. Kort derpå träffade samma öde erkebiskop Laud; de öfriga ministrarna räddade sig genom flykten. Dermed var konungens statsråd upplöst och denne ett offer för den största rådlöshet,

som ännu mer ökades genom hans egen svaghet. Likasom Karl förut kränkt parlamentets rättigheter, så kränkte detta nu icke mindre konungens. För svag att göra motstånd, gick Karl in på alla fordringar blott för att rädda sin vän Strafford, men kunde dock icke vinna detta mål. Förgäfves försvarade sig den olycklige grefven under tretton dagars tid och — fastän under de mest ogynsamma omständigheter — ädelt och grundligt. Det allmänna hatet var emellertid emot honom, och han måste falla offer derför. Han dömdes till döden, och konungen skulle nu stadfästa domen. Denne förklarade, att han icke kunde finna någon skuld hos honom, dock ville han afskeda honom. Konungen hade en gång gifvit Strafford sitt högtidliga löfte, att denne intet skulle lida till lif, ära eller gods. Då konungen nu allt ifrigare ansattes af parlamentet, visste han i sin förtviflan icke, hvad han skulle göra. Af medlidande med hans ångest löste honom Strafford från hans löfte och erbjöd sig till offer för sitt land, och den svage monarken gaf i sin nöd sitt samtycke till sin ädle väns och tjenares afrättande. Dermed underskref han sin egen dödsdom, och samvetsagget gnagde sedan ständigt hans själ. Strafford gick med mycken värdighet och ståndaktighet till stupstocken. Sedan han tagit afsked af de sina, sade han: "Nu är snart allt förbi. Ett hugg skall göra min hustru till enka, mina älskade barn faderlösa och skilja ifrån mig alla de goda menniskor, som här älskat mig. Gud vare med dem alla! Honom tackar jag, att han skänker mig detta lugn i döden och att jag kan lägga mitt hufvud på denna stock med lika liten fruktan, som jag hvarje afton lagt det på min hufvudkudde." Vid första hugget föll hans hufvud (1641). Derpå blef äfven Laud kastad i fängelse.

Konungen slöt visserligen fred med skottarna, men en oväntad tilldragelse stegrade ännu mera förbittringen mot honom. De protestantiska engelsmännen hade länge med hårdhet och grymhet förtryckt de katolska irländarna. Följden deraf blef slutligen år 1641 ett uppror, hvarunder irländarna öfverföllo de dem påtvungna kolonisterna, såsom vore de röfvare, och mördade öfver 50,000 engelsmän. Konungen fick skulden för detta

uppror, ehuru han af innersta hjerta afskydde detsamma. Man talade om en sammansvärjning för att omstörta författningen, utspred de hemskaste rykten och försatte folket i öppen jäsning. Äfven mot biskoparna riktades pöbelns förbittring. Tolf af dem förklarade sig icke vidare ämna bevista parlamentssammanträdena, emedan detta vore lifsfarligt, men förklarade äfven alla lagar för ogiltiga, som skulle fattas i deras frånvaro. Underhuset omfattade med glädje detta tillfälle att anklaga biskoparna för högförräderi och genom att häkta dem beröfva konungen deras hjelp. I sin rådlöshet lät konungen förleda sig till ett steg, som var ämnadt att göra intryck genom sin stränghet, men som utföll till hans eget förderf. Han lät i parlamentet anklaga de fem argaste uppviglarna och fordra deras häktning. Parlamentet afslog hans anhållan. Följande dagen infann sig konungen personligen i underhuset, följd af sina kavaljerer och af beväpnade, men fann icke dem han sökte, emedan de redan hade begifvit sig undan. Han höll ett kraftigt tal om att han skulle akta på parlamentets privilegier (företrädesrättigheter), men måste fasthålla vid att de anklagade skulle häktas. Då han gick ut, följde honom likväl trotsiga röster, som ropade efter honom: "privilegium! privilegium!" Man betecknade konungens förfarande såsom oförenligt med parlamentets frihet och säkerhet, och på aftonen voro alla borgare under vapen dels för att skydda de fem parlamentsmedlemmarna, dels emedan konungens fiender hade utspridt ett rykte, att hofvets anhängare ämnade under natten tända eld på staden i alla hörn och nedhugga invånarna. Efter några dagar beslöt man att högtidligt återföra de fem parlamentsledamöterna till parlamentshuset i Westminster. Thames-floden var för detta ändamål full med båtar, i hvilka befunno sig öfver 2,000 beväpnade. På båda stränderna marscherade stadsmilisen, omgifven af en oräknelig folkmassa, och parlamentsledamöterna blefvo i triumf återförda till sina platser i parlamentet. Derunder aflossade man skott och trummade samt gjorde sig skyldig till allt slags sjelfsvåld (1642).

Konungen hade för sin personliga säkerhet lemnat London och begifvit sig till York. Innan han vidtog några ytterligare åtgärder, uppmanade han parlamentet att fullständigt framställa alla sina fordringar. Dessa voro dock så öfverdrifna, att konungen icke kunde gå in derpå utan att lemna ifrån sig all sin makt såsom konung. Parlamentet ryckte nu till sig hela makten och uppstälde en här under grefvens af Essex befäl.

Parlamentet hade på senaste tiden kränkt författningen lika mycket som konungen förut gjort det. Den senare hade efter långa parlamentets sammankallande gjort så många eftergifter, att orsaken till det nu började inbördeskriget icke kan läggas honom till last. Också stod ännu en stor del af nationen på hans sida, emedan nästan hela adeln och landtbefolkningen voro honom tillgifna. Yorks invånare erbjödo honom till och med frivilligt sin hjelp. Båda partierna rustade sig nu till kriget, men konungen var ingen krigshjelte och egde icke förmåga att sammansluta sina hjelpmedel till ett starkt helt. Dessutom led han stor brist på penningar: hans fullmäktige reste genom landet för att samla penningar, och drottningen pantsatte i Holland sina juveler för att erhålla penningar och fartyg. Af dessa senare uppfångades flere af engelska kapare. Parlamentet deremot hade satt sig i besittning af hufvudstaden, sjöstäderna och flottan och tagit i beslag alla kungliga inkomster. Londonboarna skickade så mycket silfverkärl till myntet, att der ej fans tillräckligt med folk för att mottaga alla gåfvor; qvinnorna lemnade med glädje sina nipper; de unga männen täflade om att inskrifva sig till tjenstgöring; på en enda dag anmälde sig öfver 4,000 man. Då parlamentet förklarade hvar och en, som lemnade konungen sitt bistånd, för fäderneslandets fiende, utfärdade konungen å sin sida en kungörelse, som betecknade parlamentet och dess anhängare såsom de egentliga förrädarna mot den gamla författningen.

Inbördes krig var nu oundvikligt. Karl uppbröt med sin här från Shrewsbury och marscherade mot London. Vid *Edgehill* sammandrabbade han med parlamentets här. Prins Ruprekt af Pfalz, konungens syster-

son, förde befälet öfver dennes här och slog med stor djerfhet fiendernas båda flyglar på flykten; ja, hans ryttare gjorde ströftåg ända fram till Londons portar (1642). Staden råkade i bestörtning, och underhandlingar började, som dock icke ledde till något resultat. Inbördeskriget utbredde sig nu med alla sina förderfliga följder öfver hela landet och splittrade hvarje grefskap, hvarje stad, hvarje by i partier, som ömsesidigt bekämpade, röfvade och utplundrade hvarandra. Lyckan gynnade dock konungen under den första tiden. Emedan namnet parlament utöfvade en så stor trollkraft på folkets sinnen, öppnade konungen i Oxford ett parlament, hvilket han såsom det enda rättmätiga uppstälde som en motvigt mot det upproriska parlamentet i London. Men fastän en mängd adelsmän slöt sig till konungen, voro dock hans utsigter långt ifrån lysande. Hans brist på penningar hade nu nått sin höjd; soldaterna knotade öfver att de ej hade fått sin aflöning; stads- och landtbefolkningen, hvilken soldaterna lågo till last, klagade högljudt. Londons parlament hjelpte sig fram genom nya skatter, som man lade på de oumbärligaste lifsförnödenheterna; men ehuru man i detta fall gick vida längre än konungen tillåtit sig, utbetalade folket med nöje hvad som begärdes.

Skottarna hade icke hittills tagit del i kriget. Nu skickade parlamentet sändebud till dem för att förmå dem till ett förbund. I sjelfva verket voro skottarna villiga att ingå ett sådant, ty de sågo i parlamentets seger tillika ett skydd för sina religiösa friheter, och af sina fanatiska prester erhöllo de den lärdomen, att i England Herren Jesus bekämpades af Antikrist. Redan i början af år 1644 drogo 20,000 skottar öfver gränsen. Från denna stund vände krigslyckan konungen ryggen. Först blef en hjelptrupp af irländare, som midt i vintern begifvit sig öfver till England för att sluta sig till konungens här, öfverfallen af parlamentets utmärkte fältherre *Thomas Fairfax* och fullkomligt nedgjord vid *Naetwich* i norra England. Samma år (den 3 juli) förlorade konungen äfven det afgörande slaget vid *Marstonmoor* nära York; äran af denna seger tillkom generallöjtnant *Cromwell*, general Fairfax' underbefälhafvare.

Oliver Cromwell var född i Huntingtong år 1599. Han tillhörde en adlig slägt, ur hvilken på Henrik VIII:s tid utgått till och med en premierminister. Sedan kom slägten något på obestånd. Olivers föräldrar voro fattiga. I början bestämd till värdshusvärd, lär han enligt somligas berättelse hafva tillbragt sin ungdom i utsväfningar och slagsmål samt förslösat sitt fädernearf på dryckenskap och spel.*) Redan tidigt kände han sig dragen till puritanernas politiska och religiösa grundsatser, och drifven af inre oro kastade han sig in i sällskap med de hetsigaste puritanska ifrarna. Han inrättade religiösa klubbar och höll långa predikningar för sina landsmän. Sedan han fått ett arf efter en farbror, gifte han sig och flyttade till landet för att der kunna ostörd öfverlemna sig åt sina religiösa betraktelser. Först år 1628 uppträdde han i underhuset såsom ombud för sin fädernestad, men blef då föga bemärkt, emedan hans personliga uppträdande icke gjorde något behagligt intryck, ty hans yttre var frånstötande, hans stämma hes och hans tal osammanhängande. Hans stränga puritanska riktning gjorde honom till en oförsonlig fiende mot den biskopliga kyrkan, och han stod just i begrepp att draga sig undan Lauds tyranni genom att utvandra till Amerika, då hofvets förbud qvarhöll honom i England. Då långa parlamentet sammanträdde, slöt han sig till sina kusiner *Hampden* och *Pyne*, afgjorda motståndare mot regeringen, och talade sjelf med stor häftighet mot hofvet. Dock fann han väl sig sjelf föga lämplig bland den tidens glänsande vältalare i underhuset och egnade sig derför med förkärlek åt den militäriska banan. Han erhöll af parlamentet en ryttmästarebeställning med uppdrag att värfva en ryttarsqvadron, och nu beslöt han att utbilda krigare åt parlamentet, hvilka genom sedlig kraft, mod och beslutsamhet vore vuxna konungens adelsmän. Han införde bland sitt manskap, som till största delen bestod af söner till välmående mindre landtbrukare, den strängaste manstukt och förstod att bibringa dem sin reli-

---

*) Denna mycket vanliga uppgift bekräftas dock alldeles icke af nyare forskningar.

giösa hänförelse. Likasom hans hurtiga och stränga väsen fylde de tröga med fruktan, så eldade hans muntrande tilltal de tappra till de största ansträngningar och tillvann honom soldaternas förtroende. Såsom en jernmur stod hans rytteri, såsom en storm, hvilken slår ned allt, störtade de sig mot de fiendtliga leden för att splittra dem och sedan nedgöra de särskilda delarna. Ehuru Cromwell ej förr än vid 43 års ålder egnade sig åt krigaryrket, förde han dock befälet med en pröfvad fältherres skicklighet. Han förenade sina trupper med Thomas Fairfax' här, en man, som, ehuru sjelf en framstående fältherre, inom kort måste böja sig för Cromwells öfverlägsna talang.

Emellertid hade under krigets lopp utom de förut varande religionspartierna, katoliker, episkopaler och presbyterianer (puritaner) uppstått ännu en fjerde sekt, hvars anhängare kallade sig *independenter* (oberoende). De gingo i sina åsigter ännu längre än presbyterianerna, i det de förkastade allt slags kyrkostyrelse, hvarje ordning i andliga och verldsliga ting, alltså äfven kyrkans äldste, och uppstälde den grundsatsen, att hvarje kristlig församling, som sammanslöte sig i andens gemenskap, stode omedelbart och sjelfständigt under Kristus. Likasom episkopalerna (de biskopliga) alltmer trängdes i bakgrunden af presbyterianerna, blefvo nu dessa i sin tur undanträngda af independenterna. Till detta nya parti slöt sig Cromwell, som nu genom sina eldiga tal, sin talang och sin beslutsamhet förde detta parti till seger, likasom han sjelf höjde sig på dess skuldror. Men likasom dessa independenter i religiösa saker icke erkände något öfverhufvud, så gjorde de det icke heller i politiska: de voro republikaner.

Independenterna hade i första rummet för afsigt att beröfva parlamentet den makt, som detta frånryckt konungen, samt uppställa gent emot det samma en själfständig makt i hären. Cromwell uppträdde derför med det lagförslaget, att ingen parlamentsmedlem vidare finge föra något militäriskt befäl. Trots allt motstånd gick lagen igenom, och alla herrarna i öfverhuset förlorade sitt kommando. Nu skulle egentligen äfven Cromwell hafva måst nedlägga sitt kommando, men

Fairfax förklarade honom för oumbärlig, och så gjordes till hans förmån genast ett undantag från lagen.

Nu då episkopalkyrkan var krossad, beslöto puritanerna att slutligen hämnas på dess forna förkämpe. Gammal och sjuk satt Laud sedan åratal i Towern. Nu upptogs processen mot honom, och han dömdes till döden. Han gick med värdighet och lugn döden till mötes. "Ingen," sade han på schavotten, "kan ifrigare åstunda att skaffa mig ur verlden, än jag sjelf önskar lemna den." Under bön för sin konung och sin kyrka mottog han dödshugget (1645).

Sedan Fairfax och Cromwell mottagit öfverbefälet, hade lyckan helt och hållet öfvergifvit konungen. I slaget vid *Naseby* i mellersta England (1645) tillintetgjordes hans här, och han beslöt då att kasta sig i armarna på det folk, öfver hvilket hans förfäder så länge hade regerat.

---

4. **Konungens tillfångatagande, process och afrättning.**

Följd af blott tvenne trogna, begaf sig Karl under nattens mörker på väg och anlände den 5 maj 1646 till skottarnas läger. Som parlamentet i London genom en hastigt utfärdad förordning hotade med dödsstraff hvar och en, som herbergerade konungen, ansågo skottarna för rådligast att genast underrätta det samma om Karls ankomst. Emellertid behandlade man konungen med tillbörlig vördnad och gaf honom en hedersvakt, som dock hade i uppdrag att förhindra hans flykt. Kanske skulle konungen kunnat gifva sitt öde en lyckligare vändning, om han kunnat förmå sig att gå öfver till den presbyterianska kyrkan, hvartill skottarna ifrigt sökte förmå honom. Emedan han af samvetsbetänkligheter icke kunde låta öfvertala sig härtill, blef hans behandling allt strängare, och de fanatiska presterna, hvilkas predikningar han måste åhöra, valde med afsigt sådan text och sådana ordalag, som skulle såra honom. Så t. ex. anförde en prest, sedan han först predikat om gudlösa regenter, den 52:dra psalmens 3:dje vers:

"Hvad högmodas du, tyrann, att du kan skada göra?" hvarvid konungen steg upp och med hög röst läste orden i en annan psalm: "Haf förbarmande med mig, herre, jag beder dig, ty de vilja uppsluka mig!" Han hade äfven den glädjen, att församlingen rörd instämde i hans bön.

Emellertid sökte parlamentet i London förmå skottarna att utlemna konungen. Och dessa läto också verkligen förmå sig att utlemna honom till parlamentet mot att detta betalade 400,000 pd sterl. i krigsomkostnader. Med rätta klagade Karl öfver att skottarna mot rätt och heder sålt honom till hans fiender. I början af år 1647 hemtade honom ett engelskt ryttareregemente och förde honom under sträng bevakning till slottet Holmby i grefskapet Northampton.

Härmed hade parlamentet vunnit en fullständig seger efter sin fyraåriga strid mot konungen. Men det anade icke, att hären, med hvars hjelp det vunnit sin seger, redan stod i begrepp att af det samma kräfva himmelens hämd för det nidingsdåd det föröfvat mot konungen. Denna här bestod nu af idel independenter, hvilkas tapperhet och hänförelse hittills vunnit alla segrar. Nu fattade parlamentet, hvari presbyterianerna ännu alltid räknade en, om ock svag, majoritet, beslutet att hemförlofva en del af hären och skicka återstoden af den samma till Irland. Denna hade dock ännu att fordra stora summor innestående sold, som parlamentet icke genast kunde skaffa oaktadt de öfvermåttan stora skatter, som pålades folket. Parlamentets beslut väckte derför allmänt missnöje; de beslutsammaste bland officerarna och gemene man insände en böneskrift, hvari de fordrade full godtgörelse för gjorda tjenster. Parlamentet förklarade böneskriften för obefogad och upprorisk, hvarefter från independenternas sida utkom en ännu kraftigare motskrift, undertecknad af mer än 150 officerare. Ehuru Cromwell och hans anhängare voro driffjädrarna till alla dessa åtgärder, förstod han dock att med sådan klokhet dölja sitt deltagande deri, att parlamentet till och med gaf honom i uppdrag att dämpa härens uppror. Inom denna hade redan bildat sig tvenne rådplägande församlingar, af hvilka den ena be-

stod af officerare, den andra af representanter för gemenskapen.

Medan detta tilldrog sig, gaf Cromwell hemligen en af sina officerare befallning att hemta konungen från Holmby. Planen lyckades, och en ryttartrupp förde den fångna konungen till Newmarket, der han behandlades med all vördnad och till och med fick se sina vänner och barn hos sig. Underrättelsen om denna åtgärd satte parlamentet i den största bestörtning; det ville gripa in, men det var för sent. Hären framryckte med den fångna konungen mot hufvudstaden, och hvarken eftergifter eller penningebevillningar förmådde hejda dess framtågande. Den fordrade, att dess fiender, som fattat och försvarat de för hären ofördelaktiga besluten, skulle förvisas ur parlamentet. Såsom sådana uppgåfvos elfva de mäktigaste ledarna för presbyterianerna, hvilka icke hade någon annan utväg än att frivilligt nedlägga sina befattningar. Hären hade genast en annan fordran i beredskap: stadsmilisen i London skulle afskaffas och ersättas af en trupp independenter. Parlamentet gaf efter, men folket gjorde uppror, hvilket kom Cromwell väl till pass, emedan det gaf honom en förevändning att draga in i staden. Här stodo 10,000 man under vapen; men då hären uppträdde utanför murarna, sjönk modet hos alla, och utan motstånd inryckte regementena (1647). Två dagar derefter firades i alla kyrkor en tacksägelsefest för att friheten blifvit återställd.

Konungen fördes till Hamptoncourt och behandlades här med utmärkelse; ja, det såg en tid ut, som skulle hans öde taga en lyckligare vändning. Cromwell och hans vänner tycktes icke hafva något emot monarkien och hade väl för afsigt att återinsätta honom i hans värdighet. De uppstälde också vida billigare vilkor för honom än parlamentet, som nu också åter underhandlade med konungen och ville antaga dennes förut gjorda vilkor. Tyvärr var konungen till sin karakter allt utom redbar och öppen; och fången i den förderfliga inbillningen att kunna få uppträda såsom skiljedomare mellan de tre partierna: skottarna, parlamentet och hären, samt slutligen ännu en gång återvinna den oinskränkta

makten, lät han äfven det sista tillfället gå sig ur händerna att bereda sig en bättre framtid. "I kunnen icke umbära mig," yttrade den förblindade monarken; "I skullen sönderfalla i stycken, om jag icke sammanhölle eder." Snart nog skulle den olycklige ryckas ur sin villfarelse.

Inom hären hade sedan en tid ett nytt parti uppstått, som i sina grundsatser gick ännu längre än independenterna och i likhet med nutidens socialister ville omstörta allt. Det fordrade alla stånds frihet och jämlikhet samt upphäfvande af all skilnad menniskor emellan i religiöst och politiskt hänseende, hvaraf de erhöllo benämningen *levellers* eller *jämlikhetsifrare.* Detta parti gjorde det envisaste motstånd mot hvarje plan att återinsätta konungen och betecknade fortfarande Karl såsom hindret för freden och orsaken till all blodsutgjutelse. De kallade honom till och med den döda hunden, som måste rödjas ur vägen. Dylika yttringar uppskrämde naturligtvis konungen likasom också den stränga försigtighet, med hvilken man bevakade honom, och det hviskades allmänt om planer på lönmord; till och med Cromwell varnade honom för ett öfverfall af upproriska soldater. I sitt farliga läge fattade konungen beslutet att fly. Han lyckades komma ut ur sitt fängelse och anlände till ön Wight, der guvernören vördnadsfullt mottog honom (1647).

Huruvida Cromwell verkligen haft för afsigt att verka för konungens återinsättande eller om han gjort det blott för skens skull för att utröna folkets önskningar och göra konungen säker, måste här lemnas derhän. Han så väl som hans familj stod i oupphörlig personlig förbindelse med konungen, men syntes snart hafva förlorat förtroendet till honom och yttrade sedan i parlamentet, att konungen visserligen var en man med stora gåfvor och mycket förstånd, men så van vid förställning, att man icke mera kunde lita på honom. Sålunda mognade allt mera hos honom planen att öfver konungens lik bana sig väg till den oinskränkta makten. Flertalet af folket var för konungen och hade länge sedan ledsnat vid militärtyranniet. Uppresningar gjordes till Karls förmån, och skottarna, som väl måtte hafva

känt, att de hade att godtgöra en skuld, inföllo i England, 40,000 man starka. Men med jernhand kufvades de upproriska af independenterna, och skottarna blefvo slagna i tvenne drabbningar.

Under det Cromwell fullföljde sina fördelar i fält ända till Edinburg, närmade sig den fanatiskt sinnade hären under Fairfax' befäl segrande hufvudstaden. Med häftighet fordrade independenterna af parlamentet, att konungen skulle ställas inför rätta och öfverhuset afskaffas, emedan lorderna icke kunde betraktas såsom folkets ombud. Då presbyterianerna i parlamentet icke genast gingo in härpå, hemtade en truppafdelning konungen från ön Wight och bragte honom för andra gången i härens våld. Han fördes till slottet Hurst, som låg på en enslig klippa i hafvet och blott genom en smal jordbro sammanhängde med Hampshires kust. Derjämte ryckte flere regementen in i London. Parlamentet ådagalade denna gång under vapentumultet och soldaternas hotelser mod och beslutsamhet och tillbakavisade härens anspråk; en mildare och mera rättvis åsigt började göra sig gällande till konungens förmån. Men nu skredo härens anförare till våldsamma åtgärder. De besatte parlamentshuset med trupper och läto dels fängsla, dels utvisa 200 af dess medlemmar (i december 1648). De öfriga, ungefär sextio till antalet, bildade det s. k. *Rumpparlamentet**), som bestod af afgjorda independenter. Allt detta tilldrog sig visserligen under Cromwells frånvaro, men dock icke utan hans vetskap. Nu anklagade officerarna konungen inför underhuset, yrkande dödsstraff öfver honom. Ett förslag framstäldes, på grund hvaraf det betraktades såsom högförräderi, om konungen med vapenmakt satte sig upp mot sitt parlament; och en domstol skulle nedsättas för att afgöra frågan, huruvida *Karl Stuart*, såsom konungen nu rätt och slätt benämdes, hade gjort sig skyldig till denna förbrytelse. Då öfverhuset enhälligt tillbakavisade ett sådant förslag, förklarade sig independenterna

---

*) Namnet kommer från det engelska ordet *rump* (i betydelse af bål, stam, stomme), och användes i denna sammansättning, emedan blott en del af parlamentet blef qvar och de öfriga bortvisades.

för folkets egentliga representanter (1649). Nu uppträdde äfven Cromwell afgjordt emot konungen. Han uttryckte sin förvåning öfver Guds underbara skickelse: han skulle hafva afskytt den, som blott för få veckor sedan hade talat om konungens afrättning; men nu dömde han af den allmänna öfverensstämmelse, som rådde mellan Guds barn, att allt skedde på den Högstes tillskyndan. En kort stund förut hade han velat bedja för konungens återinsättande, men tungan hade plötsligt fastnat i hans gom, ett tydligt tecken till att Gud förkastat konungen. Ännu voro alla sinnen i jäsning, då en fanatisk qvinna från Herfortshire bad att få yttra sig inför militärrådet, talade mycket om uppenbarelser, som hon haft, och försäkrade, att den väg man beträdt vore den rätta efter Guds eget vittnesbörd. Detta tröstade och lugnade många, som ända dittills tvekat.

Konungen fördes nu till Whitehall. Han hade dittills under sin fångenskap behandlats med den aktning, som tillkom hans rang; nu upphörde detta. Härens ombud hade tillsatt en domstol af 135 personer, hvilka skulle döma öfver konungen, men af hvilka knapt 70 infunno sig. Alla independenter, levellers och republikaner, bland dem äfven Cromwell och hans måg Ireton, hade säte och stämma i denna domstol. Den 20 januari sammanträdde den samma i Westminsterhall för att kalla konungen inför rätta. Gallerierna voro uppfylda med åskådare. Presidenten uppropade domarnas namn. Då han nämde general Fairfax, som äfven var inbjuden, ropade en röst bland åskådarna: "Han är för klok för att vara här!" Vid middagen inträdde konungen i salen. Hans hållning var fast och värdig. Då de första orden af anklagelseakten: "I hela det engelska folkets namn — — —" upplästes, ropade samma röst: "Icke fjerdedelen af det samma!" Vakthafvande officeren befalde nu, att man skulle skjuta mot den plats, hvarifrån rösten hördes, och man igenkände lady Fairfax, som modigare än hennes man vågade trotsa domarna.

Karl försvarade sig mot de mot honom framstälda anklagelserna med stor värdighet och kraft: han erkände icke domstolens befogenhet och frånsade den all rätt att döma honom. Då soldaterna, som förde honom

inför domstolen, högljudt ropade: "Rättvisa! rättvisa!" sade Karl: "Arma stackare, för litet penningar skulle de handla på samma sätt med sina nuvarande anförare!" Blott en fans bland de råa soldaterna, som, gripen af medlidande, högt utropade: "Gud välsigne eders majestät!" Men en af de barbariska officerarna gaf honom med sin käpp ett slag i hufvudet, så att han störtade till golfvet. Med mild stämma sade konungen: "Mig tyckes, att straffet var för hårdt för förseelsen."

Konungen försvarade sig vid hvarje ransakning med segrande vältalighet. Folket blef för hvarje dag allt gynsammare stämdt för honom, hvilket tvang domarna att påskynda rättegången. Man lät några vittnen aflägga ed på att konungen kommenderat i flere strider, hvarpå domstolen inom slutna dörrar och utan att ens hafva hört den anklagade dömde konungen till döden såsom tyrann, förrädare, mördare och landets fiende. Då han efter domens afkunnande fördes till Whitehall, gingo de fanatiska soldaterna så långt, att några till och med spottade konungen i ansigtet. Han tänkte på Frälsaren och bar denna skymf liksom andra med lugn undergifvenhet. Men liksom alltid under ödesdigra tider de ädlaste drag hos den menskliga naturen framträda, så uppenbarade sig äfven under dessa dagar mången rörande företeelse. Fyra f. d. kungliga rådsherrar infunno sig personligen inför domstolen och tillkännagåfvo, att de allena såsom den oskyldigt dömde konungens rådgifvare voro ansvariga för de handlingar, hvilka man nu tillräknade honom såsom förbrytelser; *dem* borde man således straffa. De blefvo emellertid bortvisade.

Endast tre dagar beviljades konungen, innan domen verkstäldes. Man hade gifvit honom tillåtelse att för sista gången se sina båda yngsta barn, den tolfåriga prinsessan Elisabet och den åttaåriga hertigen af Glocester, hvilka qvarstannat i England. Han tog det mest rörande afsked af dem. Karl hade redan vändt sina blickar från detta jordiska och sysselsatte sig numera med religionens tröstegrunder för att med fullkomligt själslugn kunna beträda schavotten. Till och med den sista natten vederqvickte honom den lugnaste

sömn. Om morgonen på dödsdagen (den 30 januari 1649) steg han upp tidigt, iklädde sig sin dyrbaraste drägt och lät sin vän, biskop Juxon, följa honom till schavotten, som var uppstäld nära intill slottet Whitehall. Genom en i muren gjord öppning trädde konungen ut. Rundt omkring böljade en oräknelig menniskomassa, men flere regementen ryttare och fotfolk höllo folkhoparna på långt afstånd. Han insåg, att hans röst icke skulle höras fram till folket, och han nöjde sig med att ställa några ord till sin omgifning. "Jag har," sade han, "på min sida en rättvis sak och en nådig Gud." Härpå yttrade biskopen: "Nu återstår blott ännu ett steg; det är påkostande och smärtsamt, men kort, och det för er från jorden till himmelen!" — "Jag går," tillade konungen, "från en förgänglig till en oförgänglig krona." Härpå knäböjde han och lade sitt hufvud på stupstocken. En maskerad skarprättare skilde det samma med ett hugg från bålen, hvarefter en annan, likaledes med maskeradt ansigte, fattade det vid håret och visade det för folket med de orden: "Detta är en förrädares hufvud!" Men medan dittills det oerhörda i gerningen och rädslan för de beväpnade hade fängslat hvarje tunga, gaf sig i detta ögonblick alla sammanpressade hjertans vrede och afsky luft i ett långt och doft knot. Cromwell, som från ett fönster åsåg tilldragelsen, sade lugnt till de kringstående: "Nu är religionen räddad och tusendes frihet grundad. Den engelska republikens grundpelare äro befästa. Låtom oss nu våga våra lif för att göra staten blomstrande och erhålla lugn med utlandet."

Karl var långt ifrån utan skuld till sitt öde. Hans ingrepp i författningen framkallade folkets motstånd, hans förhoppning att segra först med vapenmakt och sedan genom partiernas inbördes strider, hans olyckliga vana att alltid i hemlighet underhandla med två, i stället för att med uppriktighet sluta sig till en, kasta en ofördelaktig dager öfver hans karakter. Men hans fiender hade ingen rätt att döma honom, och Karl fick genom en sorglig död mer än nog plikta för sina fel och förvillelser.

---

5. England såsom republik. — Cromwells protektorat. (1649—1658.)

Konungadömet förklarades nu för alltid afskaffadt i England; öfverhuset upplöstes såsom icke blott onyttigt, utan till och med skadligt, och ett nytt stort rikssigill förfärdigades med denna inskrift: "I den genom Guds nåd återstälda frihetens första år" (1649). Många af högadeln afrättades, konungens bildstod kullslogs, och på fotställningen inristades: *Exiit tyrannus, regum ultimus* *). England var nu republik, men det fria folket suckade under mera tryckande bojor, än någonsin förut under konungadömet.

Enkedrottningen lefde med sina barn i Paris, men blef der, ehuru hon var Henrik IV:s dotter, till den grad förbisedd af hofvet, att hon och hennes dotter ibland på vintern måste af brist på ved lägga sig till sängs på dagen för att hålla sig varma. Hennes äldste son, sedermera konung Karl II, uppehöll sig än i Holland, än i Frankrike, än på ön Jersey, fattig och öfvergifven, men dock icke utan förhoppning att få återvända och bestiga sin faders tron. Största utsigterna dertill bjöd honom tillståndet i Skotland och Irland. Skottarna yrkade på att Karl II skulle uppsättas på tronen, men fordrade af honom såsom borgen för sin religion och frihet, att han skulle erkänna deras förbund (*covenant*). Ännu medan underhandlingarna pågingo, reste sig till hans förmån en varmhjertad konungavän, *Montrose*, och intågade med en liten skara på Skotlands område, i förhoppning att folket skulle understödja hans företag. Men häri hade han missräknat sig, och det blef nu en lätt sak för parlamentstrupperna att besegra den djerfve mannen. Han råkade sjelf i fångenskap och fick plikta för sitt handlingssätt med en skymflig död, hvilken han dock gick till mötes med värdighet och ståndaktighet (1650).

Efter hans fall gick pretendenten Karl in på skottarnas alla fordringar och landade med sju holländska fartyg vid Skotlands kust efter att lyckligen hafva und-

---

*) Han har slutat, tyrannen, den siste af konungar.

kommit de på honom lurande engelska fartygen. Sedan han erkänt "covenant", mottogs han med vördnadsbetygelser och erhöll en årlig bevillning af mer än 100,000 pund endast för sitt hushåll. Dock befann han sig i ett högst pinsamt läge. Prester omgåfvo honom dagligen och tröttade honom med oupphörliga böner och predikningar, i hvilka utan skonsamhet hans föräldrars gudlöshet smädades och hans egen vandel utsattes för det skarpaste klander. Tåligt fördrog den för lättsinne och glada lefnadsnjutningar böjde ynglingen dessa obehag, emedan han fann, att han endast härigenom kunde räkna på hjelp mot England.

Emellertid hade dessa förhållanden icke undgått Cromwells uppmärksamhet. Först drog han med en här till Irland, der man efter Karl I:s afrättning hade erkänt dennes son såsom konung, och vann seger på seger. Under de omenskligaste grymheter gjorde engelsmännen ön till en ödemark och krossade hvarje motstånd. Derpå ryckte den segerrike Cromwell, hvilken parlamentet gifvit titel lordlöjtnant, mot Skotland. Äfven här var lyckan den oöfvervinnelige trogen, och de blodiga slagen vid *Dunbar* i Skotland (den 3 september 1650) och *Worcester* i England (den 3 september 1651) voro afgörande för den unga republiken. Dessa slag tillintetgjorde pretendentens förhoppningar, hvilken derför under de förskräckligaste lidanden och faror *) på ett underbart sätt flydde till Frankrike. Skotland måste gå in på att förenas med den engelska republiken (1652). Här och i England flöto strömmar af blod, och allt, för hvilket segrarna förut tadlat konungadömet, såsom att det bundit händerna på pressen, undertryckt yttrandefriheten, dömt öfver motpartiet o. s. v. utöfvades nu af dem sjelfva på det tygellösaste och mest obegränsade sätt.

Sedan Cromwell med jernhård stränghet återstält lugnet i de tre konungarikena, arbetade han på att

---

*) En gång, då de engelska vaktposterna närmade sig, klef han med en kamrat upp i en ek — sedan kallad kungs-eken, — i hvars täta löfverk de sutto gömda i 24 timmar, under det soldaterna ofta gingo förbi tätt under deras tillflyktsort.

lyfta Englands makt och anseende till en höjd, som det före honom aldrig intagit, och det kan icke förnekas, att han fullkomligt nådde detta mål genom sin klokhet och handlingskraft. Först gaf han anledning till ett krig mot Holland, hvilket tillika hade till syftemål att afleda folkets uppmärksamhet från förhållandena inom landet, der han hade många fiender bland rojalister och levellers. Emedan Nederländerna höjt sin röst mot konungens afrättning samt mottagit och hjelpt de från England flyktande kungliga, utfärdades på Cromwells inrådan i oktober 1651 *navigationsakten*, en lag, som förbjöd alla sjöfarande nationer vid straff af skepps och laddnings konfiskation att på egna skepp införa i Englands hamnar andra varor än sitt eget lands alster och fabrikat. Då den holländska frakthandeln härigenom fick ett svårt slag, förklarade holländarna 1652 krig mot England. Det var detta Cromwell önskade, och det eftertryck, hvarmed han förde kriget, gaf ett glänsande vittnesbörd om så väl engelsmännens ökade sjömakt och erfarenhet som om klokheten och ansträngningen i statsförvaltningen, hvilken utrustade till striden fartyg af hittills okänd storlek och antal samt till öfverflöd sörjde för manskap och hvad som behöfdes. De holländska sjöhjeltarna Tromp och Ruyter förmådde ingenting uträtta mot amiral *Blake*, och kriget slutade (1654) till Englands ära samt med nederländarnas erkännande af navigationsakten och den engelska flaggans höghetsrätt i de britiska farvattnen. Från denna tid sökte engelsmännen täfla med nederländarna om verldshandeln.

Cromwell beslöt att begagna sig af detta krigs lyckliga utgång för att sjelf stiga ännu högre. Hans despotiska styrelse var tryckande för rumpparlamentet, och detta yrkade på en betydlig minskning af landthären, på hvilken Cromwells makt berodde. Officerarna gåfvo sitt missnöje härmed luft i besvärsskrifter, och Cromwell begagnade den hotande brytningen mellan hären och parlamentet för att med öppet våld nå sina önskningars mål. Sedan han rådgjort med officerarna, skyndade han en dag (1653) med 300 soldater till Westminsterhall, der parlamentsledamöterna höllo sina

sammanträden. Han fördelade soldaterna vid byggnadens dörrar, i dess trappor och korridorer och trädde derpå lugnt in i salen. Då han en stund på sin vanliga plats åhört öfverläggningarna, hviskade han i örat på sin granne, öfverste Harrison: “Nu är stunden inne!“ — “Herre,“ svarade denne tyst, “det är ett farligt företag; jag ber er att allvarligt betänka er, innan ni griper verket an.“ — “Väl taladt!“ svarade Cromwell och satt stilla ännu en qvart. Men då man skulle skrida till omröstning, steg han hastigt upp och öfverhopade ledamöterna med de häftigaste förebråelser för den hårdhjertenhet och egennytta, hvarmed de öfvergifvit Herrens sak, och fortfor derefter: “Blygens och aflägsnen eder! Lemnen plats för bättre män, som trognare förvalta sitt embete. Herren har förkastat eder; han har utkorat andra verktyg att utföra hans verk. I ären icke mer ett parlament.“ Nu öppnades dörrarna, och soldaterna trädde in i salen. Då republikanen Harry Vane vid denna anblick utropade: “Detta är mot rätt och sed, mot tro och heder!“ röt Cromwell ursinnigt: “O, sir Harry Vane! Gud befrie mig från sir Harry Vane! Han är sjelf en hycklare utan tro och heder!“ Derefter fattade han en i rocken och sade till honom: “Du är en äktenskapsbrytare!“ till en annan: “Du är en drinkare!“ till en tredje: “Du är en ockrare! Hvad skola vi göra med detta pack? Bort med er! I hafven sjelfva tvungit mig att handla så. Jag har anropat Herren dag och natt, att Han hellre måtte taga mig hädan än begagna min hand till ett dylikt arbete!“ Soldaterna rensade nu huset; Cromwell stannade qvar till sist, lät, då salen var tom, stänga dörrarna och gick lugnt tillbaka till sitt palats.

Cromwell hade nu för första gången öppet visat sina afsigter; dock ville han ännu icke på fullt allvar spela rollen af den allena styrande, utan så mycket som möjligt skona republiken, dock med bibehållande af sin verkliga makt. Han bildade först ett statsråd, som bestod af fyra rättslärde och åtta officerare under hans ordförandeskap, och derpå skulle ett nytt parlament sammankallas. Men då den religiösa hänförelsen

räknade de flesta anhängarna uteslutande inom hären och alla funno behag i det gamla testamentets åskådnings- och uttryckssätt, hvari hären likasom lefde och rörde sig, skulle äfven det nya parlamentet bestå af idel "helige". Man uppsatte nu namnlistor på de gudfruktigaste, mest trosnitiska och mot köttsliga synder mest fiendtliga medlemmarna inom de olika menigheterna, och obekymradt om folkets rättigheter, utvalde statsrådet bland dessa 158, af hvilka blott sex voro från Irland och endast fyra från Skotland. De skulle vara samlade i femton månader och sedan sjelfva välja sina efterträdare. Den 4 juli 1653 öppnade Cromwell det nya parlamentet, hvars sammankomster mera liknade pietistiska konventiklar än politiska föreningar. Den följande dagen användes att, såsom man då uttryckte sig, söka Herran, och bönerna och predikningarna varade oafbrutet från kl. sex på morgonen till kl. åtta på aftonen. Hvarje sammanträde började och slutades med Jehovas åkallande, och man hörde ingenting annat än häntydningar på och språk ur det Gamla testamentet. Medlemmarna af denna församling voro för det mesta obildade handtverkare, i hvilka Cromwell hoppades finna medgörliga verktyg för sina planer. Då många af dem ville i hären betraktas såsom pånyttfödda, fick man höra egendomliga förnamn. En skref sig *Gör-frid Heaton*, en annan *Döda-synden Pimple*, en tredje *Stå-fast-i-höjden Stringer*, en fjerde *Gråt-icke Billing*, en femte *Kämpa-god-trones-kamp White* o. s. v. Efter en af de ifrigaste bedjarna och talarna, läderhandlaren *Prisa-Gud Barebone*, kallas detta parlament äfven Barebone-parlamentet.

Emellertid visade församlingen trots alla galenskaper mera takt och i synnerhet mera motståndskraft vid skattebevillingar, än Cromwell hade väntat. Bland de religiösa svärmarna funnos många, som tjenat honom så troget endast för att grunda Kristi väntade rike på jorden, och som voro beredda att öfvergifva honom såsom en afskyvärd hycklare, om det visade sig, att blott egennytta och hersklystnad utgjort driffjädern för alla hans handlingar. Äfven i sitt militära statsråd hade han derför ofta att utkämpa hårda strider. Slut-

ligen beslöt han sig för ett afgörande steg. Sedan han öfverlagt med sina trognaste anhängare, som likaledes hade säte i parlamentet, gingo dessa en dag upp i församlingen en timme tidigare än vanligt och fattade beslutet, att parlamentet, som gjort sig skyldigt till så många förvända åtgärder, måste upplösa sig sjelft och återlemna makten i dens händer, af hvilken det mottagit den. Detta beslut blef i högtidlig procession framburet till Cromwell De öfriga medlemmarna hade emellertid i högsta grad förundrat sig öfver det som skett och fortsatte sina öfverläggningar. Men dessa skulle snart afbrytas på samma sätt som rumpparlamentets. Ofverste White infann sig med ett kompani soldater och frågade dem, hvad de hade der att göra. "Vi söka Herran," svarade en. "Då måsten I gå till något annat ställe," svarade öfversten, "ty jag vet bestämdt, att han på flere år icke varit här." Och dermed dref han dem ut ur huset (1653).

Återigen låg regeringen i Cromwells och härens händer. General Lambert, en af hans trognaste anhängare, vann officerarna på sin sida och gjorde med deras tillhjelp ett utkast till en regeringsform, som innehöll en ny värdighet för Cromwell, hvilken under titeln *protektor* skulle utöfva en konungs hela myndighet. Cromwell gaf efter låtsad vägran sitt bifall härtill och blef offentligt och med stora högtidligheter förklarad för alla tre rikenas protektor på lifstid. Ett statsråd stod vid hans sida, och hvart tredje år skulle han sammankalla ett på grund af allmän valrätt utsedt parlament, hvarjämte statsrådet efter hans död skulle ega att utnämna hans efterträdare.

Cromwell hade nu nått målet för sina ansträngningar; han var allena styrande och fast besluten att försvara sin ställning med hela sitt herskarsnilles makt. Inom kort tid lyfte han Storbritannien till det högsta anseende hos alla stater; utländska monarker, ja sjelfva den stolta Ludvig XIV sökte hans vänskap och sände honom sina lyckönskningar. Då sjökriget med Holland tagit ett för England gynsamt slut, förband sig protektorn med Frankrike mot Spanien. Den utmärkte sjöhjelten Blake förskaffade genom dessa strider sitt fäder-

nesland en fruktansvärd sjömakt och lifvade till den grad genom sina bragder engelsmännen för sjökriget, att han kan betraktas såsom grundläggaren af Englands öfvermakt till sjös. Han förde sin flotta in i Medelhafvet (1655), angrep Alger och tillintetgjorde deyens flotta, så att äfven Tunis och Tripolis i förskräckelsen lofvade att icke mera plundra några engelska fartyg. Följande år tog han den spanska silfverflottan och sänkte en mängd fartyg, under det andra amiraler angrepo San Domingo och eröfrade Jamaika. För att föra detta krig med ännu större eftertryck trädde Cromwell i nära förbindelse med Sverige och underhöll förbundet med Frankrike, som derför från sitt område förvisade Stuartarna jämte alla deras anhängare.

Emellertid växte antalet af hans motståndare inom folket och hären, och om man också hörde protektorn yttra, att han, lyssnande endast till försynens bud, hade lemnat sin egen lycka å sido för att rädda fäderneslandet från uppror och undergång, samt att han gerna skulle nedlägga den tunga bördan, så snart det kunde ske med säkerhet för nationen, så kallade honom dock många en listig skurk och menedare, som skulle få ett ännu värre slut än den siste tyrannen. Också var det godt om sammansvärjningar, hvilka dock bestraffades med afrättningar, och om uppror, som undertrycktes med vapenmakt. Flygskrifter af alla slag spredos, hvilka skildrade protektorns hyckleri och bedräglighet; ja, man försökte till och med att uppvigla hären. Cromwell förekom emellertid genom sina talrika och väl besoldade kunskapare alla upprorsplaner och mordförsök, och strömmar af blod utgötos. För att indrifva de oerhörda skatterna, indelades landet i 12 militärdistrikt, hvilkas styresmän utöfvade en nästan oinskränkt makt. Och dock voro icke alla tvångsåtgärder tillräckliga att tysta den allmänna rösten, som kallade honom en sultan och den störste röfvare och mördare, som England någonsin skådat.

Trots alla hotande förebud arbetade protektorn på att få konungavärdigheten. Hans vänner i parlamentet föreslogo verkligen också att återställa konungavärdigheten i hans person, men motståndet inom folket

och hären var så fruktansvärdt, att Cromwell, erinrande sig Cæsars öde, afböjde förslaget, så mycket det än kostade på honom, men i stället bekräftade parlamentet hans värdighet såsom protektor och gaf honom rätt att sjelf utse sin efterträdare (1657).

Emellertid förflöt den stolte uppkomlingens lif utan glädje och frid, han som dock, ehuru utan konungatitel, kommit i besittning af den högsta jordiska makt. De oupphörliga upproren och sammansvärjningarna, de upprepade anslagen mot hans lif hade försatt hans sinne i ett förfärligt tillstånd af nervös öfverspänning, hvartill äfven kommo qvalfulla tvifvel om det rätta i hans sak, tvifvel, hvilka hans älsklingsdotter Elisabet på sin dödsbädd uppväckt hos honom. Öfvergifven af alla sina vänner, ja, till och med af sin förra tillförsigt, att han handlade i Guds namn, stod han nu der sorgligt ensam och plågad af ånger och misströstan. Hvarje främmande ansigte väckte hans oro; i stort sällskap förskräckte honom minsta buller, och i ensamheten tystnaden. Han icke blott förde ständigt med sig pistoler, dolk och svärd, utan bar äfven ett pansar under sina kläder och tog aldrig ett steg utan att följas af stark vakt. Sina resor gjorde han med stor brådska. Han återvände aldrig på samma väg han kommit, omnämde aldrig på förhand, när och hvart han ämnade resa. Alla hans rum voro försedda med hemliga utgångar; sofrum ombytte han ofta och besatte dörrarna med stark vakt. För denna ständiga sinnesoro och själsspänning dukade slutligen hans kroppskrafter under. Dertill kom i augusti 1658 en farlig feber. Natten mellan den 2 och 3 september frågade den sjuke sin husprest, om det vore möjligt att falla ur nåden. Då denne förnekade det, sade han: "Då är jag nöjd, ty jag vet för visso, att jag en gång varit i nåden". Derpå bad han med stor andakt och dog på morgonen till sin födelsedag, den 3 september, årsdagen af striderna vid Dunbar och Worcester, i sitt 59:de år. En förfärlig orkan rasade i hans dödsstund. Hans lik bisattes med kunglig prakt i Westminster-Abbey, och de flesta europeiska hof anlade sorgdrägt.

Cromwell hör till de utomordentligaste män i historien. Han förenade fältherrens och regentens talanger; han ifrade för folkets välfärd och ära, var en trogen och uppriktig vän, en öm och kärleksfull far; men alla dessa lysande och vackra egenskaper förmå icke skingra de dystra skuggor, som lägrat sig öfver hans stormupprörda lif.

---

6. De siste Stuartarna.

Efter Cromwells död uppdrog statsrådet protektorsvärdigheten åt hans äldste son *Richard*, men i känslan af sin svaghet nedlade denne frivilligt sin makt redan följande år (1659). Rumpparlamentet sammankallades nu åter, men så republikanskt det än visade sig, upplöstes det af härens öfverbefälhafvare, som fruktade att förlora sitt inflytande. Denna tvedrägt begagnade general *Monk*, — som, för skens skull republikanskt sinnad, bibehöll sin trohet mot det gamla konungahuset och nogsamt insåg, att konungadömet hade slagit de djupaste rötterna bland massan af folket — för att i spetsen för en här framrycka mot London. Så småningom vann han sitt syfte; ett öfver- och underhus sammankallades, hvilket nästan uteslutande bestod af rojalistiska medlemmar. Detta beslöt på hans förslag att återuppsätta Karl II på konungatronen, och år 1660 drog den elfva år förut mördade konung Karl I:s son in i sin hufvudstad. Alla gator voro betäckta med blommor, jubelrop skallade oupphörligt. "Hvar äro då mina fiender?" utropade konungen. "Det måtte i sanning vara mitt eget fel, att jag icke kommit förr; ty i dag har jag icke funnit någon, som icke bedyrat, att det städse varit hans önskan, att jag återinsattes som konung".

Karl II (1660—1685) rättfärdigade icke alls de förhoppningar, som nationen efter så många stormar satte till honom. Hans böjelse för vällust och hans omåttliga slöseri tog snart öfverhand öfver hans af natu-

ren goda anlag, och i sin benägenhet för despotiska våldsåtgärder aktade han hvarken tacksamhet eller rättskänsla. Gent emot utlandet prisgafs Englands ära. Dunkerques hamn såldes till Frankrike, och ett krig mot Holland fördes så olyckligt, att den holländska amiralen *Ruyter* uppbrände den engelska flottan inne på sjelfva Thames-floden (1667). Likaså kunde Karls deltagande i andra krig endast skada nationens anseende. Hans fem ministrars statsförvaltning blef så förhatlig, att man af begynnelsebokstäfverna i deras namn bildade ordet: *cabal*, hvilket sedan blef ett vanligt uttryck för att beteckna ett illfundigt ränksmidande, sådant som desse ministrar använde. Medlemmarna i denna cabalministèr hette *C*lifford, *A*rlington, *B*uckingham, *A*shley, *L*auderdale. De oerhörda summor, som hofvets slöseri och de olyckligt förda krigen kostade, ökade skattebördan, men inga uppror utbröto dock, emedan fruktan för revolutionens skakningar och den derur härflytande kärleken till lagarnas helgd gjorde, att det stannade vid häftiga strider i parlamentet, ifrån hvilka strider härleder sig uppkomsten af de båda partinamnen *tories*, (rojalister vid den tiden, högkyrkans parti, katolska irländare), och *whigs*, (oppositionen, skotska presbyterianer).*) Sedermera började konungen visa förkärlek för den katolska kyrkan, till hvilken hans broder *Jakob*, hertig af York och blifvande tronarfvinge, offentligt gick öfver, hvarpå han förmälde sig med en katolsk prinsessa. Nu trodde parlamentet den protestantiska religionen vara hotad och utgaf år 1673 *Testakten* (af engelska ordet *test*, ed, som hvarje parlamentsledamot skulle aflägga för att bevisa, att han icke var katolik), på grund af hvilken alla katoliker uteslötos från statens embeten. För att förebygga godtyckliga åtgärder från regeringens sida utfärdade parlamentet sex år senare *Habeas-corpus-akten*, palladiet för engelsmännens person-

*) Tory skall egentligen hafva varit namnet på en af de irländska röfvarestammarna Whig (eg. vassla, skottarnas älsklingsdryck) är en benämning på den lägre folkklassen i Skotland. Andra anse det hafva uppkommit af begynnelsebokstäfverna i ett motto (*we hope in God*), som begagnades af en klubb, inom hvilken whigpartiet bildades.

liga frihet, enligt hvilken akt hvarje engelsman, som häktades, måste inom 24 timmars tid underrättas om orsaken dertill samt frigifvas mot ställande af borgen (1679). Men då parlamentet ville utesluta hertigen af York, konungens broder, från tronföljden, upplöstes det, och Karl regerade sedan utan parlament, i det han bestred sina slösande utgifter medels lån och penningeunderstöd från Frankrike. Han dog 1685, sedan han på dödsbädden öfvergått till katolska kyrkan.

Utan motstånd besteg hans broder Jakob II tronen (1685—1688). I förlitande på Frankrikes hjelp tillät han sig de godtyckligaste våldsåtgärder, upphäfde åter testakten, besatte statens embeten med katoliker och hyste uppenbarligen afsigten att återställa kotolicismen såsom statsreligion i England. Folket förhöll sig dock lugnt och afvaktade en bättre tid, emedan efter Jakobs död tronen måste tillfalla en af hans protestantiska döttrar i första giftet. Då träffades hela England såsom af ett åskslag genom underrättelsen, att konung Jakob erhållit en son (1688.) Man kallade nu hans äldsta dotter Marias gemål *Wilhelm af Oranien* till protestantismens skydd. Denna landsteg med nederländska trupper, och till dem slöto sig flere engelska regementen. Lemnande allt förloradt, flydde Jakob II till Frankrike, och Vilhelm III besteg den lediga tronen (1689), sedan han förut besvurit nationens friheter i en särskild urkund (*declaration of rights*). Enligt denna den engelska statsrättens hufvuddokument var konungen fri från allt ansvar, deremot voro ministrarna, som kontrasignerat (undertecknat) regeringshandlingarna, ansvariga, konungen hade icke rätt att utkräfva skatter eller underhålla någon stående här utan parlamentets samtycke, ej heller att upprätta undantagsdomstolar; lagstiftningsrätten tillhörde parlamentet, och valmännen fingo rätt att fritt välja sina representanter. Så lades grunden till hvad man kallat ett *konstitutionelt* regeringssätt, emedan konungen är bunden vid en grundlag (konstitution).

Från Ludvig XIV:s tidehvarf.

28.

Ludvig XIV, konung af Frankrike.
(1643—1715.)

Ludvig XIV var Henrik IV:s sonson (jmfr kap. 23). Han blef konung vid fem års ålder och har längre än någon annan herskare, nämligen i 72 år, burit konunganamn. Under hans minderårighet styrde kardinal Mazarin riket, men efter denna ministers död (1661) öfvertog Ludvig sjelf hela regeringen, och från och med detta år började hans lysande tidehvarf. Han hade en vacker, manlig gestalt och en ädel ansigtsbildning, men hans ande, ehuru af naturen skarpsinnig och genomträngande, saknade all verklig odling. Han bemödade sig ständigt om att iakttaga herskarens majestät och värdiga hållning vid allt hvad han gjorde och sade, och äfven i hans omgifning och vid hans hof afspeglade sig kronans glans i en öfverväldigande prakt. Hoffester, komedier, maskrader, fyrverkerier och andra lustbarheter vexlade i brokig mängd. Vid alla festligheter tilldelades åt konungen hufvudrollen, än af hjelte, än af Gud, och allt gick ut på att prisa hans vishet, hans storhet, hans oemotståndlighet. Skalder och lärde täflade i att förhärliga sådana fester med sina talanger och att prisa en herskare, som satte sin ära i att lofsjungas såsom jordens största monark. Ludvig tog sitt residens icke i Paris, utan i Versailles. Detta var ursprungligen ett litet jagtslott, men konungen beslöt att göra det till hoflifvets medelpunkt, och så uppfördes här jättelika byggnader och gjordes anläggningar, för hvilka kost-

naderna uppgingo till många millioner. Snart reste sig äfven omkring palatset en vidsträckt stad. Genom dessa och mångfaldiga andra företag i samma riktning befordrades på ett kraftigt sätt de sköna konsterna. Medaljörer och gravörer, bildhuggare och byggmästare täflade i att föreviga sin konungs ära jämte sin egen. Trädgården i Versailles med sina grottor, springbrunnar, statyer och alléer ansågs länge såsom ett underverk. Vid Ludvigs lysande hof utbildade sig denna fina, spirituella ton, som blef en förebild för icke blott Europas alla öfriga hof, utan äfven för dess högre klasser öfver hufvud, så att Frankrike genom sin bildning, genom de från det samma utgående moderna och sederna öfvade ett nästan lika stort inflytande som genom sina vapen. Dervid kunde dock icke undvikas, att lättfärdighet i seder och en otyglad frihet i lefnadssättet gjorde sig gällande och utöfvade en högst förderflig inverkan på den forna enkelheten, på de husliga dygderna. Emedan Frankrikes snillrikaste skalder (Corneille, Racine, Molière) lefde på Ludvig XIV:s tid och vid hans hof, blef då genom dem det franska språket så poleradt och utbildadt, att alla nationer i Europa föredrogo det framför sina otympligare tungomål och gjorde det till regeringarnas inbördes samtalsspråk, likasom det ännu i dag oftast är sändebudens och furstarnas språk vid alla förhandlingar staterna emellan. Lysande var Ludvigs regering äfven genom handelns och manufakturernas blomstring. Inom få år blef Frankrike en sjömakt och en af de förnämsta staterna i afseende på handel och industri.

I förhållande till utlandet uppträdde Ludvig såsom eröfrare. I första rummet längtade han efter besittningen af spanska Nederländerna (Belgien), ehuru han vid sin förmälning med Filip IV:s dotter, Maria Teresia, på det högtidligaste lofvat att afstå från alla anspråk derpå.*)

*) Detta var det s. k. *devolutionskriget*, så kalladt deraf att Ludvig XIV med en af hersklystnad förestafvad lagtolkning stödde sina anspråk på den s. k. *jus devolutionis*, en i vissa belgiska provinser gällande *privaträttslig* bestämmelse, som gaf barn af ett föregående giftermål vissa rättigheter framför barn af ett senare. Ludvigs gemål var född i Filip IV:s första äktenskap.

Med 35,000 man ryckte hans fältherre *Turenne* in i Flandern, under det prinsen af *Condé* angrep Franche-Comté (1667). Spanionerna voro alldeles oförberedda, och det blef således en lätt sak för de franska trupperna att i första angreppet underlägga sig en stor del af de spanska Nederländerna. Icke heller var eröfringen af Franche-Comté förenad med några större svårigheter. Ludvig var närvarande vid belägringen af några fästningar och drog med pomp och ståt in på de eröfrade platserna. Ännu mera lysande var hans återkomst till Paris, och omgifven af hofvets smickrare kände Ludvig sin äregirighet då fullkomligt tillfredsstäld. Sjelf var han dock ingen hjelte; han åtnöjde sig med att visa sin öfvermakt och att derpå återvända till sitt beundrande hofs fester, helsad som en ny Alexander.

Fransmännens framgångar väckte bekymmer i synnerhet hos holländarna, hvilka hellre ville hafva det spanska området mellan sig och Frankrike såsom skiljemur än det senare såsom närmaste granne. De öppnade derför underhandlingar med *England* och *Sverige* och slöto med dessa makter den s. k. *trippelalliansen* (hufvudsakligen stiftad af den förtjente engelska statsmannen William Temple*), hvarigenom de förbundo sig att tvinga Frankrike till fred, hvilken också slöts i Aachen (1668). Ludvig återstälde visserligen Franche-Comté till Spanien, men behöll tolf städer i spanska Nederländerna.

Dock kunde han icke förlåta holländarna, att hans planer hufvudsakligen genom deras bemödanden strandat. Han rufvade på hämd och på att förödmjuka den stolta republiken. Det var lätt för Frankrike att genom underhandlingar upplösa trippelalliansen och sluta förbund med England och Sverige, ty Englands konung, Karl den andra, hoppades på fransk hjelp för att kullkasta den engelska författningen, och Sveriges konung, Karl den elfte, behöfde franska subsidier. Äfven två riksfurstar, kurfursten af Köln och biskopen af Münster, förbundo sig med Frankrike. Holländarna funno hjelp

*) W. Temple, hvilken först med klarhet uppfattade idén om den europeiska jämnvigten, yttrade rörande orsakerna till sina diplomatiska framgångar: "*Jag har alltid sagt sanningen*".

hos den “store kurfursten“, Fredrik Vilhelm af Brandenburg. De franska härarnas första anlopp mot den värnlösa republiken var fruktansvärdt; inom knapt två månader var nära hälften af Nederländerna i Frankrikes våld, och Amsterdam kunde rädda sig endast genom att sätta den omgifvande trakten under vatten (1673). Ett infall af Turenne i Westfalen tvang kurfursten af Brandenburg till fred (1673), hvaremot kejsaren och Spanien förenade sig med Holland till ett kraftigt motstånd. England slöt fred med republiken, hvilken fred äfven biträddes af Münster och Köln (1674). Holland var räddadt, och striden fördes nu i spanska Nederländerna och Franche-Comté, då äfven det tyska riket hade förklarat krig mot Frankrike. Turenne var lycklig vid Rhen; han besegrade den tyska hären i flere slagtningar samt härjade Pfalz på det förskräckligaste sätt, men dödades i slaget vid Sassbach (1675). Samma år gjorde svenskarna ett infall i Brandenburg för att hindra den “store kurfursten“ från kriget; denna hade nämligen återupptagit kriget mot Frankrike. Men Fredrik Vilhelm ryckte i ilmarscher öfver Elbe, slog svenskarna vid Fehrbellin och fråntog dem Vorpommern. Efter Turennes död var kejserliga fältherren Montecuculi den segrande och förskaffade de förbundna vid Rhen öfvervigten. Så fortfor striden med vexlande lycka, tills Frankrike utmattadt erbjöd fred, som afslöts i Nijmegen (1678). Holländarna fingo tillbaka alla förlorade områden, hvaremot Spanien måste afstå ansenliga stycken af Nederländerna och Franche-Comté.

Men den roflystna konungens äregiriga planer skulle blott alltför snart åter störa den allmänna freden. Genom uppenbar förvrängning af ordalydelsen i Nijmegenfördraget, enligt hvilket de till Frankrike afträdda städerna och områdena afträddes med sina “dependentier“, framstälde Ludvig de orättmätigaste anspråk på de fria riksstäderna i Elsass och på en mängd andra områden. Han upprättade i Besançon, Metz och Breisach utomordentliga domstolar under namn af *reunionskamrar*, hvilkas uppgift var att undersöka, hvilka landskap och städer förr i tiden, vore det ock för många århundraden sedan, hade tillhört eller stått i länsförbindelse med de om-

råden, hvilka tillfallit honom i westfaliska freden och i freden i Nijmmegen. Han förklarade på grund häraf en mängd pfalziska och andra gref- och herrskap för fransk egendom, och då deras egare icke ville låta behandla sig såsom franska vasaller, tog han utan vidare omständigheter deras områden i besittning. Ännu längre gick han i sitt hänsynslösa öfvermod, då han liksom för att håna all folkrätt lät öfverfalla och besätta den vigtiga staden Strassburg (1681). Endast det tyska rikets svaghet och svagheten hos kejsaren Leopold den förste, som var invecklad i ett långvarigt och farligt krig mot turkarna och mot de missnöjda ungrarna, kunde ingifva Ludvig den förmätna tanken på att genom reunionerna midt under freden taga hvad han icke med vapen kunde eröfra. För att få fred måste också tyska riket bequäma sig till att till Ludvig afträda alla intill den 1 augusti 1681 af Frankrike gjorda reuniorer, hvarvid man emellertid icke tänkte på att en dylik eftergifvenhet blott skulle tjena till att framkalla nya kränkningar af all rätt från den öfvermodiga grannens sida (1684).

Huru litet Ludvig var sinnad att upprätthålla vapenstilleståndet, bevisade de fordringar, som han redan följande året med sin vanliga hänsynslöshet framstälde. Kurfursten af Pfalz var död, och enligt gammal rätt skulle pfalzgrefven af Neuburg såsom hans sidoanförvandt efterträda honom i kurvärdigheten. Nu uppträdde hertiginnan af Orleans, den aflidnas syster, med anspråk på betydande delar af Pfalz, och Ludvig understödde dessa anspråk, likasom han också tillät sig nya ingrepp i de tyska riksständernas rättigheter. På samma sätt blandade han sig utan någon anledning i valet af kurfurste af Köln, till hvilken värdighet han ville, att hans trogna anhängare, biskopen af Strassburg, skulle upphöjas, under det kejsaren och påfven förklarade sig för en baiersk prins. Nu, då kejsaren var sysselsatt med ett krig mot turkarna, trodde sig Ludvig icke böra försumma tillfället, utan förklarade på grund af en hel mängd orsaker krig icke blott mot tyska riket, utan äfven mot de förenade Nederländerna och Spanien. I England uppsteg efter Jakob II:s afsättning Vilhelm af Oranien såsom Vilhelm III på Storbritanniens och

Irlands tron, och i honom fick Ludvig en farlig motståndare. Så var vestra Europa åter stridsrustadt. På befallning af franska krigsministern Louvois härjades Rhentrakterna, i synnerhet Pfalz, på det förfärligaste sätt. Speier, Worms, Mannheim, Rastadt, Kreuznach, Frankenthal, Pforzheim, Baden och hundra andra städer, köpingar och byar lades i ruiner, och den barbariska befallningen fullgjordes med sådan omenskiighet och ett så utstuderadt utrotningsraseri, att, såsom det påstås, Ludvig sjelf, upprörd öfver sådana skändligheter, icke kunde underlåta att gifva sin känslolösa minister de skarpaste förebråelser. Med knapp nöd räddades staden Trier (1689), som likaledes redan var bestämd till undergång. Dylika himmelsskriande dåd måste naturligtvis egga furstarna till strid. Fälttåget började också med mycket eftertryck och lycka. Nederländerna, England, Spanien, Savoyen och tyska kejsaren förbundo sig med hvarandra, men fransmännen visade sig snart vuxna alla dessa fiender. Marskalken af *Luxembourg* besegrade i Nederländerna fursten af Waldeck vid Fleurus, Catinat slog hertig Viktor Amadeus af Savoyen vid *Staffarda*, nära Saluzzo, och till och med till sjös segrade fransmännen vid *Dieppe* (1690). Äfven de följande åren hade de framgång i Nederländerna och Italien och kunde med möda vid Rhen afhållas från att framtränga ännu längre. Konung Vilhelms och kurfurstens af Baiern häftiga angrepp vid *Steenkerken* i Hainaut tillbakaslogs af marskalken af Luxembourg med mycken tapperhet. Deremot nedgjordes fullkomligt nästan hela franska flottan vid *La Hogue* af de förenade engelsmännen och nederländarna (1692). Följande år gynnade lyckan åter fransmännen. Marskalken af Luxembourg tillkämpade sig vid *Neerwinden* i Brabant en stor seger öfver konung Vilhelm, och Catinat var den segrande vid *Marsaglia* mot hertigen af Savoyen (1693). Men ehuru krigets gång var öfver hufvud taget gynsam för Ludvig, insåg han dock, att han öfverskattat sin styrka och att han äfven med de största ansträngningar icke skulle nå sitt mål. Frankrikes högligen utmattade tillstånd förmådde honom till eftergifter, men freden slöts under svensk bemedling först 1697 i byn *Rijswik* nära Haag. Med Nederländerna

och England återstäldes allt på samma fot som förr, och Vilhelm III erkändes såsom konung af England. Spanien fick tillbaka litet af det eröfrade området, men afträdde till Frankrike 88 orter i Nederländerna. Det tyska riket fick tillbaka allt, som Ludvig tagit utom Elsass. Strassburg afträddes till Frankrike.

Lika upprörande som Ludvigs förfarande var mot sina grannstater, lika upprörande var hans behandling af sina protestantiska undersåtar.

Konungens biktfader, jesuiten *la Chaise*, i förening med flere andra prester och den skenheliga *Madame de Maintenon*, åt hvilken Ludvig på gamla dagar helt och hållet hängaf sig och med hvilken han slutligen lät hemligen viga sig, förestälde konungen oupphörligt, hvilken nåd man kunde vinna hos Gud genom att återföra så många syndare till den sanna tron. Först anvisade konungen stora summor för att bestrida kostnaderna för sina kätterska undersåtars omvändelse. Biskoparna sökte i sina biskopsstift på alla sätt bearbeta de reformerta och kunde snart göra sin herskare den glädjen att årligen insända listor på 3—400 återvunna själar. Derefter stängde man för de reformerta deras kyrkor och förbjöd äktenskap mellan katoliker och reformerta. För att med behörig verkan bedrifva omvändelseverket skickades dragoner och prester ut i provinserna. Öfverallt kungjordes för protestanterna konungens vilja, att de skulle öfvergå till katolska läran, och att man med våld skulle tvinga de motsträfviga dertill. Om de olyckliga bedyrade, att de ville offra sitt lif för konungen, men att de icke voro herrar öfver sin öfvertygelse, så ryckte dragonerna in i deras boningar, besatte alla utgångar och ropade med svärdet i högsta hugg: "Dön eller blifven katoliker!" De råa soldaterna inqvarterades hos de reformerta borgarna och fråssade på dessas egendom, såsom vore den deras egen. Hvad en redlig och arbetsam familj under många år förvärfvat genom stilla flit och omsorgsfull sparsamhet, detta allt förtärde nu känslolösa soldater under hån och trots på några få månader. Oskyldiga män och qvinnor blefvo utan hänsyn pryglade och blodigt misshandlade. Flere af de reformerta predikanterna afrättades; på qvinnor, som

sjöngo reformerta psalmer, afrakade man håret; från föräldrar röfvade man deras barn och insatte dem i katolska barnhus; gubbar släpades af soldaterna under förbannelser och hotelser till altarna för att mottaga nattvarden på katolskt sätt, och de, som af fruktan afsvuro sin tro och sedan ertappades med att utöfva reformert gudstjenst, måste plikta för den föregifna hädelsen mot Gud med det hårdaste fängelse, ja, till och med på schavotten. För att hindra de reformerta att fly, skickades stränga befallningar till hamnarna och gränsstäderna att anhålla alla personer, som ville lemna Frankrike och icke kunde förete pass från sina biskopar, samt att behandla dem såsom statsförbrytare. Slutligen blef ediktet i Nantes, som Henrik IV hade utfärdat till skydd för hugenotterna, fullkomligt upphäfdt (1685), och förföljelserna mot dem fortsattes. Emedan en mängd nyomvända på dödsbädden vägrade mottaga sakramentet efter katolskt bruk, utfärdades mot dessa en lag, som dömde dem, om de tillfrisknade, till ständigt galérstraff och deras hustrur och barn till lifstids fängelse; doge de åter, skulle deras kroppar öfverlemnas åt bödlarna att afrättas. De förföljdas förtviflan steg nu till sin spets; många gåfvo efter och antogo den katolska tron, men de flesta förblefvo ståndaktiga, och trots alla de åtgärder, man vidtagit för att hindra utvandringen, förlorade Frankrike dock inom tre år 50,000 af sina flitigaste, skickligaste och rikaste familjer. Andra länder mottogo dem gerna. Företrädesvis inbjödos de till den "store kurfurstens", Fredrik Vilhelms, stater, der de anlade en mängd blomstrande manufakturer och fabriker. Men äfven till England, Nederländerna och Schweiz förde de sin konstflit och industriella öfverlägsenhet och tillfogade derigenom Frankrike ett mycket känbart slag.

29.

Wiens undsättning (1683). Rüdiger von Stahremberg. Johan Sobiesky.

På samma tid, som det tyska rikets svaghet gjorde det möjligt för Ludvig XIV att frånrycka det betydliga områden, inveckla des tyska kejsaren Leopold I (1658—1705) i ett högst farligt krig med turkarna, hvilket Ludvig, den allra kristligaste konungen, sjelf hjelpt till att underblåsa. Anledning dertill gåfvo förhållandena i Ungern.

I detta land rådde oroligheter sedan år 1670. Ungrarna voro missnöjda öfver att man kränkt deras författning, och protestanterna beklagade sig derjämte öfver förföljelser, hvilka de tillskrefvo jesuiterna. År 1678 hade ett öppet uppror utbrutit, då de missnöjda funno i grefve *Emmerik Tököly* en beslutsam anförare. Han bragte nästan hela Ungern under vapen och slöt till och med förbund med turkarna. Den krigiska och äregiriga storvesiren *Kara Mustapha* beredde sig att rycka i fält med en här, hvars like man icke skådat sedan Konstantinopels eröfring. Till all lycka fann kejsaren i den ridderliga polska konungen *Johan Sobiesky* en tapper bundsförvandt, i de tyska furstarna trogna och mot vanligheten raska hjelpare och i hertig *Karl af Lothringen* en förträfflig fältherre för sin här.

År 1683 tågade storvesiren med en här af 200,000 man genom Ungern rakt på Wien. Bestörtning och ängslan grep hela staden. Kejsaren med sitt hof begaf sig till Linz, följd af en stor mängd invånare. Sedan första förskräckelsen lagt sig, väpnade sig de öfriga till motvärn, och turkarnas långsamhet, hvilka sysselsatte sig med att plundra de kringliggande platserna och slotten, gaf hertigen af Lothringen tillfälle att kasta en besättning af 12,000 man in i staden. Med sin lilla skara vågade han dock icke ställa sig i vägen för den turkiska härens tåg, utan drog sig undan till venstra

Donaustranden för att invänta den polska konungens hjelptrupper.

Grefve *Rüdiger von Stahremberg* hade af konungen sjelf vid dennes afresa utnämts till stadens befälhafvare. Han visade sig vara rätte mannen dertill, ty han gjorde allt för att i hast och så bra som möjligt sätta den i försvarstillstånd, och hvar och en som kunde arbeta och föra vapen hjelpte honom. I juli uppträdde vesiren med en ofantlig här utanför staden; den utbredde sig omkring den samma på en sträcka af sex mil. Redan efter två dagar uppkastade den löpgrafvar; snart dånade artilleriets fruktansvärda åska, och framför allt sysselsatte sig fienden med att gräfva minor under jorden för att spränga bastioner och murar i luften och genom öppningarna intränga i staden, der de väntade sig ett omätligt byte. Men försvararna förhöllo sig tappert; det som nedsköts återstäldes åter under nätterna; man stred hårdnackadt om hvarje fotsbredd jord, och angriparna och försvararna täflade i ihärdighet. Hufvudplatsen för striden var Löbelbastionen, der få jordtorfvor funnos, som ej voro genomdränkta af väns eller fiendes blod. Turkarna vunno dock så småningom allt större terräng; i slutet af augusti hade de redan fattat fast fot i stadsgrafvarna, och de första dagarna af september läto de en mina springa under Burgbastionen. Halfva staden skakades deraf och sjelfva bastionen sprängdes sönder till en bredd af 5 famnar. Öppningen var så stor, att fienderna kunde företaga en stormning; de blefvo dock tillbakaslagna; de stormade de följande dagarna med nytt raseri, men ännu höll den tappra besättningen stånd. Då emellertid den sista minan sprungit under Burgbastionen, blef öppningen så stor, att flere fiender kunde tränga igenom bredvid hvarandra. Faran var nu störst; besättningen hade smält tillsammans genom strider, sjukdomar och dagliga ansträngningar; grefve Stahremberg hade redan sändt bud på bud till hertig Karl af Lothringen. Slutligen, då man med bäfvan väntade en ny stormning af fienderna, sågo Wiens innebyggare af rörelserna i fiendens läger, att hjelpen var nära. Klockan fem på aftonen den 11 september visade sig en kristen här på Kahlen-

bergs höjder och gaf sin ankomst till känna medels några kanonskott. Konung Johan Sobiesky hade kommit i spetsen för tappra skaror; kurfurstarna af Sachsen och Baiern, fursten af Waldeck, hertigen af Sachsen-Lauenburg och markgrefvarna af Baden och Baireuth, landtgrefven af Hessen och fursten af Anhalt jämte en mängd andra tyska furstar anlände med friska hjelptrupper. Med sådana män kunde Karl af Lothringen våga gå mot fienden. Hans här var 84,000 man stark.

Dagen derpå tågade den kristna hären ned för berget. Fem kanonskott gifva tecknet till strid. Hvarje hålväg, hvarje skottgraf försvaras af turkarna med fullkomligt dödsförakt; polackarna på venstra flygeln, hertig Karl på den högra framtränga utan att kunna hejdas; de af nytt mod lifvade wienboarna rycka utom sina murar; men ännu är segern oviss, ty Kara Mustapha rasar som en förtviflad, rädd för att det säkra bytet skall ryckas undan honom; han låter hugga in på sina egna svikande skaror, men derjämte äfven nedhugga 30,000 kristna fångar, som skulle bortföras såsom slafvar. Men de kristnas tapperhet förmå turkarna icke motstå; omkring kl. 6 på aftonen är segern afgjord; turkarna störta i vild flykt derifrån ned mot Raab; hela deras läger med alla deri hopade skatter faller i segrarnas händer. Trehundrasjutio kanoner, en fältkassa på flere millioner och storvesirens präktiga tält, som ensamt uppskattades till ett värde af flere hundra tusen kronor, blifva de kristnas segerbyte.

Det räddade folket uppstämde lofsånger till himmelen för sin befrielse, och namnen Johan Sobiesky, Karl af Lothringen och Rüdiger von Stahremberg ljödo från mun till mun och lefva ännu i dag i en tacksam efterverlds hågkomst. Två dagar senare återvände äfven kejsar Leopold från Linz; men folket såg icke på honom, utan blott på den ädle Sobiesky. Och österrikarna hade skäl att vara tacksamma för sin räddning, ty den fruktansvärda fienden icke allenast röfvade och mördade enligt bruket i krig, utan bortsläpade äfven som slafvar menniskor af alla åldrar. Man har beräknat, att Österrike vid denna tid förlorade genom turkarna 87,000 menniskor, bland dessa 50,000 barn och 26,000

äldre och yngre qvinnor, och bland de sistnämda 204, tillhörande högättade familjer.

Hela Europa tog lifiig del i Wiens räddning. Också var denna seger en tilldragelse af verldshistorisk betydelse. Den bröt för alltid osmanernas makt och omöjliggjorde för framtiden alla deras försök att intränga i det inre af Europa. Endast Ludvig XIV i Frankrike blef mycket bestört vid underrättelsen om turkarnas nederlag och lär i sin förtrytelse hafva stängt sig inne i tre hela dagar. Han hade understödt turkarna med penningar, med officerare och ingeniörer, och trovärdiga skriftställare försäkra, att man i storvesirens tält funnit bref från konungen, i hvilka framställdes hela planen för Wiens belägring. Ludvig hade hoppats, att efter Wiens fall det skrämda Tyskland skulle kasta sig i armarna på honom såsom den enda räddaren; derpå skulle han uppträda som medlare och sätta sin son på den tyska kejsartronen. Genom Wiens räddning omintetgjordes dessa lysande utsigter.

Kriget med turkarna varade med några afbrott ännu femton år och gick äfver hufvud lyckligt för de kejserliga vapnen. Skräcken för det turkiska namnet upphörde, och turkarnas krigiska rykte bleknade. År 1687 slogos de af hertigen af Lothringen och den sedan så berömde prins Eugène af Savoyen vid *Mohacz*, och i följd af denna seger underkastade sig hela Ungern å nyo kejsarhuset samt gjorde till och med konungavärdigheten ärftlig inom det samma; i stället för att Ungern förut varit ett sjelfständigt valrike, blef det nu ett österrikiskt arfland. Efter prins Eugènes stora seger vid byn *Zenta* vid nedre Theiss (1697) slöts i *Karlowiz*, en liten stad i Slavonien vid Donau, ett stillestånd med turkarna på 25 år (1699). I denna fred nödgades turkarna afstå *hela* Ungern utom Banatet, Slavonien och Siebenbürgen, till Österrike, Morea till Venedig, Ukraine och Podolien till Polen samt Asov till Ryssland.

30.

Spanska arfföljdskriget.
(1701—1714.)

1. Anledningen till kriget. Karl II:s af Spanien död (1700).

Ludvig XIV hade i freden i Rijsvik (1697) uppoffrat många af sina eröfringar, icke af kärlek till rättvisan, utan emedan en händelse förutsågs snart skola inträffa, af hvilken han lofvade sig vida större fördelar, och endast för att samla krafter till nya ansträngningar slöt han då fred.

På Spaniens tron satt den barnlöse, till kropp och själ försvagade Karl II. Man kunde förutse hans snara död, och med honom skulle den manliga linien af det spanskt-habsburgska huset utslockna. Det uppstod derför fråga om, hvem den spanska monarkien med sina ofantliga biländer skulle tillfalla efter Karls död. Anspråk derpå gjordes af Ludvig XIV och kejsar Leopold I, af den förre för en sonson, hertig Filip af Anjou, af den senare för en yngre son Karl. Båda grundade sina anspråk på sin förmälning med spanska prinsessor, Karl II:s systrar. Men för konungen af Frankrike utgjorde den omständigheten ett hinder, att han vid sin förmälning på det högtidligaste afsagt sig alla arfsanspråk, och Leopold hade i sitt första äktenskap blott en dotter; hans son Karl hade nämligen födts i hans tredje gifte. De rättmätigaste anspråken hade derför *Josef Ferdinand*, kurprins af Baiern, såsom son till Leopolds dotter. Konung Vilhelm III i England sökte i afseende på denna vigtiga angelägenhet framför allt förhindra, att hela spanska monarkien tillfölle ett enda hus, emedan i sådan händelse Europas lugn syntes hotadt genom den öfvermakt, detta hus då skulle erhålla. Han var derför för en delning af monarkien, och äfven Ludvig XIV, hvars rike blifvit ofantligt ut-

mattadt genom hans föregående krig, visade sig icke obenägen för en delning. Man kom också öfverens om en sådan, hvarvid kurprinsen af Baiern betraktades som hufvudarfvinge; hans tidiga död omintetgjorde emellertid denna öfverenskommelse (1699). Nu slöt Ludvig XIV ett nytt fördrag med de båda sjömakterna England och Holland angående delningen af de spanska länderna; härpå ville emellertid icke kejsar Leopold gå in.

Karl II sjelf ville icke höra talas om en delning af sina länder, och om det österrikiska hofvet skött sin sak med mer verksamhet och ifver, hade det varit lätt för det samma att få erkehertig Karl insatt till enda arfvingen till hela monarkien. Ty konungen af Spanien hade vid underrättelsen om de båda delningsförslagen redan beslutit sig derför och yrkade på att Leopold skulle sända erkehertigen till Spanien. Men dertill kunde kejsaren icke förmås. Deremot förstod det sluga franska sändebudet, marquis d'Harcourt, att genom sitt behagliga och inställsamma väsen och genom mutor till den grad vinna spanska folket och konungens rådgifvare för Frankrike, att Karl II slutligen insatte i sitt testamente Filip af Anjou såsom ensam arftagare till hela spanska monarkien. Strax derpå dog Karl (1700).

Ludvig XIV mottog arfvet och sände sin sonson till Madrid såsom Filip V, i det han yttrade till honom dessa ord: "Min son, från denna stund finnes det för Frankrike inga Pyrenéer mer!" Han fick likväl snart lära sig inse, att Leopold icke godvilligt ämnade uppgifva sina anspråk på Spanien, och sökte derför att genom bundsförvandter göra sig starkare för det förestående kriget. Han vann ståthållaren i de spanska Nederländerna, kurfursten af Baiern, Maximilian Emanuel, på sin sida genom att tillförsäkra honom besittningen af allt hvad han i ett blifvande krig kunde tillrycka sig från Österrike, likaså dennes broder, kurfursten af Köln, genom andra löften. Äfven hertigarna af Savoyen och Mantua slöto sig till Frankrike.

Deremot fann kejsar Leopold i den nya kurfursten af Hannover och den ännu nyare konungen af Preussen

trogna bundsförvandter.*) Men hvad som mer än många tusen soldater ingaf kejsaren hopp om framgång i hans företag, var den omständigheten, att han i spetsen för sina trupper kunde ställa en fältherre, som räknas till alla tiders utmärktaste hjeltar. Denna hjelte var prins Eugène af Savoyen.

---

2. Prins Eugène.

Han härstammade från en yngre gren af det savoyardska furstehuset och var den yngsta af fem bröder. Med anledning af sin svaga kroppsbyggnad blef den lille Eugène bestämd för det andliga ståndet och lärde sig tidigt och med stor ifver grekiska och latin. Ludvig XIV, som såg honom en och annan gång, kallade honom på skämt *den lille abbén.* Men med hvarje år kände han allt mindre böjelse för det andliga ståndet, och af alla böcker, som förelades honom, läste han inga hellre än de gamla historieskrifvarna, i synnerhet sådana, som skildrade stora hjeltars krigiska bragder. Han var ännu ung, då han förlorade sin fader, och detta tvang hans moder att lemna hofvet och bosätta sig i Nederländerna. Hennes äldre söner hade redan regementen. Äfven Eugène bad om ett sådant, men konungen, som ringaktade honom för hans klena utseende, fann infallet underligt och uppmanade honom att qvarstanna i det andliga ståndet.

Då 1683 kriget utbröt mellan Turkiet och Österrike, begåfvo sig flere franska officerare till Wien för att i österrikisk sjenst strida mot de otrogna. Bland dem var äfven Eugène. Han lärde sig i Ungern krigskonst med allvar och ifver och gaf tidigt prof på stor personlig tapperhet, hvilken kejsaren också belönade dermed, att han anförtrodde honom befälet öfver ett dragonregemente. Dock gjorde hans oansenliga yttre

---

*) Hertigen af Hannover hade 1692 af Leopold upphöjts till kurfurste och erhållit den nionde kurvärdigheten. Fredrik III, kurfurste af Brandenburg och hertig af Preussen, antog med Leopolds bifall konungatitel och kallade sig Fredrik I.

och hans gråa öfverrock, i hvilken han ofta plägade rida ut, att de kejserliga soldaterna länge skämtade öfver honom och menade, att den "lilla kapucinern" säkert icke skulle rycka skägget af många turkar.

Men han förstod att inom kort förskaffa sig större anseende. I de följande turkiska krigen, i hvilka han deltog, följde han den krigserfarna prins Ludvig af Baden och den ännu mera berömda hertigen af Lothringen, iakttog alla deras planer och utförde deras svåraste uppdrag. Derför kunde också hertigen af Lothringen föreställa den unge Eugène för kejsaren under försäkran, att han skulle komma att blifva sitt århundrades förnämsta fältherre.

Leopold ihågkom detta förord. Han begagnade sig af prinsen efter utbrottet af Ludvig XIV:s tredje plundringskrig i Italien, utnämde honom till kommendant i Turin och senare till generalfältmarskalk. Då Eugène år 1697 i kriget mot turkarna vunnit sin ärorika seger vid *Zenta*, gjorde sig den stolte Ludvig all upptänklig möda att återvinna en så begåfvad och lycklig fältherre. Han lät tillbjuda honom ståthållarskapet öfver Champagne, värdigheten af marskalk af Frankrike och en årlig lön af 2,000 louisdorer, om han ville återkomma till honom. Men Eugène betraktade det land, som med kärlek mottagit honom, såsom sitt verkliga fädernesland och svarade med värdighet sändebuden: "Sägen eder konung, att jag är kejserlig fältmarskalk, hvilket är en lika hög värdighet som att vara marskalk af Frankrike. Penningar behöfver jag icke. Så länge jag pligttroget tjenar min herre, skall jag hafva tillräckligt deraf." Och högst föredömlig är den tacksamhet och tillgifvenhet, hvarmed han slöt sig till det österrikiska huset. De tre kejsare, som han tjenade, kunde icke jämföras med honom i snille och måste obetingadt böja sig för hans insigter. Dock föll det honom aldrig in att vilja vara något mer än deras tjenare, och under hans senare år hörde man honom ofta yttra: "Leopold var min fader, Josef min broder och Karl är min herre". Han var i högsta grad anspråkslös och egde en så riktig sjelfkännedom, att man aldrig fann hos honom något bemödande att höja sig

öfver andra. Hans embetsberättelser framstälde äfven de bästa anordningar, som han i sin klokhet gjorde, såsom helt nödvändiga och naturliga åtgärder, hvilka föllo af sig sjelfva, och alla tillfälligheter, alla fiendens misstag och hvad eljes som kan bidraga till en strids lyckliga utgång voro äfven helt uppriktigt angifna. Hans uppmärksamhet sträckte sig till de obetydligaste småsaker, och hans officerare fruktade lika mycket för hans skarpa blick som för hans oerhörda minne. Midt under stridens buller bibehöll han besinning och lugn, och fruktan var honom alldeles främmande. Han utvecklade ständigt en rastlös verksamhet. Under sina kraftfulla år behöfde han blott tre timmars sömn. Det var hans vederqvickelse att sysselsätta sig med matematik och historia. Alla planer till angrepp och belägringar uppgjorde han på egen hand. För att förströ och öfva sig uttänkte han alla möjliga fall och öfverlade, hvad som borde göras i hvart och ett af dem. Soldaterna aktade hans ifver och allvar, beundrade hans klokhet och sinnesnärvaro och älskade honom för hans faderliga omsorg om dem. Till stor förtret för många öfverdådiga sällar bland officerarna var han alltid så mån om att skona sitt manskap, att han icke gaf en enda förlorad utom i yttersta nödfall. För de sjuke och sårade drog han den mest nitiska omsorg. Öfver hufvud låg det honom framför allt om hjertat att vårda hären, i synnerhet i vinterqvarteren, och då brist uppstod, gaf han hellre af hvad han sjelf egde, än han lät något fattas i soldatens sold på de bestämda betalningsdagarna. Men derför fordrade han också punktlighet i tjensten och sträng lydnad. Rymmare nedsköt han ofta med egen hand på deras flykt.

Denna stora mans yttre föll icke mycket i ögonen. Dock fick hans lilla lätta och viga kropp snart en viss stadga genom krigets mödor, och hans långlagda ansigtes bleka hy blef manligt brun. Han gick mycket rak och blickade hvar och en, som talade med honom, skarpt i ögat. Då han kommenderade, var hans röst stark, liflig och tydlig; dessutom talade han mycket redigt och långsamt. Näsan var lång, ögonen svarta och eldiga. Munnen måste han ständigt hålla öppen,

emedan han liksom Fredrik den andra i Preussen oupphörligt stoppade näsan full med spanskt snus, hvarmed också väst och krås voro ymnigt betäckta. Hans svarta hår grånade tidigt och lemnade derefter plats för en väldig peruk efter den tidens bruk.

På våren 1701 hade kejsar Leopold skickat Eugène med en välrustad här till Italien för att derifrån förjaga fransmännen. Han verkstälde då ett djerft tåg öfver Alperna. Med blindt förtroende följde honom trupperna upp på bergens höjder. Men här möttes den djerfve af de första svårigheterna. Alla pass på andra sidan voro redan besatta af fransmännen, och marskalk Catinat hyste god förhoppning, att Eugène skulle nödgas vända hem tillbaka. Men för denna andra Hannibal var intet berg oöfverstigligt. Ett berg vid namn Balbi erbjöd en utväg, på hvilken ingen fransman hade tänkt. Eugène försåg några regementen med hackor, borrar och krut, och inom få dagar var genom så många händers förenade rastlösa arbete en sex mil lång och nio fot bred väg bruten genom klipporna, på hvilken man kunde oskadd komma fram med artilleri och tross. Der det blef för tungt för hästarna att draga, förenade soldaterna villigt sina krafter med djurens. Med förvåning såg Catinat hela tåget komma ned för bergen, och innan han kunde hindra det, besatte Eugène slätterna från Verona ända till Adige. Än narrade honom Eugène genom oväntade manövrer, än förskansade han sig så klokt, att han icke kunde angripas, och slutligen öfverföll han honom vid *Carpi* och slog honom i grund. Då måste Catinat draga sig tillbaka öfver Mincio och Oglio, och Eugène intog en förträfflig ställning vid Chiari, der han på ett mästerligt sätt förskansade sitt läger.

Detta första ogynsamma resultat för fransmännen väckte vid hofvet i Versailles stort missnöje. I Catinats ställe öfvertog den gamla, enfaldiga marskalk Villeroi öfverbefälet med befallning att leverera en batalj. Han gick derför öfver Oglio, angrep Eugène i hans förskansade läger vid *Chiari*, men blef så fullkomligt slagen, att 2,500 fransmän stannade på valplatsen och ett allmänt återtåg följde (1701). Strax derpå

gingo härarna i vinterqvarter, men till och med under vintern gjorde Eugène ett besök i Cremona, hvarvid österrikarna en morgon togo Villeroi till fånga midt i hans högqvarter och förde honom till Wien (1702).

3. Marlboroughs uppträdande. Kurfurstens af Baiern tåg till Tyrolen.

Eugènes lyckliga början hade äfven ingifvit sjömakterna, England och Holland, mod. Då Frankrike afslog deras billiga fordringar, slöts (1701) ett off- och defensivt förbund mellan Österrike, England och Nederländerna, hvilket kallades *den stora alliansen.* Ändamålet med denna var att göra kejsarens anspråk gällande, att eröfra spanska Nederländerna, Milano, Neapel och Sicilien och icke förr sluta fred, än man hade säkerhet för att Frankrike och Spanien aldrig skulle förenas under en spira.

Till öfverbefälhafvare öfver den engelska och holländska landtarmen utnämde Vilhelm III grefven, sedermera hertigen af *Marlborough*, som hade gjort sin skola under den store Turenne och af denne blifvit mycket framhållen. I Turennes läger kallades Marlborough endast den vackra engelsmannen, ty hans utomordentliga kroppsliga skönhet, hans kraft och vighet i förening med hans lifliga lynne lära hafva gjort honom oemotståndlig.

Han hade icke länge uppehållit sig med sina trupper i Holland, förr än plötsligt underrättelse ingick om Vilhelm III:s död (1702). Till all lycka hade dock detta dödsfall intet inflytande på krigets gång, emedan *Anna*, som nu besteg Englands tron, förklarade, att hon skulle regera fullkomligt i öfverensstämmelse med sin företrädares grundsatser.

Äfven Preussen biträdde den stora alliansen mot Ludvig XIV och lät en ansenlig truppafdelning stöta till Marlboroughs här. Snart slöto sig fyra rikskretsar till förbundet, och år 1702 förklarade sjelfva tyska riket Frankrike krig.

Sedan franska fältherren Villars förgäfves försökt att komma öfver Rhen, lyckades han genom en skicklig marsch framtränga till Schwaben, der kurfursten af Baiern förenade sig med honom. Under det att Villars qvarstannade för att skydda Baiern, företog kurfursten med ungefär 16,000 man ett tåg till Tyrolen (1703) för att för hertigen af Vendôme bana väg in på Österrikes område. Då han uppmanade Kufstein att gifva sig, gaf honom fästningens tappra befälhafvare ett beslutsamt svar och lät för att bättre kunna försvara staden tända eld på förstäderna. Men till all olycka kastade en plötsligt uppkommande storm lågorna in i sjelfva staden; krutmagasinet med alla bomber och granater sprang i luften, och under det besättningen i största förvirring lade hand vid släckningsarbetet, intogo bairarna slottet. I första förskräckelsen öfver detta missöde gåfvo sig äfven de närmast belägna platserna, och bland dem till och med det vigtiga Innsbruck. Härifrån gick tåget vidare fram mot Brennerpasset. Men här var gränsen satt för eröfrarna. De tappra tyrolarna reste sig och grepo till vapen för att försvara sitt land och nedgöra angriparna. I de blott för dem bekanta och tillgängliga bergsklyftorna, dolda bredvid och ofvanför de farliga klippvägarna, nedstötte de och sköto alla, som drogo fram. En österrikisk hjelphär, som kejsaren sände dem, ingåfvo dem ännu mera mod, och så samlades de i tusental under anförande af en tapper landtdomare *Martin Sterzinger*, besatte alla höjder öfver de trånga pass, genom hvilka bairarna skulle marschera, och gåfvo ett lysande exempel på uppoffrande fosterlandskärlek och tillgifvenhet för sitt furstehus. Från alla klippspetsar nedvältrades klippblock och stockar, och kulor regnade öfver fienderna, hvilka, tätt sammanträngda, okunniga om trakten samt ur stånd att begagna sitt artilleri, blefvo dödens säkra rof. I en hålväg fick en tyrolsk jägare sigte på, såsom han trodde, kurfursten sjelf, men nedsköt i stället för honom grefven af Arco, hvilken han tog för kurfursten till följd af hans rika drägt. Afskuren från hela den öfriga verlden, beslöt då kurfursten att anträda återtåget. Men detta blef ännu olyckligare än ditmarschen, ty de allt modigare bergs-

boarna dödade ytterligare en stor mängd, hvarför bairarna på ett barbariskt sätt utkräfde hämd på qvinnorna och barnen i de byar och städer de genomtågade. Alla eröfrade städer och slott, till och med Kufstein måste åter uppgifvas, och så återkom kurfursten till Baiern mycket modlös och med endast omkring hälften af det manskap, hvarmed han två månader förut tågat derifrån.

Här förenade han sig med Villars, och en seger öfver österrikarna vid Höchstädt insatte honom åter i hans stater. Andra franska härar togo fästningarna Breisach och Landau, och Augsburg måste gifva sig åt bairarna. Till följd af de oupphörliga tvister, som egde rum mellan kurfursten och Villars, återkallade Ludvig XIV slutligen denne och satte grefve af Marsin i hans ställe.

---

4. Eugènes och Marlboroughs segrar.

Emedan 1703 års fälttåg slutat så ogynsamt för de förbundna, beslöts för följande året, att äfven Eugène då skulle tåga till Tyskland, för att förena sig med Marlborough och prins Ludvig af Baden. Genom ett beundrandsvärdt tåg, som hör till Marlboroughs mest glänsande bragder, förstod denna fältherre att narra så väl holländarna, som fransmännen och stod plötsligt vid Neckar. Vid Heilbronn förenade sig Ludvig af Baden och Eugène med honom. Fältherrarna öfverhopade hvarandra med artighetsbetygelser. Ludvig kallade Marlborough Tysklands räddare, och hertigen svarade derpå, att det vore endast Ludvig, af hvilken han kunde lära sig att rädda riket. Eugène berömde raskheten hos Marlboroughs trupper och det ovanliga mod, som lyste i hvarje krigares öga, hvartill han aldrig sett något liknande. Derpå svarade engelsmannen, att om det förhölle sig så som han sade, vore det endast hans höghets närvaro, som ingifvit dem detta lågande mod.

Under det Eugène tågade till Rhen, framträngde Marlborough och Ludvig mot fransmännen och bairarna. För att för de förbundna försvåra öfvergången öfver Donau skickade kurfursten en del af sina trupper till *Schellenberg* för att förskansa sig der. De voro ännu sysselsatta dermed, då de angrepos af de förbundna. Marlborough förde sina engelsmän och holländare på venstra flygeln, Ludvig af Baden sina trupper på den högra. De stridandes raseri å båda sidor var fruktansvärdt, men redan efter första timmen måste bairarna vika. De kejserliga voro de första, som bestego förskansningarna; derpå framträngde äfven engelsmännen och holländarna, och för de angripna återstod intet annat än att fly öfver Donau till Lauingen, hvarunder likväl många föllo för de förföljande ryttarnas hugg och ännu flere jagades ned i floden. Förlusten af manskap var visserligen å ömse sidor ungefär lika stor, men de förbundna erhöllo dock fiendernas hela tross jämte alla deras tält och några väl försedda magasin i Donauwörth samt sexton kanoner. Grefvens af Arco rika silfverförråd utdelades bland soldaterna såsom belöning för deras tapperhet.

Efter denna träffning uppmanade Marlborough ifrigt kurfursten att skilja sig från förbundet med Frankrike, och äfven kejsaren erbjöd honom de billigaste vilkor; men förgäfves. Man begagnade sig då af utvägen att på ett förfärligt sätt härja och utplundra Baiern. De olyckligas jämmer var så högljudd, att kurfursten på det ifrigaste anfäktades med böner af sina rådsherrar att bryta det olycksbringande förbundet. Ett ögonblick tvekade han; men då underrättelse ingick, att franska marskalken Tallard ankommit med 48 bataljoner fotfolk och 60 sqvadroner ryttare, förkastade kurfursten alla fredsförslag. Men bakom Tallard framryckte äfven Eugène med 18,000 man och förenade sig lyckligt vid Donauwörth med Marlborough, som listigt nog hade skickat den gamla och betänksamma markgrefven Ludvig af Baden för att belägra Ingolstadt. Med den fogliga Eugène kom hertigen lätt till rätta, emedan han för den gemensamma sakens bästa gerna satte sin egen ära i andra rummet.

Båda ryckte nu fram mot byn *Höchstädt* (eller, såsom engelsmännen säga, *Blenheim*) på norra Donaustranden, der de redan funno fienden uppstäld, och beslöto att våga ett afgörande fältslag. Omkring klockan half fyra på morgonen ryckte de ut ur lägret, och vid sextiden hade de fienden inom synhåll. Kanonaden började inemot klockan half nio, men då man äfven måste kringgå några moras och sätta öfver några bäckar, började den egentliga striden först kl. 1. Fransmännen hade fördelen af en bättre ställning och ett vida större antal trupper. Marlborough förde under tysta böner den högra flygeln mot Tallard (han påstod sedermera sjelf, att han aldrig bedt så mycket som denna dag), Eugène trängde med den venstra in på bairarna. Flere gånger blefvo de tillbakaslagna, men alltid stannade de åter och inläto sig å nyo i den fruktansvärdaste elden. Slutligen begagnade sig hertigen af ett ögonblicks oordning och trängde in på fransmännen. Dessa flydde, och då kurfursten såg deras flykt, vek äfven han tillbaka med sitt folk, och efter solnedgången var fiendernas flykt allmän. Tjugutusen fransmän och bairare lågo döde eller sårade på slagfältet; 15,220 man, bland dem marskalken Tallard sjelf med sin son och 818 officerare, voro tillfångatagna. Segrarnas byte var utomordentligt. Den franska hären var nästan tillintetgjord, hela Baiern och Schwaben rensade från fiender och den hittills så envisa kurfursten af Baiern fullkomligt bragt till undergång. Efter denna ärorika dag genljöd Marlboroughs namn i tusen sånger, och intagen af en helt naturlig tacksamhetskänsla mot räddaren af sin ära och mot sina fienders besegrare utnämde honom kejsaren på stället till riksfurste. Sjelf krönte han sin ära ännu mer genom sin menniskoälskande omsorg om de sårade och genom ett humant sätt mot fångarna. Till den djupt bedröfvade marskalk Tallard yttrade han de förbindligaste ord om hans förträffliga karakter; och då denne yttrade, att hertigen hade slagit de tappraste trupper i verlden, svarade han leende: “Jag hoppas att ers nåd undantager de trupper, som haft äran att slå dem“.

För kurfursten af Baiern återstod nu ingenting annat än att begifva sig med fransmännen öfver Rhen. Hans land besattes af de kejserliga, och hans gemål fick till sitt underhåll endast staden München. Så olyckligt slutade för honom 1704 års fälttåg.

År 1705 dog kejsar Leopold I och efterträddes af Josef I. Man var i början oviss, huruvida denne skulle föra kriget för sin broder Karl med samma ifver, som fadern gjort det för sonen. Han förklarade sig emellertid afgjordt för att på ett eftertryckligt sätt fortsätta striden. För öfrigt gick året 1705 till ända utan någon afgörande händelse. Baiern misshandlades på ett förfärligt sätt af de österrikiska embetsmännen, och följden deraf blef, att det förbittrade folket gjorde häftiga uppror och grep till vapen. Då österrikarna utskrefvo de unga bairarna till kejserlig tjenst, öfverföllo upprorsmännen enstaka österrikiska kårer och togo tillbaka rekryterna från dem. Flere gånger undertrycktes upproret och afväpnades folket, men de blodiga uppträdena mellan bairarna och österrikarna fortforo ända till krigets slut. Kurfursten sjelf blef såsom rikets fiende förklarad i akt af kejsaren, och hans land betraktades såsom ett förfallet rikslän. Åt kurprinsen af Pfalz gaf kejsaren tillbaka Öfre Pfalz, hvilket hans hus förlorat till Baiern i tretioåriga kriget.

År 1706 uppstälde Ludvig XIV en utmärkt här, 75,000 man stark, under befäl af den odugliga marskalk Villeroi, i spanska Nederländerna. Denna fältherre hade order att genom ett lyckligt slag bana sig väg till Holland för att i detta rika land erhålla medel att fortsätta kriget. Men Marlborough, hvilken en Villeroi alls icke var vuxen, lockade denna genom en krigslist ur hans ställning vid Löwen ut på en slätt vid byn *Ramillies* icke långt från Löwen *), der han intog en mycket fördelaktig ställning. Båda härarna uppstälde sig i den

*) Slätten är ungefär den samma som den, der slaget vid Waterloo sedan stod.

förträffligaste slagordning. Villerois terräng var så oförståndigt vald, att bästa delen af de franska trupperna alldeles icke kunde uträtta något. Marlboroughs fältherreblick sväfvade spejande och ledande ut öfver hela det vidsträckta slagfältet, öfverallt uppehållande ordning och lugn. Sålunda kunde segern, ehuru hans här var ungefär 8,000 man mindre, icke gå honom ur händerna. De franska soldaternas tapperhet kunde icke godtgöra hvad deras okloka fältherre förderfvat, och så följde en mördande strid, i hvilken mer än 20,000 fransmän dels dödades eller sårades, dels tillfångatogos eller skingrades, och mer än två månader förflöto, innan den splittrade hären åter kunde samlas och föras i fält. I följd af denna seger måste hela Brabant, spanska Flandern och en del af Hennegau hylla erkehertig Karl såsom konung Karl III, i hvars namn ett statsråd upprättades i Bryssel.

Sporrad af Marlboroughs glänsande krigslycka, arbetade Eugène af alla krafter på att äfven å sin sida göra detta år ryktbart genom någon stor krigisk bragd. I Italien hade hertigen af Savoyen affallit från Frankrike och slutit sig till det stora förbundet mot Ludvig XIV. Derför öfversvämmade nu fransmännen hans land och hade tagit det samma i besittning så när som på den enda staden Turin. Men äfven Turin belägrades nu af 30,000 fransmän under befäl af la Feuillade. Hertigen öfverlemnade stadens försvar åt den kejserliga fältmarskalken von Daun för att försöka sin personliga lycka i spetsen för sina trupper. Det var nu prins Eugènes djerfva plan att förena sig med honom. Han hade att tillryggalägga en väg af nära femtio mil midt igenom fiendtliga poster och genom ett land, som genomskars af tre segelbara floder och en mängd mindre vattendrag, och han hade icke mer än 24,000 man. Fienderna förvånades öfver hans uppträdande; men innan de hunno betänka sig, hade han redan förenat sig med den ängsligt väntande hertigen af Savoyen och tågade till Turins undsättning. Men hertigen hade icke heller mer än 13,000 man, så att hela hären uppgick till endast 37,000 man, således icke en gång fullt så

mycket som la Feuillades belägringshär, än mindre som hertigens af Orleans och Marsins dermed förenade här.

Att Eugène skulle göra ett angrepp med denna här, trodde ingen, men han vågade det dock i förlitande på de fiendtliga anförarnas okunnighet. Till dessas förvåning ryckte han en morgon vid fyratiden i full slagordning fram mot deras linie. Då han vid rekognosceringen från en höjd märkte den oordentliga rörelsen i det fiendtliga lägret, sade han till hertigen af Savoyen: "Mig tyckes, att dessa menniskor redan äro till hälften slagna". Fransmännen mottogo honom med en häftig kanonad; tyskarna ryckte framåt under oafbruten tystnad. På en gång aflossades alla deras kanoner samtidigt, och oupphörligt dånade dessa förskräckliga salvor, tills man stod tätt framför linierna. Nu gick Leopold af Dessau först med venstra flygeln lös på förskansningarna; derpå följde würtembergarna och pfalzarna i centern, och Gothatrupperna på högra flygeln. Samtidigt gjorde grefve Daun med tolf bataljoner ett utfall från fästningen. Ett fruktansvärdt handgemäng uppstod. Två gånger drefvos preussarna tillbaka, men för tredje gången stormade de först af alla linierna, och efter dem följde de öfriga. Inom två timmar var den blodiga striden afgjord. Femtusen döda och ännu flere sårade lågo på platsen; bland de senare äfven marskalk Marsin, som fördes fången till Turin, der han dog följande dag. Af hela den stora hären, uppgående till 80,000 man, funnos nu icke qvar samlade 1,600. Alla de präktiga förråd hertig La Feuillade fört med sig till Turins belägring gingo förlorade.

Denna seger vid Turin (1706) rensade på en gång nästan hela Italien från fiender, och hertigen af Savoyen, som förlorat sitt land, återinsattes i sina stater. Eugènes rykte ljöd nu, likasom kort förut Marlboroughs, öfver hela verlden. Den allmänna hänförelsen öfver den stora tilldragelsen yttrade sig på åtskilliga ställen på ett sällsamt sätt. Ett ogift fruntimmer i London testamenterade på sin dödsbädd till prinsen 30,000 kronor med vilkor, att de tillsändes honom utan omkostnader, och en döende trädgårdsmästare skänkte honom hälften af sin förmögenhet, 1,200 kronor. Skalderna besjöngo

hans ära på olika språk. Af kejsar Josef erhöll han ett präktigt svärd och utnämdes till öfverståthållare i Milano. På vintern tvang Eugène fransmännen att draga sina trupper från alla de platser i Lombardiet, hvilka de ännu innehade.

---

5. **Ludvig XIV:s trångmål. Slagen vid Audenaarden** (1708) **och Malplaquet** (1709).

Emedan Frankrike nu var grufligt utmattadt, försökte Ludvig XIV börja fredsunderhandlingar med sina fiender, men dessa voro alls icke tillmötesgående mot honom. De trodde, att den lyckliga tidpunkt nu vore kommen, då man kunde vedergälla den fräcka landröfvaren för hans tre barbariska plundringskrig, hans hänsynslösa reunioner, hans baksluga fredsslut och hans öfvermodiga handlingssätt mot svagare grannar samt så mycket som möjligt stäcka hans makt. Derför blefvo hans försök att åvägabringa fred fruktlösa; hans fiender hade beslutit att fortsätta kriget för att tillkämpa sig ännu större fördelar.

För 1708 års fälttåg skulle Eugène förena sig med Marlborough i Nederländerna, der Ludvig XIV uppstälde en utmärkt här af 100,000 man. Fransmännen anfördes af Ludvigs äldsta sonson, den tjugufemåriga hertigen af Bourgogne, vid hvars sida den kloke Vendôme stod som rådgifvare: men mellan dem rådde en stridighet i åsigter, hvilken hade det största inflytande på fälttågets gång.

Början var emellertid temligen lycklig för fransmännen. De togo flere fasta platser och bragte hertigen af Marlborough i stor förlägenhet. Det var hög tid, att Eugène, hvars ankomst hade fördröjts, anlände. Fransmännen kringrände *Audenaarden* vid Schelde i Ost-Flandern, och Eugène röstade för att genom en strid rädda denna plats. Marlborough och den holländska generalen instämde i hans åsigt, och den förbundna hären framryckte mot Audenaarden.

Nu visade sig följderna af oenigheten mellan de franska fältherrarna. Vendôme ville slåss, under det

att hertigen ifrade för att man skulle undvika en träffning. Sålunda läto de fienderna besätta de fördelaktigaste platserna, tills de slutligen sågo sig tvungna att upptaga striden, och nu kommo derför alla anstalter de vidtogo för sent. De förbundna framryckte i den vackraste slagordning. Striden började på högra flygeln, som anfördes af Eugène. Fransmännen stredo med stor tapperhet; men midt under striden korsade Vendômes och prinsens befallningar hvarandra. Derigenom måste naturligtvis förvirring uppstå äfven inom den bästa här, och den vida svagare hären segrade, emedan den leddes efter en god plan. Oordningen bland fransmännen blef så stor, att slutligen hela regementen måste gifva sig, och fångarnas antal uppgick till öfver 8,000 man. De dödes och sårades antal var icke mindre. Eugène eröfrade efter denna seger äfven den vigtiga fästningen Ryssel (Lille).

Strax efter detta fälttågs slut inträdde den ovanligt stränga vintern 1708—1709, samma vinter, som så förskräckligt minskade antalet af Karl XII:s härdade krigare i Ukrain. Kölden var så stark, att villebrådet i skogarna och foglarna i luften dogo deraf. De franska landtmännen ledo en så oerhörd skada genom frosten, att de bragtes till tiggarstafven. Det syntes omöjligt att för nästa fälttåg fylla förrådshusen och hopskaffa behöfliga penningar, och konungen var derför tvungen att ifrigare än hittills söka få fred. Han lät först förfråga sig hos holländarna, men erhöll det stolta svaret, att, om han icke ginge in på att afträda Spanien, Indien, Milano och Nederländerna, det icke kunde bli fråga om några ytterligare underhandlingar. Ett sådant svar måste nu den en gång så öfvermodiga Ludvig höra, han som förut varit van vid att blott föreskrifva fredsvilkor. Men han befann sig nu i ett så svårt läge, att han gaf efter för denna fordran och afsände presidenten Rouillé såsom fredsunderhandlare. Denna hade i uppdrag att afstå från hela spanska monarkien, om man blott ville lemna Filip V Neapel och Sicilien och åter insätta kurfursten af Baiern. Holländarna framkastade nu frågan, om Filip V skulle gå in på att så godvilligt afträda Spanien, och Ludvig erbjöd sig då

att draga sina trupper ur Spanien, hvarefter holländarna kunde besätta detta land och föra Filip till Neapel. Då Rouillé trodde sig vara vid målet, uppträdde äfven Eugène och Marlborough och uttalade sitt missnöje med de hittills förda underhandlingarna. Eugène förklarade uttryckligen, att kejsaren icke ämnade tillåta, att ett enda stycke af hela den spanska monarkien fråntoges hans hus, och att fredsvilkoren i Münster måste utan inskränkning vidhållas. Nu antogo äfven holländarna en högdragen ton och sade, att Filip af Anjou icke skulle räkna på att få behålla ens en fotsbredd land af den spanska monarkien, och då det franska sändebudet erinrade om att de ju redan lofvat honom konungariket Neapel, förklarade de, att de dermed menat endast titeln. Trots alla dessa förödmjukelser beslöt Ludvig att med anledning af landets tryckande nöd gifva efter och sända sin utrikesminister Torcy till Holland. Denna gjorde holländarna fördelaktiga anbud, men då de icke ville afgöra något utan England och kejsaren, infunno sig åter både Marlborough och Eugène för att taga del i förhandlingarna. Deras fordringar höjdes alltmera, tills slutligen Torcy framlade sitt ultimatum och förklarade, att hans konung vore beredd att afträda hela spanska monarkien. Men nu gingo äfven de förbundnas sändebud öfver måttans gräns; de fordrade utom andra hårda vilkor äfven, att Ludvig XIV sjelf skulle drifva sin sonson ur Spanien. Dertill kunde Ludvig omöjligen låta förmå sig; underhandlingarna afbrötos, och konungen af Frankrike kungjorde för sitt folk, att det icke var hans skuld, att kriget fortsattes; fäderneslandets ära fordrade det. Fransmännen blefvo härigenom villiga till nya ansträngningar, och en ny här uppträdde på krigsskådeplatsen.

Villars stod med 100,000 man i Nederländerna. Fransmännen önskade en drabbning redan i följd af den hungersnöd de ledo, ty man kunde på längden icke gifva dem mer än hälften, ja, slutligen blott fjerdedelen af deras brödportioner, och många sålde sina kläder endast för att kunna skaffa sig lifsmedel. De förbundna, 120,000 man starka och dertill vida öfverlägsna fransmännen i artilleri, tågade under Eugènes och Marl-

boroughs anförande och eröfrade Doornik, utan att Villars kunde undsätta fästningen. Under sitt fortsatta framryckande funno de förbundna (den 11 sept. 1709) den fiendtliga hären i fasta förskansningar vid byn *Malplaquet* ej långt från Doornik. De båda fältherrarna, som ännu aldrig förlorat en drabbning, beslöto att angripa. Från kl. 8 på morgonen till kl. 3 på eftermiddagen varade den förskräckliga slagtningen, den mest mördande under hela kriget, ty den kostade båda parterna tillsammans 34,000 menniskor. I synnerhet holländarna, som under den tappra prinsen af Nassau vunno tapperhetens pris, blefvo hoptals nedgjorda af de franska kartescherna. Eugène sjelf, som först förde högra flygeln i elden, fick genast vid början af striden ett skrubbskott i hufvudet, men lät deraf icke bringa sig ur fattningen, utan lade lugnt sin näsduk öfver såret och fortfor att föra befälet. Genom den förfärliga häftigheten i hans angrepp såg Villars sig tvungen att taga några regementen från midten och sända dem till venstra flygelns förstärkande. Detta märkte Marlborough, som på sin venstra flygel redan förlorat 12,000 man, och genom att hastigt bryta in på denna försvagade punkt splittrade han fiendernas slagordning och afgjorde derigenom segern. Mot slutet af striden måste den franska fältherren, sårad i knäet, bortföras ur striden, hvarefter fransmännen anträdde återtåget. Segrarna vågade icke störa dem; de hade förlorat inemot 5,000 man mer än fransmännen. Staden Mons måste dock nu gifva sig åt de förbundna (1709).

Sålunda var äfven detta fälttåg förloradt för Ludvig XIV, och det tycktes, som skulle den obevekliga lyckan för alltid vändt honom ryggen. Han måste förmå sig att ännu en gång upptaga de afbrutna fredsunderhandlingarna. Men med hans hjelplöshet hade äfven hans motståndares öfvermod vuxit. De franska sändebuden erbjödo sig att underskrifva alla förut framstälda vilkor, med undantag af det, hvarigenom Ludvig uppfordrades att med våld fördrifva sin sonson ur Spanien. Den från alla håll ansatta konungen sökte nu så allvarligt fred, att han till och med var beredd att betala subsidier för sin sonsons fördrifvande och ville till kejsaren

afträda Valenciennes och hela Elsass, om man insatte hans bundsförvandter, kurfurstarna af Baiern och Köln, i besittningen af deras länder. Men de förbundna stodo envist fast vid sitt första vilkor, och det återstod konungen icke annat än att för andra gången afbryta underhandlingarna.

6. Marlboroughs störtande. Fredsslut (1713 och 1714).

Men just nu under Ludvigs största betryck, under hans djupaste förnedring öppnade sig åter för honom alldeles oväntadt en gynsam utsigt. Det tycktes, som ville Försynen i Ludvigs historia gifva folken ett exempel på, huru mycket roflystnad och öfvermod misshaga honom och huru lätt det är honom att böja äfven den af lyckan mest gynnade.

I London hade hittills hertigen af Marlborough haft oinskränkt inflytande; hans gemål, en passionerad, hersklysten och stolt qvinna, var drottning Annas närmaste förtrogna. Dessa egenskaper gjorde, att det mellan henne och drottningen uppstod häftiga brytningar, hvilka hade till följd, att hertiginnan aflägsnades från hofvet.*) Hertiginnans störtande gjorde, att hennes gemål rönte samma öde; visserligen lät man honom förblifva vid hären, men lade sådana hinder i vägen för honom, att hans verksamhet förlamades. En ny ministère (tories), som önskade fred, kom till styrelsen i England. Detta ombyte räddade Ludvig XIV. Dertill kom äfven, att kejsar Josef I helt oväntadt afled (1711). Då nu erkehertig Karl blef arftagare till de österrikiska länderna och derjämte hade utsigt att blifva kejsare, uppstod någon betänklighet vid att utom dessa besittningar äfven lägga den stora spanska monarkien i en enda furstes

*) Man berättar följande historia: En dag bar hertiginnan ett par vackra handskar, som drottningen tyckte mycket om. Anna önskade få dem, men Marlborough nekade henne dem. Hon utbar derefter en skål vatten och slog liksom af vådа helt och hållet ut den öfver mrs Abigail Mashams, drottningens nya gunstling, präktiga klädning, och detta i drottningens närvaro. Detta föranledde, att hertiginnan föll i onåd.

hand. Ludvigs hemliga underhandlingar i England hade framgång, och äfven holländarna måste beqväma sig till fred.

I *Utrecht* underhandlade Frankrike och England, mellan hvilka fred slöts 1713. De vigtigaste vilkoren voro följande: Filip V erhöll konungariket Spanien och dess kolonier; Frankrike erkände den protestantiska (hannoveranska) arfsföljden i England; hertigen af Savoyen erhöll ön Sicilien, som han efter 5 år måste utbyta mot Sardinien, jämte konungatitel; Neapel, Sardinien, Milano och Belgien tillerkändes kejsar Karl VI; dock skulle holländarna ega rätt till en fästningsbarrièr d. v. s. att besätta ett antal belgiska fästningar vid den spansk-nederländska gränsen. Äfven bestämdes det, att Frankrike och Spanien aldrig skulle förenas under *en* konung. Visserligen ville kejsaren ej gå in på freden i Utrecht, utan hellre fortsätta kriget, men lyckan hade öfvergifvit honom, och så tog han i Rastadt (1714) i besittning den honom tillkommande delen af spanska monarkien. Kurfurstarna af Baiern och Köln insattes åter i sina värdigheter.

Sålunda hade kriget fått en oväntadt gynsam utgång för Ludvig XIV. Han öfverlefde icke länge denna fred, ty han dog 1715. Folket, som han under sina storhetssträfvanden utarmat både i materielt och andligt afseende, jublade vid underrättelsen om hans död och följde till och med liktåget med pöbelaktiga uttryck af ovilja.

Från Peter den stores tidehvarf.

31.

Peter den store.
(1682—1725.)

Det ofantliga ryska riket, som nu sträcker sig från Östersjön till Kamtsjatkahafvet, var ursprungligen befolkadt af vilda asiatiska horder, hvilka föraktade det öfriga Europas bildning. Visserligen uppträdde i nionde århundradet äfven i Ryssland nordmän, som här kallades varäger och som voro mindre råa än slaverna — de skola hafva grundlagt ett mäktigt rike — och omkring år 1,000 utbredde sig till och med kristendomen från Konstantinopel öfver Ryssland, hvarför ryssarna ännu i dag bekänna sig till *grekiska* kyrkan; men icke ens kristendomen förmådde mildra dessa slavers råa seder, och de vetenskaper, uppfinningar och konster, hvilka förädlade det öfriga Europa, blefvo fullkomligt främmande för ryssarna ända till inpå 1600-talet.

På detta rikes tron satt i sjuttonde århundradet huset *Románov*, från hvilket härstammade Feodor II, som dog 1682. Han efterlemnade en broder *Ivan*, en syster, *Sofia*, och en halfbroder, *Peter*. Kronan borde egentligen tillkomma den äldre brodern Ivan, men denne hade så svaga förståndsgåfvor, att rikets stormän utsågo Peter till tronarfvinge. I följd deraf utbröt emellertid ett förskräckligt uppror, i spetsen för hvilket stod Ivans syster Sofia, som var en mycket vacker och klok qvinna, men oerhördt hersklysten. Emedan hon kände sig tillbakasatt genom sin halfbroders upphöjelse,

förmådde hon *strelitzerna* — så kallades en af adliga bestående lifvakt — att göra uppror. Strelitzerna mördade flere medlemmar af den familj, från hvilken Peters moder, den nu enka blifna Natalia, härstammade, och utropade prins Ivan till regent eller zar. Men den godmodige Ivan uppträdde sjelf och anhöll, att man måtte gifva honom hans broder Peter till medregent. Dermed nöjde sig strelitzerna, och Ivan och Peter kröntes gemensamt såsom blifvande zarer. Prinsessan Sofia förde regeringen under deras minderårighet.

Strelitzerna ansågo sig emellertid icke nog belönade af regentinnan och visade benägenhet för myteri. Hofvet flydde från Moskva till ett kloster vid namn Trozkoi. Hit lockade man hufvudmännen för strelitzerna och lät mörda dem. Då grepo alla dessa till vapen för att hämnas sina anförares död. De inträngde i klostret, och hofvet sväfvade i den största fara. Peters moder Natalia hade skyndat till kyrkan med sin son; här stod hon vid altaret, slutande den unge Peter i sina armar. Redan hade en af strelitzerna dragit svärdet mot honom, då en af hans kamrater höll honom tillbaka, yttrande: “Icke här vid altaret, broder! Han skall icke undkomma oss!“ Inom kort kom traktens adel, som man uppbådat, hofvet till hjelp, och strelitzernas plan omintetgjordes. Upprorsmännen nedlade vapen och gåfvo sig, och hofvet lät afrätta anförarna för dem, tretio till antalet, samt benådade de öfriga.

Natalia drog sig med sin femtonåriga son tillbaka till den vackra byn *Preobrasjenskoje* (ej långt från Moskva). Här samlade Peter jämnåriga ynglingar omkring sig, med hvilka han lekte soldat. Anförare för truppen var *Lefort,* son till en köpman från Genève, hvilken, för att göra sin lycka såsom sjösoldat, hade begifvit sig till Ryssland och väckte uppseende i Moskva genom sina kunskaper och sin skicklighet. Han förstod tyska och holländska, och som Peter önskade lära sig dessa språk, blef Lefort inom kort hans förtroligaste umgängesvän. Under denna Lefort stodo alla de öfriga unga männen, och de måste tjena sig upp från lägsta grad; endast förtjenst och skicklighet, aldrig börd höjde dem till utmärkelser. Peter sjelf tjenstgjorde, såsom

det berättas, först såsom trumslagare. Sofia såg gerna dessa krigiska lekar, ty hon fann dem uteslutande egnade att draga den unga Peter från allvarligare sysselsättningar. Hon anade icke, hvilken allvarsam vändning för henne sjelf denna lek skulle taga. Antalet af dessa lekkamrater, som man kallade Poteschnie, ökades snart så, att de måste fördelas på två byar, och snart såg sig Peter stark nog att i spetsen för dem uppträda emot sin syster. År 1689 begaf han sig till Moskva för att der närvara vid en större kyrkofest; äfven Sofia kom dit såsom regentinna. Peter ville icke tillåta henne att i denna egenskap deltaga i processionen, och då hon icke ville gifva vika, lemnade han kyrkan. Då beslöt regentinnan att ju förr dess heldre rödja sin halfbroder ur vägen. Dock förråddes hennes anslag, och Peter offentliggjorde den plan, Sofia uttänkt för att bringa honom om lifvet. En mängd ädlingar från Moskva och soldater skyndade öfver på Peters sida, och inom få dagar hade denne samlat en liten här omkring sig. Sofia, som icke vågade förlita sig på strelitzerna, tvekade att med vapenmakt gå emot sin broder och började underhandla med honom. Emellertid växte alltmer antalet af Peters anhängare, och Sofia måste utlemna till honom dem, som fått i uppdrag att mörda honom. Flere af dessa dömdes till stegel och hjul, andra halshöggos, andra knutades, andra åter skickades till Sibirien med afhuggna tungor. Slutligen måste Sofia sjelf gå in i ett nunnekloster, der hon strängt bevakades. Sålunda blef Peter ensam herskare, och ehuru hans broder Ivan bar titel af zar, tills han dog år 1697, egde han dock intet anseende.

Det blef Peters första omsorg att skapa sig en här efter europeiskt mönster, hvartill han hade grunden lagd i Poteschnie, dernäst att bilda en sjömakt. År 1690 gick han en dag i en by i närheten af Moskva genom några magasin, der allahanda gammalt förråd förvarades. Han fann deribland en båt, som icke var bygd på ryskt sätt. Detta väckte hans uppmärksamhet; han förfrågade sig härom och fick veta, att det var en engelsk båt, som förfärdigats under hans farfaders tid. Derefter underrättade han sig, huruvida det i Moskva

funnes någon, som förstode sig på att göra en sådan båt. Man gaf honom hänvisning på en holländare vid namn Brand. Denna tillkallades, lagade inom kort båten, och Peter satte sig sjelf vid rodret för att styra den. Snart måste flere dylika farkoster och äfven större fartyg byggas. Peter reste (1693) sjelf till Arkangelsk vid Hvita hafvet, som på den tiden var Rysslands förnämsta hamn för utrikeshandeln, och sökte äfven här uppmuntra sina undersåtar till skeppsbyggeri och lifva handeln; och då han kom dit följande året (1694), hade han glädjen att kunna gå till sjös med flere *ryska* fartyg.

Skulle emellertid den ryska sjömakten kunna uppblomstra, så var Arkangelsk nära Norra ishafvet icke någon väl belägen plats för samfärdseln med de öfriga länderna. Men någon närmare hamn hade Ryssland icke på den tiden, ty länderna vid Östersjön, som nu lyda under Ryssland: Livland, Estland, Ingermanland, tillhörde då svenskarna, och vid Svarta hafvet herskade turkarna. Dessa båda stater betraktades derför af Peter såsom naturliga fiender till hans land, och äfven före hans tid hade aldrig någon tillförlitlig fred rådt med dem. Vid Svarta hafvet låg staden *Asov* vid Dons utlopp och hade redan länge varit föremål för strider mellan turkar och ryssar, hvarför den också af de förre, som nu voro i besittning deraf, blifvit väl befäst. Till och med utan flotta försökte Peter eröfra den, nämligen med sina nybildade regementen, som han ökat till 12,000 man, och med 100,000 andra krigare, men förgäfves. Han måste draga sig tillbaka efter stora förluster (1695). Nu lät han bygga en flotta, och från flere Europas länder kom på hans kallelse en mängd i belägringskonsten kunniga officerare. Asov angreps från land- och sjösidan och eröfrades (1696). I ett präktigt triumftåg återvände segraren till Moskva. Nu bygdes inom tre år 55 krigsfartyg för att skydda den gjorda eröfringen.

Sedan Peter eröfrat Asov, skyndade han att med egna ögon skåda Europas bildade stater. Tillrustningarna för denna resa väckte strelitzernas missnöje, hvilka länge hyst hat mot de främmande officerarna

och riktigt nog fruktade en fullkomlig ombildning af krigsväsendet såsom en frukt af denna resa. Strelitzernas förbittring och missnöjet hos en mängd högt uppsatta personer med zarens reformplaner föranledde en sammansvärjning mot Peters lif.

I februari 1697 var zaren i ett stort sällskap i Preobrasjenskoje hos Lefort. Man ämnade just sätta sig ned vid supén, då två strelitzer anmäldes, som önskade ensamma tala med zaren. Peter gick ut. De båda strelitzerna kastade sig ned på sina ansigten och sade: "Vi gifva dig våra lif, som vi förverkat. Vi hafva sammansvurit oss med våra bröder för att mörda dig; men ångern drifver oss att upptäcka det. I statsrådet Sokovnins hus äro de sammansvurna nu samlade. Det är aftaladt att vid midnattstid antända några hus i Moskva, och då du, såsom du brukar, vid klämtningen sjelf skyndar till hjelp, är det meningen att omringa och mörda dig i trängseln." — Peter qvarhöll de båda angifvarna och skref genast till befälhafvaren för sin lifvakt, att han i tysthet skulle samla sitt kompani, fram emot kl. 11 på qvällen omringa Sokovnins hus och taga alla, som befunno sig der, till fånga. Derpå återvände Peter till sällskapet. Inemot kl. 10 steg han upp, satte sig i sin vagn och for, följd af en enda officer, direkt till Sokovnins hus. Han kom dit vid half-elfva-tiden och förundrade sig icke litet öfver att icke påträffa en enda man af sitt garde, ty han trodde sig hafva ditstämt det kl. 10. Kanske, tänkte han, äro vakterna fördelade på gården och i huset. Han for derför rakt in på gården, steg af vid dörren och begaf sig med sin följeslagare in i huset. Ingenstädes fann han några soldater. Peter trädde emellertid oförfäradt in i rummet, der de sammansvurna voro samlade. Bestörta stego alla upp för att visa sin herskare skyldig vördnad. Zaren helsade dem vänligt, föregaf, att han i förbifarten sett rummen så upplysta och trott, att herrn i huset visst hade främmande; och emedan det ännu tycktes honom vara för tidigt att gå till sängs, hade han stigit upp för att dricka ett glas med sällskapet. Man skänkte i och drack för zarens välgång, och Peter drack tappert om med dem. Emellertid

vinkade en af strelitzerna åt Sokovnin och sade tyst till honom: "Det är tid, broder!" — Sokovnin gaf ett tecken tillbaka och sade: "Ännu icke." I det samma sprang Peter upp med största beslutsamhet, slog Sokovnin i ansigtet med sin knytnäfve, så att han störtade till golfvet, och sade med skarp röst: "Om det ännu icke är tid för dig, så är dock tiden inne för mig. Fort, binden de hundarna!" — I samma stund — kl. var nu på slaget elfva — trädde gardeskaptenen in i rummet och bakom honom hans kompani i gevär. Genast föllo alla förrädarna ned, bekände sin skuld och bådo om nåd. Zaren befalde, att förrädarna skulle sjelfva binda hvarandra. Derpå vände han sig till kaptenen och slog honom i första hettan i ansigtet, derför att han icke infunnit sig på bestämd tid. Denne upptog ur fickan zarens skriftliga befallning och visade honom den. Zaren, som erkände, att han förgått sig, kyste kaptenen på pannan, kallade honom en tapper officer och öfverlemnade i hans förvar de fängslade förrädarna. Derefter vände han tillbaka till Lefort och berättade för det förvånade sällskapet, hvilken lifsfara han undgått. Straffet på Sokovnin och två af de förnämsta medsammansvurna var förfärligt. De styckades i fyra delar, och deras lemmar uppspikades på alla stadsportar. Sofia blef från denna tid ställd under strängare bevakning än förut, ty det hade varit de sammansvurnas plan att, sedan de mördat Peter, hemta henne ur klostret och uppsätta henne på tronen.

I april 1697 anträdde Peter sin påtänkta resa. Då han hyste motvilja mot att väcka uppseende och sjelf ville förblifva okänd, gaf han åt sitt följe utseendet af att vara en stor ambassad, i spetsen för hvilken stodo Lefort och några förnäma ryssar. Sjelf befann han sig bland dem under titel öfverkommendör. Resan gick öfver Riga till Königsberg, der den praktälskande kurfursten Fredrik III af Brandenburg mottog dem på ett högst lysande sätt. Under en karmosinröd, med guld rikt sirad tronhimmel och klädd i en skarlakansdrägt, besatt med diamanter, samt omgifven af sin hofstat, inväntade han de besökande, åhörde hvad sändebuden hade att framföra, anstälde flere gånger gästabud för

främlingarna och underhöll dem med omvexlande festligheter. Under den första audiensen stod zaren midt ibland följet, men de brandenburgska hofmännen försäkrade sedan, att de redan då igenkänt Peter på hans höga, smärta växt och den underbara blixten i hans lifliga ögon. Åtminstone förblef icke kurfursten i okunnighet om hans närvaro. Med stor vetgirighet besökte Peter handtverkare och konstnärer, i synnerhet bernstenssvarfvarna. Från Königsberg reste han öfver Pommern, Berlin, Magdeburg, Hannover och Cleve till Amsterdam. Den lifliga rörelsen bland köpmän, skeppare och soldater, de otaliga verkstäderna, qvarnarna, dammarna, maskinerna och slussarna, men framför allt fartygen fängslade till den grad hans uppmärksamhet och vetgirighet, att han var upptagen från tidigt på morgonen till sent inpå natten af att noggrant betrakta och lägga märke till allt. För att icke förspilla tiden med tomma formaliteter skilde han sig från sin beskickning och begaf sig till byn Zaandam, der man bedref ett betydande skeppsbyggeri. Här inskrefs han såsom timmerman under namnet Peter Michailov, och endast en af hans följeslagare deltog i det mödosamma arbetet. För att icke förråda sig lefde han på fullkomligt lika fot med de öfriga timmermännen och utmärkte sig icke framför dessa i annat än ovanlig flit och omättlig lärgirighet. Med sin yxa på axeln var han om morgonen alltid den första och om aftonen den sista vid arbetet. Han bebodde ett litet hus vid varfvet, som ännu i dag visas för främlingar. Äfven smedjorna och repslagerierna besökte Peter och lärde känna inrättningen af de holländska qvarnarna. Under vintern tog han i Amsterdam undervisning i matematik och naturkunnighet; ja, han öfvade sig till och med med kirurgiska operationer. Då en galeot, i hvars byggande han flitigt deltagit, var färdig och staden Amsterdam skänkte honom detta fartyg, sände han det till Arkangelsk med en mängd i Holland värfvade sjömän, officerare och konstnärer.

Från Holland begaf sig Peter öfver till England, der Vilhelm III regerade. Här bosatte han sig i Deptford vid amiralitetsvarfvet och umgicks mycket

med arbetarna. I London besökte han urmakare och andra yrkesidkare, tog undervisning i astronomi och ströfvade helt obesväradt omkring på promenader och på kaffehus, i kyrkor och på teatrar, än klädd såsom en man af stånd, än såsom matros. En gång beredde konungen honom ett mycket stort nöje, då han lät den engelska flottan hålla en låtsad sjödrabbning vid Spithead. Anblicken deraf hänförde till den grad Peter, att han utropade: "Sannerligen, vore jag icke zar af Ryssland, skulle jag ej vilja vara något hellre än engelsk amiral!" Vid afskedet skänkte honom konungen sin jakt med tjugufyra kanoner, och på denna återvände han till Holland. Han tog med sig från England tre kaptener från krigsflottan och tjugufem från handelsflottan, fyrtio löjtnanter, tretio lotsar, tretio kirurger, tvåhundrafemtio kanonierer och öfver trehundra handtverkare. Från Holland begaf han sig öfver Dresden till Wien, der han på det noggrannaste tog reda på det österrikiska krigsväsendet, och han stod i begrepp att derifrån afresa till Venedig och Rom, då en högst oroande underrättelse ankom om ett nytt uppror af strelitzerna, hvilket tvang honom att afstå från vidare resplaner.

Full af förbittring och raseri, vände zaren tillbaka till Moskva. På vägen genom Polen sammanträffade han med August II. Denne, för hvilken det var en lätt sak att såsom ett papper sammanrulla ett dussin tenntallrikar, gaf honom ett bevis på sin ofantliga styrka, då han med ett enda sabelhugg högg hufvudet af en oxe. Peter utbad sig att få sabeln såsom ett minne, hvarvid han fälde det grymma yttrandet: "Jag vill försöka er konst på ryska hufvuden!" Vid sin hemkomst fann han upproret redan undertryckt, och nu började grymma ransakningar och afrättningar. I flere veckor fortfor man att använda stegel och hjul, galgar och bödelsyxor, ty inemot 5,000 menniskor afrättades. Peter sjelf afhögg ett hundratal hufvuden och befalde äfven sina vänner att biträda honom vid slagtningen. Ehuru man icke kunde upptäcka, att Sofia hade någon del i sammansvärjningen, lät Peter dock utanför det kloster, der hon var inspärrad, uppresa

tretio galgar och deri hänga tvåhundratretio strelitzer, De närmaste hängde alldeles utanför det enda fönster, genom hvilket hennes fängelse erhöll ljus och luft, så att den olyckliga furstinnan ända till sin död (1704) icke hade annat för sina ögon än de afrättades ruttnande lik. En följd af upproret blef hela Strelitzerkårens upplösning.

Nu egnade sig Peter åt att reformera sitt land efter det öfriga Europas mönster. Hans första göromål var att öka den stående hären, och han föreskref en rekrytering, hvarigenom prester och adel skulle för ett visst antal gårdar uppställa en fotsoldat eller ryttare. Äfvenså fördelades skyldigheten att bygga fartyg bland de adliga och presterna. Derjämte inrättades en sjöskola, hvarförutom sörjdes för utbredande af kunskaper i krigs- och artilleriväsendet. Äfven till det yttre skulle ryssarna likna andra europeiska folk, och derför införde Peter med våld i stället för den långa ryska drägten den kortare tyska. Den, som icke ville uppväcka hans vrede måste afraka skägget, och den, som icke ville få sin rock afklippt på öppen gata, vågade ej visa sig i en annan än den korta. För att hvar och en skulle hafva reda på det faststälda måttet, upphängdes vid Moskvas portar mönster af tyska och holländska drägter.

Genom sina reformer lyckades zaren snart förvandla sitt rike till en militärstat, hvars anseende inom kort gjorde sig gällande äfven gent emot utlandet; men det sätt, hvarpå han genomdref sina reformer, var rått och våldsamt. Också var det endast yttre mekaniska färdigheter och insigter, som Peter hemtade från de bildade folken och med lätthet införde i sitt rike; för den högre, andliga odlingen hade han intet sinne. Derför förblef han en barbar i sina seder; han var vild och djurisk i sina passioner, begifven på bränvin, rasande i sin vrede, grym i att straffa, men rask och oförtruten, hastig i att fatta beslut och kraftfull vid deras utförande.

32.

Karl XII, konung af Sverige.
(1697—1718.)

Karl den XII var, såsom vi minnas ur Sveriges historia, sonsons son till Gustaf Adolfs syster. Hans moder hette Ulrika Eleonora, en dansk prinsessa, som gaf honom en förträfflig uppfostran. I synnerhet sökte hon inplanta hos honom ett religiöst sinnelag och tillhöll honom att läsa bibeln. Morgon och afton måste han i hennes närvaro knäböjande förrätta sin bön. Tyska språket, som på den tiden var hofspråket i Stockholm, lärde han sig jämte det svenska; sedermera undervisades han äfven i latin och franska, men ehuru han kom temligen långt i båda språken, kunde man dock aldrig förmå honom att tala franska; latin deremot talade han gerna och felfritt, om också icke så prydligt. Från sitt femte år erhöll han manliga uppfostrare, som emellertid hade till regel att aldrig anstränga honom, utan egga honom till flit endast genom att vädja till hans hederskänsla, Bland vetenskaperna sysselsatte han sig helst med matematiken, hvari han också förvärfvade sig goda insigter. I ridderliga idrotter öfverträffades han icke af någon, och såsom ryttare visade han en oförvägenhet, som mer än en gång var nära att kosta honom lifvet. Tyvärr förlorade han sin utmärkta moder redan då han var elfva år gammal, och fyra år senare äfven fadern. Detta var en olycka för Karl och för Sverige, ty derigenom vande han sig tidigt att i allt följa blott sin egen vilja. Under Karls minderårighet skulle regeringen föras af hans farmor Hedvig Eleonora samt fem kungliga råd. Karl syntes icke mycket bekymra sig derom, likasom han då i det hela var mycket sluten. Äfven sökte han föga umgänge och ännu mindre ungdomliga förströelser och gaf derigenom de främmande sändebuden anledning att till sina hof inberätta, att konungen af Sverige vore ett mycket medelmåttigt

hufvud, som skydde arbete. En gång bevistade Karl i sällskap med statssekreteraren Piper en mönstring och visade sig dervid ovanligt dyster och grubblande. Detta märkte Piper och frågade honom, hvad det var som så lifligt sysselsatte hans tankar. "Jag tänker på," svarade Karl, "att jag sjelf borde kunna ge dessa tappra män befallningar, så att vi båda icke längre behöfde stå under en qvinna." Piper fäste sig vid dessa ord och förmådde adeln, som hoppades att af den unga frikostiga konungen vinna eftergift i "reduktionen", att föreslå, det konungen skulle förklaras för myndig. Förslaget gick igenom, och kröningen skedde i december år 1697. Då biskopen vid detta högtidliga tillfälle i kyrkan skulle sätta kronan på den femtonåriga konungen, tog denne henne ur hans hand och satte henne sjelf på sitt hufvud. Dock visade han i början ingen synnerlig håg för regeringsgöromålen, utan öfverlemnade dem för det mesta åt Piper, som ända till sin död förblef hans trognaste vän.

Sverige hörde sedan tretioåriga kriget till Europas stormakter. Sjelft fattigt och ringa till antal, hade dess folk med hjeltemod utvidgat sin makt och tillegnat sig områden i de angränsande länderna, hvilkas kuster det eröfrat, och öfver hvilkas handel det herskade. Bremen, Wismar, Stralsund, Stettin, Riga och Reval lydde på den tiden under svenska kronan; floderna Weser, Oder, Düna och Neva voro besatta af svenskar och betalade riklig tull; Ingermanland, Livland och Estland voro dess kornbodar, och Ryssland hade icke något annat haf till gräns än Ishafvet och Asovska sjön. Den plats, hvarpå Petersburg nu ligger, var på den tiden blott en sumpig, lågländt trakt på svenskt område, der några fiskarkojor och förskansningar lågo. Men detta Sveriges vidt utsträckta välde var mycket osäkert, emedan grannarna sökte komma åt kuststräckorna af sina länder och mynningarna af sina floder. Derför, då Karl XI dog (1697), trodde sig Danmark, Polen och Ryssland böra begagna tidpunkten, då den femtonåriga Karl, om hvars egenskaper man hade en föga hög tanke, besteg svenska tronen. Konung Fredrik IV i Danmark ville åter bringa Holstein och Slesvig under sitt välde;

August II, kurfurste af Sachsen och konung af Polen, sträfvade efter Livlands besittning för att derigenom sjelf blifva mera ansedd i Polen, och zar Peter hade till mål att eröfra Östersjöländerna för att derigenom förvärfva åt sitt folk ett rum bland de handelsidkande nationerna och åt sig sjelf första platsen i Norden. Alla tre slöto derför (1699) ett förbund, hvari de lofvade att bistå hvarandra vid genomförandet af sina planer.

Då underrättelse kom till Stockholm om dessa tre fiendtliga grannars rustningar, uppstod stor bestörtning i svenska riksrådet. Många talade om underhandlingar, om eftergifter, om nödvändiga uppoffringar. Den unga konungen bevistade en lång stund förhandlingarna, såsom det syntes, utan att fästa någon uppmärksamhet dervid; slutligen reste han sig upp och sade med en fasthet, som förvånade alla: "Jag har den bestämda föresatsen att aldrig föra ett orättvist krig, men också att icke sluta ett rättvist förr än med mina fienders undergång." Man beslöt nu krig, och flottan sattes i stridsdugligt skick.

33.

Det stora nordiska kriget.

(1700—1721.)

1. Karl XII mot Fredrik IV i Danmark. — Slaget vid Narva (1700).

Danskarna började fiendtligheterna med att infalla på Holsteinska området, som tillhörde en svåger till Karl XII. Men inom kort uppträdde svenska konungen utanför Seland och gick löst på Köpenhamn. Den adertonåriga Karl visade plötsligt en den lifligaste företagsamhetslust, och då ett bombardement af staden blef utan följd, beslöt han att landstiga fem mil från Kö-

penhamn. Detta skedde under den häftigaste eld från danskarnas sida i augusti 1700. Klockan var redan sex på aftonen, då Karl sjelf hoppade från fartyget i sjön med svärdet i hand och modigt framträngde mot de danska batterierna; hans soldater följde honom jublande. Då kulorna susade omkring honom, frågade han sina följeslagare hvad det var för ett pipande. "Ers majestät, det är bösskulorna!" "Såå," svarade Karl, "detta skall hädanefter blifva min musik." Inom kort eröfrades de fiendtliga förskansningarna, och de flyende danskarna sökte sin räddning bakom Köpenhamns kanoner.

Förskräckelse och ängslan grep borgarna i denna stad. Fredrik IV var bestört öfver svenskarnas plötsliga uppträdande, och det återstod honom intet annat än att förödmjukad och flat bedja om fred, som också redan i augusti afslöts i *Traventhal* år 1700. Han måste deri förbinda sig att skilja sig från förbundet mot svenskarna och betala skadeersättning till hertigen af Holstein-Gottorp. Så måttliga som dessa vilkor voro, så ädelt var äfven Karls uppförande mot det eröfrade Seland. Allt som behöfdes för hans truppers underhåll betalades kontant, de krigsskatter han utskref voro måttliga och manstukten var så sträng, att ingen invånare ostraffadt förolämpades. Och alltid var det Karls fromma vana att hvarje morgon och afton hålla bön i sitt läger, i hvilken han städse med stor andakt deltog.

Sålunda var *en* fiende redan lyckligt afväpnad efter få veckors strid. Emellertid hade August II gjort ett infall i Livland, hvarvid han biträddes af en livländsk adelsman, Johan Reinhold *Patkull*, som blifvit orättvist behandlad af Karls fader. Då Karl återkom till Sverige från Seland, tänkte han derför börja striden med sachsarna, men under det han var sysselsatt med att inskeppa trupperna, fick han underrättelse om att den tredje fienden, zar Peter, hade rest sig mot honom och med en här af omkring 50,000 man belägrade *Narva*. Derför beslöt Karl att först möta denna fiende.

Karl landsteg i oktober 1700 och tågade rakt på *Narva*. Hans lilla här bestod af 5,000 man fotfolk och 3,300 ryttare, men den var lifvad af hänförelse öfver

den nyss vunna segern och af fröjd öfver sin unga anförare, hvars underbara föredöme eldade äfven de fegaste att likna honom. Karl ryckte genast fram mot förskansningarna; han hade den fördelen, att vinden och en häftig snöyra lågo rakt i ansigtet på ryssarna, och så beslöt han att "i Guds namn", såsom han sade, med sina 8,000 svenskar angripa de 50,000 ryssarna. Klockan 2 på eftermiddagen flögo två raketer genom den hvirflande snön upp i den mulna luften: det var tecknet till striden. Vid ryska fotfolkets första salva sköts hästen under honom; han kastade sig upp på en annan och sade blott: "De vilja öfva mig i ridning". Hans väg förde honom genom ett kärr. Här förlorade han åter en häst och en stöfvel lemnades i sticket; men allt för otålig för att uppehålla sig med att åter draga den på sig, skyndade han vidare i strumpan. Snart sökte den fullkomligt oöfvade fienden, som betogs af förskräckelse och hade vädret emot sig, sin räddning i flykten, och efter en tre timmars rasande strid var segern afgjord till förmån för svenskarna. Tusentals blodiga lik betäckte det snöiga slagfältet. Följande morgon gåfvo sig ytterligare 30,000 man frivilligt, då de fingo höra, med hvilken mildhet segraren behandlat de under den föregående dagen tagna fångarna. Krigskassan, trossen, alla fanor, 145 kanoner, 28 mörsare och ett stort krigsförråd föllo i svenskarnas händer. Narva var utom sig af glädje öfver denna ärofulla seger. Under kanonernas dån drog den adertonåriga hjelten in i staden. Hans första besök var i kyrkan, der han knäböjande tackade Gud för sin seger. De gamla soldaterna, som sågo sin anförares fromma sinnelag, göto glädjetårar. Man visade Karl den berättelse, som man ämnade sända till Stockholm om segern, och med egen hand strök han ut allt deri, som var för smickrande för honom och för nedsättande för zaren. De ryska officerarna erhöllo skänker och behandlades i Stockholm med vänlighet och mildhet. Denna seger var dock icke i allo lyckosam för Sverige; den ingaf nämligen Karl ringaktning för ryssarna, så att hans uppmärksamhet vändes från denna Sveriges farligaste fiende.

För August II kom underrättelsen om hans bundsförvandts nederlag som ett åskslag. Äfven Peter blygdes öfver att hafva blifvit besegrad af en pojke. Dock hemtade han sig snart och sade: “Jag vet väl, att svenskarna ännu ofta skola slå oss, men slutligen skola de äfven lära oss att segra“.

---

2. Augusts afsättning.

Sommaren 1701 landsteg Karl i Livland och dref den förenade ryska och sachsiska hären på flykten. Så hade den unga hjelten på mindre än tre månader besegrat tre fiender, och han beslöt nu att fråntaga August II, som gjort allt för att blifva konung i Polen, polska kronan och drifva honom tillbaka till hans tyska kurfurstendöme. Dervid begick han emellertid det stora felet, att han lemnade zaren, den farligaste af hans fiender, det bästa tillfälle att samla nya krafter. Men upprörd öfver sin motståndares trolöshet, lät Karl icke genom några sina vänners föreställningar afhålla sig från att genomföra sin plan att afsätta August II, spränga förbundet mot Sverige och betrygga sig mot anfall bakifrån, innan han vände sig mot ryssarna. Han vidtog derför anstalter för nästa fälttåg.

Både Karls yttre och hans lefnadssätt tillkännagåfvo krigaren. Trots den förskräckliga kölden bebodde han under hela denna vinter icke något hus, utan qvarblef i sitt af halm omflätade tält, hvilket han, då kölden var för stark, uppvärmde med glödande kanonkulor. Han drack hvarken vin eller bränvin och förtärde den enklaste föda. Han upphörde att begagna pels från det ögonblick, då en officer skämtande yttrat, att han sedan gårdagen blifvit så tjock, att man icke mer kände igen honom. En enkel blå rock med stora messingsknappar omslöt den långa, smärta gestalten, och derjämte bar han gula underkläder, höga kragstöflar med stålsporrar, läderhandskar, hvilkas väldiga kragar räckte ända upp till armbågarna, trehörnig filthatt och vid sidan den väldiga huggvärjan. Endast på det vördnads-

bjudande allvaret i blicken, som på samma gång uttryckte stolthet, envishet och oförskräckthet, igenkände man konungen. Dock var det endast för fienderna han visade dessa egenskaper. Mot sina officerare och soldater var han den mildaste förman. Han öfversåg gerna med begångna fel, men tålde aldrig, att man talade ondt om frånvarande personer, och belönade kungligt trogna tjenster. Hans tal voro för det mesta korta, men alltid sinnrika; sin vrede och förbittring uttryckte han endast med att rynka ögonbrynen. Qvinnokönet högaktade han, men undvek nästan med skygghet att umgås med fruntimmer.

Konungen af Polen ville gerna köpa sig fred äfven med betydliga uppoffringar. Slutligen lät han den sköna grefvinnan Aurora Königsmark göra likasom i egna angelägenheter en resa till Kurland, der Karl uppehöll sig. Men denne var underrättad om hennes hemliga planer och lemnade henne icke en gång företräde. Hon måste derför återvända med oförrättadt ärende. Karl tågade nu mot Polen, intog Varsjava och Krakov samt förklarade för polackarna, att han vore kommen för att afsätta deras konung August och låta välja en ny. Denna förklaring mottogs icke med glädje af alla polackar, men Karl förstod att genom sina segrar till den grad injaga skräck hos det parti, som höll med August, att denne offentligt i en ständerförsamling förklarades afsatt (1704). Efter långa tvister föll det nya konungavalet slutligen på den polska ädlingen *Stanislav Lesczinsky*, en ung, behaglig, rättsinnig, men svag man, och dennes kröning firades följande år (1705).

Någon tid derefter midt i vintern (i januari 1706) uppbröt Karl plötsligt och vände sig mot Litaven, der en rysk här stod, som Peter hade sändt till Augusts hjelp. Hvarken snö eller is hunde kejda konungens marsch; den som dog på vägen fick blifva liggande der. Nätterna igenom måste svenskarna vistas under bar himmel i den fruktansvärdaste köld. Många dogo, men Karl framträngde allt längre och instängde ryssarna, som kastat sig in i Grodno; dock fann han, att dessa icke mer voro de samma som de varit vid Narva, och vågade derför icke storma, utan intog en ställning

mellan Vilna och Grodno, hvarigenom han samtidigt hotade båda städerna. Ryssarna råkade af brist på lifsmedel i det största elände; slutligen kastade de en massa lik i den förbiflytande floden, sänkte sitt tunga artilleri jämte en mängd krut och kulor och uppbröto derefter för att tåga till Volynien. Men äfven dit följde dem svenskarna. Visserligen ledo äfven de af hunger och köld, men Karl ville icke hafva förgäfves uppoffrat en sådan mängd menniskor. Derför tågade han efter ryssarna för att fullkomligt nedgöra dem. Men ödet var barmhertigare än han och gynnade honom icke i hans hämdplan. De sumpiga vägarna, upplösta af duggregnet, uppslukade nästan hästar och vagnar. Hästarna stupade ofta nog döende under piskslagen; vagnarna måste lyftas med häfstänger ur dyn. För att uppmuntra sitt folk vadade Karl ofta hela dagar genom vatten, så att det stod honom till knäet, ja, stundom ända under armarna; han sof föga och lefde af svart bröd. Här och der upphann man en afdelning uttröttade ryssar, som man än dödade än tog till fånga. En gång fans bland de sårade en officer, till börden fransman, som kämpade med döden. Karl frågade honom något om ryska hären. Denne ville derefter veta, om konungen af Sverige varit med i sista skärmytslingen, och sade, att han gerna ville dö, om han blott en gång fått skåda denna berömda hjelte. "Det är jag," sade Karl och räckte honom handen. Och med förklaradt ansigte sade den döende: "Sedan åratal har jag önskat att tjena ers majestät, men mitt olycksöde har alltid tvungit mig att strida mot en så ädel herre. Nu kan jag icke säga mera än: måtte Gud skänka ers majestät lycka i alla edra företag!" Rörd lät Karl föra honom till nästa by och, sedan han några timmar derefter aflidit, gifva honom en anständig begrafning.

Ända till Volynien framträngde konungen, och här förunnade han sina utmattade trupper en månads hvila. Förödda fält och nedbrända byar visade, att ryssarna varit här före honom. Karls tåg till Litaven och Volynien hade till följd, att största delen af adeln i dessa trakter af det polska riket erkände Stanislav såsom konung. För öfrigt tycktes konungen icke hafva någon

bestämd plan med sina marscher i Polen. Nu beslöt han att vända om för att angripa sin motståndare August i hans tyska stater, nämligen i Sachsen.

Oförtöfvadt anträddes marschen. Då Karl kom till Schlesien, mottog han en beskickning från kejsaren, som framförde besvär öfver att han utan att tillfråga honom tilläte sig att tåga genom hans stater. Svaret lydde, att det, som man under åratal tillåtit sachsarna, väl också för en gång kunde tillstädjas Karl. Nu närmade han sig Oberlausitz, der en allmän förskräckelse gripit invånarna. Hela byar fann man öfvergifna, emedan invånarne hade flyktat med sina egodelar till städerna. Den kungliga familjen flydde till utlandet. Dresdens dyrbarheter räddade man undan till Königsstein. Karl lät utfärda en kungörelse, hvari han lofvade invånarna full säkerhet, om de förhölle sig stilla och ordentligt betalade de nödiga krigskostnaderna. Och i sjelfva verket var också hans manstukt mönstergill. I bästa ordning ryckte han öfver Meissen, Grimma, Leipzig till byn Altranstädt i granskapet af Lützen. Här stannade han med en del af hären, under det en annan stod i närheten af *Dresden.* August måste nu beqväma sig till fred, som slöts i *Altranstädt* (1706). Han afsade sig dervid för sig och sina efterkommande alla anspråk på polska tronen, erkände Stanislav såsom konung i Polen och uppsade alla de förbund han ingått mot Sverige, i synnerhet det med Ryssland. Äfven utlemnade han alla svenska öfverlöpare, bland hvilka äfven Patkull befann sig, som sedermera blef genom rådbråkning aflifvad. Efter fredens afslutande kom August till Sachsen och besökte Karl i hans hufvudqvarter vid Altranstädt. Båda konungarna tillbragte en dag tillsammans och visade derunder mycken artighet mot hvarandra. Karl aflade äfven tre dagar senare ett motbesök hos August i Leipzig. Svenskarna stannade ett helt år i Sachsen och voro en svår plåga för landet, ehuru Karl på det strängaste och oftast med döden straffade hvarje ofog af sina soldater. En gång blef en grenadier, som fråntagit en bonde hans måltid, derför anklagad af denne. Med framfusigt skämt sade soldaten till konungen: "Hvad är väl en höna! Ers maj:t har ju fråntagit hans herre

ett konungarike.“ Karl kände sig icke sårad af dessa ord, utan skänkte bonden några dukater och sade till grenadieren: “Om jag från kurfursten tagit hans konungarike, så måste du komma ihåg, min vän, att jag icke tagit detta för min egen räkning!“

Karl red en dag ut från sitt qvarter till grannskapet af Lützen, der hans store föregångare för 74 år sedan fallit med så mycken ära. Han lät visa sig stället och sade rörd: “Jag har alltid sökt att lefva såsom han; kanske beskär mig Gud en gång äfven en lika härlig död!“

Sedan Karl sålunda förödmjukat sin andra fiende, tänkte han slutligen på att bryta upp för att tåga emot den tredje (1707). Under återmarschen gjorde Karl en gång med ungefär åtta följeslagare en spatserridt på vägen till Dresden. Han syntes försjunken i tankar, tills han varseblef ett af hufvudstadens torn. “Åh,“ sade han, “äro vi så nära, så skola vi rida fram.“ Häpna följde de andra. Vid porten uppgaf han sig vara en af konungens af Sverige drabanter, men han fördes genast jämte de öfriga till högvakten. Här igenkändes han och fördes upp på slottet. I sin nattrock skyndade August bestört ut emot honom på trappan och omfamnade den oväntade gästen, som lät presentera sig för den kurfurstliga familjen, stannade en half timme hos den och företog derpå med August en ridt genom stadens förnämsta gator under ett ofantligt tillopp af nyfikna menniskor. Då de voro vid porten, aflossades kanonerna på vallarna tre gånger, och härpå följde August honom ytterligare en half mil utom staden. Hans generaler, som råkat i icke ringa bekymmer öfver detta ungdomsupptåg, gladde sig hjertligt öfver att se honom lyckligt återkomma.

Under hans vistelse i Tyskland hade de schlesiska protestanterna, som trots westfaliska freden ledo mycket förtryck, vändt sig till honom med trägna böner, att han måtte förskaffa dem en friare religionsöfning. En gammal landtbrukare i Schlesien hade till och med personligen trängt sig fram till honom och icke lemnat honom förr, än konungen gifvit honom sin hand derpå. Konung Josef I, som då var sysselsatt med spanska arfföljdskriget, beviljade gerna denna begäran och ut-

lemnade de indragna kyrkorna. Då någon tid derefter påfliga sändebudet tadlade honom derför, svarade han, att det var lycka nog för honom, att icke svenska konungen också begärt, att han sjelf skulle öfvergå till lutherska läran, ty han visste icke, hvad han då skulle hafva gjort.

På återmarschen genom Schlesien skördade Karl de vackraste frukter af tacksamhet för sin bemedling. På sina knän tillropade honom de hulpna borgarna och bönderna sina tacksägelser. Derpå tågade Karl till Posen, der han unnade sina soldater sju veckors hvila.

---

3. Karl XII:s strid mot Peter den store. Slaget vid Pultava (1709).

Under det Karl förspilde sin tid på att bekämpa August, förstod zaren af Ryssland, hans mäktigaste motståndare, att så mycket bättre begagna den. Han fråntog svenskarna deras länder vid Östersjön, Ingermanland och en del af Livland och Estland. Sedan han underkufvat landet vid Nevas utlopp, vidtog han genast anstalter att bygga en stad vid denna flod. Det var ett ofantligt arbete Peter företog sig, ty marken var alltigenom moras och måste först göras fast och höjas genom påförd jord; men den ryska lifegenskapen gjorde, att arbetare funnos i mängd. Från en omkrets af 200 mil samlades folk. De kommo för det mesta klädda i trasor, och i dessa buro de äfven fram jorden, ty man hade hvarken skottkärror eller spadar. Pingstdagen år 1703 lades grundstenen till den nya staden, det nuvarande S:t Petersburg, och först till den boning, som zaren sjelf ämnade bebo och hvarifrån han kunde hafva en öfverblick öfver arbetarna och de uppför Neva kommande fartygen, hans största glädje. Hundratusen lifegna arbetade här dag och natt. Många dogo till följd af öfveransträngning, dålig föda och det osunda klimatet, men de bortgångna ersattes oupphörligt med nya, och till och med kalmucker och tatarer fördes dit. Med sådan ifver fullbordade man på otroligt kort tid

fästningsverken, och äfven byggandet af husen framskred snabt, emedan man i början bygde sådana endast af trä. Redan på andra året kunde den nya staden bebos, och en mängd ädlingar, köpmän och handtverkare från Moskva och andra städer fingo de strängaste befallningar att flyta till Petersburg med sina familjer. De flesta gjorde det mycket ogerna och blott af fruktan för Peters vrede, ty vistelsen i denna kärruppfylda trakt var hvarken behaglig eller säker. Mer än en gång, redan under Peters lifstid, var staden i fara att bortryckas af hafvet eller förtäras af lågorna. Först under Peters efterträdare förvandlades den småningom till det vackra och praktfulla residens för de ryska zarerna, som den nu är. Peter erfor en outsäglig glädje, då det första holländska fartyget for upp för Neva och tillbjöd den nya stadens invånare sin last. Peter var oupphörligt verksam för att öppna nya förvärfskällor i sitt barbariska land. Han lät hemta fåraherdar och får från Polen för att förädla den ryska fårafveln, han upprättade linnemanufakturer och pappersbruk, införskref bössmeder och styckgjutare från Tyskland, lät bearbeta de sibiriska bergverken och gräfva en kanal, som för handelns bästa skulle förena Volga och Don.

Svenskarna sökte visserligen hindra ryssarnas framträngande i Ingermanland, men som de alltid voro underlägsna i antal, blefvo deras försök utan resultat. Först sedan August blifvit afsatt, tågade Karl mot den farligaste af sina motståndare. I början af år 1708 gick han öfver Weichseln och marscherade mot Grodno. De polska bönderna voro så förbittrade mot svenskarna, att de dolde sig i småskogen och sköto på dem, då de tågade förbi, och derför anstälde dessa i sin tur jagt på de förra såsom på vilda djur. Då de ibland tillfångatogo en hel svärm på en gång, måste den ena hänga den andra, och den sista sig sjelf. De ryska förposterna flydde öfverallt, der svenskarna blott visade sig, och till och med i Grodno gjorde den oväntade underrättelsen om deras hastiga ankomst ett sådant intryck, att hela ryska hären drog sig tillbaka och Peter sjelf skyndade till Petersburg. Karl tågade fram till trakten af Vilna, derpå fram emot Minsk och gick i

juni med hela sin här öfver floden Beresina. Moras och uttorkade floder tycktes göra det omöjligt att framtränga längre, men Karl sprang alltid först ned i vattnet till bröstet för att sjelf föregå sitt folk med exempel. Ryssarna kunde ofta icke tro, att de vägar voro farbara, hvilka svenskarna verkligen tillryggalagt. Slutligen stötte man på ryska generalen Scheremetev, som på bästa sätt förskansat sig vid en flod, benämd Bibitsch, och framför sig hade floden och kärr. Karl uppstälde sent på aftonen sin här i slagordning, och följande morgon omkring kl. 3 gaf han tecken till anfall. Nu sågo ryssarna plötsligt något, som de aldrig kunnat vänta sig, att konungen af Sverige sprang ned i floden och efter honom en hop soldater, hållande kappor och bössor öfver hufvudet. Derpå vadade de alla från floden ned i morasen och gingo så fram mot den fruktansvärdaste kanoneld. Sju angrepp af de tappra svenskarna tillbakaslogos, och många föllo utan att kunna göra motstånd, emedan deras vapen och patronkök blifvit våta vid vadandet genom floden, men slutligen kröntes dock deras ihärdighet med seger, och ryssarna flydde. Karl förföljde dem till Mohilev, hvilade der några veckor och öfvergick derefter Dnjepr på skeppsbryggor. Nu stod han på rysk grund och botten i närheten af Smolensk. Hvar och en trodde, att Karl nu skulle marschera mot Moskva, men hans plan var en annan. Han gick in på ett förslag af en äregirig man, som inbjöd honom att tåga mot sydost till Ukrajne.

Denne man var den sextiofyraårige kosackhetmanen *Masepa,* en man med snille och sällsynt öfvertalningsförmåga. Han hade hittills varit länspligtig under zaren, men önskade nu komma i oinskränkt besittning af sitt område, Ukrajne. Detta hoppades han bäst kunna vinna med Karls tillhjelp. Derför erbjöd han honom en hjelphär af 30,000 man och lifsmedel i öfverflöd för hans trupper, om han i stället för att tåga rakt på Moskva ville taga omvägen genom Ukrajne och der förena sig med honom, som då skulle med sina kosacker resa sig mot zaren, hvarpå båda skulle genom Severien framtränga till Moskva. Samtidigt skulle ryssarna angripas från finska och polska sidan. Planen

var storartad, vittnande om politisk blick och fältherresnille. Tyvärr ledde den icke till det åsyftade målet. General Lewenhaupt, som stod i Livland, hade fått befallning att med 12,000 man stöta till hans här samt medföra så mycket lifsmedel och beklädnader som möjligt. Med förvåning såg nu zaren svenskarna tåga till Ukrajne. Ofantliga skogsmarker och öde stepper, genom hvilka man ofta först måste bana sig en väg, och i hvilka man hvarken fann bebodda orter eller lifsmedel, gjorde nu äfven de ihärdigaste otåliga, och ingen fans måhända utom Karl, som icke hjertligt längtade tillbaka hem. Man kände icke trakten, och vägarna blefvo allt svårare. Menniskor och djur dukade under för de oerhörda ansträngningarna, och en mängd kanoner måste man lemna qvar i morasen. Emedan soldaterna ständigt blefvo våta och ledo brist på kläder, uppkommo sjukdomar, och hvarken Lewenhaupt eller Masepa visade sig. Slutligen anlände den förre, men af sina 12,000 man hade han knapt 6,000 qvar, och af de tusen vagnar, han hade ämnat föra till konungen, återstod ingen enda. En mycket starkare rysk här hade, strax efter det han öfvergått Dnjeprn, med yttersta häftighet angripit honom sex gånger under tre dagar och slutligen, sedan han slagit sig igenom med beundransvärd tapperhet, tvungit honom att sätta eld på hela sin tross och sänka sjutton kanoner.

Masepa infann sig under icke mycket bättre omständigheter. Äfven han medförde i stället för de utlofvade 30.000 kosackerna endast 5,000 och hvarken lifsmedel eller penningar. Den förfärande underrättelsen, att zaren vore i antågande med en fruktansvärd här, hade omintetgjort alla hans försök att uppvigla folket. Alla Karls officerare yttrade sin förbittring mot Masepa, men Karl bibehöll sitt lugn och sade icke Masepa ett enda ovänligt ord. Man trängde nu allt djupare in i Ukrajne. Under oupphörliga anfall af ryssarna, hvilkas härmassor alltid kringsvärmade svenskarna, ankom man i november till Baturin, Masepas residensort. Man fann emellertid här endast en askhop. Ryska fursten Menschikov hade varit der fem dagar förut, nedbränt staden, upphängt hetmanens bild i galgen och utnämt en annan hetman. Nu inträdde en förfärlig köld, som gjort vintern mellan 1708 och 1709 namnkunnig. Dock bröt

Karl upp under den strängaste köld, ty han hade inga lifsmedel och ville icke förspilla tiden. Han gick genom snö och is till Veprik. Ryttarna måste sitta af för att icke frysa ihjel. Fotfolket tågade ständigt fram i full språngmarsch. Det oaktadt fingo åtskilliga tusenden händer och fötter förfrusna, och vid posterna fann man dagligen ihjelfrusna. Och under sådana omständigheter måste man slåss med fienden. Från isen på Vepriks vågor återstudsade alla kulor och dödade de på andra sidan stående svenskarna. Eröfringen af denna plats kostade inemot 1,500 man, hvilket var en betydlig förlust, då hela hären knapt belöpte sig till 28,000 och man midt i fiendens land var omgifven af massor af fiender. Dock skulle det ännu hafva varit tid att vända om, hvartill till och med Masepa rådde, men Karl ville hellre våga allt än göra något, som kunde få utseende af fruktan eller flykt. Sålunda gick tåget vidare till *Pultava*, Ukrajnes hufvudstad.

Marschen blef allt besvärligare. Efter den skarpa kölden inträffade töväder, som gjorde vägarna nästan omöjliga att befara och uppsvälde de minsta bäckar till strömmar. Det oaktadt vågade Karl till och med en afton passera en öfversvämmad jordbro. Dervid gledo många hästar och menniskor ned i djupet, och en mängd vagnar sjönk; ja, man måste till och med uppbränna flere, som man icke kunde hoppas föra öfver. De omkomnes skrik och rop i mörkret voro förskräckliga. Och efter alla dessa mödor ingen vederqvickelse, ty ingenstädes påträffade man någon boning; ryssarna hade förut uppbränt allt. Svart, mögladt bröd af hafre och korn var numera den enda födan. En soldat gaf konungen ett stycke deraf; denne åt upp alltsammans och sade med sitt vanliga lugn: "Inte är det godt, men nog kan man äta det".

I närheten af Pultava skaffade Masepa af beslägtade kosacker en bättre föda. Men staden var befäst och hade en rysk besättning af 8,000 man. I april 1709 lät Karl formligen belägra den, men förgäfves. Det fattades folk att bevaka alla vägar, hvarförutom man blott hade aderton kanoner qvar. Ryssarna framryckte redan och inkastade förstärkning i fästningen; ja, en

svensk härafdelning, som sökte hindra detta, blef slagen. Nu yttrade sig slutligen svenskarnas länge undertryckta otålighet högljudt; hjelptrupperna från Polen deserterade och gingo öfver till fienden. Hvarje dag angrepo ryssarna, och i en af dessa skärmytslingar blef Karl sjelf af ett skott så farligt sårad i ena fotknölen, att en mycket lång tid syntes erforderlig, innan han åter skulle kunna draga på sig en stöfvel. Peter hade personligen infunnit sig vid hären; han ville begagna sig af fiendernas bestörtning och konungens vanmakt och ryckte fram med 65,000 man. Striden var oundviklig, och den blef afgörande. Karl måste öfverlemna befälet åt en af sina generaler och lät sig sjelf föras omkring i en bärstol. Inom tvenne timmar blef den hittills aldrig besegrade hjelten, tre mäktiga herskares skräck, förvandlad till den armaste flykting, och en här, lika beundransvärd i sina bragder som i sina lidanden, alldeles förintad. Mer än 80,000 svenskar och kosacker stupade. Framhästen under Karls bår sköts; då lät han bära sig af drabanter, men strax derefter splittrades bärstången af ett skott. Äfven zaren träffades af kulor i hatt och rock. Slutligen blef förvirringen allmän; flere generaler tillfångatogos; hela trossen, och deribland den rika krigskassan, som bestod af flera millioner, blef tagen. Intet återstod att rädda; ryssarna hade vunnit en fullständig seger. Man hjelpte konung Karl upp på en häst; men äfven denna sköts under honom. Man hemtade en annan och förde honom derefter lyckligen till en tältvagn, i hvilken han nu brådstörtadt flydde ned mot Dnjeprn. General Lewenhaupt måste med 16,000 man gifva sig. De olyckliga spredos öfver hela ryska riket. Många dogo vid bergverken i Sibirien eller som tiggare på landsvägarna.

4. **Karl XII i Turkiet** (1709—1714).

Från Dnjepr skyndade den flyende konungen mot stranden af Bug. Fem förskräckliga dagsresor gjorde han genom en ofantlig ödemark, som var bevuxen med gräs och låga buskväxter och vida omkring icke visade

några spår af menniskor, icke ens en gångstig. Alla lifsmedel hade tagit slut; kosackerna jagade rapphöns och vilda får, svenskarna åto rötter och vilda körsbär och drucko vatten ur ett gyttjigt kärr. Slutligen kommo de flyende till Bug, på den tiden gränsen mellan Ryssland och Turkiet. Karl sände en general för att för närmaste pascha i Oczakov anmäla sin ankomst, men denne ville först i Konstantinopel förfråga sig, om man finge mottaga de många beväpnade. Till all lycka förde en mängd köpmän lifsmedel in i lägret, och många svenskar trängde med våld öfver floden; de öfriga, som ännu utgjorde femhundra man, togos till fånga af ryssarna. Emellertid hade paschan i Bender, som var alldeles förtjust öfver konungens hjeltebragder, fått kännedom om hans ankomst. Han skickade genast sändebud emot honom och beredde honom ett lysande emottagande. Dåvarande sultan Akmed III var en ädel man, som genast gaf befallning, att ett läger skulle för svenskarna uppslås vid staden Bender.

Det hade varit en lätt sak för Karl att genom Ungern och Tyskland återvända till Sverige, men tanken på att visa sig för sina undersåtar såsom en fältherre utan här, var outhärdlig för den stolta konungen. Han beslöt derför att förmå sultanen till ett krig mot Ryssland. I början lyssnade icke Akmed till hans sändebuds förslag, men Karl förstod att genom sina underhandlare bringa det derhän, att två vesirer, som afrådde från kriget, afsattes. Sultanens egen mor vann han på sin sida, och slutligen förklarade den nya vesiren Muhammed Baltadschi krig mot Ryssland.

På våren 1711 satte sig hären i rörelse: storvesiren sjelf anförde den. En ansenlig rysk här ryckte emot honom under befäl af general Scheremetev, och vid den befunno sig äfven Peter och hans gemål Katarina. Denna berömda qvinna var dotter till en bonde i Livland, således en lifegen. Enligt traditionen skulle hon ha härstammat från Sverige. Hon gifte sig med en svensk underofficer, och då ryssarna eröfrade den lilla livländska staden Marienburg, tillföll hon som byte general Scheremetev, som sedan måste afstå henne åt Menschikov. Hos honom lärde Peter känna henne, och

hennes skönhet slog så an på honom, att han genast tog henne till sig. Han lät viga sig vid henne och kungjorde några år senare offentligt sin förmälning. Hon egde en beundransvärd förmåga att foga sig efter hans lynne och förstod att ända till hans död bibehålla hans kärlek och aktning. Hon följde honom äfven på detta fälttåg.

Ryssarna inföllo i Moldau och drogo ned längs Prut. Plötsligt blefvo de innestängda af turkarnas långt talrikare här, så att dessa skulle kunnat uthungra hela hären. Peters bästa generaler kunde icke dölja för sig det farliga i denna belägenhet, och Peter sjelf sade: "Nu är jag vida värre deran än min broder Karl vid Pultava". Han inneslöt sig i sitt tält och förbjöd alla tillträde. Då hittade den trogna Katarina på ett medel till hans räddning. Hon uppoffrade alla sina juveler och förmådde äfven en mängd förnäma officerare att öka denna samling med sina egna. Jämte juvelerna sändes ett fredsbref till vesiren och dennes underbefälhafvare. Ädelstenarna gjorde en plötslig verkan på de turkiska stormännen, och storvesiren slöt fred med ryssarna så hastigt, att Karl icke kunde förekomma det. Karl hade vid första underrättelsen om zarens nöd satt sig till häst för att, såsom han hoppades, få se sin fiende såsom fånge, men nu måste han bevittna, huru ryssarna oskadde tågade sina färde. Han skulle alldeles ensam velat sätta efter dem och ville också förmå storvesiren dertill, men förgäfves; freden var en gång sluten. Visserligen anklagade Karl storvesiren i Konstantinopel för hans trolöshet, så att han blef afsatt och landsförvist; men dermed var ingenting vunnet. Äfven alla senare försök af Karl att förmå turkarna till krig mot Ryssland misslyckades.

Emellertid hade Karls fiender efter slaget vid Pultava åter rest hufvudet. August II förklarade freden i Altranstädt för påtvungen, vände tillbaka till Polen och förjagade i förening med zaren Stanislav Lesczinsky från tronen. Äfven Fredrik IV i Danmark började kriget å nyo. Alla tre öfverföllo de svenska provinserna och bemäktigade sig dem, trots all svenskarnas tapperhet, så när som på Stralsund, ön Rügen och Wismar.

Under det således Sveriges angelägenheter togo en olycklig vändning, blef äfven Karls belägenhet i Turkiet allt svårare. Turkarna voro missnöjda med hans vistelse hos dem, och sultanen yrkade på att han skulle lemna Turkiet, der hans närvaro föranledde fiendskap med grannarna. Konungen fordrade dock, för att med heder kunna resa, en summa penningar för att betala sina skulder. Han erhöll också verkligen en ganska betydlig penninggåfva; men icke heller då vidtog Karl några anstalter för afresa, ty han hade förnummit, att det var turkarnas plan att på hemvägen utlemna honom åt konung August. Så beslöt sultanen att med våld jaga konungen bort.

År 1713 samlade sig oräkneliga skaror af turkar och tatarer omkring svenskarna. Karl var öfverdådig nog att med sin lilla skara vilja försvara sig mot denna öfvermakt och befalde sina svenskar att väl förskansa lägret. Efter någon tvekan började turkarna, som gerna ville skona honom, angreppet. Kanonerna dånade, och inom få ögonblick hade man stormat förskansningarna. Svenskarna gåfvo sig för öfvermakten; endast Karl ville försvara sitt hus till sista ögonblicket. Janitscharerna ville dock skona honom; derför kom han också lyckligt ditin, men trängseln deromkring var så stor, att han knapt kunde hugga omkring sig. Äfven rummet fann han redan uppfyldt af turkar. Omkring femtio af hans folk stodo ännu tappert vid hans sida. Med dessa angrep han turkarna i fullt raseri, högg och stack sjelf ned flere och rensade verkligen inom kort hela huset. Derpå stängde han åter dörrarna och lät gifva eld från fönstren. Turkarna, som redan förlorat en mängd folk, besköto nu icke blott huset, utan slungade äfven upp på dess halmtak brinnande luntor, som snart satte eld derpå. Redan föll den ena brinnande bjelken efter den andra ned öfver dem, som försvarade huset, och detta hotade att sammanstörta. Då kom en af Karls folk på det infallet, att man måhända skulle kunna slå sig igenom till ett annat, fastare bygdt hus, hvilket låg femtio steg från det, som råkat i brand. Detta förslag var i konungens smak; han bildade af sin lilla skara en tätt sluten trupp, lät öppna dörrarna och trängde

med en väl riktad pistolsalva ut mot turkarna. Men då stupade han i sina sporrar och föll till marken, hvarefter han afväpnades af janitscharerna, dock icke utan möda och blodsutgjutelse.

Paschan lät nu föra honom till ett annat ställe, der han fick lefva på en mera inskränkt fot. Af sina bättre husgeråd hade han så litet qvar, att han skämdes att mottaga besök af någon. Endast tre af hans officerare omgåfvo honom och fingo äta i hans sällskap. De egde litet, betjenade sig sjelfva, och den ena af dem skötte köket. För att slippa mottaga besök, föregaf konungen, att han var sjuk, och lemnade icke på 10 månader rummet och sängen. En gång uppmanade honom hans svenska riksråd att vända tillbaka, men Karl säges hafva skrifvit till dem, att, om de ville regera, skulle han skicka dem en af sina stöflar, af hvilken de kunde mottaga befallningar. Då man emellertid gjorde honom uppmärksam på att, om han icke återvände, folket skulle utse en riksföreståndare, mognade slutligen hos honom beslutet att afresa, sedan han uppehållit sig fem år i Turkiet, sysselsatt med att uppgöra planer dels till nya fälttåg och till freder utan landafträdelse, dels till förändringar af det inre styrelsesättet i sitt rike.

I oktober 1714 bröt han upp. Sultanen förärade honom lysande skänker. Han gaf honom ett präktigt, med guld broderadt tält, sabel och dolk med diamantfästen, åtta vackra arabiska hästar med betsel och stigbyglar af silfver samt sextio vagnar med alla slags lifsmedel. I fem dagar uthärdade Karl sitt turkiska följes långsamma färd, men på den sjette gaf han befallning om att sadla hästarna redan kl. 2 på morgonen, och så fortsatte han till sina lata följeslagares stora förtret alla dagar, tills man kom till gränsen. I Valakiet lemnade han äfven sitt svenska följe efter sig och red vidare under det antagna namnet Peter Frisk, följd endast af öfverstarna Düring och Rosen. Dag och natt fortsattes den ansträngande ridten genom alldeles obekanta trakter. Ibland måste vägvisare springa förut med facklor. Hvar och en af dem hade en lös häst med sig. Rosen tröttnade under de första dagarna och måste stanna. De båda andra gjorde den åter-

stående resan tillsammans, om dagen till häst, om natten i vagn, och gjorde icke längre uppehåll på något ställe, än som behöfdes för ombyte och förspänning af hästar. På fjorton dagar tillryggalade de tvåhundraåttio mil. I november 1714 kommo de kl. 1 på natten fram till Stralsunds port. Vakthafvande officern gjorde svårigheter att släppa in dem; men då den föregifna kuriren genast talade om hängning, släpte man in honom. Trots det ofantliga skägget och den svarta peruken, som jämte en brun rock utgjort konungens förklädning under resan, igenkände man honom genast, och en allmän glädje uppfylde tidigt på morgonen staden. Man måste skära sönder stöflarna för att få dem af konungens ben. För första gången på 16 dagar lade han sig nu åter i en säng. Obeskriflig var trängseln på gatorna, då han två dagar derefter visade sig till häst. Ofverallt helsade man honom med jubel och skallande lefverop, och alla tackade han vänligt; ja, för att återgälda de goda borgarna deras uppriktiga kärlek, efterskänkte han stadens alla skatter för 10 år och adlade de förnämsta rådsherrarna. Och trogen sin fromma vana, saknades han följande söndag icke i kyrkan, hvarken under för- eller eftermiddagsgudstjensten.

---

5. **Karl XII:s sista bragder** (1715—1718).

Då Karl kom till Stralsund, fann han sina fienders antal nära fördubbladt. Konung Fredrik Vilhelm I i Preussen hade besatt en stor del af svenska Pommern och fästningen Stettin, och kurfursten af Brandenburg hade bemäktigat sig hertigdömena Bremen och Verden. Karl var trots all svenskarnas tapperhet icke i stånd att skydda sina tyska länder och måste till och med öfverlemna Stralsund åt danskarna.

Sverige befann sig nu i den sorgligaste belägenhet; det saknade penningar och alla hjelpmedel för att fortsätta kriget. Under bördan af det långvariga kriget hade vårt arma land lidit förskräckligt. Sjelfva hären

var i det eländigaste tillstånd och icke en gång ordentligt klädd. Högst få bland soldaterna hade ordentliga värjgehäng, utan buro svärden i snören öfver axlarna. Som det icke mera fans penningar i landet, betalade regeringen all sold i papperspenningar och koppardalrar, som efter sin inre halt icke voro värda många ören. Emellertid fann Karl i den holsteinska ministern friherre *Georg Henrik von Görtz* en snillrik, insigtsfull och verksam man, outtömlig på råd och förslag, men tillika hänsynslös. oförvägen och en stor ränksmidare. Genom sina omfattande planer var denne i stånd att så småningom gifva de svenska angelägenheterna en bättre vändning. Äfven började han underhandlingar med Karls mäktigaste fiende zar Peter, till följd af hvilka Karl skulle afträda till Peter Livland, Estland och Ingermanland, men erhålla ersättning derför på bekostnad af Danmark och Tyskland.

Efter ett fruktlöst försök (1716) att infalla i Norge vände sig Karl år 1718 för andra gången mot detta land. Han delade sin här, 27,000 man, i två hopar; den ena skulle under Armfelt gå löst på Throndhjem, med den andra ville han sjelf anfalla från södra sidan. Den första afdelningen bröt upp i augusti och hade i de norska bergstrakterna att kämpa mot oerhörda svårigheter. Kanoner och lavetter måste på de trånga vägarna bäras af soldaterna på deras skuldror. Man måste med risknippor fylla de kärr, öfver hvilka man hade att passera. Lifsmedel saknades; af det gyttjiga vattnet mådde menniskor och hästar illa, och den ständiga fuktigheten och kölden orsakade dagligen nya sjukdomar. För att få bröd måste man först afmeja säden på åkrarna, tröska, mala och baka eller rosta den så godt man kunde. Och då man kom fram till Throndhjem, framträdde så tydligt omöjligheten att eröfra denna på tre sidor af vatten kringflutna fästning, att man icke kunde göra något bättre än att vända om. Nu hade vintern inträdt i sin fruktansvärdaste stränghet, och till råga på olyckan måste man på återvägen passera ett åtta mil långt snöfjäll. På dessa endast af björnar och roffoglar bebodda höjder, som vid denna årstid (i januari 1719) väl aldrig beträdts af en mensk-

lig fot, klättrade nu 10,000 utmattade svenskar under den fruktansvärdaste storm och snöyra, på obanade vägar, utan föda och utan tillräcklig beklädnad och släpade äfven sitt artilleri med sig. Det förskräckliga i deras belägenhet förmådde dem att söka medlidande hos sina fiender. De lössläpte några danska fångar för att underrätta befälhafvaren i Trondhjem om deras nöd. Denne sände genast 300 skidlöpare med 150 slädar, men hjelpen kom för sent. Största delen af hären hade blifvit ett rof för kölden. Hela regementen stodo frusna till döds, hela hopar lågo begrafna i snön; andra, som halkat ned från de isiga klipporna, lågo krossade i afgrunderna. Ännu länge efteråt voro dessa berg den bästa jagtplats i Norge, emedan en ofantlig mängd djur ditlockades af stanken från de tusentals liken. Af den ursprungliga styrkan återsåg knapt hälften sitt fädernesland.

Ännu sorgligare slutade det tåg, som Karl XII sjelf med hufvudhären företog mot södra sidan af Norge. Först i början af november 1718 gick han öfver gränsen och stälde tåget mot *Fredrikshald*. Fästningen inneslöts. I början af december uppkastades löpgrafvar, och efter fem dagar eröfrade konungen sjelf en skans med svärdet i hand. Arbetarna i löpgrafvarna kunde icke alltid nog snabbt göra till nöjes hans ifrande brådska. Till och med på söndagen den 11 december, sedan han både för- och eftermiddag åhört predikan, gick han trots den skarpa kölden ut omkring kl. 9 på aftonen i sällskap med några officerare för att se, huru långt man kommit med arbetet. Han lutade sig öfver ett bröstvärn, stödde hufvudet mot båda armarna och betraktade arbetarna vid stjernornas ljus. Från fästningen fortgick ännu tidt och ofta kanonaden. Karl stannade länge qvar. Plötsligt sjönk hans hufvud ned i kappan och den venstra handen föll ned utefter sidan. Officerarna skyndade fram. En kula hade kommit från fästningen, gått igenom hans båda tinningar och ändat hans hjeltelif. Alla voro förfärade och djupt rörda. Prins Fredrik af Hessen-Cassel, Karls svåger, befalde, att dödsfallet skulle hållas hemligt, tills han hade tillförsäkrat sin gemål, Karls yngre syster Ulrika Eleonora,

tronföljden; han upphäfde belägringen af Fredrikshald och lät hären återvända till Sverige. I februari 1719 bisattes högtidligt det kungliga liket i Riddarholmskyrkan i Stockholm. Ständerna *valde* derefter konungens syster Ulrika Eleonora till Sveriges drottning; hon måste dock afsäga sig den oinskränkta konungamakten. Konungens död hade äfven Görtz' störtande till följd. Adeln hatade på det bittraste denne man, som var utländing och i hög grad egt konungens förtroende. Görtz häktades, anklagades ej för försnillning af statens medel — tvärtom hade han tillsatt af egna medel — utan för våldsamma och landsförderfliga rådslag, om hvilka han dock icke kunde öfverbevisas, dömdes till döden och afrättades med stor brådska (1719). Han föll ett, visserligen ej skuldfritt, offer för enväldets missbruk och folkets ovilja deröfver.

I blomman af sin lefnad dog Karl den XII, tretiosex år gammal, en man af sällsynt kraft. Han egde ett skarpt förstånd och ett mannamod, som gränsade till öfverdåd. För hans fasta jernvilja veko alla hinder. Bland hans dygder voro flärdlöshet, välvilja och rättskänsla de icke minst framstående, och den stränghet, han utöfvade mot sig sjelf, kom honom äfven att ställa höga fordringar på andra. Uppriktig gudsfruktan och en ren vandel inför Gud och menniskor utmärkte honom. Krigare till lif och själ, hade han dock mycken håg äfven för fredliga värf, för konst och vetenskap. Med dessa dygder blef han en nationalhjelte för sitt folk, hvilket han dock genom sina fel, sin oböjliga sjelfrådighet, sin brist på beräkning och omdömeskraft fört nära undergångens brant.

Efter konungens död slöts småningom fred med Sveriges fiender, hvarvid Sverige förlorade alla sina tyska besittningar. Zar Peter tilltvang sig först senare genom förskräckliga härjningar på svenska kusterna en fred på de vilkor han ansåg öfverensstämmande med sin fördel. I *Nystad* (1721) afträdde Sverige till Ryssland Livland, Estland, Ingermanland, äfvensom östra Karelen (Keksholms och Viborgs län). Polen inneslöts äfven i denna fred, och August erkändes såsom rättmätig konung. Sveriges stormaktsställning var tillintet-

gjord med denna fred; den följde den tolfte Karl i grafven. Peter den store var mycket glad deröfver. Senaten gaf honom titeln kejsare af Ryssland och hedersnamnet den store (1721). Sedan dess hafva alla zarer af Ryssland burit kejsartitel.

34.

Peter den stores sista lefnadsår.

(1716—1725.)

Äfven under kriget fortfor Peter oafbrutet att vidtaga reformer, afskaffa missbruk och ifrigt sörja för sitt folks bildning. I början af år 1716 beslöt han att med sin gemål Katarina företaga en resa genom en del af Europa. Han besökte Danzig, Stettin, der han hade ett samtal med konungen af Preussen, och Hamburg, der han sammanträffade med konungen af Danmark. Från Hamburg begaf han sig till Pyrmont. Grefven af Waldeck gaf till hans ära en ståtlig fest på sitt slott och frågade honom slutligen, huru hans slott behagade honom. "Rätt bra," svarade Peter, "det har blott ett fel: köket är för stort tilltaget." På denna resa besökte Peter också sitt älskade Holland. I Amsterdam täflade man i att bereda honom förströelser. Han återsåg äfven sitt gamla Zaandam. Först i april 1717 lemnade han Holland och reste öfver Antwerpen, Gent, Brügge och Dunkerque till Paris. Man visade honom här allt, hvad som var värdt att ses af en så vetgirig resande. På myntet tog han i betraktande myntpräglingen, och myntmästaren beredde honom den öfverraskningen att i hans närvaro låta prägla en helt hastigt graverad minnespenning, i hvilken var framstäld en väl träffad bild af Peter. Konung Ludvig XV, som då icke var mer än sju år gammal, tog han på sin arm, kyste honom och sade: "Jag önskar, att ers majestät lyck-

ligt må hinna mognad ålder och regera ärofullt; kanske skola vi med tiden komma att behöfva hvarandra.“ Äfven den ännu vid den tiden lefvande madame Maintenon besökte han. Då han inträdde i den kyrka, der Richelieus grafvård af marmor fans, omfamnade han dennes bildstod och utropade: “Store man, jag ville gifva dig hälften af mina stater, om du kunde lära mig att regera de återstående!“ — Sedan Peter hemtat sin gemål, som qvarstannat i Amsterdam, återvände han öfver Berlin till sitt rike.

Här väntade honom den sorgliga uppgiften att nödgas sitta till doms öfver sin egen son *Alexei*. Denne prins' moder, Eudoxia Lapuchin, var Peters första gemål, som han förskjutit. Sin motvilja mot henne öfverflyttade han på sonen, och det var derför intet under, att äfven sonen med misstroende betraktade fadern och dennes handlingssätt. Presterna, bland hvilka han uppväxte, ingåfvo honom lätt den största hätskhet mot Peters reformer. De väckte hos honom äfven fruktan för att han skulle utestängas från tronen af Peters son i andra giftet och att han sedan skulle likasom hans moder inspärras i ett kloster. Hela nationen, sade de, afskydde hans faders utländska krig likasom hans inre reformer, och Alexei skulle på intet sätt bättre kunna vinna sina blifvande undersåtars tillgifvenhet, än om han genom handling visade folket, att han i framtiden ville följa sina förfäders föredöme, flytta zarernas residens tillbaka till Moskva och skänka lugn både åt sitt rike och grannarna. Dessa åsigter och önskningar stämde öfverens med prinsens egna böjelser. Peter märkte allt detta med största bekymmer, och intet plågade honom så mycket som tanken, att efter hans död alla hans storverk åter skulle omstörtas och Ryssland återfalla i det gamla barbariet. Han hoppades kunna förändra sin sons tänkesätt genom att gifva honom till gemål en tysk prinsessa, en dotter till hertigen af Braunschweig, men äfven denna förhoppning gick om intet. Alexei behandlade sin gemål på ett högst ovärdigt sätt, försummade henne helt öppet och öfverlemnade sig åt utsväfningar. Sorgen öfver att så blifva tillbakasatt bortryckte i förtid den olyckliga prinsessan. Peter

fyldes af smärta och vrede deröfver. Han skref till sin son, att han skulle visa sig mera värdig tronen: i annat fall skulle Peter utestänga honom derifrån; han skulle blifva mera verksam, eller också finge han gå i kloster. Med hycklad ödmjukhet svarade Alexei, att han kände sig oskicklig att regera och ämnade gå in i det andliga ståndet; men under Peters senaste resa flydde han ur riket för att ända till Peters död okänd vistas i utlandet, der det då, såsom han trodde, icke skulle fattas honom anhängare, med hvilkas tillhjelp han sedan med lätthet skulle kunna uppstiga på tronen.

Han begaf sig till Wien till sin svåger kejsar Karl VI, som lät föra honom till ett slott i konungariket Neapel. Men Peter fick reda på hans vistelseort och yrkade enträget på hans utlemnande. Karl måste tillåta, att ryska sändebud begåfvo sig till prinsen, hvilka också öfvertalade honom att följa dem till Ryssland. Här afsade han sig nu högtidligt ryska kronan, och hans halfbroder Peter, Katarinas son, förklarades för tronföljare (1718). Deltagarna och medbrottslingarna i hans flykt, hvilka han hade måst uppgifva, dömdes såsom landsförrädare. Men af den undersökning, som inleddes mot dessa, framgingo nya anklagelser mot Alexei sjelf. Peter hyste å nyo farhåga för att sonens ånger icke var uppriktig och att han fortfarande hade den föresatsen att en gång med tillhjelp af det gammalryska partiet svinga sig upp på tronen och tillintetgöra hvad Peter uträttat. Men ingenting var zaren heligare än hans reformers bestånd, och för att skydda dessa trodde han sig icke längre böra skona ens sin son. Han nedsatte derför en domstol, som ännu en gång skulle hålla en ransakning med prinsen och utan förskoning fälla sin dom. Här dömdes han till döden. Peter lät offentliggöra domen, men var ännu icke sjelf på det klara med, om han skulle låta verkställa den. Prinsen greps af en så häftig förskräckelse, då domen upplästes för honom, att han genast föll i en dödlig sjukdom. Följande dag lät han bedja sin fader komma till honom. Under heta tårar bekände han då, att han svårt försyndat sig emot honom, och bad, att han skulle förlåta honom hans förbrytelse och före hans död åter-

taga den faderliga förbannelse, han uttalat öfver honom. Peter var i hög grad rörd och uppskakad; han gaf honom sin välsignelse och förlät honom. Kort derefter afled den olyckliga (1718). Ryktet, att han i fängelset blifvit halshuggen eller förgiftad, lär vara ogrundadt. Dock hvilar ett visst dunkel öfver de närmare omständigheterna vid prinsens död.

De båda sista åren af Peters lefnad voro mycket sorgliga, ty han led till kropp och själ. Han plågades af tanken på att alla hans mödosamma arbeten efter hans död skulle tillintetgöras, och dertill kom äfven en elakartad sjukdom, som han länge höll hemlig och genom sitt fortsatta utsväfvande lefnadssätt gjorde obotlig. En förkylning ökade hans lidanden. För att hjelpa till med räddningen af ett fartyg, som strandat, störtade han sig i vågorna, men detta ådrog honom döden. Han afled efter långa, förskräckliga plågor (1725).

35.

Peter den stores efterträdare.

Ryssland, beläget vid gränsen mot Asien och med hänsyn till en del af sina invånare fullkomligt asiatiskt, hade genom Peter den store blifvit en europeisk stat. Men folket var i grunden rått och barbariskt, och medan Peter planterade vetenskap och konst på Rysslands jord, underlät han att genom några anstalter för folkundervisningen främja folkbildningen. Visserligen tillegnade sig de ryska stormännen lätt utlandets seder och konster, men striden mellan råhet och bildning var dock omisskänlig. Äfven regeringen råkade af brist på en lagstadgad tronföljd i farliga skakningar.

Peter efterlemnade med sin gemål Katarina två döttrar: Anna, som var förmäld med hertig Karl Fredrik af Holstein-Gottorp, och Elisabet, som vid hans död var blott fjorton år gammal. Dessutom lefde äfven en son

till den olyckliga Alexei, vid namn Peter. Under det att det gammalryska partiet önskade upphöja denna Peters sonson på tronen, förstod Menschikov att genom sitt inflytande ställa så, att senaten utropade Peters gemål *Katarina* till kejsarinna. Hennes korta regering förflöt utan några märkligare tilldragelser. Då hon dog 1727, hade hon i sitt testamente bestämt Peters sonson, den elfvaåriga *Peter II*, till sin efterträdare med en förmyndarestyrelse af det höga rådet under hans minderårighet. Men Menschikov ryckte genast till sig envåldsmakten, förlofvade den unga kejsaren med sin dotter och sökte göra sin familjs förbindelse med tronen oupplöslig. Den mäktiga ministern, som med alla sina stora förtjenster dock gjort sig hatad genom sin girighet och sitt öfvermod, störtades emellertid af familjen Dolgoruki; en penningegåfva, som kejsaren sände sin syster Natalia och som Menschikov slog under sig, var den omedelbara orsaken till hans fall. Hans förmögenhet beröfvades honom, och han skickades med sin familj till Beresov i Sibirien, der han två år derefter dog i djupt svårmod.*)

I hans ställe trädde familjen Dolgoruki, som sökte allt mer befästa sitt inflytande hos den unga kejsaren. Men denne afled plötsligt i kopporna i januari 1730. Med honom utslocknade huset Romanov på svärdssidan. Då ingenting var bestämdt angående tronföljden, blef en yngre dotter till Peter den stores äldre broder Ivan, vid namn *Anna*, enkehertiginna af Kurland, förklarad för kejsarinna. Visserligen måste hon för att få mottaga regeringen underkasta sig många inskränkande vilkor, men med sin gunstling Birons bistånd återtog hon sedan de medgifvanden hon gjort senaten och förklarade sig för oinskränkt herskarinna.

Kejsarinnan Anna var barnlös. Redan genom hennes upphöjande på tronen hade Peter den stores efter-

*) Han hade då endast 10 rubel till sitt dagliga underhåll. Sin tröst sökte han i att uppbygga en träkyrka, hvartill han sammansparade medel af denna dagliga inkomst. — Menschikov var född i ringa stånd, började som pastejbagare, men framdrogs tidigt af Lefort, på hvars rekommendation han i många värf användes af zaren. Upphöjdes redan i unga år i ryskt furstligt stånd.

kommande på qvinnolinien blifvit förbigångna; och icke heller nu utnämdes till hennes efterträdare någon af dessa, utan kejsarinnans systerdotters son *Ivan*, hertig Anton Ulriks af Braunschweig äldste son, under hvars minderårighet Biron skulle föra regeringen. Då han efter kejsarinnan Annas död (1740) såsom hertigregent öfvertog regeringen, ansågo sig den unge storfurstens föräldrar, prinsessan Anna och hertig Anton Ulrik, kränkta i sina rättigheter. Missnöjda sökte de derför störta Biron. Natten till den 8 november 1740 öfverföll Münnich, en tysk, hvilken såsom fältmarskalk stod i spetsen för krigsmakten till lands och sjös, sin motståndare i hans palats, tog honom till fånga och skickade honom till Sibirien. Längre fram återkallades han från sin förvisning och återfick till och med sitt hertigdöme Kurland. Anna förklarade sig för regentinna och Münnich blef förste minister; dock egde icke heller denna styrelse länge bestånd. Grefve Osterman, en westfalare, som i egenskap af rikskansler förde presidiet i kabinettskonseljen och som ensam ville sköta statsangelägenheterna, begagnade sig af Münnichs tillgifvenhet för Preussen för att göra honom förhatlig för kejsarinnan, hvilken var förbittrad på detta hof, och snart såg sig Münnich tvungen att afgå från regeringen.

Emellertid hade ett oväder sammandragit sig öfver de stridande medlemmarna i regeringen, hvilket krossade dem alla och äfven störtade Münnich, som dröjt med sin afresa, i förderfvet. *Elisabet*, Peter den stores dotter, trodde sig hafva bättre rätt till tronen än Ivan och dennes moder. Hon förstod att i kasernerna förvärfva sig gardessoldaternas tillgifvenhet, franska penningar utgjorde de yttre hjelpmedlen, och hennes läkare *Lestocq* förstod att bringa hennes beslut till mognad. En gång visade han henne ett pappersblad, på hvars ena sida han hade tecknat hennes bild med kejsarkrona, och på den andra med nunneslöja och hennes anhängare på schavotter. "Välj," sade han, "valet beror på ögonblicket." Elisabet fattade raskt sitt beslut. Natten till den 6 december 1741 for hon tillsammans med Lestocq och två andra förtrogna till kasernerna, fick på sin sida några hundra gardesgrenadierer och skyndade

med dem till vinterpalatset, der den regerande familjen togs till fånga. Samma öde vederfors grefvarna Osterman och Münnich. Följande dag hyllades den nya kejsarinnan, som offentligt ådagalade för folket sina rättigheter och den förra regeringens ogrundade anspråk.*)

Elisabet upphöjde Lestocq till grefve, men då denne tyckte mera om penningebelöningar än värdigheter, föreslog han till storkansler åt kejsarinnan *Bestuschev*, utan att ana, att han i honom skulle få sin farligaste fiende. Då Lestocq tog parti för Preussen, under det Bestuschev jämte kejsarinnan, Fredrik II:s bittra fiende, stod på Österrikes sida, var en anledning snart funnen att störta honom. Man beskylde honom, att han i godt förstånd med Preussen och Frankrike velat höja Sverige på Rysslands bekostnad, och kejsarinnan lät med piskslag förmå den man, som hjelpt henne upp på tronen, att bekänna sig skyldig till de anklagelser, som framkastades mot honom, derpå knuta honom och förvisa honom till Sibirien. Elisabet bekymrade sig icke vidare om regeringen; tanken att fortgå på Peter den stores väg var henne fjerran, och det gamla barbariet tycktes vara på väg att återvända. Kejsarinnan öfverlemnade sig åt ett tygellöst lif, hvari utsväfningarna bildade en sällsam motsats mot hennes fromma andaktsöfningar. Hon dog 1762.

---

*) Den olyckliga Ivan fick två år gammal ett fängelse i Schlüsselburg till bostad och lärde sig hvarken läsa eller skrifva. Vakthafvande officern hade befallning att döda honom, i händelse något försök gjordes att befria honom. Hans föräldrar skickades till Arkangelsk, der Anna dog 1746, och Anton Ulrik 1775. — Äfven Münnich, som först dömdes till döden, men benådades på schavotten, förvisades till Sibirien. Han återkom till Petersburg efter tjugu års fångenskap, återinsattes i alla sina värdigheter och dog 1767.

Från Fredrik den andres tidehvarf.

36.

Öfversigt af Preussens äldre historia.

Den preussiska monarkien har framvuxit ur två beståndsdelar, kurfurstendömet Brandenburg och hertigdömet Preussen, liksom ur ett dubbelfrö till ett enda helt.

Vid tiden för den stora folkvandringen bodde venderna (slaver) i det nuvarande Mark-Brandenburg. De voro ännu hedningar och dyrkade utom en mängd lägre gudomligheter Belbog såsom det godas och Zernebog såsom det ondas Gud. Sedan Karl den store hade omvändt sachsarna till kristendomen, underkufvade han venderna, som hade hållit med sachsarna, och anlade gränsfästen (Magdeburg, Erfurt, Halle). Henrik I eröfrade vendernas hufvudplats, Brennaborg (Brandenburg) och grundlade (928) Nordmark, af hvilket uppkom det sedan s. k. Mark-Brandenburg. Kristendomens strid med hedendomen hade redan varat halftannat århundrade, då grefve *Albrekt* af *Ballenstädt* (Ascanien eller Anhalt), *Björnen* kallad, af kejsar Lothar utnämdes till markgrefve af Nordmark och regerade från 1134 till 1170. Han utrotade de sista qvarlefvorna af afgudatjensten och var den första, som i det af honom utvidgade landet införde kristet lif och kristna seder. Han kallade sig markgrefve af Brandenburg och erhöll af kejsaren full hertiglig myndighet (1143). Under hans son och efterträdare *Otto I* (1170—1184) började långvariga strider med danskarna, hvilka gjorde anspråk

på länderna vid Östersjön. Kejsar Fredrik I belänade honom nu med högsta makten öfver Pommern. Hans son *Otto II* (1184—1205) kom i beroende af erkebiskopen i Magdeburg till följd deraf, att han lofvat företaga ett korståg, men icke hållit sitt löfte, och från detta beroende kunde icke heller hans broder *Albrekt II* (1205—1220), som utkämpade en mängd strider mot danskarna, helt och hållet frigöra sig. Hans söners, *Johan I:s* och *Otto III:s* (1220—1267), gemensamma och endrägtiga regering bragte landet välsignelse. Genom att anlägga städer och höja handeln och industrien förökade de det inre välståndet. Äfven deras söner regerade i endrägt; den äldste, *Otto IV*, råkade i fångenskap hos erkebiskopen i Magdeburg. Efter befrielsen derur blef han under ett nytt krig sårad i hufvudet af en pil, som man ej kunde utdraga, hvarför han blef kallad "*Otto med pilen*". Ärofull var *Valdemars* regering (1308—1319) genom de många krig, han förde med danskarna. År 1320 utslocknade med *Henrik den yngre* det ballenstädtska huset. Under dess styrelse hade landet haft en utsträckning från Lausitz ända till Pommern, från Quedlinburg ända till Polen, och åkerbruk, stadsmannanäringar, handel och industri stodo redan i blomstring.

Men nu började i Brandenburg en tid af stor förvirring; öfverallt utbröto fejder, i det de närboende furstarna ville tillrycka sig åtskilliga delar af markgrefskapet, och dessa oroligheter upphörde icke ens då, när kejsar Ludvig bairaren öfverlemnade Mark såsom rikslän åt sin omyndiga son Ludvig och för hans räkning öfvertog regeringen. Tvärtom inbröto nu i landet polackarna under mord och brand och förödelsens alla gräsligheter, och först efter svåra strider kom Ludvig i ostörd besittning af det samma. Emellertid förunnades icke heller nu det så svårt hemsökta landet någon fred. Då Ludvig bairaren egenmäktigt hade upplöst äktenskapet mellan grefvinnan Margareta Maultasch och en böhmisk prins, bannlystes han och hans son af påfven, och Karl IV valdes af kurfurstarna till kejsare. Strax derpå dog .Ludvig (1347), och nu sökte Karl IV att störta markgrefve Ludvig genom ett lågt bedrägeri.

Ett rykte uppdök plötsligt, att markgrefve Valdemar icke var död, utan hemkommit från en vallfart till det heliga landet. Vårtiden 1348 uppträdde en man, mycket lik Valdemar, utgaf sig för att vara denne samt återfordrade sina besittningar. Folket slöt sig till honom, och en mängd riddare och flere furstar erkände honom. Äfven Karl IV förklarade sig för honom, men öfvergaf honom åter, då ett parti bildade sig mot honom sjelf och uppstälde en motkejsare. Nu måste den förmente Valdemar träda tillbaka, men hölls vid hofvet i Anhalt i stor ära ända till sin död.*) År 1351 öfverlemnade Ludvig den bekymmersamma regeringen åt sina bröder, *Ludvig romaren* (1352—1365), som genom Gyllene bullan (1356) blef den första kurfursten af Brandenburg, och *Otto den lata* (1373), en trög, slösaktig och på sinliga njutningar begifven furste, som till konung Wenzel af Böhmen formligen afträdde herraväldet öfver Markerna. Med honom slutar bairarnas föga ärofulla styrelse öfver Brandenburg.

Karl IV, som styrde landet för den omyndige Wenzels räkning, regerade icke utan välsignelse. Han hämmade med kraft det öfverhandtagande röfvarväsendet och gaf styrka åt den försvagade rättskipningen, men ordningen, som knapt grundats, försvann efter hans död under *Sigmund*, hvilken Karl IV insatt till arfvinge i stället för Wenzel. Denna visserligen högt begåfvade, men lättsinniga och slösaktiga furste bekymrade sig icke om Markerna, och röfvarhöfdingarna höjde åter allt fräckare sina hufvuden. Bland dessa voro bröderna *Dietrich* och *Hans* von *Quitzow* de djerfvaste; de röfvade och plundrade i hela landet, tvungo adel och städer, ja, sjelfva Berlin, att betala skatt samt försatte alla i fruktan och skräck. Det betryckta landet fick först då åter hemta sig, när kejsar Sigmund förlänade ståthållarskapet öfver Mark-Brandenburg åt borggrefven *Fredrik* af *Hohenzollern* (1411). Då måste bröderna Quitzow, som vägrade svärja honom trohetsed, gifva sig,

*) Sannolikt var han en mjölnare vid namn *Jakob Rehbock*, som, mycket lik den aflidne Valdemar, tillegnat sig dennes vanor och begagnades af Ludvigs fiender såsom dennes medtäflare.

och den tröge Grete — så kallades en väldig kanon, som det var svårt att fortskaffa — sprängde de starka murarna i deras borgar. År 1415 blef markgrefskapet Brandenburg jämte värdigheten som erkekamrerare och det heliga romerska rikets kurfurste formligen öfverlemnadt till borggrefven och dennes arfvingar, och 1417 försiggick i Constanz den högtidliga beläningen. Med honom besteg hohenzollarnas ännu regerande hus tronen.

Fredrik I, kurfurste af Brandenburg, var en utmärkt furste, väl förfaren i alla krigets och fredens idrotter. Ehuru vid denna tid husitkrigens stormar svårt hemsökte hans land, lyckades han dock tvinga sina fiendtliga grannar att afstå de landsdelar, som fordom tillhört Brandenburg, och Pommern särskildt måste afträda hela Uckermark på några städer när. Efter en berömlig regering dog han 1440, och hans gemål, den trogna och högt bildade *Elsa*, hade med honom delat sina undersåtars kärlek. Hans son *Fredrik II* (Jerntand, Den jernfaste, 1440—1470), tapper och gudfruktig, utvidgade sina besittningar. Han bröt städernas makt, hvilkas sträfvande efter oberoende var honom förhatligt. Då han blef gammal, öfverlemnade han regeringen till sin broder *Albrekt Achilles* (1470—1486), som vid slutet af medeltiden ännu en gång i sin person förenade all riddarväsendets kraft och glans. Han vistades vanligen i Frankland och öfverlemnade regeringen öfver Markerna åt sin son *Johan*, hvilken lika väl förstod att genom mildhet vinna sina undersåtar, som hans fader genom ett högdraget sätt stötte dem ifrån sig. Af stor vigt är Albrekts arfslag (1473), i kraft af hvilken de brandenburgska staterna odelade skulle tillfalla den äldste sonen eller dennes arfvinge såsom kurfurste. Hans son *Johan* (1486—1499), kallad *Cicero* för sin förmåga att tala latin, förvärfvade sig stor berömmelse genom afskaffandet af näfrätten äfvensom genom bildningens höjande och lade grunden till universitetet i Frankfurt. Han efterträddes af *Joakim I* (1499—1535), en furste, allvarlig och sträng till sitt yttre, men af välvilligt sinnelag och fint bildad. Han egde ett sådant anseende bland furstarna, att han erhöll namnet *Nestor*. Likasom hans fader förföljde han det ännu icke fullt undertryckta

röfvarcväsendet. Utfärdandet af en författning för städerna och inrättandet af en kammarrätt äro af synnerlig betydelse för denna tid. Om också Joakim erkände behofvet af en kyrkoförbättring, hoppades han dock alltid, att detta skulle låta sig göra på ett allmänt koncilium; han såg derför i den af Luther i Wittenberg började reformationen ett klandervärdt trots mot kyrklig och borgerlig ordning och lade alla möjliga hinder i vägen för reformationens utbredande. Dock spred sig i all tysthet den evangeliska läran bland folket; ja, den vann till och med inträde inom hans egen familj; hans gemål Elisabet var en ifrig anhängare af Luther. Först under hans son Joakim II (1535—1571), hvilken likasom hans broder öfvergick till lutherska kyrkan, fick evangeliska läran fast fot i Brandenburg. Efter den tiden och sedan Sachsen trädt tillbaka är Preussen att betrakta såsom en af protestantismens härdar.

Denna tids religiösa strider fortforo under en stor del af hans regering.*) Med hertig Fredrik af Liegnitz, Brieg och Wohlau (i Schlesien) slöt han ett arfsfördrag, på grund hvaraf detta land skulle tillfalla Brandenburg, i händelse den hertigliga linien i detta land på svärdssidan utslocknade. Kejsaren erkände dock icke fördraget, och det var först Fredrik den store, som förstod att göra sina anspråk derpå gällande. Joakim främjade landets väl och beskattade städernas lyx, ehuru hans egen lysande hofhållning ådrog staten skulder. Han dog 1571, få dagar före sin broder *Johan af Küstrin*, herre till Neumark, hvilken i många fall, i synnerhet i sparsamhet, var honom helt olik.

Under Joakim II:s regering erhöll Brandenburg expektansrätt till *hertigdömet Preussen.*

De gamla preussarna bodde vid Östersjön och gjorde det mest envisa motstånd mot kristendomens införande. Då omvändelseförsöken af munken *Christian von Oliva* blefvo fruktlösa, vände man sig till Tyska riddarnas orden, hvars utmärkta stormästare *Herman von Salza*

*) Det lyckades honom att upphäfva den af Karl V efter slaget vid Mühlberg uttalade dödsdomen öfver kurfursten af Sachsen, men fåfänga voro hans försök att förhindra, att man höll landtgrefven af Hessen, Filip den ädelmodige, i fångenskap.

sände *Herman Balk* med en mängd ryttare till Preussen (1227). Efter ett halft århundrades strider befästes kristendomen i detta land. Residenset för orden, som var inrättad efter Tempelherrarnas och Johannitordens föredöme, flyttades till det präktiga Marienburg och uppnådde i synnerhet under stormästaren *Winrich von Kniprode* en hög blomstring. Tyskt språk och tyska seder äfvensom ett kristligt lif slogo allt djupare rötter hos folket, och så väl genom handel och industri som genom en ordnad rättsskipning växte det allmänna välståndet. Men det bland riddarna insmygande sedeförderfvet medförde ordens förfall och öppnade väg för fiendtliga grannar. År 1410 dukade orden under för litaverna och polackarna i slaget vid Tannenberg. Visserligen återställdes ordens område ännu en gång genom freden i Thorn (1411), men missnöjda med riddarnas tryckande öfvervälde, kallade de preussiska ständerna Polen till hjelp, och efter långvariga krig blef slutet det, att i freden i Thorn hela Vestpreussen afträddes till Polen, hvaremot Ostpreussen egde fortfarande bestånd, dock endast såsom polskt län (1466). För att afskaka sig Polens länsöfverhöghet uppdrog orden år 1511 stormästarevärdigheten åt markgrefven *Albrekt von Anspach*, en slägting till kurfursten Joakim. Då reformationen derefter vann inträde äfven i Preussen, förvandlade Albrekt det andliga ordensherradömet till ett verldsligt hertigdöme, ännu alltid såsom polskt län (1525). Joakim II genomdref, att Preussen (1569) tillföll kurfurstendömet Brandenburg, då den frankiska linien af detsamma utslocknade.

Hans son *Johan Georg* (1571—1597) aflyfte genom sparsamhet och med städernas tillhjelp den skuldbörda, som uppkommit genom hans faders praktlystnad. Hans efterträdare *Joakim Fredrik* (1598—1608) utmärkte sig för reformer; hans fromma gemål *Katarina* var en välgörarinna för de fattiga och anlade för deras räkning det ännu befintliga slottsapoteket i Berlin.

Under hans efterträdare *Johan Sigismund* (1608—1619) utvidgades landets område betydligt. Hertigdömet Preussen tillföll Brandenburg efter den sista hertigens död (1618); striden om arfsföljden i de år 1609 lediga

hertigdömena Cleve, Jülich och Berg afgjordes på det sätt, att Cleve, Mark och Ravensberg tillföllo Kurbrandenburg (1614). Kurfursten öfvergick till sina lutherska undersåtars stora förtrytelse till reformerta läran.

Under kurfursten *Georg Vilhelms* regering (1619—1640), en regent utan insigter och sjelfständighet, blef landet under 30:åriga kriget af de kejserliga och svenskarna förskräckligt härjadt och nästan förvandladt till en ödemark.

Till all lycka öfvergick regeringen efter den oduglіga Georgs död till den kraftfulla och kunskapsrika *Fredrik Vilhelm, den store kurfursten* (1640—1648). Han hade fått en vårdad kristlig uppfostran och en utmärkt undervisning i språk och vetenskaper. Hans vistelse i det genom handel och industri blomstrande Holland hade skänkt honom en rik skatt af iakttagelser och erfarenhet samt väckt hos honom beslutet att en gång höja äfven sin stat till makt och anseende. Utmärkande drag hos honom voro en skarp blick för bedömandet af personer och förhållanden samt kraft och uthållighet i genomdrifvandet af sina planer. I westfaliska freden förvärfvade han åt Brandenburg en betydande vinst, såsom vi förut berättat.

Från denna tid var det kurfurstens afsigt att förena till ett sammanhängande helt sina ännu icke förbundna områden och göra sin stat oberoende af det tyska riket. I första rummet var han betänkt på att förstora sin här, som redan år 1646 uppgick till 8,000 man och icke mera aflade ed till kejsaren, utan endast till honom sjelf. Truppernas förökande gjorde det visserligen nödvändigt att höja skatterna och införa en konsumtionsskatt, den så kallade "accisen". Men äfven för landets inre förkofran verkade han oförtrutet; han inkallade kolonister från Nederländerna och Schweiz för att uppodla de förhärjade trakterna samt mottog i sitt land inemot 20,000 hugenotter, som efter Nanteska ediktets upphäfvande (1685) lemnade Frankrike. Genom dem bragtes fabriker och yrken i ett högst blomstrande skick. Han anlade vägar och kanaler, såsom Fredrik-Vilhelms-kanalen mellan Oder och Spree, införde

postväsendet, sörjde för vetenskap och konst och grundade biblioteket i Berlin.

Då Polens anspråk på Sverige föranledde det svensk-polska kriget, förstod han att slugt skifta parti mellan de krigförande makterna och på deras bekostnad se sig sjelf till godo. Han hjelpte Sverige till seger i slaget vid Varsjava (1656) och fick derför i fördraget i Labiau (1656) suveräniteten i hertigdömet Ost-Preussen sig tillerkänd. Detta bekräftades sedan af Johan Kasimir, som han också hjelpt, i freden i Oliva vid Danzig (1660).

Hans regering inföll under Ludvig XIV:s tid, och han var en af Ludvigs motståndare, då denne företog sitt hämdetåg mot Holland (jmfr kap. 28). Svenskarna, som infallit i Brandenburg, slog han i striden vid Fehrbellin (1675) segerrikt tillbaka och fördunklade derigenom de för oöfvervinneliga ansedda svenska truppernas ära. Dock måste han, öfvergifven af alla bundsförvandter, i freden i S:t Germain (1679) åter afträda det eröfrade svenska Pommern.

Fredrik Vilhelm verkade välsignelsebringande för sitt land ända till sin död (1688); hans fromma gemål *Louise Henriette*, som dog redan 1667, stod troget vid hans sida. Den store kurfursten är den egentlige grundläggaren af den preussiska statens storhet. Hans son *Fredrik III* (1688–1713) var en fåfäng och obetydlig furste, utan sin faders karaktersfasthet och benägen för yttre prakt. För den hjelp, han försträckte kejsaren i det spanska arfföljdskriget, antog han med dennes samtycke konungatitel och kallade sig *Fredrik I*, konung i Preussen.*) Kröningen egde med stor ståt rum i Königsberg den 18 januari 1701.

I likhet med sin fader mottog han i sitt land protestantiska invandrare; han grundade universitetet i Halle, vid hvilket de berömda männen *Thomasius* och *Herman Francke*, verkade, samt societeten för konster och vetenskaper i Berlin, till hvilken den store filosofen

*) Han kallades konung *i*, icke *af* Preussen, emedan han regerade oberoende blott i Preussen; såsom kurfurste af Brandenburg var han tysk riksfurste.

Leibnitz uppgjorde planen. I hvad som under hans tid gjordes för att förädla folkets andliga lif hade hans gemål, den fint bildade och själfulla *Sofia Charlotta*, en dotter till kurfursten af Hannover, en betydande andel. Tyvärr blef landet till följd af den vid hofvet rådande lyxen nedtryckt af tunga skatter.

Hans son *Fredrik Vilhelm I* (1713—1740) var en man med stränga och enkla seder, och likasom hans fader var känd för sin praktlystnad och sitt slöseri utmärkte sig denne för enkelhet och sparsamhet, stundom ända till gnideri. Konster och vetenskaper föraktade han, men vinnlade sig deremot i högsta grad om att förbättra åkerbruket och folkskolan. Lemnande alla slags ceremonier å sido, sökte han om aftnarna sin förströelse i ett s. k. tobakskollegium, till hvilket han kallade sina generaler, ministrar och sändebud, och der man vid en pipa tobak och ett krus öl både behandlade allvarliga ämnen och roade sig med allahanda skämt och upptåg, hvartill i synnerhet bidrog den qvicke, men ohyfsade och råe furst *Leopold* af Anhalt-Dessau, bekant under namnet "den gamle dessauern". Sin största glädje hade konungen bland sina soldater, i synnerhet vid sitt "Potsdamer-garde", som bestod af idel jättar (de "blå barnen", såsom han kallade dem), hvilka för ofantliga summor värfvades från nästan alla Europas länder. Konungen lyckades att uppbringa sin här, som på ett förträffligt sätt inöfvades af "den gamle dessauern", från 30,000 man till 83,000, och ändock kunde han till sin efterträdare lemna i arf en fyld skattkammare och ett välmående land.

37.

Fredriks ungdomsår.

Hans son och efterträdare var *Fredrik II*, i historien kallad *den store*. Han var född 1712 i Berlin; hans moder var konung Georg I:s af England dotter Sofia

Dorotea. Redan såsom gosse visade han prof på ovanliga själsanlag, och hans lärare ingåfvo honom tidigt förkärlek för fransk bildning, franskt språk och skaldekonst, något som så mycket lättare lyckades dem, som det tyska språket vid den tiden var vida mindre utveckladt än det franska. Äfven för musik visade Fredrik stor böjelse och blef mästare på flöjt. Deremot hatade han det tvång, hvarmed man redan tidigt höll honom till militäriska öfningar. Men just derigenom väckte han sin för allt militärisk vurmande faders missnöje, hvilken med bekymmer märkte, huru sonens böjelser icke öfverensstämde med hans egna. Spänningen emellan fader och son tilltog alltmer och likaså den stränghet, hvarmed fadern behandlade sonen. Såsom öfverstelöjtnant vid lifregementet hade han mycket att göra med att ständigt exercera trupperna. Detta var redan i och för sig en tung sysselsättning, som blef honom ännu mera motbjudande genom den omenskliga hårdhet, hvarmed hans fader och fursten af Dessau behandlade de beklagansvärda soldaterna och hvartill han dagligen måste vara vittne. Då dessa öfningar voro slutade, kunde han egna eftermiddagarna åt studier och sin kära flöjt. Men äfven under dessa sysselsättningar öfverraskade honom en gång hans spionerande far, innan han hann ändra den moderna frisyr, som han så gerna begagnade i stället för den bland soldaterna vanliga styfva hårpiskan. Hans vackra guldbroderade nattrock, som fadern upptäckte bakom ett förhänge, kastades på elden, böckerna måste bokhandlaren taga tillbaka, och den straffpredikan, som den unge Fredrik nu måste åhöra, varade öfver en timme. En annan gång måste hofläkaren i konungens närvaro afklippa prinsen hans vackra långa hår, och ehuru prinsens med möda återhållna tårar mycket rörde honom, kunde han endast rädda en del af det samma genom list.

Ju odrägligare ett sådant ok blef för den kungliga ynglingen, dess lifligare blef hans önskan att befria sig från det samma. Då nu fadern äfven hade för afsigt att mot hans vilja förmäla honom, mognade hos Fredrik beslutet att fly till England och der afvakta bättre tider under sin morbroders, Georg II:s, skydd. Några unga

officerare, bland dem *v. Katte* och *v. Keith*, voro invigda i hemligheten. En resa, som konungen företog med kronprinsen genom Sachsen, Franken, Schwaben och tillbaka genom Rhenländerna, skulle erbjuda tillfälle till den flykt, som Fredrik ämnade verkställa från staden Wesel vid Rhen. Men saken förråddes för konungen, som nu i all tysthet vidtog anstalter för att förekomma den. I det ögonblick, då kronprinsen ämnade utföra sin plan, häktades han. Då han kom inför konungen, råkade denne i en så häftig vrede, att han fattade kronprinsen i håret och slog hans näsa i blod med sin käppkrycka. Och till och med då han för andra gången lät kalla honom inför sig, var han ännu så förgrymmad, att han drog sitt svärd för att genomborra honom, då general Mosel trädde emellan, sägande: "Döda mig, sire, men skona er son!" Nu häktades äfven löjtnant v. Katte; v. Keith varnades af prinsen sjelf. Fredrik hade sändt till honom en biljett med orden: "Rädda dig; allt är upptäckt!" hvarpå v. Keith hastigt flydde till Holland och derifrån till England.

Konungen rasade mot alla, som stått i förbindelse med hans son. Kronprinsen lät han föra till fästningen Küstrin, der han hölls med mager kost, som han måste förtära på en träpall utan knif och gaffel. Hans fader, som i honom endast såg rymlingen, stälde honom inför en krigsrätt, som dömde honom till döden för hans försök att rymma. Men då konungen skulle underskrifva blodsdomen, satte sig många deremot, och generalmajor v. Buddenbrock sade oförskräckt, i det han slet upp sin väst: "Om ers majestät fordrar blod, så tag mitt; hans får ni icke, så länge jag kan tala!" Det samma sade fursten af Dessau. Äfven flere utländska hof lade sig ut för kronprinsens lif.

Emellertid fördes Fredriks vän v. Katte till Küstrin för att der afrättas inför Fredriks ögon. Mellan kl. 6 och 8 på morgonen försiggick afrättningen bakom slottet. Prinsen stod vid fönstret, då den olyckliga fördes ut. "Min käre v. Katte," ropade han gråtande, "förlåt mig, att jag störtat dig i denna olycka." — "Det behöfs icke, nådig herre," svarade v. Katte. "Om jag hade tre lif att förlora, ville jag gerna gifva dem

för er!“ Dock kunde Fredrik icke, såsom man vanligen berättar och såsom konungen befalt, se schavotten från sitt fängelsefönster.

Högt uppsatta mäns föreställningar och böner hade slutligen omstämt konungen, och han talade icke mera om Fredriks dödsstraff. Denne satt emellertid ännu qvar i fängelset på Küstrin. Här hade han dagligen samtal i gudliga ämnen med fältpredikanten Müller, hvars ord skänkte honom mycken tröst. Han läste tillsammans med honom bibeln och omfattade med glädje kyrkans läror. I ett bref till sin fader erkände han sig hafva orätt och bad om förlåtelse. Fadern lofvade honom nåd, om han ville svärja en ed att aldrig hämnas på någon för denna händelse och för framtiden blifva en lydig son. Fredrik aflade denna ed i närvaro af ministrar och generaler och fick nu tillbaka sin orden och sitt svärd. Dock måste han ännu i flere år arbeta såsom yngsta råd i domänkammaren i Küstrin. Han gjorde detta med stor flit och samlade här en rik skatt af kunskaper inom förvaltningens område.

Då konungen firade sin dotter Vilhelminas förmälningsfest, lät han i hemlighet hemta kronprinsen från Küstrin till Berlin, och på festdagen, då han var vid ett ovanligt godt lynne, höll han honom gömd ända till mot slutet af taffeln. Då inträdde han oväntadt med honom i salen och förde honom fram till drottningen med de orden: “Se här, madame, här är nu Fritz tillbaka“. Moder och son och den ömma systern, som mycket lidit för hans skull, kände dervid en obeskriflig glädje. Strax derpå upptogs Fredrik åter i militärtjensten, och konungen köpte åt honom det vackra lustslottet Rheinsberg nära Neu-Ruppin.

Här lefde han i stilla tillbakadragenhet, egnade sig åt vetenskaperna och samlade omkring sig en krets af lärda och konstnärer, i hvilkas umgänge han fann den bästa näring för sin själ och den ädlaste vederqvickelse. Äfven förde han här en liflig brefvexling med den bekanta franska skalden Voltaire och andra ryktbara författare. Till sin fader stod han i det bästa förhållande, och alla misshälligheter, som rådt mellan dem, glömdes med tiden. Då konunges sjukdom — han led af

gikt — tilltog på våren år 1740, lät drottningen kalla kronprinsen från Rheinsberg. Han fann sin fader i trädgården i en rullstol och störtade i hans armar. Konungen, som nu kallade kronprinsen sin käre Fritz, dog efter några dagar med stort själslugn, sedan han i Fredrik fått en värdig efterträdare.

38.

Fredriks tillträde till regeringen (1740). **De båda första schlesiska krigen** (1740—1742; 1744—1745).

Tjuguåtta år gammal besteg Fredrik II tronen. På alla regeringsområden utvecklade han en otrolig verksamhet, som satte hans omgifning i förvåning. Emedan den senast förflutna stränga vintern mycket förökat nöden i landet, lät han öppna sina magasin och öfverallt sälja säd för billigt pris. Den af hans farfader stiftade vetenskapssocieteten, som alldeles förfallit under hans faders regering, upplifvade han till ny lysande verksamhet och kallade den vetenskapsakademi. I religionsfrågor ville han, att den största fördragsamhet skulle iakttagas. Potsdamer-gardet, som kostat hans fader otroliga summor, lät han upplösa, blott en bataljon af de största och vackrasta karlarna bibehölls under namn af "*gamla gardet*" till minne af hans fader, de öfriga fördelades på de andra regementena.

Fredrik tillträdde sin regering med föresats att förskaffa konungariket Preussen en plats bland Europas stormakter. För att utvidga sin monarkis gränser upplifvade han gamla tvifvelaktiga arfsanspråk på fyra schlesiska furstendömen. Omständigheterna voro gynsamma för utförandet af denna plan.

År 1740 dog Karl VI, den sista kejsaren af habsburgska huset, efterlemnande en dotter, den genom

snille och skönhet utmärkta *Maria Teresia.* Genom ett särskildt fördrag hade han förklarat henne för arftagerska till alla österrikiska stater, och alla Europas furstar hade erkänt detta testamente, som kallas *pragmatiska sanktionen.* Efter Karl VI:s död uppsteg således på tronen Maria Teresia, som var förmäld med storhertig *Frans Stefan af Toscana,* men för den unga furstinnan började nu en tid af svårt betryck, då kurfursten af Baiern *Karl Albert* samt *August III,* konung af Polen och kurfurste af Sachsen, såsom manliga slägtingar till det habsburgska huset gjorde anspråk på de österrikiska länderna, ehuru äfven de erkänt ofvan nämda testamente af Karl VI. De fingo hjelp af Spanien och Frankrike, och nu uppkom det *österrikiska arfföljdskriget,* som varade från 1740 till 1748.

Fredrik begagnade sig af den från alla sidor hotade Maria Teresias svåra belägenhet och föreslog henne att afträda till honom de fyra schlesiska furstendömena, mot vilkor att han förbunde sig att .af alla krafter försvara hennes arfsföljd mot hvarje angrepp och gifva hennes gemål sin röst vid det stundande kejsarvalet. Men då Maria Teresia afslog detta anbud, inföll Fredrik med sin här i Schlesien, som han hastigt besatte. Endast fästningarna Glogau, Neisse och Brieg gjorde motstånd (december 1740). Den unga kejsarinnan hade blifvit öfverraskad alldeles oförberedd, men för år 1741 vidtog hon nödiga anstalter till motstånd. Sedan preussarna intagit Glogau med storm, sammanstötte de med österrikiska hären vid *Mollwitz* sydost om Breslau, der en blodig strid uppstod. Den var länge oafgjord; det österrikiska rytteriet rasade förskräckligt bland det preussiska infanteriet, och den fiendtliga karteschelden nedslog hela led af preussarna. Venstra flygeln hade redan stått i elden i fem timmar, och det ögonblick var nära, då dessa tappra trupper skulle nödgas gifva sig åt fienden i brist på krut. Slutligen gaf Fredrik, som af förvirringen och blodsutgjutelsen förlorat fattningen, efter för den bepröfvade fältmarskalken *von Schwerins* föreställningar och drog sig tillbaka ur striden. Det började mörkna och konungen beslöt att rida till Oppeln. Han kom med sitt följe midt i natten till Oppelns yttre

port och trodde, att här fans preussisk besättning. Han blef icke litet förvånad, då han på tillropet "Preussare!" möttes af böss-skott genom gallerporten. Det var österrikare, som dagen förut infunnit sig här och som nu hade kunnat taga konungen till fånga, om de blott släpt in honom. Men varnad af deras skott, vände han skyndsamt tillbaka till Löwen, dit han kom vid dagens inbrott och mottog den glada underrättelsen, att slaget var vunnet. Han begaf sig genast tillbaka till Mollwitz och fann den tappra Schwerin sårad af två skott. Preussarna hade 2,500 döda och 3,000 sårade. Denna seger afgjorde allt till Fredriks fördel, och hela Schlesien utrymdes af österrikarna.

Samtidigt hade äfven kurfursten af Baiern inträngt i Österrike, låtit hylla sig i Linz såsom erkehertig af Österrike och uppmana Wien att gifva sig. Under det han lät hylla sig i Prag såsom konung af Böhmen, fann Maria Teresia, som flytt till Pressburg, der den ungerska riksdagen var samlad, medel och tillfälle att rädda arfvet från sina fäder. På en sammankomst af de ungerska ständerna vann hon genom hela sin personlighet allas deltagande. I ett gripande och värdigt tal vädjade hon till den ungerska nationens ridderlighet och hjelp, och då hon slutat, drogo de tappra ungrarna sina svärd ur skidorna, och från deras läppar skallade ett hänförelsens rop: "Vi vilja offra lif och blod för *vår konung* Maria Teresia!" Inom kort samlade sig 15,000 beridna magnater, och från alla håll strömmade talrika skaror af manskap. Två härar bildades. Den ena ryckte in i Böhmen, den andra återeröfrade Öfre Österrike och trängde till och med in i Baiern. År 1742 valdes kurfursten i Frankfurt am Main till kejsare under namn af Karl VII, men i februari dagen efter hans kröning måste hans hufvudstad München gifva sig åt österrikarna, och få veckor derefter var hela hans land i deras händer.

Emellertid hade konung Fredrik företagit ett fälttåg till Böhmen. Prins Karl af Lothringen nalkades med en österrikisk här och besatte staden Czaslau. Preussarna hade intagit sin ställning vid köpingen *Chotusitz* och tillkämpade sig segern öfver fienderna

genom öfvervigten i sitt artilleri, hvarmed österrikarna voro klent försedda. Denna strid hade ett fredsslut till följd. Freden undertecknades i *Breslau* och slöt det *första schlesiska kriget* (1740—1742). Fredrik erhöll nästan hela Schlesien med grefskapet Glatz.

Befriad från denna farliga fiende, samlade Maria Teresia nu alla sina krafter för att bekämpa sina öfriga motståndare. Fransmännen måste utrymma Böhmen, och ehuru Karl VII ännu en gång återvann sitt kurfurstendöme Baiern, måste han dock snart å nyo afträda det till österrikarna efter en af dessa vunnen seger. Äfven en fransk här blef slagen och måste draga sig tillbaka öfver Rhen. Således hade under detta arfföljdskrig lyckan helt och hållet varit på Maria Teresias sida.

Österrikiska vapnens framgångar väckte hos Fredrik fruktan för att Maria Teresia hade i sinnet att åter frånrycka honom Schlesien, då hon befriat sig från sina andra fiender. Då nu Fredrik ville understödja kejsar Karl VII, hvilken han gifvit sin röst, men som Maria Teresia icke erkände, förband han sig med Frankrike och Baiern och började det *andra schlesiska kriget* (1744—1745).

Med en här af 80,000 man, som han kallade "kejserliga hjelptrupper", inbröt han i Böhmen och eröfrade Prag efter ett häftigt beskjutande. Men då framryckte prins Karl af Lothringen med en här och tvang konungen att lemna Böhmen. I den sorgligaste belägenhet ankommo preussarna till Schlesien. Kejsaren hade emellertid lyckats att åter inkomma i sin hufvudstad München, men redan voro österrikarna i begrepp att å nyo fördrifva honom, då döden gjorde ett slut på hans på motgångar rika lif (1745). Han fick sålunda åtminstone dö i sin hufvudstad. Ofta hade han yttrat till sin omgifning: "Olyckan kommer icke att lemna mig, förrän jag lemnar henne". Hans son *Maximilian Josef* slöt med Maria Teresia freden i *Füssen* (1745), hvarvid han afstod från alla anspråk på österrikiska arfvet och fick tillbaka sitt kurfurstendöme. Derjämte gaf han Maria Teresias gemål, storhertigen af Toscana, sin röst vid kejsarvalet, och denne kröntes redan samma år under namn af *Frans I* (1745—1765).

Preussarna hade måst qvarlemna allt tungt artilleri i Prag. Fredriks skattkammare var så uttömd, att han för bestridandet af nya krigsomkostnader måste skicka till myntet de silfverkärl, som funnos på slottet i Berlin. Fransmännen hade visat sig såsom trolösa bundsförvandter. Under sådana omständigheter kunde preussarna icke hindra österrikarna att inrycka i Schlesien. Fredrik låtsade draga sig förskräckt tillbaka och intog vid byn *Hohenfriedberg* nära Striegau en fast ställning (1745). Fienderna marscherade sorglöst framåt. Men redan dagen efter sin ankomst och innan morgonen grydde visade sig den preusiska hären i den bästa slagordning på höjderna vid Striegau, och innan österrikarna hunnit fullt ordna sig, genljödo vid fyratiden på morgonen de kringliggande bergen af det fruktansvärda dånet från de preussiska kanonerna. Rytteriet högg in med rasande häftighet, och från början hade preussarna öfvertaget i striden. Högra flygeln måste vandra genom dy och vatten och anföll fienden med fälda bajonetter. Omkring kl. 9 var allt afgjordt. 5,000 fiender lågo på slagfältet, 7,000 voro tagna till fånga, sextio kanoner, åtta par trummor, sju standar och öfver sjutio fanor föllo i segrarnas händer.

Den slagna fienden drog sig tillbaka till Böhmen, dit Fredrik följde den. Här mätte båda härarna en lång tid sina krafter endast i skärmytslingar; också voro fredsunderhandlingarna började, i det att konung Georg II af England sökte medla fred. Maria Teresia förklarade, att hon hellre skulle förlora kläderna på kroppen än Schlesien, och yrkade på att prinsen af Lothringen skulle leverera batalj. Också var tidpunkten gynsam för österrikarna; de voro nära 40,000 man starka, under det Fredrik icke hade stort mer än 18,000 man. Helt oväntadt erhöll han en dag kl. 4 på morgonen underrättelse om att fienderna ryckte fram i full slagordning. Preussarna måste i största hast ställa upp sig midt under elden från fiendens kanoner, och de första angreppen på de österrikiska batterierna kostade en mängd tappra män lifvet. Men det preussiska rytteriets snabbhet gjorde, att hela massor af de förvirrade fienderna störtade öfver hvarandra, och de tappra grenadiererna

lyckades eröfra ett af de fruktansvärdaste batterierna. Efter fem timmars arbete hade preussarna tillkämpat sig segern, och fienderna flydde uppåt bergstrakten. Detta var det berömda slaget vid Soor, i närheten af Trautenau i Böhmen. Fredrik sjelf påstod, att han dervid endast hade lyckan och sina raska truppers tapperhet att tacka för segern.

Efter ett besvärligt återtåg kom Fredrik till Schlesien. Då hans fiender, till hvilka under detta krig äfven Sachsen hörde, hade för afsigt att infalla i hans stater, sände Fredrik fursten af Dessau till Sachsen med befallning att angripa fienden. Sjelf tågade han till Meissen. Genast efter hans ankomst dit berättades för honom, att hela horisonten i riktning mot Dresden var upplyst af eld, och man hörde det aflägsna dånet af en förskräcklig kanonad. Sent på aftonen anlände en officer med underrättelse om segern vid Kesseldorf, ej långt från Dresden. "Den gamle dessauern" hade angripit den sachsiska hären jämte österrikarna. Fruktansvärdt hade kartescherna rasat bland de preussiska grenadiererna; öfverallt måste preussarna klättra upp för branta, med snö och is betäckta berg och derpå drifva sachsarna tillbaka med fäld bajonett. Mörkret hade gjort slut på den rasande striden, som var icke mindre blodig för segraren än för de besegrade.

Efter denna slagtning måste Maria Teresia beqväma sig till fred, som slöts i *Dresden* (d. 25 dec. 1745). Hon måste då bekräfta Fredriks besittning af Schlesien, och denna erkände Maria Teresias gemål, hertig Frans Stefan, såsom romersk kejsare.

39.

Fredrik II:s enskilda lif.

(1746—1756.)

Efter krigets slut egnade sig Fredrik med vanlig ifver åt regeringsärenden. Såsom första mannen i sin stat ville han äfven vara den verksammaste, ty ingen-

ting, ansåg han, hade mera likhet med döden än lättjan. I all hans verksamhet, i hela gången af hans lif rådde den största ordning, och nästan hvarje timme hade han på det noggrannaste upptagen. Han hade den grundsatsen att icke uppskjuta något, och hvarken trötthet eller dåligt väder eller något älsklingsnöje kunde locka honom derifrån. Redan kl. 4 på morgonen steg han upp under sommaren. Från det ögonblick, han lemnade sin säng, till det, då han lade sig, hade han stöflarna på sig. Hvarken vid af- eller påklädandet, ja, icke en gång vid hårets frisering begagnade han någon annans hjelp. Det första han gjorde om morgonen var att gå till skrifbordet, der han fann de bref, som ingått under natten. De vigtigare läste han sjelf, ur de öfriga fingo kabinettssekreterarna göra korta utdrag åt honom. Derpå afhörde han adjutanternas rapporter, utdelade befallningar, drack sitt kaffe och spelade på flöjt. Under detta musicerande spatserade han ett par timmar ur det ena rummet i det andra, och ofta berättade han, huru midt under dessa fantasier en mängd allvarliga tankar och nya beslut angående de vigtigaste saker af sig sjelfva gingo genom hans hufvud. Då han bortlade flöjten, trädde kabinettssekreterarna in med sina utdrag ur brefven. Han sade dem derpå, hvad man skulle svara på hvarje bref och hvarje inlaga från en minister, och skref ofta äfven sjelf några korta rader i kanten. Så mycket han än föredrog det franska språket framför det tyska, gaf han dock på hvarje tysk skrifvelse ett tyskt svar, och det tyska språket var och förblef embetsspråket. Allt afgjordes kort och punktligt. Sedan han slutat sina kabinettsgöromål, klädde han sig i uniform, tog en bok i handen eller skref bref. Han läste alltid högt och med klar, tydlig stämma. På slaget tolf gick han till middagsbordet, som var försedt med många läckerheter; han hade genomsett matsedeln redan tidigt på morgonen. Men dessa sinliga njutningar förädlades på samma gång genom de utsöktaste njutningar af andlig art. Hans bordssällskap äro beryktade. Han valde dertill icke blott de snillrikaste och mest bildade bland sina officerare, utan kallade äfven skalder, lärda och konstnärer till sitt hof, i synnerhet från Frankrike.

Helst ledde han sjelf samtalet. Han yttrade sig fort och flytande, och hans ofantliga minne, hans erfarenhet, hans beläsenhet och qvickhet gjorde, att han aldrig saknade ämnen derför. Den som icke talade flytande franska fick vara stum åhörare; han hörde gerna invändningar af andra och kunde icke tåla personer, som torrt sade ja till allt. Efter middagen blåste han åter en half timme på flöjt, derefter undertecknade han de under tiden i kabinettet uppsatta brefven, drack sitt kaffe och besåg sina anläggningar. Timmarna från fyra till sex voro vanligen bestämda för skriftställeri. Från sex till sju gafs konsent, då han plägade spela tre solostycken; till dessa konserter fingo inga andra än musici tillträde. Derefter kom aftonmåltiden, som i så snillrikt sällskap ofta varade till midnatt och hvarvid den ena qvickheten aflöste den andra. Sjelfva Voltaire, som tillbragte några år vid konungens hof, måste tillstå, att dessa aftonmåltider varit verkligen Sokratiska gästabud. Efter sjuåriga kriget upphörde konungen af helsoskäl med dessa sena måltider, och då förvandlades bordstimmarna i läsetimmar, hvarunder han samtalade med någon lärd öfver det lästa.

Från denna bestämda lefnadsordning afvek konungen endast vid tiden för truppmönstringarna, som han höll mycket punktligt, äfvensom då han var på resor. Under sådana gjorde han sig underrättad om allt, lade märke till allt och öfverraskade gerna med att synas underrättad om allt. Embetsmännen på landsbygden måste ofta rida bredvid hans vagn och redogöra för sina angelägenheter. Med bönder och lägre folk samtalade han förtroligt, med förnäma kort och godt. Han tålde aldrig, att andra i hans land tilläto sig egenmäktiga och godtyckliga handlingar. Bönder, som behandlades hårdt af sina godsherrar, funno hos honom det kraftigaste skydd.

Konsterna egnade Fredrik äfven sin vård. Han lät i Berlin bygga ett operahus och hemta sångare och dansörer från Italien och Frankrike. Biblioteket utvidgades ansenligt, och en myntsamling bildades I Italien uppköptes målningar och bildhuggerikonstens alster. Berlin och Potsdam förskönades för hvarje år genom en rad af nya byggnader, bland hvilka böra

nämnas invalidhuset med öfverskrift: *læso et invicto militi* (för den sårade och oöfvervunne soldaten), katolska kyrkan och domkyrkan samt framför allt det vackra sommarslottet Sanssouci vid Potsdam.

10.

Sjuåriga kriget.

(1756—1763.)

1. Anledningen till kriget och dess utbrott.

Maria Teresia kunde icke glömma förlusten af Schlesien, ej heller det trolösa sätt, hvarpå Fredrik gått till väga under senaste kriget. Äfven de andra makterna sågo med afundsamma blickar Preussens växande makt, i synnerhet betraktade kejsarinnan *Elisabet* i Ryssland med misstroende dess uppåtsträfvande. De båda kejsarinnornas hat mot Fredrik förstod Sachsens allrådande minister Brühl att underhålla och öka. Redan år 1746 hade mellan Österrike och Ryssland slutits ett fördrag, hvari Ryssland förband sig att hjelpa kejsarinnan Maria att återförvärfva Schlesien, om Fredrik bröte freden i Dresden genom ett krig med Ryssland, Österrike, Polen eller Sachsen. Genom en mutad sekreterare i kabinettet i Dresden fick Fredrik kännedom om sina fienders hemliga afsigter. Då nu konung Georg II i England slöt sig till Preussen, sökte Maria Teresia förbund med Frankrike. Här regerade Ludvig XV, som lät leda sig af en qvinna, den allrådande markisinnan Pompadour. Hennes understöd lyckades Österrikes utrikesminister, furst Kaunitz, vinna för en defensivtraktat mellan Österrike och Frankrike.

Då vid denna tid Ryssland och Österrike samlade talrika truppmassor, tviflade Fredrik icke, att krigets åska snart skulle bryta lös. Han beslöt derför att sjelf

börja leken, innan hans motståndare blefvo färdiga med sina rustningar. Sålunda ryckte 70,000 preussare in i Sachsen och besatte de vigtigaste städerna i landet, deribland sjelfva Dresden. Fredrik, som i början icke hade för afsigt att uppträda som fiende till Sachsen, inbjöd konung August III till ett förbund; men denna afslog anbudet, räknande på Österrikes hjelp, och derför behandlades Sachsen såsom ett fiendtligt land. Då det tyska riket betecknade infallet i Sachsen såsom en "oerhörd, högst straffvärd uppresning", rättfärdigade sig Fredrik dermed, att han lät trycka handlingarna rörande de planer, som smidts mot honom och som han skaffat sig från arkivet i Sachsen.

Den 17,000 man starka sachsiska hären hade uppfört ett starkt befäst läger mellan *Pirna* och Königstein. I denna ställning, omöjlig att angripa måste den af Fredrik belägras öfver fyra veckor såsom i en fästning. Blott genom hunger kunde han vänta att de skulle gifva sig, om det icke händelsevis lyckades österrikarna att befria dem ur deras fängelse. I denna afsigt anryckte österrikiska fältmarskalken *Browne;* men för att omintetgöra hans plan lemnade Fredrik belägringshären och skyndade till sin här i Böhmen. Vid den lilla staden *Lobositz,* något söder om böhmiska gränsen, stötte preussare och österrikare samman. Den bergiga trakten hindrade österrikiska fältherren att göra bruk af hela sin här. Redan vid sjutiden på morgonen började kanonaden, men en tät dimma, som först vid middagen fullkomligt skingrades, satte båda fältherrarna i förlägenhet och gjorde, att slagtningen ej slutade förr än vid tretiden på eftermiddagen. Segern — den första i detta ryktbara krig — tillföll Preussen. Konungens glädje öfver den vunna fördelen var icke synnerligt stor, emedan Browne var blott till hälften slagen och ännu alltid mäktigare än han sjelf. På slagfältet lågo flere preussiska än österrikiska döda. Fienden hade försvarat sig med sådan klokhet och tapperhet, att man väl insåg, att man icke hade framför sig österrikarna från de båda schlesiska krigen. Men äfven Fredriks egna trupper aftvungo honom beundran genom sin ordning, rådighet och tapperhet. "Nu har jag sett, hvad

mina trupper förmå", skref han i en berättelse, och i en skrifvelse till fältmarskalken Schwerin sade han till och med: "Aldrig hafva mina trupper gjort sådana under af tapperhet, sedan jag fick den äran att kommendera dem". Genom sådant beröm eldade han på det högsta sina krigares hederskänsla.

Efter denna preussarnas seger återstod för de af hunger, köld och regn utarmade sachsarna, sedan de misslyckats i ett försök att slå sig igenom till Böhmen, intet annat än att sträcka vapen. De voro till antalet 14,000, som måste gifva sig åt preussarna. Officerarna frigåfvos på sitt hedersord att icke, så länge kriget varade, strida mot preussarna; soldaterna tvungos att ingå i preussisk krigstjenst; men vid första tillfälle rymde hela regementen af dem och begåfvo sig, trognat sin konung, till Polen.

---

2. Striderna vid Prag, Kolin, Rossbach och Leuthen (1757).

Följande år reste sig halfva Europa mot Fredrik. Frankrike ansåg westfaliska freden bruten genom infallet i Sachsen och trodde sig derför berättigadt att deltaga i kriget samt förstod äfven att bringa svenskarna i vapen mot Fredrik. I Ryssland rustade sig 100,000 man, det tyska riket beviljade kejsarinnan 60,000 man, och talrika skaror tillströmmade från de österrikiska länderna. Fredrik kunde beräkna, att han i detta fälttåg skulle få ungefär 500,000 man att strida mot, och med ansträngande af alla sina krafter kunde han ej mot dessa uppställa stort mer än 200,000 man. Hans fiender hade för afsigt att sänka honom till rangen af kurfurste och lemna honom qvar endast Mark-Brandenburg. Till bundsförvandter hade han, utom det opålitliga England-Hannover, endast landtgrefven af Hessen-Cassel och hertigarna af Braunschweig och Gotha, åt hvilka han måste öfverlemna striden mot fransmännen. Mot ryssarna kunde han icke använda mer än 14,000 man under Lehwaldt och mot svenskarna blott 4,000.

Preussarna bröto in i Böhmen i fyra truppafdelningar; öfverallt trängde de österrikarna tillbaka, tills hela hären samlades utanför Prag. Konungen ämnade genom ett raskt angrepp begagna sig af fiendens bestörtning. Förgäfves rådde honom den erfarna Schwerin att först bättre rekognoscera området och lemna de uttröttade trupperna en dags hvila, men Fredrik yrkade på att man skulle angripa genast, och sade: "Nej, nej; det måste ske i dag. Färska fiskar äro goda fiskar!" Med häftighet och liksom drifven af en ond aning svarade den gamle Schwerin, tryckande hatten ned öfver ögonen: "Nåväl, skall och måste det ske i dag, så vill jag genast här angripa fienderna, der jag ser dem."

Konungen uppgjorde planen för striden, och regementena stälde upp sig. Men redan vid uppmarschen mötte man i den sumpiga och bergiga trakten oberäkneliga svårigheter. Först fram emot klockan ett på dagen kunde man börja angreppet. Men nu mottogo de väl förlagda fiendtliga batterierna de anfallande med en så förskräcklig eld, att hvarje stormning af preussarna gjordes om intet och hela led nedmejades af de förfärliga kartescherna. Med möda förmådde den tappra Ziethen sina annars oförsagda skaror att tränga fram. Mot dessa eldgap syntes all mensklig tapperhet fruktlös. De ståtligaste regementena hade redan stupat, de efter dem framryckande gingo öfver sina kamraters döende kroppar och betäckte liksom de marken med sina lik. Nu ville ingen mer framåt. Det var då, som den sjuttiotreårige fältmarskalken Schwerin ryckte fanan ur handen på en flyende fänrik, med de manande orden: "Framåt, mina barn!" förde dem framåt mot de eldsprutande kanonerna och utandades strax derefter sin hjeltesjäl, genomborrad af fyra karteschkulor. General Manteuffel höjde fanan och förde de modiga krigarna vidare framåt på den blodiga stråten. Prins Henrik, konungens broder, hoppade ned från sin häst, förde sin brigad till fots mot fienden och eröfrade ett batteri. Ett fruktansvärdt anfall gjorde hertig Ferdinand af Braunschweig mot venstra flygeln och dref den från berg till berg. Länge syntes segern oviss. Då emellertid den gamla fältmarskalken Browne dödligt sårades och bortfördes, greps hans här af förskräckelse och förvirring. Nu genom-

bröt Fredrik sjelf fiendens midt och afgjorde derigenom den långa striden. En del af den slagna hären kastade sig in bakom Prags murar; men Fredriks här var icke mycket mindre försvagad än fiendens; 16,000 preussare voro dels dödade, dels sårade. Staden Prag belägrades nu af Fredrik och blef på ett förskräckligt sätt beskjuten.

Belägringen hade redan varat fem veckor, då Fredrik beslöt att vända sig emot den österrikiska generalen Daun, öfvertygad om att en seger öfver honom skulle hafva till följd, att Prag måste gifva sig. Hans åtålighet hade förstämt honom, och mot sina bästa generaler visade han dåligt lynne. Dock uppgjorde han en utmärkt plan för slaget. I början gick också allt väl, men helt plötsligt afvek konungen sjelf från sin plan, och äfven några generaler bröto mot de order de fått. Det österrikiska artilleriet hade gjort betydliga luckor i infanteriets venstra flygel. Här lät en sachsisk öfverste fyra regementen ryttare hugga in, hvilka under ropet: "Se här för Striegau!*) nedmejade det preussiska fotfolket utan att gifva pardon. Skingrade och qvarlemnande allt artilleri, flydde spillrorna af denna venstra flygel öfver till den högra. I half förtviflan förde Fredrik sjelf ungefär fyratio man af dessa flyktingar under klingande spel mot ett batteri; äfven dessa få flydde, då de fiendtliga kulorna nådde dem. Han märkte icke detta, utan red fortfarande framåt. Slutligen ropade en major till honom: "Sire, vill ni då ensam eröfra ett batteri?" Utan att svara höll han inne sin häst, såg sig om, betraktade batteriet genom sin kikare och red långsamt till högra flygeln.

Preussarna drogo sig tillbaka till Nimburg, dit konungen sjelf redan sprängt förut i sporrstreck. På vägen dit hade han måst stiga af några ögonblick för att få de utmattade hästarna vattnade. En gammal blödande kavallerist förde sjelf till honom en uppfriskande dryck ur vattningshinken och sade: "Drick då, ers majestät; låt batalj vara batalj; det är ju väl, att ni lefver; vår herre Gud lefver nog och han kan ännu beskära oss en seger!"

*) Slaget vid Hohenfriedberg (se sid. 313) kallas stundom slaget vid Striegau.

Denna dag vid byn *Kolin* i närheten af Elbe, sydost om Prag hade 60,000 österrikare stridt mot 40,000 preussare; 14,000 af de senare hade blifvit qvar på platsen, och af det vackra gardesregementet återstodo numera endast 250 man; 45 kanoner hade gått förlorade. På aftonen fann man konungen, försänkt i dystra tankar, sittande på en brunn i Nimburg med blicken fäst på marken och ritande figurer i sanden med sin käpp. Slutligen sprang han upp och gaf, lugn och till det yttre glad, de nödiga befallningarna. Vid anblicken af den lilla återstoden af sitt älskade garde kommo tårarna honom i ögonen. "Barn," sade han, "I hafven i dag haft en svår dag." "Tyvärr," svarade de, "hafva vi i dag icke blifvit väl anförda." "Nåja, hafven blott tålamod," fortfor han, "jag skall snart ställa allt till rätta igen."

Fredrik måste nu uppgifva belägringen af Prag. Äfven från andra håll ingingo sorgliga underrättelser. I Preussen hade ryssarna fallit in under gräsliga härjningar; fransmännen hade vid *Hastenbeck* (icke långt från Hameln) slagit den oduglige hertigens af Cumberland här och tvungit honom till ett skymfligt fördrag i Kloster Zeven. En fransk här framträngde tillsammans med tyska riksarmén i Thüringen; ryssarna slogo den preussiska fältmarskalken Lehwaldt vid *Grossjägersdorf* i Ostpreussen nära Welau.

Den franska hären under befäl af prinsen af Soubise, madame de Pompadours gunstling och förtrolig deltagare i Ludvig XV:s utsväfningar, hade till uppgift att fördrifva konungen af Sachsen. Med 8,000 man hade han intagit Gotha och satt just till bords med sina officerare på hertigens slott, då han öfverfölls och slogs på flykten af den utmärkte kavallerigeneralen Seydlitz. Derefter satte sig Seydlitz med *sina* officerare vid den af fransmännen öfvergifna taffeln. Preussarna togo vid detta tillfälle blott få soldater, men så mycket flere frisörer, komedianter, kockar och kammartjenare till fånga och vunno som byte stora kistor med puderkappor, nattrockar, hårpiskor, parasoll, välluktande vatten, pomador o. s. v. Dylik yppighet rådde inom den franska hären. I förening med rikshären drog Soubise med en här

af 60,000 man till Sachsen. Fredrik skyndade honom till mötes med en här af 22,000 man och lade sig vid byn *Rossbach*, icke långt från Lützen, i ett befäst läger. Här, tyckte fransmännen, vore det lätt att innesluta den lilla hopen, och de hade intet annat bekymmer, än att konungen skulle undkomma dem. Då de ville kringgå preussarna, stannade Fredrik helt lugnt i sitt tält och satte sig lika lugnt till bords, under det hela trakten genljöd af de uppmarscherande fransmännens glada krigsmusik. Dessa förvånades öfver preussarnas tröghet, emedan de ännu icke kände deras snabbhet. Först vid 2:tiden gaf Fredrik befallning att nedtaga tälten, och snart stod hvarje soldat på sin plats. Plötsligt genljödo höjderna af den fruktansvärdaste kartescheld från de preussiska batterierna, prins Henrik angrep det franska infanteriet på dess högra flygel. Seydlitz, denna dags mest framstående hjelte, slog med sitt rytteri fienderna på flykten och föll derpå fotfolket i ryggen. Inom kort uppstod den största förvirring bland de öfverraskade. Rikshären, som man derför på spe kallade "springarmén", grep till flykten vid första salvan från kanonerna. Fransmännen höllo stånd ungefär halfannan timme. Fotfolkets eld varade icke fullt en half timme. Endast det inbrytande mörkret räddade fransmännen från fullkomlig undergång. Följande dag togo preussarna mer än 7,000 fångar, och många lära ha stannat först vid Rhen.

Hela Tyskland jublade öfver denna seger och öfverallt sjöng befolkningen:

Och då den store Fredrik kom
Och klappade på sina knän,
Så sprang den hela riksarmén,
Pandurer*) och fransoser.

Med sin hänförda armé drog Fredrik till Schlesien, der hans närvaro var ytterst nödvändig. General *Winterfeld*, konungens gunstling, hade blifvit slagen och sjelf stupat; Schweidnitz hade gifvit sig åt österrikarna; hertigens af Bevern här hade besegrats af en trefaldt öfver-

*) Ett slags ungerska soldater.

lägsen österrikisk, och äfven Breslau hade besatts af fiender. Sedan konungen förenat sig med spillrorna af hertigens af Bevern slagna här, hade han endast 34,000 man. Österrikarna, som voro ungefär tre gånger så manstarka, ansågo hans ankomst innebära föga fara, och hans lilla här kallade de för Potsdamvaktparaden. Ville Fredrik icke för alltid förlora Schlesien, måste han redan under detta fälttåg fördrifva fienderna derifrån. Konungen hade derför beslutit att börja en strid på lif och död, huru djerft vågstycket än var. Han sammankallade sina generaler och stabsofficerare och meddelade dem i ett eldigt tal sitt beslut: "Jag måste," sade han, "våga detta slag, eller också är allt förloradt; vi måste slå fienden eller begrafva oss alla framför dess batterier. Så tänker jag och så ämnar jag handla. Bekantgören detta mitt beslut för arméns alla officerare, förbereden hvarje soldat på det, som snart skall inträffa, och sägen honom, att jag anser mig berättigad att fordra ovilkorlig lydnad af honom. Om I ihågkommen, att I ären preussare, så skolen I äfven nu visa er värdiga ert namn; men finnes någon af eder, som fruktar att med mig dela den sista faran, kan han redan i dag få sitt afsked utan att erhålla den ringaste förebråelse af mig."

På allas ansigten stod hjeltarnas svar att läsa i glänsande drag, ty oemotståndligt inverkade denna konungs tal, då det kom från hjertat, till och med på dem, som hade haft grundade skäl att vara missnöjda med honom. Innan officerarna lemnade honom, tillade han med tonen af en konung: "Det kavalleriregemente, som icke genast vid gifvet kommando ögonblickligt störtar sig öfver fienderna, låter jag genast efter striden sitta af och förvandlar det till ett garnisonsregemente. Den infanteribataljon som — hvad hinder än möter — blott börjar stocka sig, skall förlora sina fanor och sablar, och jag låter borttaga snörena från dess uniform. Och nu, farväl, mina herrar; inom kort ha vi slagit fienden, eller vi se hvarandra aldrig åter"!

Detta tal gjorde underverk. Med otålighet afvaktade den lilla hären befallningen att bryta upp. De, som varit med i striden vid Rossbach, berättade för de

andra om sina bragder, och alla kände sig modiga vid blotta anblicken af sina anförare; ty ett större förtroende än Fredrik har väl aldrig en fältherre haft bland sina trupper. Österrikarna under prins Karl af Lothringen ryckte ut mot preussarna; vid byn *Leuthen*, ett par mil vester om Breslau, stötte båda härarna på hvarandra; österrikarnas slagordning var nära en tysk mil lång.

Nu uppkastade hjelten planen för striden, som skulle afgöra hans öde. Denna plan var ett mästerstycke af fältherrekonst och utfördes förträffligt. För att icke öfverflyglas af fienden uppstälde Fredrik sin här i skef slagordning, likasom Epaminondas vid Leuktra. Hans högra flygel angrep, under det den venstra stod stilla, fiendernas venstra flygel, som med framgång kringrändes och kastades tillbaka. Efter en hårdnackad strid var byn Leuthen i preussarnas händer, och snart måste äfven österrikarnas andra flygel draga sig tillbaka. Striden varade blott tre timmar; öfver 12,000 österrikare tillfångatogos på slagfältet, den österrikiska hären var fullkomligt upplöst.

Fredrik red med en trupp husarer till Lissa, men den uttröttade hären qvarlemnade han på slagfältet. Här sjönk en mängd af de tappra krigarna, öfverväldigade som de voro af hunger, köld och mattighet, ned på den fuktiga marken. Rundt omkring jämrade sig sårade. Vid hvarje steg stötte man på lik. Nattens mörker gjorde scenen ännu hemskare. På en gång började en soldat högt och långsamt sjunga: "Nu tackar Gud allt folk". Gripen af samma känsla instämde regementsmusiken, och inom några minuter sjöng hela hären den kraftiga psalmen.

Då emellertid Fredrik ankom till Lissa, fann han platsen alldeles uppfyld af österrikare, som gåfvo eld på de ankommande. Han vek af till venster in på vindbryggan, som ledde till slottet, och sade till sina följeslagare: "Mina herrar, följen mig. Här vet jag råd." Vid slottsporten kom en mängd österrikiska officerare emot honom med ljus. Emedan han endast hade med sig några få personer, sväfvade han i den påtagligaste fara att blifva tillfångatagen eller skjuten omedelbart efter den ärofullaste seger. Men med den lugnaste min i verlden gick han förbi dem och sade: "Bon soir,

messieurs, I hafven väl icke väntat mig här? Kan man då icke också få herberge?“ Ett vördnadsfullt. “ah!“ var allt hvad de kunde svara. Hans strax derefter inträdande generaler befriade honom från all farhåga och togo österrikarna till fånga.

Genom segern vid *Leuthen*, Fredriks största seger, det sjuåriga krigets mest lysande vapenbragd, en bland de ärofullaste segrar, som historien känner, återfick Fredrik Schlesien med undantag af Schweidnitz.

---

3. **Slaget vid Zorndorf och öfverrumplingen vid Hochkirch** (1758).

Ett blodigt fälttåg var slutadt. Många tusen hade fallit, men ännu tänkte ingen af de stridande på fred. Maria Teresia gjorde tvärtom starkare rustningar än någonsin och uppmanade äfven sina bundsförvandter att kraftigt fortsätta striden. Ryska trupper beträdde åter preussisk jord och franska under anförande af grefven af Clermont uppträdde i Tyskland för att om möjligt helt och hållet underkufva konungen af Preussen.

Konungen såg sig af brist på hjelpkällor tvungen att försämra myntet. Understöd fann han i England, som lofvade honom fyra millioner thaler i årliga subsidier. Hans motståndare voro emellertid lika medtagna, och Fredrik plägade säga: “Den skall sluta den bästa freden, som behåller den sista thalern i sin ficka“.

Detta års fälttåg öppnade den utmärkte fältherren prins Ferdinand af Braunschweig, som redan i februari bröt upp och dref fransmännen ur Hannover och Hessen. Han tog 11,000 man till fånga, och före mars månads ingång voro dessa fiender jagade tillbaka öfver Rhen.

Sedan Fredrik åter eröfrat Schweidnitz med storm, vände han sig till Mähren och ryckte fram mot Olmütz. Belägringen af denna fästning var emellertid fruktlös, och konungen såg sig tvungen att upphäfva den samma.

I stället tågade han mot ryssarna, som med barbarisk grymhet förhärjat Brandenburg och föröfvade de största skändligheter mot befolkningen. Küstrin hade de nedskjutit och lemnat till pris åt lågorna. Han träf-

fade dem vid byn *Zorndorf* icke långt från Küstrin; de voro 50,000 man starka, under det han hade blott 22,000. Omkring kl. 9 började den förfärliga slagtningen och slutade icke förr än vid tiotiden på aftonen, då båda parterna saknade krafter att längre fortsätta den blodiga leken. I denna strid blef Fredrik först öfvertygad om, att han icke mer egde qvar denna förra stam af krigare, som vid Prag och Leuthen utfört underverk af tapperhet. Fotfolket på venstra flygeln vek, så att utan rytteriets tapperhet striden kanske hade varit förlorad. Den utmärkte Seydlitz gjorde sig här för andra gången förtjent af Fredriks tacksamhet, och denne tillstod öppenhjertigt, att han hade honom ensam att tacka för segern. Det var en ryslig dag; inemot 30,000 döda och sårade betäckte slagfältet. Fredrik ville tillintetgöra sin grymma fiende, det förfärande ropet: "preussarna gifva ingen pardon!" skallade mot ryssarna. "Icke vi heller!" svarades från de ryska leden. Det preussiska artilleriet nedsköt fienderna i hela led; general Seydlitz högg på ett fruktansvärdt sätt in med sina ryttare; dock veko icke ryssarna. Med bajonetten, med kolfven stormade preussarna ursinnigt fram mot de fiendtliga leden, men lika orörliga stodo ryssarna. Om de skulle falla, måste man icke blott dödligt såra dem, utan äfven stöta omkull dem. Ja, till och med de sårade på marken rasade ännu mot hvarandra och mördade hvarandra. Först nattens mörker och båda partiernas utmattning gjorde slut på blodbadet. Ryssarna drogo sig kort derefter tillbaka ur Preussen utan att dock erkänna sig besegrade.

Fredrik skyndade nu att bistå sin broder Henrik, som befann sig i stor fara i Sachsen. Då han nalkades, uppkastade marskalk Daun ett befäst läger. Midt emot honom, vid byn *Hochkirch* i närheten af Bautzen, lägrade sig konungen. Hans ställning var högst osäker, och hans generaler fäste hans uppmärksamhet på hur farlig den var. Seydlitz sade: "Om österrikarna icke här angripa oss, förtjena de att hängas". Fredrik svarade leende: "Det akta de sig nog för, ty de frukta mera för oss än för galgen". Tre dagar hade den preussiska hären lugnt legat i sitt läger vid Hochkirch

och redan beslutit att under natten lemna den farliga posten, då den hånade fienden samma dag på morgonen utförde sin länge förberedda hämdplan. Hela preussiska hären och konungen sjelf sofvo ännu i god ro; endast Ziethens ryttare hade förblifvit under vapen. Fienden hade under natten i hemlighet närmat sig byn Hochkirch och väntade på slaget fem det öfverenskomna tecknet till anfall. De mot förposterna aflossade skotten och larmet i lägret väckte de öfverraskade preussarna. De skyndade ut ur tälten, men ännu kunde de icke se något och hörde blott de frambrytande fienderna. Först då en förfärlig kanoneld började i byn, kunde man förstå, att fienderna bemäktigat sig det stora preussiska batteriet, som beströk byns hufvudgata, och nedmejade alla preussare, som skyndade att samla sig på denna gata. Förvirringen var förfärlig. I sjelfva byn var trängseln störst. Den råkade i brand och tjenade att upplysa den hemska skådeplatsen. Emellertid sökte fältherrarna att återställa ordning bland de förskräckta massorna. Seydlitz och Ziethen ilade omkring med sina ryttare, nedhöggo en mängd fiender och gjorde många hundra fångar, men i nattens mörker flydde åter de flesta från dem. I byn sökte andra få fast fot, men här gjorde batterierna allt motstånd fruktlöst. Den tappra prins Frans' af Braunschweig hufvud bortrycktes af en kanonkula; fältmarskalken skotten James Keith stupade genomborrad af två karteschkulor; prins Moritz af Anhalt-Dessau fördes svårt sårad ur striden. Major Lange försvarade, likt en ny Leonidas, med 600 preussare byns kyrkogård mot åtta österrikiska grenadierbataljoner med den mest lysande framgång. Det var först då fienden lät fjorton nya bataljoner framrycka, som den lilla hopen kunde öfverväldigas. Ännu försökte Lange att slå sig igenom, men fann derunder hjeltedöden jämte större delen af sina män.

Dagens inbrott gjorde ej ställningen bättre, ty en ogenomtränglig dimma trädde i mörkrets ställe. Dock måste man beundra ordningen i den preussiska hären och dess anförares sinnesnärvaro, ty med all förlust för öfrigt för preussarna var dock fiendens icke så mycket mindre, som man skulle hafva trott. Ända till kl. 9

sökte preussarna försvara sin ställning; då gaf konungen befallning om återtåg. Läger och tross kunde visserligen icke räddas, hvarjämte äfven största delen af artilleriet gick förlorad; men för öfrigt skedde den slagna härens återtåg i sådan ordning, att fienden icke ansåg det rådligt att störa den. Daun, den österrikiska fältherren, drog sig åter in i sitt gamla läger, och det såg ut, som om han icke alls vunnit någon seger.

Fram emot kl. 11 stod konungen på en höjd och såg med djupt vemod sina sammansmälta bataljoner tåga förbi, ty han hade förlorat 9,000 man. Dock visade han sina officerare ett gladt ansigte. Till några förbitågande artillerister ropade han: "Kanonierer, hvar hafven I gjort af edra kanoner?" En af dem svarade: "Djefvulen har tagit dem under natten." "Så skola vi vid dagsljus återtaga dem," svarade han. "Icke sant, grenadierer?" "Jo," svarade desse, som nu gingo förbi, "och de skola derjämte få betala oss ränta på det."

Fredrik förstod att helt och hållet beröfva österrikarna frukterna af deras seger; ja, det lyckades honom till och med att ännu före årets slut återvinna så väl Schlesien som Sachsen. I det förra valde han sjelf, i det senare hans broder Henrik vinterqvarter; österrikarna deremot återvände till Böhmen.

---

4. Slaget vid Kay och Kunersdorf. Preussarnas tillfångatagande vid Maxen (1759).

Kriget fortsattes lifligt af Fredriks fiender. En rysk här anryckte under Soltikov, och äfven den österrikiska fältherren Daun, åt hvilken påfven för segern vid Hochkirch förärat en hatt och ett svärd, af honom välsignade, var utrustad med nya stridskrafter. Talrika härmassor hotade sålunda att förkrossa den modiga konungen. Denna nödgades nu att med hårdhet utskrifva allt ungt manskap och att så mycket som möjligt begagna sig af de hjelpmedel han kunde erhålla från de län-

der han höll besatta. Han ville för detta år invänta fienden.

Då ryssarna under Soltikov närmade sig Oder, sände konungen, för att hindra dem att förena sig med österrikarna under *Laudon,* general Wedel mot ryssarna. Men Wedel blef slagen vid byn Kay icke långt från Züllichau. Nu kunde ryssar och österrikare obehindradt förena sig med hvarandra.

Fredrik skyndade till Schlesien för att skydda Mark-Brandenburg, och liksom om han hade haft en aning om sin förestående olycka, uppgjorde han före sin afresa sitt testamente och affordrade sin broder ett högtidligt löfte att icke gå in på någon för det preussiska huset skymflig fred.

Vid Oder fann han 48,000 man. Han förde dem öfver floden och såg de förenade fienderna, nära 80,000 man starka, förskansade på höjderna mellan Frankfurt och *Kunersdorf* och skyddade af ett mycket stort antal kanoner. Trots fiendens tydliga öfverlägsenhet beslöt han att redan följande dag (den 12 aug. 1759) angripa honom. Det skedde; den för preussarna så olyckliga striden började strax efter kl. 11 förmiddagen. Den högst svåra terrängen, som man icke förut undersökt omsorgsfullt nog, och denna dags tryckande hetta försvårade angreppet långt mer än man trott. De otaliga kanoner, med hvilka höjderna voro besatta, spredo död och förderf bland de angripande. Hela hopar skötos ned på en gång. Dock lyckades det slutligen preussarna att omkring kl. 6 kasta tillbaka ryssarnas hela venstra flygel och eröfra alla deras batterier. Konungen sände till och med en kurir till Berlin för att på förhand framföra budskapet om segern.

Men ännu stod ryssarnas högra flygel orubbad, och österrikarna hade icke alls varit i striden ännu. Flere generaler rådde konungen att nu afbryta striden, emedan folket vore utmattadt och man väl kunde vänta, att de slagna ryssarna sjelfmant skulle draga sig tillbaka under natten. Men Fredrik, som på en gång ville uppgöra räkningen med denna förhatliga fiende, vidhöll, att striden skulle fortsättas.

Och nu inträffade en förfärlig vändning i lyckan. De utmattade preussarna skulle åter storma höjderna, som blifvit besatta af Laudon med österrikiska grenadierer, och från hundratals kanoner spred sig ett dödande kulregn öfver dem. De skulle nu upptaga striden mot de friska österrikiska trupperna, som framför dem hade alla fördelar af sin ställning. De kunde icke en gång föra sitt artilleri med sig. Konungen befalde nu sitt rytteri att angripa. Två gånger vägrade Seydlitz att efterkomma befallningen; tid och ställe, lät han svara, voro ogynsamma; men då konungen för tredje gången med stor häftighet upprepade befallningen, stormade han fram mot de ryska förskansningarna. För de mördande kartescherna stupade emellertid både manskap och hästar. Seydlitz sjelf sjönk ned från hästen, med högra handen svårt sårad, och måste bäras bort. Ännu en gång samlade konungen så mycket fotfolk han kunde och förde det mot fienden, men lika fruktlöst. De eljes så fasta linierna brötos, förvirringen blef allmän, och nu fulländade det österrikiska rytteriet det förskräckliga nederlaget. Preussarna flydde allmänt. Intet ordnadt återtåg, såsom vid Kolin eller Hochkirch, kunde företagas. Hvar och en skyndade att rädda sig sjelf. En panisk förskräckelse hade fått makt med allas sinnen, ehuru fienden upphörde med att förfölja. Förgäfves sökte konungen, som förlorade hela sin fattning vid anblicken af denna flykt, att förmå några bataljoner att stanna. Han utsatte sig sjelf för den häftigaste elden. Två hästar skötos under honom, och då han skulle sitta upp på den tredje, splittrade en muskötkula ett guldetui i hans västficka. Slutligen öfvergifven af alla sina trupper, utropade han förtviflad: "Kan då ingen fördömd kula nå mig?" Han såg, huru icke blott hela det eröfrade artilleriet, utan äfven nästan hela det preussiska lemnades qvar, ty hvar och en tänkte endast på att rädda sitt lif. Emellertid kom en trupp österrikiska ryttare framsprängande, och konungen skulle säkert hafva blifvit dödad eller tillfångatagen, om icke ryttmästaren Prittwitz med en trupp husarer omringat honom och fört honom i säkerhet. Flere gånger under denna hemska färd utropade han: "Pritt-

witz, jag är förlorad!", och på denna sin trogna kamrats rygg skref han med blyertspenna de bekanta orden till sin minister Finkenstein i Berlin: "Allt är förloradt! Rädda den kungliga familjen. Farväl för alltid!"

Efter striden infunno sig omkring 5,000 man hos honom; de öfriga hade skingrats eller lågo qvar i sitt blod. Bland de sistnämda var äfven den älskvärda skalden *Kleist*, vårens sångare, som, sårad af kartescher, plundrades in på bara kroppen af kosackerna och derpå kastades i ett träsk. Några dagar derefter afled han i Frankfurt. Etthundrasextiofem kanoner hade gått förlorade. Den olyckliga konungen kastade sig påklädd på en halmbädd i en till hälften förstörd bondgård; rundt omkring honom sofvo hans adjutanter på blotta marken. Framtidens skräckbilder lemnade honom ingen ro. En officer, som följande morgon sade honom, att någon del af artilleriet blifvit räddad, möttes af honom med utropet: "Herre, ni ljuger, jag har icke mer några kanoner!" Hvar och en fruktade att komma i hans närhet. Den gamla öfverste Moller frågade han en gång under dessa sorgens dagar, huru det var möjligt, att hans trupper icke mera kunde utföra det, som de fordom utfört. Den fromme Moller svarade, att det kanske kom af härens syndaskuld, ty sedan någon tid hade dess bönestunder blifvit helt och hållet indragna. Från den dagen blef den forna fältgudstjensten åter införd vid regementena.

Efter segern vid *Kunersdorf*, Fredriks största nederlag, väntade alla, äfven Fredrik sjelf, att ryssar och österrikare oförtöfvadt skulle tåga mot Berlin, taga hela Mark i besittning och så inom åtta dagar sluta kriget. Detta skedde dock icke. Ryssarna hade ingen lust att göra några eröfringar för Österrikes räkning. Då Daun fordrade detta, erhöll han af Soltikov svaret: "Jag har vunnit två drabbningar, och innan jag gör några vidare rörelser, väntar jag på underrättelsen, att äfven ni vunnit två, ty det är icke billigt, att min kejsarinnas trupper skola handla alldeles ensamma." Denna fiendernas oenighet var Fredriks räddning. Ryssarna drogo sig till Polen, österrikarna till Böhmen.

Inom kort trängde dock Daun in i Sachsen och eröfrade till och med Dresden. Fredrik sände general *Fink* med 15,000 man till *Maxen*, en by vid Pirna, för att kringgå den österrikiska hären och afskära den från Böhmen. Denna insigtsfulla general kände sjelf, huru farligt hans uppdrag var, men gjorde förgäfves konungen föreställningar. Han angreps från alla sidor och innestängdes, och sedan han uppoffrat 4,000 man, måste han gifva sig med de öfriga 11,000, alldeles som tre år förut sachsarna vid Pirna. Daun kallade detta lyckliga företag "*finkfångsten*". Då han triumferande tågade in i Dresden med de fångna preussarna, mottogs han med högt jubel af invånarna, hvilka nu ansågo, att en fullständig hämd utkräfts för sachsarna, som förut tillfångatogos på nästan samma ställe — Så olyckligt för Fredrik var fälttåget 1759.

---

5. Slagen vid Liegnitz och Torgau (1760).

Fredrik befann sig i den förskräckligaste belägenhet; han hade under det förra fälttåget uppoffrat hela sin här, och ehuru hans talrika värfvare drogo igenom hela riket, förmådde de dock icke skaffa ersättning för det gamla öfvade preussiska infanteriet. Bristen på officerare var så stor, att man måste vid hären anställa ynglingar, som man utvalde bland kadetterna. För att erhålla penningar måste Sachsen fortfarande brandskattas, och myntet försämrades för hvarje år. Det var endast ryktet om Fredriks bragder och den trollkraft, hvarmed han förstod att fängsla allas hjertan vid sig, som gjorde, att de tusentals menniskor, som genom list och våld dagligen släpades till hans fanor, lydigt stannade qvar och villigt underkastade sig den preussiska krigstukten.

För andra gången såg sig Fredrik tvungen att inskränka sig till försvarskrig. Denna gång ville han försvara Sachsen; Schlesien och Mark skulle general Fouqué och prins Henrik skydda. Men inom kort

fick konungen den sorgliga underrättelsen, att Fouqué blifvit slagen och sjelf tillfångatagen vid Landshut af en fyradubbelt så stark österrikisk här under Laudon. Fredrik lade band på sin bestörtning häröfver och sade i fast ton till sina officerare: "Fouqué är fången, men hans tillfångatagande gör honom och oss ära; han har försvarat sig som en hjelte!" Icke långt derefter eröfrades fästningen Glatz, nyckeln till Schlesien, af österrikarna. Underrättelsen derom var ett nytt slag för Fredrik. Dock lade han äfven nu band på sin bestörtning och sade: "Må så vara! I fredsslutet få vi den väl åter. Vi måste tåga till Schlesien för att icke förlora allt!"

Sålunda bröt han upp till Schlesien med österrikiska hären framför och bakom sig. Efter många faror kommo preussarna lyckligt in i Schlesien och lägrade sig i trakten af *Liegnitz*. Men midt emot dem stodo Dauns och Laudons förenade härar och stängde vägen för dem till Breslau och Schweidnitz. Och just dit måste man gå, emedan de stora magasinen voro förlagda der och man hade lifsmedel endast för några få dagar. I en svårare belägenhet hade Fredrik ännu aldrig befunnit sig. Han kunde icke annat än frukta att få undergå Finks öde vid Maxen. Ty utom österrikarna, som voro honom trefaldt öfverlägsna, stod också ännu qvar på andra sidan Oder icke långt från Breslau fältmarskalken Soltikov med 60,000 ryssar, hvilka höllo sig tillbaka endast af sin afund mot Daun. Konungen, som hvarje dag fruktade ett angrepp och att blifva omringad, måste nästan hvarje natt förändra ställning för att vilseleda den dröjande Daun. En gång lät han under natten i all stillhet hela sitt läger bryta upp, hvilket den österrikiska generalen dagen förut noggrant utspejat, samt drog sig tillbaka till några höjder på ett betydligt afstånd från de förvillande vakteldarna. Här lade sig manskapet lugnt ned. Hvar och en behöll sitt gevär vid sidan; och då de icke fingo sjunga, pratade de. Den klara, milda natten gjorde alla godt. Icke heller fienden var denna natt trött. Den hade ämnat spela konungen ett spratt, på samma sätt som vid Hochkirch, och Laudon uppbröt vid midnatt med hela

sin här för att besätta samma höjder, som honom ovetande så nyligen intagits af preussarna. Ungefär kl. 2 väcktes konungen af en preussisk husarpatrull: "Hvar är konungen?" ropade den framilande majoren. "Hvad är det fråga om?" frågade den uppvaknande Fredrik. "Eders majestät, fienden är här och redan helt nära." "Min häst," ropade Fredrik, och hvarje general sprang till sin plats. "Huru skall det gå, min käre Schenkendorf?" frågade han den af dem, som skulle göra angreppet. "Jag skall först fråga gossarna," svarade denne. "Nå väl, grenadierer, hvad tron I, skolen I strida som dugtiga karlar?" "Ja, om ni anför oss!" var det allmänna svaret. Schenkendorf var en af dem, som först sårades. Men hans grenadierer hämnades honom hundrafaldt. Förvånad att se sig så mottagen och oförmögen att i morgonens osäkra ljus urskilja fiendens ställning, rönte Laudon här samma öde som Fredrik vid Hochkirch, blott att han blef slagen på vida kortare tid. Klockan fem på morgonen var allt förbi. Fienden hade förlorat 10,000 man i döda och sårade, 6,000 fångar och 82 kanoner. Daun hade varit på för långt afstånd för att kunna komma till hjelp, hvarförutom en ogynsam vind hade gjort, att kanondundret ej nådde hans öron.

Någon tid derefter vände sig Fredrik mot de förenade ryssarna och österrikarna, som under general Tottleben intagit sjelfva Berlin. Här hade man under tre hela dagar herbergerat de fruktade gästerna, då skräckformeln: Fredrik kommer! hastigt förjagade dem. Då konungen fick höra, att de aftågat, vände han sig genast mot Sachsen för att ånyo eröfra detta land. Vid *Torgau* låg Daun förskansad, och för konungen återstod intet annat än att angripa honom inom hans förskansningar. Fredrik tvekade ett ögonblick, huruvida han skulle låta en slagtning afgöra öfver lif eller död. Han sammankallade sina generaler och ville höra deras åsigt. Alla tego; slutligen sade den gamle husargeneralen Ziethen högt och bestämdt: "Allting är möjligt; det ena är blott svårare än det andra". Nu beslöt man att strida, och befallning om uppbrott utdelades.

Den preussiska hären delades i två afdelningar; med den ena ville konungen sjelf framifrån storma det österrikiska lägret; med den andra skulle Ziethen på en omväg falla det i ryggen. Den långa marschen försenade angreppet ända till kl. 2 på eftermiddagen. Ett olyckligt missförstånd hotade genast i början konungens här med undergång. Man hörde nämligen ett starkt skjutande på andra sidan, och detta narrade Fredrik att tro, att Ziethen redan var på sin plats. För att raskt understödja honom, väntade Fredrik icke, tills hela hären blifvit ordentligt uppstäld, utan förde några stycken bataljoner mot fienden. Men denne mottog honom med en salva från mer än 200 kanoner, hvilken genast beröfvade flere personer hörseln och hvarom konungen sjelf bedyrade, att han aldrig hört maken. Bataljonerna nedskötos man för man, nya fördes fram, men rönte samma öde. Hvarken rytteri eller fotfolk kunde hålla stånd mot dessa eldgap och deras kartescher. Till höger och venster bredvid konungen slogo de fiendtliga kulorna ned i marken, så att hans häst var i ständig rörelse. Äfven konungen träffades af ett skrubbskott i bröstet, men en pels och en sammetsrock förtogo verkan af kulan. Det var en blodig dag, och för hvar qvart sjönk Fredriks förhoppning allt mer. Natten inbröt, och man hade icke bemäktigat sig fiendens förskansningar; tvärtom låg kärnan af det preussiska infanteriet död på slagfältet, och en österrikisk kurir var redan på väg till Wien för att bringa kejsarinnan underrättelse om segern.

Förvirringen efter mörkrets inbrott var förfärlig. Preussare sköto på preussare, österrikare på österrikare, och konungen sjelf var i fara att falla i händerna på en fiendtlig skara. Till skydd mot kölden under den långa, fuktiga novembernatten upptändes oräkneliga eldar på Torgauheden, och omkring dem lägrade sig österrikare och preussare, fullt beslutna att på morgonen gifva sig åt dem, af hvilka segern förklarades vara vunnen. Tio tusen sårade måste denna långa, kalla natt plågas i sitt blod på den fuktiga marken.

Man hörde emellertid kanonernas dån på andra sidan ända till kl. $^1/_2$ 10. Här hade Ziethen lyckligt

bestigit höjderna och bragt fienden i sådan förvirring, att Daun, som sjelf sårats i benet, lät sin fullkomligt upplösta här vid midnattstiden draga sig tillbaka genom Torgau öfver Elbe. Fredrik tillbragte emellertid den längsta af alla sina nätter i en liten bykyrka, emedan alla bondgårdar voro uppfylda af sårade, och uppsatte här, sittande på lägsta trappsteget af altarringen och vid skenet af ett svagt ljus, sina befallningar och planen för angreppets förnyande följande dag. Han skickade den ena gången efter den andra ut bud för att få veta, om det icke snart skulle dagas; slutligen kastade han sig på sin häst och red i första daggryningen ut i byn. Der såg han på afstånd ryttare i hvita kappor. Det var Ziethen, som med tonen af en rapporterande officer helsade konungen: "Ers majestät, fienden är slagen; han drager sig tillbaka!" Derpå sprängde han tillbaka till sitt folk och utropade: "Mina gossar, konungen har vunnit slaget, och fienden är fullkomligt slagen. Lefve vår store konung!" Alla svarade med en mun: "Ja, ja, lefve vår konung Fritz! Men fader Ziethen också, vår husarkonung också!"

Fredrik glömde icke att tacka sina tappra trupper för deras trohet och att efter förmåga belöna dem. De voro nöjda oaktadt alla mödor och skämtade med honom, en frihet, som han ofta tillät dem. Han kallades af dem icke annat än "Fritz" och tilltalades ofta med du. Han ansåg sjelf denna seger blott såsom en hjelp för ögonblicket, hvilken gjorde det möjligt för honom att ännu en gång taga sitt vinterqvarter i Sachsen.

---

6. De senaste krigsåren. Freden i Huberteburg (1763).

Fredrik hade året förut gjort några försök till fred, hvilka dock tillbakavisats af hans fiender. De båda kejsarinnorna trodde sig för närvarande minst våga släppa honom, i den fasta förhoppning att inom kort kunna fullkomligt tillintetgöra honom. Och i sjelfva

verket ökades svårigheterna i Fredriks belägenhet till det yttersta. Fienderna hade fattat fast fot i Sachsen och Schlesien; Englands subsidier uteblefvo efter Georg II:s död (1760), och bristen på penningar och manskap tilltog alltmer.

Fredrik öfverlemnade Sachsen åt den försigtiga prins Henrik, åt hvilken konungen sedermera gaf det vackra vitsordet, att han af alla fältherrar var den enda, som icke begått något misstag. Schlesiens försvar ville han sjelf öfvertaga. Han kunde emellertid icke hindra ryssarna och österrikarna att förena sig och stod nu med 50,000 man mot 130,000, som skulle hafva alldeles nedgjort honom, om Laudon ensam hade haft att befalla öfver dem. Den ryska fältherren Buturlins afund mot Laudon räddade konungen, som så fast förskansat sig framför Schweidnitz, att hans läger liknade en fästning. Om natten måste de preussiska soldaterna stå uppstälda i slagordning, och om dagen sofvo de. Fredrik sjelf gjorde sig de dystraste föreställningar om framtiden. Hans bekymmer voro så stora, att han, såsom ofta sker i dylika fall, glömde, att han var konung och nedlät sig till vänskap. Ofta sökte han om nätterna tröst hos Ziethen i dennes bostad. Om då konungen förtviflad sade: "Det skall icke gå, det kan icke gå!" gaf Ziethen alltid till svar den manliga försäkran, att allt en gång skulle med säkerhet få ett godt slut. Fredrik, som icke mer såg något skäl till en sådan förhoppning, frågade en gång hånande, om han tilläfventyrs hade skaffat sig någon ny allierad. "Nej," svarade Ziethen, "blott den gamla deruppe, och han öfvergifver oss icke." — "Ack," suckade konungen, "han gör inga underverk mer!" — "Sådana behöfvas icke heller," svarade den fromme Ziethen, "han strider ändå för oss och låter oss icke förgås."

Då slutligen den ryska fältherren, hvars oenighet med Laudon hindrade alla företag mot den preussiska hären, måste lemna den utplundrade trakten, ansåg Fredrik denna sin befrielse för ett himmelens verk och sade till Ziethen, i det han erinrade sig dennes ord: "Han hade ändå rätt, hans allierade har hållit ord".

Sedan Fredrik lemnat sitt läger, lyckades Laudon taga Schweidnitz genom öfverrumpling. Någon tid derefter föll äfven fästningen Kolberg i Hinter-Pommern i ryssarnas våld. Sålunda gick under detta fälttåg hälften af Schlesien och Pommern förlorad för konungen, och hans trångmål blef större än någonsin. Med möda kunde man numera anskaffa rekryter, hästar, seldon, lifsmedel och krigsförnödenheter. All denna nöd framkallade till och med hos konungen tanken på sjelfmord, och endast borgarnas och böndernas mod, hvilket städse lifvades af presterskapet, uppehöll konungen och hären.

Redan hade Fredrik i sin förtviflade belägenhet vändt sig till turkiska sultanen för att förmå honom att infalla i de ungerska och ryska provinserna, då han räddades ur den svåraste nöden genom kejsarinnan Elisabets död. Peter III, som nu besteg ryska tronen, var en varm vän och beundrare af den preussiska konungen. Han icke blott instälde alla fientligheter mot Fredrik, utan lät till och med 20,000 ryssar sluta sig till den preussiska hären. Närmaste följden af denna lyckliga tilldragelse var freden med Sverige, hvilket under loppet af fem år deltagit i sjuåriga kriget med en fältarmé af 15,000 man och nu slöt en separatfred med Preussen i Hamburg 1762 utan vinst eller förlust af landområde, men också utan ära.

Fredrik stod redan i begrepp att rikta hela sin styrka mot Österrike, då Peter III:s plötsliga död medförde en förändring i förhållandena. Katarina II besteg nu ryska tronen, och ehuru icke vän till Fredrik, började hon dock icke krig mot honom, utan nöjde sig med att återkalla den ryska hjelphären. Dock förmådde Fredrik den ryska fältherren att i ännu tre dagar hemlighålla befallningen om aftåg, och den ryska härens närvaro, om också icke dess medverkan, höll en del af den österrikiska i overksamhet. Kort efter ryssarnas aftåg eröfrade konungen Schweidnitz.

I Sachsen hade preussarna kämpat mot öfverlägsna österrikiska trupper. Ett vapenstillestånd med Österrike satte dem i stånd att vända sig mot rikstrupperna och drifva dem långt framför sig, så att Baiern och Franken darrade och flere riksfurstar drogo sig ur kriget. Äfven

hertig Ferdinand af Braunschweig hade varit lycklig i striden mot fransmännen och slutade 1762 års fälttåg med eröfringen af Kassel.

Alla kringförande makter voro nu utmattade och längtade efter fred. Maria Teresia insåg, att hon icke ensam kunde försvara Schlesien. Derför öppnades den sista dagen af året 1762 i *Hubertsburg*, ett jagtslott mellan Meissen och Leipzig, fredsunderhandlingar, hvilka följande året (1763) ledde till fred mellan Österrike, Preussen och Sachsen. Fredrik behöll Schlesien, men lofvade att gifva sin röst åt Maria Teresias son, Josef, vid inträffande kejsarval. Sachsen återlemnades till August III.

De bedröfliga följderna af det ohyggliga kriget voro märkbara i mer än ett land i Europa. Frankrike och Sverige voro nära bankrutt, den engelska statsskulden hade vuxit ofantligt; utsuget af fiender och vänner, beräknade Sachsen sina förluster till 70 à 80 millioner. Men mest hade dock de länder lidit, i hvilka fransmännen och kosackerna farit fram. Fälten lågo obrukade, emedan det saknades utsädes-spanmål, samt kreatur och armar att uppodla dem. I de preussiska staterna räknade man inemot 30,000 menniskor, som värnlösa nedgjorts af de vilda svärmar, hvilka följde de ryska härarna. De mest blomstrande trakter hade blifvit ödemarker. Här och der funnos endast några qvinnor qvar, som kunde verkställa arbetet på fälten.

Fredrik hade under detta sjuåriga krig segerrikt försvarat sig mot en half verldsdel och i detta fall förvärfvat sig alla folks beundran, äfven om å andra sidan hans trolösa statskonst och hans hänsynslösa hårdhet icke kunna annat än fördömas. Preussen intager från denna tid en obestridd rang såsom en bland Europas stormakter.

41.

Fredrik den andres senare regeringsår och död (1763—1786). — Josef II (1765—1790).

Efter kriget var Fredrik först af allt betänkt på att göra sin krigshär så fruktansvärd, att ingen fiende skulle våga åter störa den med knapp nöd förvärfvade freden. Den preussiska hären bestod vid krigets slut till största delen af öfverlöpare, utländingar och helt unga landtbor. Många af de senare återskänktes åt sina klagande föräldrar och fingo åter sköta åkerbruket. Utländingar utan arbete infunno sig derför i mängd. Vid få infanteriregementen funnos ännu qvar hundra man af dem, som inträdt i tjenst vid krigets början. Det nya slägtet måste åter inöfvas från början, och detta skedde vanligen med prygelkäppen. Officersposterna bekläddes med adelsmän, för hvilkas utbildning sörjdes genom kadett- och militärskolor. Hären uppbragte Fredrik till 200,000 man.

Icke mindre omsorg egnade han åt att upphjelpa industri och yrken, hvilka blifvit af kriget bragta i upplösningstillstånd. Den säd, som redan uppköpts för nästa fälttåg, utdelades bland det utarmade landtfolket, och de för artilleriet och trossen uppköpta hästarna återlemnades till åkerbrukarna. I Schlesien efterskänktes skatterna för sex månader, i Pommern och Neumark för två år. Med kontanta penningar bisprang han provinserna, för att de skulle kunna utplåna de skulder, de hade måst göra för att betala de af fienderna pålagda brandskatterna. De husfäder och fabrikanter, som i synnerhet lidit genom kriget, fingo understöd ur konungens kassa. Hela summan af de gåfvor, som Fredrik utdelade i sina provinser, belöpte sig till många millioner. Och dessa summor togos icke ur statskassan, utan af konungens besparingar på civillistan. Angående sin förmögenhet plägade han säga: "Staten är rik, men jag är fattig", och i sitt testamente skref han:

"Min egendom tillhör icke mig, utan staten". Genom konungens omsorger reste sig sålunda de i aska lagda städerna och byarna ur sina spillror, och den preussiska statens befolkning växte i synnerhet genom att upptaga en mängd främmande nybyggare.

Konungens verksamhet minskades icke vid hans tilltagande ålder, hans pligtkänsla blef snarare större. "Min ställning," skrifver han; "fordrar arbete och verksamhet; min kropp och själ böja sig under sin pligt. Det är icke nödvändigt, att jag lefver, men väl, att jag arbetar." En annan gång skref han till en vän: "Du har rätt, om du tror, att jag arbetar mycket. Jag gör det för att lefva; ty ingenting har mera likhet med döden än sysslolöshet."

Den återstående tiden af hans regering förflöt i nästan ostördt lugn. Då år 1772 den första skändliga delningen af konungariket Polen egde rum, vann Fredrik utan krig Vestpreussen (utom Danzig och Thorn, jämf. kap. 42).

Efter Frans I (1745—1765) hade såsom tysk kejsare följt dennes son Josef II. Hans moder Maria Teresia höll honom emellertid helt och hållet skild från den egentliga ledningen af statsangelägenheterna. Han egde en sällsynt mängd talanger och kunskaper och den ädlaste åtrå att förbättra sina stater, hvilkas brister han noga kände. Dock var det först efter sin moders död (1780), som han fick full handlingsfrihet. Nu skulle åldriga missbruk inom stat och kyrka afskaffas; allt skulle blifva nytt och tidsenligt. Då Josef ville genomdrifva sin vilja och i sina olika stater införa *ett* språk, *en* lag och *en* författning, brydde han sig föga om gamla ärfda rättigheter och stötte sig med så väl enskilda som hela stånd och folkklasser genom sina reformer. Dessutom tog han sig vid genomförandet af dessa icke tillräcklig tid, utan ville genast framtvinga frukter, hvilka blott långsamt och småningom kunde mogna. Följden blef, att han icke gjorde något stånd rätt, och han måste till och med se flere af sina arfländer, såsom Ungern och Nederländerna, i fullt uppror. Slutligen blef han sjelf missmodig öfver att hans planer misslyckats och uttalade före sin död (1790) den önskan,

att man måtte skrifva på hans graf: “Här hvilar en furste, hvars afsigter voro rena, men som hade den olyckan att se alla sina planer stranda“.

År 1777 framstälde kejsaren anspråk på en del af Baiern, der kurfursten Maximilian Josef hade dött barnlös. Den nya kurfursten Karl Teodor såg sig tvungen att erkänna dessa Josef II:s anspråk, men hertig Karl af Pfalz-Zweibrücken satte sig i egenskap af blifvande arfvinge till Baiern emot detta och vände sig till Fredrik med anhållan om hjelp. Denne begagnade sig af tillfället att uppträda emot Josefs förstoringsplaner och inföll i Böhmen (1778). Detta krig kallas det *baierska tronföljdskriget*, men det bilades, innan man kom till någon strid. Redan 1779 slöts freden i *Teschen* i österrikiska Schlesien, i hvilken Josef afstod från sina anspråk.

Dock uppgaf Josef icke sin plan att förvärfva Baiern och gjorde senare ett försök att tillegna sig det samma genom byte mot största delen af österrikiska Nederländerna. Men äfven nu stälde sig Fredrik emot honom och förhindrade planens verkställande genom att stifta det *tyska fursteförbundet* med Hannover, Sachsen och andra tyska furstar (1785).

Fredrik, som under förra hälften af sin regering uppträdt såsom eröfrare, verkade således under senare hälften deraf såsom ett slags beskyddare af lugnet och riksförfattningen. Bildandet af fursteförbundet var för öfrigt den sista af hans vigtigare handlingar. I sitt enskilda lif iakttog han ända till slutet samma ordning, som han bestämt för sig vid sitt tillträde till regeringen. Samma punktlighet i hans sysselsättningar, samma ihärdighet i den trogna utöfningen af hans pligter, ja, nästan samma raskhet i alla hans rörelser utmärkte den gamla, som en gång den kraftfulla mannen, och ännu dagen före sitt slut genomläste han de till honom ankomna brefven. Om han också på gamla dagar förunnade sig mera sömn än förut, beröfvade honom denna dock aldrig en morgonstund, och i de till truppmönstringar och resor bestämda timmarna och dagarna tillät han sig ingen förändring för sin beqvämlighets skull.

Till sina bordskamrater valde Fredrik de få vänner, som ännu funnos qvar från hans sköna ungdomstid. Äfven de gamla redliga krigskamraterna Fouqué, Ziethen och andra behöll han i troget minne. Han besökte dem ibland, gladde dem med skänker och inbjöd dem ofta till sitt bord. En gång hade Ziethen inslumrat vid den kungliga taffeln, och de bredvid honom sittande ville väcka honom: "Låt honom sofva," sade konungen, "han har så ofta vakat för oss."

Länge förstod Fredrik att bibehålla sitt goda lynne; dock förlorade han slutligen småningom all glädje i lifvet och all tro på menskligheten; han blef knarrig och misstrogen mot sina tjenare och sträng i sin uppsigt öfver dem. I sjutiofyra år uppehöll den starka själen den svaga kroppen; då insjuknade han i vattusot, som slutade hans lif. De sista dagarna tillbragte han för plågornas skull på sin stol i framåtlutad ställning; dock lät han ännu dagligen förelägga sig regeringsärenden och skref äfven några bref. Han dog natten mellan den 16 och 17 augusti 1786. Underrättelsen om "gamle Fritz'" död icke allenast framkallade den uppriktigaste sorg hos hans undersåtar, utan väckte äfven i mycket vidsträcktare kretsar det största deltagande. Fredrik tillkämpade sin stat rangen af stormakt, och historien har gifvit honom det åtminstone i några fall berättigade tillnamnet *den store.* *)

42.

Peter III och Katarina II i Ryssland.

Efter kejsarinnan Elisabets död (1762) besteg hennes systerson, sonen till Peter den stores äldre dotter Anna,

*) De följande konungarna af Preussen hafva varit Fredrik Vilhelm II, (1786—1797), Fredrik Vilhelm III, (1797—1840), Fredrik Vilhelm IV, (1840—1861), samt Vilhelm I (1861—1888), grundläggaren af *Tysklands enhet*, hvilken efter fransk-tyska kriget 1870—1871 utropades till tysk *kejsare* i Versailles (jan. 1871). Efter honom regerade hans son *Fredrik III* blott några månader och efterträddes af sin son, den nu regerande kejsaren *Vilhelm II.*

ryska tronen under namnet *Peter III*. Såsom redan är berättadt, var han en varm beundrare af konung Fredrik II i Preussen, och hela hans sträfvan gick ut på att likna honom, men med hans medelmåttiga själsgåfvor kunde denna efterhärmning sträcka sig endast till ytan, såsom till hållning, klädedrägt och truppernas inöfvande. En af hans första handlingar var fred och derpå förbund med Preussen. Talrika landsförvista, bland dem Biron och Münnich,*) fingo återvända. Men hans nya inrättningar inom krigs- och förvaltningsväsendet väckte det ryska folkets missnöje, och äfven med presterna stötte han sig genom sin brist på kyrkligt nit. Med sin gemål Katarina, född prinsessa af Anhalt-Zerbst, lefde han ett olyckligt äktenskap. Då han lät undfalla sig planen att skicka henne i kloster, beslöt hon förekomma den hotande faran genom kejsarens störtande. Med tillhjelp af några medsammansvurna vann hon den 9 juli 1762 gardena på sin sida, lät fängsla sin gemål, som obeslutsam uppehöll sig i Peterhof och snart såg sig öfvergifven af alla, samt erkändes såsom kejsarinna i hela riket. Men då ännu deltagande för Peter den stores dotterson visade sig bland folket, behöfde föremålet för detta deltagande rödjas ur vägen, och Peter blef få dagar efter sedan han störtats på ett grymt sätt strypt af gardesofficeren Gregor Orlov. Ivans mord gjorde kejsarinnan säker äfven från detta håll,**) och ett uppror af kosacken Pugatschev, som, förlitande sig på sin likhet med Peter III, utgaf sig för denne och fann ett stort antal anhängare, under-

*) Då de båda rivalerna för första gången efter tjugu år åter träffades vid hofvet, ropade kejsaren till dem: "Nej, se der ett par gamla vänner, som måste dricka med hvarandra!" Han lät fylla tre glas och drack dem till ur sitt. I samma ögonblick bortkallades han. Münnich och Biron blefvo stående med hvar sitt glas i handen, utan att säga ett ord och med blickarna riktade på det ställe, der kejsaren försvunnit. Då han icke återkom, sågo de kallt på hvarandra, satte samtidigt ned sina glas och vände hvarandra ryggen.

**) År 1764 gjorde en löjtnant *Mirovitsch* ett försök att befria Ivan; men den vakthafvande officeren nedstötte, i kraft af den befallning han fått, fången, som dock gjorde ett förtvifladt motstånd, med svärd- och bajonettstygn, Hans lik, iklädt matrosdrägt, utställdes framför kyrkan i Schlüsselburg. Mirovitsch halshöggs.

trycktes efter ett tvåårigt krig, som kostade några tusen menniskor lifvet och förvandlade hela provinser till ödemarker.

Katarina II (1762—1796), hvars enskilda lefnad gaf anledning till rättvist tadel, egde lysande egenskaper såsom regentinna, och hennes regering bildar en glansperiod i den ryska historien. Hennes sträfvan gick ut på att höja Ryssland till en europeisk makt och förskaffa det samma frukterna af europeisk bildning. Med genomträngande skarpsinne genomskådade hon alla delar af förvaltningen, upphäfde missbruken i den gamla rättsskipningen och utkastade planen till en allmän lagbok; hon förbättrade krigsväsendet, höjde sjömakten, ordnade statshushållningen, sörjde för åkerbruket och uppodlandet af öde trakter genom att inkalla tusentals utländingar, samt upplifvade handel, industri och vetenskap, derigenom att hon sände ut unga ryssar för att bildas i utlandet, och grundade en mängd skolor och bildningsanstalter. Hon befordrade konst och vetenskap och stiftade talrika välgörenhetsinrättningar. Dervid lemnade hon emellertid aldrig de utländska förhållandena ur sigte. Närmast egnade hon sin uppmärksamhet åt tillståndet i Polen.

Detta olyckliga land hade länge lidit af en svår inre splittring, som hade sin grund deri, att Polen var ett valrike, der konungen hade nästan intet att säga och der makten låg hos riksdagen, som utgjordes blott af adel och presterskap och vid hvilken enskilda adelsmän hade rätt och makt att med en gensaga göra om intet hvarje beslut af riksdagen (det s. k. *liberum veto*), hvarigenom åter partier bland adeln (konfederationer) mot riksdagen framkallades. August II hade efterträdts af sin son August III såsom konung i Polen. Då en son till den senare dog kort efter fadern, gaf Katarina polska tronen åt sin gunstling *Stanislav Poniatovsky*, och hädanefter stod Polen under ryskt förmynderskap. Visserligen förmådde den missnöjda adeln och Frankrikes inflytande turkarna till krig mot Ryssland för att draga Rysslands uppmärksamhet från Polen, men kejsarinnans vapen segrade i en strid, hvars like Porten ännu aldrig haft att utkämpa. Genom freden i Kutschuk-Kainardge

(1774) vann Katarina utom andra fördelar inflytande i Moldau och Valakiet, Portens (Turkiets) erkännande af krimska tatarernas sjelfständighet och — hvad som en gång varit Peter den stores mål — fri segelfart på Svarta hafvet och genom de två sunden.

Redan under kriget hade emellertid Ryssland vidgat sina gränser vesterut. Den fortfarande partistriden och den stigande förvirringen i Polen hade fört Katarina och Fredrik den andra på den tanken att taga från det polska riket en betydlig del af dess område, och det lyckades dem att vinna äfven Österrike för denna skamliga plan. Så ingingo de år 1772 ett delningsfördrag, hvarvid Ryssland erhöll området mellan Düna, Dnjepr och Drutsch (2000 qv.-mil), Preussen erhöll Vestpreussen, utom städerna Danzig och Thorn, samt en del af Storpolen, och Österrike erhöll Galizien och Lodomirien (1300 qv.-mil.) Det värnlösa Polen måste underkasta sig denna styckning af sitt område, och riksdagen dessutom gifva sitt bifall till delningsfördraget.

Freden med turkarna gaf den rastlöst verksamma kejsarinnan nödigt rådrum för att kunna rikta sin uppmärksamhet på sitt ofantliga rikes inre förhållanden. Genom att indela det samma i ståthållarskap gjorde hon det lättare att på ett ändamålsenligt sätt styra det samma. Dervid understöddes hon af den af kejsar Josef till riksfurste upphöjda *Gregor Potemkin*, hvilken, lika äregirig som hersklysten, ända till sin död egde Katarinas ynnest och i krig som fred styrde Rysslands öden. Likasom kejsarinnan aldrig förlorade ur sigte Europas politiska förhållanden, så var äfven försvagandet och om möjligt underkufvandet af Turkiet hufvudmålet för hennes sträfvan. För att vinna väldet öfver Svarta hafvet var det nödvändigt att komma i besittning af kustländerna. Potemkin bragte det derhän, att den dåvarande tatar-kanen afträdde till Ryssland Krim (Taurien) och hela det öfriga området ända till Kuban mot ett årsunderhåll. Potemkin erhöll derför af den tacksamma kejsarinnan, som äfven öfverhopade honom med rikedomar och ärebetygelser, det stolta namnet tauriern. Då vid kejsarinnans lysande tåg genom de nyförvärfvade

provinserna kejsar Josef sammanträffade med henne i Cherson,*) mognade planen mot turkarna fullkomligt.

Sultanen, som insåg den hotande faran, förekom kejsarinnan och började kriget (1787). Två ryska härar drogo i fält; de ryska fältherrarna *Potemkin*, *Rumanzov* och *Suvorov* höljde sig med ära; Oczakov stormades af Potemkin under gräslig blodsutgjutelse. Men då Turkiets försvagande, hvarpå endast Ryssland kunde vinna, icke var de öfriga makterna likgiltigt, och detta framkallade ett krig mellan Sverige och Ryssland, slöt Katarina, då Österrike stred utan framgång, med Porten freden i *Jassy* (1792), som vidgade hennes område ända till Dnjestr, hvilken flod nu blef gräns. Sålunda beherskade hon nu en stor del af Svarta hafvets kuster, och hon försummade icke att draga vinst af sina nya eröfringar genom att anlägga en mängd städer och låta uppodla jorden.

Emellertid hade polackarna gifvit sig en ny författning, som icke var i Katarinas smak och äfven hade ett polskt adelsparti, hvilket stod i Rysslands sold, emot sig. Under förevändning att återställa den gamla författningen lät hon en här inrycka i Polen. Utan framgång förde den hjeltemodiga *Kosciuszko* en polsk här mot ryssarna; den dukade under för öfvermakten. Nu uppträdde äfven Preussen såsom Rysslands bundsförvandt och besatte polskt område. Följden blef en *andra* delning (1793), hvarvid Preussen tog i besittning 1060 qv.-mil med Danzig och Thorn, Ryssland ofantliga sträckor af Wolynien och Podolien, öfver 4500 qv.-mil. Men dervid stannade man icke. Genom ett nytt fördrag förstod Katarina att ställa Polen helt och hållet under rysk öfverhöghet, tills ännu en gång polackarnas frihetssinne och sjelfständighetskänsla vaknade. Kosciuszko

---

*) På denna resa förstod Potemkin att narra sin kejsarinna genom allahanda bländverk. På många mils omkrets hopsamlade massor af menniskor och djur fingo gifva landet sken af att vara rikt och välmående samt tätt befolkadt, och sedan drefvos dessa massor vidare för samma ändamål eller ock för att omkomma af hunger. En mängd varor, som anskaffats, fingo gifva Cherson utseende af att vara en blomstrande handelsstad, och i Sevastopol framtrollades för henne skuggbilden af en krigsflotta.

och Madalinski stälde sig hjeltemodigt i spetsen för en polsk här och stredo i början med framgång mot ryssarna och preussarna; hjeltarna lifvades redan af glada förhoppningar, då Kosciuszko blef slagen (1794) af Suvorovs öfvermakt. Med orden "*Finis poloniæ*" (slut med Polen!) föll han sårad i rysk fångenskap. Vid den *tredje* delningen af Polen (1795) togo Ryssland, Preussen och Österrike äfven återstoden af riket i besittning, och dermed hade Polen upphört att vara till såsom sjelfständig stat. Det föll ett offer för tvedrägt, laglöshet och oerhördt våld.

Följande året (1796) bortryckte döden den stolta kejsarinnan från den skådeplats, der hon hade spelat en för verlden och för Ryssland så betydelsefull roll.*)

*) De följande kejsarna af Ryssland hafva varit Paul I (1796—1801), Alexander I (1801—1825), Nikolaus (1825—1855), Alexander II (1855—1881, mördad af de ryska »nihilisterna»), Alexander III (sedan 1881).

13.

De nordamerikanska kolonierna.

1. Grundandet af kolonier i Nordamerika.

Nordamerika omfattar ett ofantligt landområde, som i storlek nästan går upp mot hela vår verldsdel. Den östra kuststräckan, från Lorensfloden till halfön Florida, är gynsam för skeppsfart och samfärdsel till sjös lika mycket genom sina många vikar som genom de väldiga, mot hafvet flytande floderna. Klimatet är tempereradt, motsvarar mellersta och södra Europas och gör, att landet kan odlas på samma sätt som der. Dock förblef Nordamerika ouppodladt långt efter sedan det upptäckts, emedan penningtörsten här icke fann sin tillfredsställelse och urskogarnas mörker, den hårda jordmånen och indianernas krigiska vildhet skrämde bort europeerna. Derför gingo spårlöst förlorade de första nybyggena, som *Walter Raleigh* under drottning Elisabets regering försökte bilda i det till den jungfruliga drottningens ära så kallade Virginien, ty man hade endast sökt efter guld och icke funnit något. Men sträfvandet att genom kolonier höja Englands sjömakt och handel förmådde konung Jakob I att upprätta två bolag för att kolonisera östra kusten af Nordamerika, och så grundades först i Virginien (1607) och strax derpå vid floden Delaware (1609) de första nybyggen af någon varaktighet. Längre fram dref religionstvånget hela skaror af utvandrare från England till Nordamerika för att här finna en säker tillflyktsort undan den herskande kyrkans förföljelser. Detta var mest puritaner, af hvilka en liten hop ännu

vid slutet af år 1620 landsteg på den isbetäckta klippstranden, köpte ett stycke land af indianerna och under outsägliga svårigheter grundade kolonien Plymouth. Nu uppstodo hastigt efter hvarandra kolonier i Massachusetts, Connecticut, Rhode-Island, New-Hampshire, New-Jersey, New-Haven och Maryland (intill 1633). Det var ett härdadt slägte, dessa första utvandrare, som, under det de sjöngo psalmer och andliga sånger och förde ett strängt sedligt lif, åto sitt bröd i sitt anletes svett, ett slägte, lika danadt att genom tungt arbete förvandla den ouppodlade marken till fruktbara sträckor som att lägga grunden till statsbildningar, bestämda att en gång i frihet och oberoende styra sig sjelfva.

År 1662 nedsatte sig briter i Carolina, som senare delades i Nord- och Syd-Carolina. Efter 1664 togo andra engelska invandrare landets kuster i besittning och tvungo de der bosatta svenskarna och holländarna, hvilka senare hade sina boningsplatser i New-Amsterdam, det nuvarande New-York, att underkasta sig britiska regeringen. Få år derefter (1668) trängde franska jesuitmissionärer in från Canada på de vidsträckta slätterna vid Mississippi och lade der grunden till de första europeiska nybyggena.

Under det att engelsmännens och fransmännens vinningslystnad här eggade de vilda indianstammarna till blodiga strider, i hvilka deras kraft mattades och deras antal aftog, slog sig *William Penn*, ledaren för den i England bildade religiösa sekt, som kallas qväkare, ned i den milda trakt, hvars namn Pennsylvania betecknar på samma gång dess första grundläggare och de vidsträckta skogar, som vid de första nybyggarnas ditkomst betäckte marken. Här grundlade han *Filadelfia*, "broderskärlekens stad", der förföljda af alla kristna trosbekännelser och nationer funno ett nytt, trygt hem.

De nordamerikanska kolonierna utvecklade sig raskt, och den omständigheten, att deras befolkning till största delen bestod af menniskor, som af politiska eller religiösa förföljelser drifvits från sina hem, gaf dem från början en egendomlig karakter. Den fullständiga trosfrihet för alla bekännelser, som här rådde, de betydande fri- och rättigheter, som den engelska regeringen tillförsäk-

rade sina nybyggare, i synnerhet rättigheten att gifva sig sjelfva en författning, befordrade i synnerhet i norden uppkomsten af republikanska grundsatser och gjorde, att man vande sig vid att i religiöst och politiskt hänseende betrakta Nordamerika såsom företrädesvis ett frihetens land.

---

2. Det engelsk-franska kolonialkriget. Koloniernas missnöje med engelska regeringen. Georg Washington. Benjamin Franklin.

Ehuru Nordamerikas invånare njöto en hög grad af borgerlig frihet, kunde dock deras handel, alla kustländers förnämsta förvärfskälla, icke komma till någon blomstring. Engelsmännen hade nämligen förstått att genom tryckande inskränkningar sätta sig i uteslutande besittning af den samma, i det att de på sina fartyg hemtade koloniernas alster och likaledes med engelska fartyg tillförde dem deras förnödenheter. På detta sätt drogo engelsmännen en ofantlig vinst af sina kolonier, men gåfvo äfven anledning till en betydande smyghandel, som i synnerhet drefs i en ofantlig utsträckning vid den tid, då fransmännen från Canada tillfogade engelsmännen all möjlig skada. Derigenom utbröt mellan England och Frankrike ett mångårigt krig, hvari för första gången den man uppträdde, som var kallad att sedan spela en så framstående roll i Amerikas historia och genom en sällsynt förening af lysande egenskaper tillkämpa sitt fädernesland frihet och oberoende.

Georg Washington — detta var mannens namn — var son till en rik godsegare och föddes i Virginien den 22 februari 1732. Efter sin faders tidiga död erhöll han af en skicklig lärare en god uppfostran och grundlig bildning samt gjorde med sina utomordentliga anlag de snabbaste framsteg i alla vetandets grenar. I synnerhet visade han håg för matematik och krigsvetenskaperna och förvärfvade sig deri så utmärkta kunskaper, att han redan vid tjugu års ålder anställdes såsom major vid sitt fädernesland milis. Då fransmännen sökte skaffa sig fast fot i Ohio, beslöto engels-

männen först att genom underhandlingar förmå dem att afstå från denna plan, och den unga Washington fick sig detta svåra uppdrag anförtrodt. Med en enda följeslagare företog ynglingen resan till det 400 mil aflägsna målet, som han slutligen lyckligt nådde. Visserligen blefvo hans bemödanden fruktlösa, men denna resa var dock af stor vigt för honom och hans fädernesland, emedan Washington härvid med den honom egna, skarpa iakttagelseförmågan förvärfvade sig en noggrann kännedom om trakter och personer.

Nu beslöt den engelska guvernören i Virginien en väpnad expedition för att hindra fransmännen från deras företag, och major Washington erhöll befälet öfver en trupp af 300 man (1754). Skyndsamt ryckte den unga hjelten med sin tappra hop fram mot Ohiofloden, och i en strid mot en mycket öfverlägsen fransk trupp slogs den sistnämda på flykten. Men förstärkta af flere hundra indianer framryckte fienderna åter, och för att icke utan nytta uppoffra sitt folk såg sig Washington tvungen att vika för öfvermakten. Hastigt lät han uppkasta en förskansning och försvarade sig nu med sin lilla hop mot öfvermakten så hårdnackadt, att fransmännen, som högaktade en sådan tapperhet äfven hos en fiende, medgåfvo honom ett ärofullt aftåg med vapen i hand.

Sedan detta företag misslyckats, gjorde engelsmännen större ansträngningar och sände en här af 2000 man under general Braddock, under hvilken Washington tjenstgjorde såsom adjutant, och som stälde sitt tåg till fästningen *Quesne* vid Ohios källa. Som fransmän ingenstädes syntes till, trängde Braddock utan att akta på Washingtons kloka råd, som varnade honom för indianernas bakslughet, djupare in i skogen, då plötsligt indianerna, dolda bakom buskar och träd, mottogo honom på alla sidor med en mördande eld. I stället för att drifva dem ut ur den tjocka skogen, lät han, liksom om han haft att göra med en regelmessigt stridande fiende, sitt i oordning bragta folk uppställa sig i linier och leder och gjorde det derigenom ännu lättare för fienden att nedmeja hälften af den britiska kåren. Då han sjelf föll dödligt sårad, var det Washingtons klokhet, som räddade de öfriga, i det han med

sina djerfva virginiska skarpskyttar genom en välriktad eld bragte fienderna i oordning och förvirring samt möjliggjorde ett återtåg. Allmän var den beundran, som egnades den unga hjelten för så väl hans tapperhet som hans klokhet. Enhälligt uppdrogs derför åt honom öfverbefälet öfver hela virginiska landmilisen. Kriget fortfor och fördes efter år 1757 med större eftertryck af engelsmännen; öfverallt veko nu fransmännen, de måste öfvergifva den ena fästningen efter den andra, de mest lysande segrar tillkämpade sig briterna,*) och kriget slöt dermed, att fransmännen måste afträda Canada. Men huru vigtiga tjenster Washington vid alla företag än gjorde i spetsen för sina tappra virginier genom sin kännedom om landet, sin klokhet och tapperhet, måste han dock, såsom infödd amerikan, se sig på mångfaldigt sätt tillbakasatt af engelsmännen. Detta förmådde honom att år 1762, då freden efter ett sjuårigt krig afslöts, nedlägga sin öfverstepost vid det virginiska regementet och draga sig tillbaka i kretsen af sin familj till sitt fädernegods Mount Vernon, der han gjorde staten betydliga tjenster såsom medlem af den virginiska representantförsamlingen och såsom grefskapsdomare.

Emellertid hade engelska regeringen redan länge haft till grundsats att betrakta de nordamerikanska kolonierna såsom provinser och på grund deraf belasta dem med skatter och pålagor, hvartill den i grunden icke hade någon befogenhet. Då Englands statsskuld stigit betydligt genom det nyss slutade kriget, återkom man till denna grundsats och trodde sig så mycket mera berättigad dertill, som de offer, hvilka kriget fordrat, delvis gjorts för koloniernas bästa. Man införde sålunda år 1765 en *stämpelakt*, på grund af hvilken alla handlingar, som angingo handel och rättegångar i kolonierna, förklarades för ogiltiga, om de icke vore skrifna på engelskt stämpladt papper, och skulle undersökningen

---

*) Besittningen af Canada var betryggad genom segern vid *Quebec* (1759), hvilken den unga generalen *Wolf* köpte med sitt lif. Då han, under det han drog sina sista andedrag, hörde ropet: »De fly!» frågade han: »Hvem flyr?» och då man svarade honom: »Fransmännen!» sade han: »Då vill jag gerna dö,» hvarefter han afsomnade.

och afgörandet af deremot stridande fall hänskjutas till en engelsk domstol. Så obetydlig i och för sig än denna afgift var, så uppreste sig dock amerikanernas frihetssinne deremot; de funno det olidligt att utan eget samtycke nödgas betala skatter och att deltaga i det aflägsna moderlandets bördor utan att åtnjuta dess rättigheter. I alla kolonier väckte stämpeltaxans införande den största förtrytelse; å andra sidan saknades icke heller yttringar af hänförelse för frihet och rätt, och föreningar bildade sig, i hvilka man öfverenskom om att undvika bruket af stämpladt papper. Detta beslutsamma motstånd hade till följd, att man i England återkallade stämpelakten (1776), men på samma gång utfärdade man den s. k. *förklaringsbillen* (declaratory bill), hvarigenom engelska regeringens rätt att beskatta kolonierna erkändes.

Så stort än i början det jubel var, som höjdes i kolonierna, då förordningen om stämpeltaxan återkallades, så stort blef inom kort å andra sidan missnöjet, då man såg, att England icke ville uppgifva sina anspråk på att beskatta kolonierna. År 1767 utkom nämligen en ny lag, *tullakten*, som lade en införseltull på té, glas, papper och färger. Genast visade sig allmänt missnöje i kolonierna, och i talrika församlingar beslöt man att afhålla sig från att köpa något af dessa varor; ja, i sjöstaden. Boston gjorde man öppet motstånd mot de engelska tulltjenstemännen. Amerikanernas förbittring stegrades ännu mer genom den hänsynslösa behandling, som det amerikanska sändebudet *Benjamin Franklin*, hvilken redan förut utmärkt sig såsom underhandlare, rönte i London, en man, som blef af stor betydelse icke blott för Amerika, utan för hela menskligheten. Här må i korthet redogöras för hans lefnadsförhållanden.

Benjamin Franklin, född den 17 januari 1706 i Boston, var son till en tvålfabrikant. Han var i början bestämd för det andliga ståndet; men då hans fader icke hade medel att låta honom studera, skickade han honom i lära hos sin äldre son Jakob, som var boktryckare och af hvilken han behandlades på ett mycket hårdt sätt. Af naturen begåfvad med ett klart förstånd och ovanligt skarpsinne, begagnade Franklin

hvarje ledig stund, som han kunde förskaffa sig, till sin bildning och förvärfvade sig trots en bekymmerfull ungdom genom egen ihärdighet de kunskaper och den förmåga, som satte honom i stånd att genom ord, skrift och handling blifva sina landsmäns och öfver hufvud hela mensklighetens välgörare. Sedan Franklin blifvit en skicklig boktryckare, lemnade han sin stränga broders verkstad och vandrade under många försakelser till Filadelfia, der han tog plats som sättare hos en boktryckare. Här ådrog sig snart den enkla, blygsamma och kunskapsrika ynglingen framstående mäns uppmärksamhet, och i synnerhet skänkte honom stadens guvernör sin ynnest, inbjöd honom ofta till sitt hem och samtalade gerna med honom i de mest skilda grenar af menskligt vetande; ja, han uppmanade honom till och med att i Filadelfia anlägga ett eget tryckeri och lofvade honom dertill en förskottssumma af 100 pund st., om han ville resa till London och der ombesörja inköpet af stilar och maskiner, hvilka man då ännu icke kunde erhålla i Amerika.

Sedan han först besökt sina föräldrar och slägtingar, återvände han till Filadelfia för att mottaga summan, som hans höge gynnare lofvat honom. Efter lång väntan erhöll han några vexlar i stället för kontanta penningar och anträdde nu sin resa till London. I december 1724 ankom den adertonåriga ynglingen till det britiska rikets verldsberömda hufvudstad, full af ungdomliga förhoppningar och af fast förtröstan på en lycklig utgång af sitt företag. Men huru bittert blef han icke bedragen, då han erfor, att den mer menniskovänliga än pålitliga guvernörens vexlar icke voro värda ett öre! Ensam och utan vänner i den ofantliga staden såg han sig, för att kunna förtjena sitt bröd, tvungen att åter börja såsom sättare på ett boktryckeri. Här lefde han på sitt vanliga enkla och måttliga sätt, rastlöst arbetande på att vidare utbilda sin själ, och utöfvade genom sin sedliga och fromma vandel ett välgörande inflytande på sina kamrater. Efter ungefär halftannat år återvände han till Filadelfia, der det slutligen lyckades honom att grundlägga ett eget tryckeri, som inom kort tid hade att glädja sig åt en snabb ut-

vidgning. Snart förenade han dermed äfven en bokhandel och förvärfvade sig genom en tidskrift, hvari han sökte gagna det allmänna bästa genom att sprida kunskaper och lärdomar, ett stort rykte. Han grundlade det första hospitalet i Amerika och bidrog till skolväsendets förbättrande. Till hans älsklingsgöromål hörde studiet af natur- och statsvetenskaperna; en frukt af det förra var uppfinningen af *åskledaren* (1749).

Hans insigter i samhällets angelägenheter vunno erkännande icke blott hos den engelska regeringen, som upphöjde honom till generalpostmästare i de amerikanska besittningarna, utan äfven hos hans medborgare, som valde honom till sin representant i Pennsylvaniens provinsförsamling. Allt högre steg hans rykte, då han mottog uppdraget att vara sin provins' sändebud i London (1754), och vetenskapsakademien utnämde honom till sin ledamot, flere universitet till doktor. Englands mest framstående statsmän begagnade sig af hans insigter, likasom äfven tanken att bringa Canada i engelsmännens våld företrädesvis utgick från honom.

Då han återkom till sitt fädernesland, stälde han sig vid utbrottet af striden mellan kolonierna och moderlandet afgjordt på de förras sida, och då engelska regeringen kallade honom till London för att höra hans åsigter, bidrog hans sansade råd hufvudsakligen till att stämpelakten återkallades. Då missnöjet med den engelska regeringen växte i Amerika, och Franklin handlade med all kraft och beslutsamhet till förmån för sitt fädernesland, stötte han sig så med den britiska regeringen, att hon kallade honom inför det hemliga rådet och såsom “uppviglare mot och fiende till engelsmännen“ betecknade den man, hvilken den store statsmannen Pitt kallade “Englands och mensklighetens ära“.

Emellertid förmådde de engelska köpmännens klagomål öfver den skada, som amerikanernas kraftiga uppträdande tillfogade deras handel, regeringen till att upphäfva tullakten, med undantag blott deraf, att en införseltull skulle betalas för té (1767). Men amerikanerna, hvilka mindre brydde sig om sjelfva afgiften än om skyddandet af sina rättigheter, afhöllo sig ihärdigt från allt té, och då man i England medgaf det förhatliga

Ostindiska kompaniet fri utförsel af té till kolonierna för att genom prisbillighet locka amerikanerna att köpa det, sökte dessa förhindra aflastningen deraf genom de kraftigaste åtgärder. Vid en i Boston utbruten uppresning begåfvo sig 17 till indianer förklädda män om bord på tre engelska fartyg, under förevändning att de ville bese dem, och kastade fartygens télaster (342 kistor) i hafvet (1773). De våldsamma åtgärder, engelska regeringen nu vidtog, i synnerhet spärrandet af Bostons hamn, föranledde tolf kolonier (Georgien var då ännu icke med) att sammanträda i Filadelfia (1774), då man beslöt att afbryta all handelsförbindelse med moderlandet, tills spärrningen af Bostons hamn upphäfdes. Derjämte försökte man ännu en gång med godo och stälde till Englands konung och folk en i sansade och värdiga ordalag affattad förklaring. Förgäfves talade den store Pitt (lord Chatam) till koloniernas förmån. Parlamentet uppmanade konungen att med all makt undertrycka deras uppresning, och sålunda återstod för amerikanerna ingen annan utväg än att möta våld med våld.

---

3. Nordamerikanernas frihetskrig.

Då ståthållaren öfver Massachusetts, general *Gage*, sände från Boston en truppafdelning för att bemäktiga sig ett nederlag af vapen i Concord, mötte denna på vägen dit vid *Lexington* amerikansk milis (1775). Visserligen lyckades engelsmännen förstöra vapenförrådet, men på återvägen angrepos de med sådan kraft af det amerikanska landtvärnet, att de förlorade mer än 300 man, och vägen betäcktes med döda och sårade. Denna första blodiga sammandrabbning, som i hög grad lifvade amerikanernas mod och hänförelse, tände det krig, som man kallar *nordamerikanernas frihetskrig*.

Nu grep man allmänt till vapen; öfverallt bemäktigade sig de djerfva amerikanerna de fästen, hvilkas besittning banade dem väg till Canada. Kongressen

sammanträdde åter i Filadelfia och beslöt att rusta sig till ett försvarskrig. Staden Boston inneslöts af amerikanerna, och då engelsmännen erhöllo förstärkningar, stod vid *Bunkershill,* icke långt från Boston, det första slaget (1775), då en liten amerikansk trupp hjeltemodigt försvarade sig mot ett vida öfverlägset antal krigsöfvade fiender och först då anträdde återtåget, när det började fattas dem ammunition. Nu anslöt sig äfven Georgien till de tolf staterna, och kongressen utsåg den redan högt berömde *Georg Washington* till öfverbefälhafvare för hela den amerikanska landmakten.

Det var icke förbittring öfver de förolämpningar han förut lidit i Englands tjenst, som förmådde honom att uppträda mot moderlandet — något som hans motståndare och afundsmän påstått — utan endast och allenast öfvertygelsen, att kolonierna under moderlandets förtryck aldrig skulle uppnå den lycka och blomstring, hvartill de voro lika mycket danade som berättigade. Emellertid har knapt någonsin en fältherre under en sådan öfverensstämmelse i åsigter mellan landets alla invånare öfvertagit ett så vigtigt embete, som Washington, hvars oegennyttiga tänkesätt voro lika bekanta som hans stora krigiska skicklighet samt hans skarpsynthet, klokhet och rättskaffenhet; knappast har också någon mottagit en så hög värdighet med så mycken anspråkslöshet. Sin oegennytta ådagalade han genast efter sitt utnämnande derigenom, att han vägrade att mottaga någon lön och till och med ståndaktigt afslog alla tillbud om ersättning för de betydliga summor, som han redan offrat åt fäderneslandet.

Oräknelig och nästan oöfvervinnelig var den massa svårigheter och hinder, som stälde sig i vägen för den nya öfverbefälhafvaren. Med den på den tiden glesa befolkningen i kolonierna, var amerikanernas här icke på långt när vuxen engelsmännens i antal, och andan hos den hittills endast med det borgerliga lifvets fredliga värf sysselsatta befolkningen var alls icke så krigisk, att den med framgång kunde mäta sig med en öfvad och erfaren fiende. Det fattades Washingtons här öfning och manstukt, och dock fingo officerarna ej använda något tvång, så vida de ville bibehålla soldater frivilligt,

ty för att icke gifva fältherren för stor makt, hade man värfvat dem för endast 6 à 10 månader, efter hvilkas förlopp de återvände hem; det saknades artilleri, krut, tält, beklädnader, kort sagdt alla slags krigsförnödenheter; det fattades slutligen penningar. Och under så ogynsamma omständigheter skulle ett ofantligt stort land försvaras, deri engelsmännen ännu egde fästningar, der de alltid och öfverallt landstego obehindradt och kunde tillföra sina härar hjelp och understöd. Washington insåg klart svårigheterna i sin ställning, utan att derför rygga tillbaka, och han fann i sitt på utvägar outtömliga snille medel att afhjelpa alla dessa brister. Med tålamod och ihärdighet vande han sin milis vid krigstjensten, sina officerare vid ordning och sedlighet, sörjde med den största uppoffring för härens behof och afhjelpte penningebristen genom införande af pappersmynt. Derigenom gjorde han, att engelsmännen, som under befäl af general *Howe* landstigit med det största förakt för den amerikanska hären, inom kort fick en fördelaktigare tanke om den samma.

Det dröjde icke länge, förrän en amerikansk här inneslöt Boston och uppkastade förskansningar, hvilka engelsmännen först efter ett tre gånger förnyadt angrepp intogo med stora förluster. Snart ankom Washington till hären, inneslöt staden och tvang engelsmännen efter endast tio dagars belägring att aftåga (våren 1776), hvarefter han till alla fosterländskt sinnade invånares glädje såsom segrare intågade i Boston.

Då engelsmännen framhärdade i att med all kraft fortsätta kriget mot rebellerna, togo äfven kolonierna å sin sida det sista afgörande steget. Kongressen förklarade den 4 juli 1776 de tretton provinserna för *fria och oberoende stater* och löste dem dermed från alla undersåtliga skyldigheter mot den britiska kronan.

England uppträdde nu i hela sin fruktansvärda makt mot det svaga folket, som såg en fiende emot sig, hvilken tycktes kunna krossa det både till lands och sjös. Det behöfdes den fulla öfvertygelsen om en rättvis sak, hela högsintheten hos den utmärkta öfverbefälhafvaren, om den unga fristaten under så missgynnande omständigheter icke skulle duka under för sin öfvermäktiga mot-

ståndare, ty engelsmännen hade redan förut drifvit amerikanerna tillbaka från Canada, de segrade på Long-Island, besatte derefter New-York och hade en så afgjord framgång, att Washingtons här syntes tillintetgjord. Emellertid lyckades han genom sin klokhet gifva amerikanernas sak en bättre vändning. Han fick tillfälle att vid *Trenton* (julnatten 1776) öfverfalla och tillfångataga en truppstyrka till följd af dess anförares sorglöshet. Denna tilldragelse fylde alla amerikaner med glädje och lifvade deras sjunkna mod till nya ansträngningar.

Likväl fann man, att man icke i längden kunde hålla ut striden mot den öfvermäktiga fienden och att man måste se sig om efter främmande hjelp, om icke den nyligen bildade fristaten inom kort åter skulle gå under. Man hade kännedom om det i Europa, i synnerhet i Frankrike, för de amerikanska frihetskämparna rådande deltagandet, som förde många kraftfulla män af skilda nationer till nya verlden för att låna sin arm åt frihetens sak. Så kom bland andra markis *Lafayette* på ett af honom utrustadt fartyg och stred med ära vid Washingtons sida. Man vände sig derför med anhållan om hjelp till Frankrike, och Benjamin Franklin afgick som sändebud till Paris.

Emellertid ville icke lyckan gynna amerikanerna. Washington såg sig öfverallt inskränkt till ett försvarskrig, och då han för att rädda det af general Howe hotade Filadelfia, hvarifrån kongressen hade flyttat till Yorktown, tvangs till en slagtning, led han vid floden *Brandywine* (1777) ett nederlag och måste draga sig tillbaka. Derigenom kunde Howe intaga Filadelfia eller detta intaga Howe, såsom Franklin uttryckte sig för att antyda, att denna besittning icke skulle blifva af något gagn för engelsmännen.

Under det dessa under Howes befäl i allmänhet hade lyckan med sig, voro deras vapen deremot olyckliga i Canada. General *Burgoyne* fick i uppdrag att sluta kriget derstädes. Han ryckte derför med 10,000 man till Hudson och dref amerikanerna tillbaka, men hade att kämpa med så många svårigheter i afseende på terrängförhållanden, att han med möda framkom till

Saratoga. Men här angrepo honom amerikanerna under general *Gates*, afskuro all tillförsel för honom, förstörde hans bryggor, nedgjorde hans ströfkårer, inneslöto slutligen honom sjelf så, att han med sin till 4,000 man sammansmälta här måste sträcka vapen (1777). Man ämnade låta dem fritt afresa till England, med vilkor att de under kriget icke vidare skulle tjena mot Amerika, men kongressen höll dem qvar af fruktan för att de icke skulle uppfylla detta vilkor.

Denna stora framgång vid Saratoga upptände i Europa å nyo deltagandet för den unga fristaten, och under det Washington i vinterqvarteren delade alla försakelser med sina soldater, fann Franklin i Paris det franska hofvet slutligen benäget för ett förbund med Amerika. Frankrike erkände (1778) icke blott koloniernas oberoende, utan slöt till och med ett off- och defensivt förbund med dem. Hela Frankrike jublade öfver detta föredrag, och i Paris betraktades med den största vördnad Franklin, det skickliga sändebudet i den enkla svarta drägten och med det opudrade håret, och hvar han gick och stod, omgafs han af en mängd menniskor, som helsade honom med höga rop. Man liknade honom vid Aristides och Cato, franska akademien valde honom till sin ledamot, och dess president hedrade honom vid hans intagande i detta lärda samfund med att på honom, såsom åskledarens uppfinnare och sitt fädernesland befriare, tillämpa Virgili vers:

Eripuit coelo fulmen sceptrumque tyrannis!
Blixten han ryckte från himmelen ned, från tyrannerna spiran!

Frankrikes förbund med Amerika väckte i England den största bestörtning, och i synnerhet den gamla och sjuka Pitt kände sig smärtsamt berörd deraf. Då en röst höjde sig i parlamentet med förslag om Amerikas oberoende, förklarade sig Pitt — som förut så ofta frimodigt försvarat koloniernas rätt för att sålunda förekomma en brytning och i stället starkare förena kolonierna med moderlandet — afgjordt deremot, emedan han fruktade, att England skulle försvagas genom en fullkomlig skilsmessa från Amerika, och emedan Frankrikes handlingssätt syntes honom ovärdigt. Plågad af

kroppsliga smärtor, lät han sin son och måg föra honom upp i parlamentet och yttrade med nästan döende röst: "Jag tackar himmelen, att grafven ännu icke slutit sig öfver mig, så att jag kan höja min röst mot delningen af detta gamla och ädla rike. Jag vittnar mot eder hos efterverlden! Upp, låtom oss kämpa och, om så måste ske, falla under fäderneslandets ruiner!" Då han sedan ännu en gång ville resa sig för att tala, föll han i vanmakt och måste bäras hem. Kort derpå dog han (1778).

Om också franska flottan tillfogade engelsmännen i Senegambien och Vestindien känbara förluster, försvarade dock det till sjös mäktiga Britannien sitt gamla rykte; det försvarade det äfven, då följande år (1779) också Spanien, af hat mot England och begär att återtaga forna förluster samt genom bourbonska familjefördraget förbundet med Frankrike, förklarade England krig och skådeplatsen för kriget utsträckte sig öfver alla haf.

Emellertid hade Washington år 1778 att kämpa med många hinder. Icke blott hans truppers brist på öfning och bristen på penningar och krigsförnödenheter lade ofantliga svårigheter i vägen för honom, utan ännu mer det rådande misstroendet, som icke gerna öfverlemnade en vidsträcktare makt åt en enskild person, hvartill kommo egennyttan och vinningslystnaden, som redan lyfte sitt hufvud högt. Till dessa svårigheter sällade sig snart äfven förräderiet. Den tappra general *Arnold*, som genom ett slösaktigt lefnadssätt invecklat sig i stora svårigheter och ville reda dessa genom att sälja åt engelsmännen den fästning, der han var befälhafvare, gick öfver till engelsmännen, då förräderiet upptäcktes, orsakade derigenom stor splittring inom amerikanska hären och tillfogade sina förra krigskamrater betydliga förluster. Ett beklagansvärdt öde träffade härvid den engelska majoren *André*, genom hvilken Arnold utfört sitt förräderi. Han föll i amerikanernas händer och blef såsom spion efter krigslagarna dömd att hängas. Washington kunde visserligen icke uppfylla hans bön om ett annat dödssätt, och då man berättade för honom, att dödsstraffet verkstälts, blygdes

han icke för de tårar, han egnade minnet af denna olyckliga och skickliga man.

Under så sorgliga förhållanden var det blott öfverbefälhafvarens stora viljekraft och klokhet, som upprätthöll amerikanernas förhoppningar. Skickligt förstod han att begagna sig af svagheterna hos de engelska befälhafvarna, som för mycket delade sina trupper, och han tillkämpade sig slutligen öfver lord *Cornwallis* vid *Yorktown* en glänsande seger (1781), som tvang 6,000 engelsmän att sträcka gevär och medförde i krigets gång en för amerikanerna lycklig vändning.

---

4. Sjökriget. Gibraltars stormning. Fredsslutet. Den nya fristatens författning. Washingtons och Franklins slut.

Från denna tid minskades i England ifvern att fortsätta det amerikanska kriget, men då England icke på samma gång ville sluta fred med Frankrike och Spanien, afvisade kongressen dess fredsförslag.

Sålunda fortfor ännu kriget på hafvet, der engelsmännen på ett lysande sätt visade sin öfverlägsenhet: genom ett nederlag vid Cap *Vincent* bröts den spanska sjömakten, och den franska flottan led äfven ett fullständigt nederlag vid *Guadeloupe* (1782). Ej heller förmådde spaniorerna och fransmännen trots alla sina ansträngningar tvinga Gibraltar att gifva sig.

Här rasade krigets storm fruktansvärdast. Den spanska generalen Crillon hade öfverbefälet öfver belägringshären och lät på ingeniör d'Arçons tillrådan anordna tio s. k. simmande batterier, som bestodo af gamla aftacklade fartyg, hvilka gjorts bombfasta och buro tillsammans 297 kanoner. Dessutom sammandrog han ytterligare en mängd stora och små fartyg i viken och öppnade (den 13 sept. 1782) från alla sidor en fruktansvärd eld mot fästningen. Men den engelska kommendanten på Gibraltar, den tappra *Elliot*, hade vidtagit väldiga försvarsanstalter. Han öfversållade

dessa kanonbåtar med mer än 10,000 glödande kulor, hvilka han låtit glödga i särskildt derför bygda ugnar. Hela viken och kuststräckan sågo ut som en enda eldslåga, under det samtidigt dånet från det grofva artilleriet icke afstannade ett ögonblick. Under dagen syntes icke på någondera sidan någon verkan af striden; under natten gingo emellertid två af de simmande batterierna upp i lågor; eldskenet gjorde det möjligt för de belägrade att sigta med sina kanoner, och omkring kl. 6 på morgonen voro ytterligare sex andra batterier bragta i samma tillstånd. Elden från tolf kanonbåtar hindrade fienden att föra sitt manskap ur striden, och de hade endast engelsmännens menskliget att tacka för sina lif, ty desse räddade ungefär 400 man af dem. Spaniorerna ensamma hade förlorat 1,500 man, engelsmännen endast 100. Så voro fransmännens och spaniorernas treåriga ansträngningar omintetgjorda på några timmar.

Frankrike och Spanien dröjde dock fortfarande med freden, men mellan England och Amerika började nu underhandlingar, till hvilka slutligen äfven de båda andra makterna slöto sig. De fördes i Versailles, der fred slöts d. 3 sept. 1783 på följande vilkor: 1) England erkände nordamerikanska fristaternas oberoende; 2) Spanien erhöll Florida och Minorca, och till Frankrike återlemnades ön Tabago.

Ett omätligt jubel fylde nu det befriade landet, och med stolthet och kärlek, med glad hänförelse riktade alla sina ögon på den man, hvilken man företrädesvis hade att tacka för att det härliga målet var uppnådt, och som nu sjelf njöt all den lycka, som kan komma på en menniskas lott, då hon ser sin ädla sträfvan krönt med det vackraste och lyckligaste resultat. Efter ett högtidligt intåg i Newyork tog han ett rörande afsked af sina vapenkamrater och nedlade sitt åttaåriga öfverkommando i kongressens händer (1783). Sedan han anbefalt sitt fädernesland i Guds skyddande hand, nedlade han sina offentliga embeten och återvände till sitt gods Mount-Vernon i Virginien för att i landtlig ro tillbringa sitt återstående lif.

Men detta lugn skulle icke blifva af lång varaktighet. Den nya fristaten befann sig i ett tillstånd af den största oordning och splittring. För att införa ett ordnadt samhällsskick valdes Washington enstämmigt till president, och med den största sjelfuppoffring utbytte den ädla mannen lugnet på sitt gods mot de bekymmer, som äro förenade med statsförvaltningen. Nu uppgjordes under hans ledning en författning, som trädde i gällande kraft den 30 april 1789. Enligt denna bilda Förenta staterna en förbundsrepublik. Lagstiftande makten är anförtrodd åt en hvarje år sammanträdande kongress, som består af två kamrar, senaten och representanternas hus. Verkställande makten utöfvas af en på fyra år vald president, som tillika är öfverbefälhafvare för hela landt- och sjömakten. Domaremakten är skild från kongressen. Alla trosbekännelser hafva fullständig religionsfrihet.

Under åtta år beklädde Washington presidentsembetet, hvarefter han — en annan Cincinnatus — åter drog sig tillbaka till sin landtegendom, på det ifrigaste uppmanande sitt folk till enighet. Två år derefter, den 14 december 1799, slöts hans ädla, bragdrika lif. I sitt testamente skänkte han alla sina slafvar friheten och sörjde för deras framtid genom penningeunderstöd. Nordamerikanerna uppbygde till hans ära den nya staden Washington och gjorde den för framtiden till regeringens och kongressens säte.

Hans vän Benjamin Franklin hade aflidit nio år före honom (den 17 april 1790). Han fick dock upplefva den dag, då hans fädernesland befriades, och sjelf i dess namn underteckna fredsfördraget. Hans återkomst till sitt fädernesland liknade ett triumftåg. Sitt åt mensklighetens väl egnade lif krönte han dermed, att han inrättade en förening för slafveriets afskaffande. Största delen af sin förmögenhet använde han på välgörande stiftelser. Under de sista åren var han hemsökt af kroppsliga lidanden, hvilka han betraktade såsom medel att förbereda sinnet för ett högre lif. Hela Filadelfias befolkning följde hans bår, och en enkel minnesvård utmärker den mans graf, som lefde och verkade såsom mensklighetens medborgare.

Franklin hade uppsatt följande grafskrift öfver sig sjelf: "Här ligger boktryckaren Benjamin Franklins kropp, lik bandet på en gammal bok, hvars innehåll är urrifvet och på hvilken titel och förgyllning äro utslitna. Men sjelfva boken skall icke gå förlorad, utan en gång framträda i en ny, vackrare upplaga, genomsedd och förbättrad af författaren."

Med jättesteg har sedan dess det land gått vidare framåt, för hvars frihet Washington och Franklin kämpat. Nya stater hafva slutit sig till det samma, folkrika städer hafva uppstått, handel och industri blomstra — men den anda, som lifvade de första frihetskämparna, synes hafva försvunnit, och det stora statsområdets öde hvilar i framtidens dunkel.

Från revolutionens tidehvarf.

44.

Ludvig XVI, konung i Frankrike.

Då konung Ludvig XVI i Frankrike lemnade nordamerikanerna under deras frihetskrig sitt bistånd mot den engelska kronan, anade han icke, att han genom detta onaturliga förbund med den unga republiken undergräfde sin egen tron och lade första trappsteget till sin egen schavott. Sex år efter freden i Versailles, då Nordamerikas frihet erkändes, utbröt den fruktansvärda franska revolutionen, hvars väldiga skakningar omgestaltade icke blott Frankrike, utan hela den kristna verlden i Europa.

I Frankrike hade Ludvig XIV efterträdts af sin sonsons son *Ludvig XV* (1715—1774), för hvilken hertigen af Orleans förde förmyndarstyrelsen till 1723. Under denna tid nådde det tygellösa lifvet vid franska hofvet en obeskriflig höjd, och dess föredöme öfvade det förderfligaste inflytande på den offentliga sedligheten. Icke bättre blef det, då Ludvig XV sjelf öfvertog regeringen. Han var en man utan grundsatser och karakter, som blott tänkte på att tillfredsställa sina lidelser och lät sig och sitt folk styras af ministrar och qvinnor. Så inveckIades Frankrike i krig, hvarigenom det förlorade sin vapenära och sina kolonier samt ådrog sig en ofantlig statsskuld, som, redan vid Ludvig XIV:s död högst betydlig, sedan den tiden växt oupphörligt.

Vid samma tid uppträdde en mängd skriftställare, hvilka genom sina skrifter djupt skakade den kristna kyrkans och statens grundvalar. Med glänsande qvickhet och hån förföljde dessa män kyrkan och hennes tjenare, och det tilldragande, behagliga skrifsättet öppnade för deras skrifter väg till de bildade klasserna icke blott i Frankrike, utan äfven i andra länder. Snart hörde det i Frankrike till goda tonen att drifva gäck med kristendomen och den kristna kyrkan, och det gälde såsom en de bildades företrädesrätt att tro hvarken på Gud eller på hans ord. Likasom denna nya otroslära hade sin rot i den franska sedeslösheten och det franska lättsinnet, så bidrog den å andra sidan att befordra tuktlösheten i lefnadssättet.

Med affallet från den lefvande Guden var emellertid äfven statens upplösning nödvändigt förbunden. *Rousseau*, *d'Alembert*, *Diderot* m. fl. hade i sina skrifter icke blott arbetat på den kristna kyrkans omstörtande, utan äfven föranledt undersökningar angående ändamålsenligheten i den bestående statsförfattningen och införandet af en bättre, och den dåvarande regeringens uselhet, statens tryckande skuldbörda och hofvets gränslösa slöseri ökade folkets intresse för dylika undersökningar. Staten led af gamla häfdvunna missbruk. Så hade adeln de mest inbringande embetena, båda stånden (adeln och presterskapet) åtnjöto en mängd företrädesrättigheter (privilegier), under det att det *tredje* ståndet, under hvilket namn man inbegrep alla, som ej hörde till adeln och presterskapet, behandlades med ringaktning. Naturligt var, att under sådana förhållanden hos de lägre stånden alstrades hat och förbittring mot de högre och mot sjelfva konungadömet. Dertill kom, att en mängd fransmän, som deltagit i nordamerikanernas strid mot Englands regering, nu återvände till sitt fädernesland och tände i allas hjertan en trängtan efter frihet. Dessa orsaker samverkade till att år 1789 bringa franska revolutionen eller statsomhvälfningen till utbrott.

Med uppriktigt jubel hade franska folket helsat *Ludvig XVI:s* tillträde till regeringen. Han var förmäld med den fagra och älskvärda *Marie Antoinette*, en

dotter till Maria Teresia. Men man väntade af den unga konungen mera, än han kunde åstadkomma. Han var en from, gudfruktig man, full af afsky för hofvets lefnadssätt, och skulle säkert såsom enskild person hafva förvärfvat sig allmän aktning, men såsom konung var han för godhjertad och svag. Han hade den bästa vilja att afhjelpa landets nöd och förde det enklaste lefnadssätt för att slippa beskatta sina hårdt tryckta undersåtar, men för hofvets högst förargelseväckande slöseri, hvilket ännu mera ökades genom det omåttliga njutningsbegäret och praktlystnaden hos hans obetänksamma gemål, hvilken dessutom såsom österrikiska var hatad, förmådde han ej sätta någon gräns. Slutligen för att komma till rätta med statens ofantliga skulder lät konungen af sin finansminister *Necker* förmå sig att sammankalla *riksstånden* (les états généraux), som icke varit samlade sedan 1614. Från adeln kommo 300 ombud och lika många från presterskapet; af borgarståndet infann sig ett dubbelt så stort antal. Den 5 maj 1789 sammanträdde de tre riksstånden i Versailles.

Men nu uppstod den vigtiga frågan, om hvarje stånd för sig särskildt, såsom förut skett, eller om alla tre stånden gemensamt skulle öfverlägga och efter personerna (per capita) omrösta. Skedd omröstningen per capita, skulle alltid adeln och presterna blifva underlägsna i röstantal; öfverlade deremot hvarje stånd särskildt, hade tredje ståndet intet gagn af att deras ombud voro dubbelt så många. Härom upplågade en häftig strid. Snart skilde sig tredje ståndet från de båda andra och förklarade på abbén *Sieyès'* inrådan sig sjelft för *Konstituerande* (författningsgifvande) *nationalförsamling.**) Flere af adelns och presterskapets ombud uppoffrade frivilligt sina företrädesrättigheter och slöto sig till det samma. Då sammankallade konungen stånden till en gemensam *kunglig session*, och alla särskilda möten af de olika stånden hindrades. Då församlingen

---

*) Det kallade sig *nationalförsamling*, emedan det ansåg sig som den enda verkliga representanten för franska *nationen*, och såsom sådan egande uppgiften att grunda ett bättre tillstånd i riket genom en ny *konstitution* (författning).

fann sin mötessal stängd och besatt med vakt, begaf den sig på deputeranden för Paris, astronomen *Baillys* råd till den tomma *salen i bollhuset* och afgaf här den förklaringen, att nationalförsamlingen vore, der dess medlemmar vore, och att den icke vore bunden vid någon bestämd plats. De deputerade aflade med upplyfta händer en högtidlig ed, *att de icke skulle åtskiljas förr än de gifvit riket en ny författning* (den 20 juni). Denna kraftyttring helsades med det lifligaste bifall af folket, och snart följde flertalet af presterskapet detta föredöme. Konungen begaf sig nu sjelf till mötet, förklarade sitt misshag med hvad som skett och slöt med befallningen, att församlingen följande dag åter skulle börja sina öfverläggningar i tre skilda kamrar. Adel och prester hörsammade befallningen, tredje ståndet stannade trotsigt qvar i salen. Nu infann sig konungens öfverceremonimästare och upprepade konungens bestämda befallning. Då reste sig grefve *Mirabeau*, en man med sällsynt förmåga och lågande vältalighet och ropade: “Gå och säg er herre, att vi äro här på folkets bud, och att vi ej vika för annat än bajonetter“. Allmänt bifall följde på detta trotsiga svar. Gent emot det tredje ståndets djerfva uppträdande visade sig konungen svag och obeslutsam. “Jag vill icke,“ sade han, “att för min skull en enda menniska skall förlora lifvet.“ Han hade ingen aning om att just denna svaga godmodighet skulle kosta honom sjelf och många hundra tusen menniskor lifvet. Det var nu mer icke möjligt att hindra stånden från att hålla gemensamma öfverläggningar.

Uppretad af den lastfulla, rika och ärelystna hertigen af Orleans, som visserligen var kusin till konungen, men dennas dödsfiende, äfvensom af andra konungens motståndare, anstälde pöbeln redan nu stora oordningar. De franska soldaterna vägrade pligtförgätet att hejda mängdens tygellöshet, och det lyckades partiledarna att locka dem till fullkomligt affall. De gingo i massa öfver till folket, som undfägnade dem med mat och dryck. De förnämsta borgarna gingo arm i arm med dem, och till och med qvinnor af stånd blygdes icke att göra sin uppvaktning hos de affälliga gardisterna.

Nu lät Ludvig beordra en truppstyrka, till stor del bestående af utländska soldenärer, till Versailles. Denna omständighet i förening med underrättelsen om att ministern Necker, som var folkets gunstling, blifvit afskedad och förvisad ur landet, försatte invånarne i Paris i det häftigaste raseri. Alla grepo till vapen; tyghus och vapenverkstäder uppbrötos med våld; ett raseriets rop: "Till Bastiljen! Till Bastiljen!" genljöd på gatorna, och väpnade folkmassor strömmade från alla håll till platsen, der det gamla statsfängelset, Bastiljen, låg, hvilket var allmänt hatadt såsom ett bålverk för det kungliga tyranniet. Byggnaden stormades och jämnades med marken, besättningen nedhöggs, och kommendantens hufvud bars på en lång stång, under folkets larmande jubelskri genom gatorna. Från denna händelse räknar man början af den franska revolutionen (den 14 juli 1789).

Nationalförsamlingen upphäfde alla adelns och presterskapets privilegier, äfvensom alla medeltidsinrättningar och proklamerade alla franska *medborgares frihet och jämlikhet.* Detta allt var en enda natts verk (natten mellan den 3 och 4 augusti 1789). Folket bröt emellertid alla ordningens skrankor och föröfvade mord och gräsligheter mot alla förhatliga personer. "Till lyktan!" var det vanliga mordskriket, då de olyckliga släpades bort och upphängdes vid närmaste lyktpåle. Hufvudstadens föredöme härmade man i provinserna. "Frihet och jämlikhet" var den allmänna lösen. I Paris och i alla rikets städer upprättades en ny *borgarbeväpning,* som under namn af *nationalgardet* fick en så väsentlig andel i de stormiga händelser, som nu snart timade, och hvilken såsom kännemärke bar den trefärgade *nationalkokarden* (tricoloren)*). Största delen af hofvet och en mängd

---

*) Då den unge, rikt begåfvade, men karaktersvaga, för friheten svärmande advokaten och demagogen *Camille Desmoulins* vid ett tillfälle skildrade för den samlade mängden den genom de förut omnämda främmande truppernas sammandragning hotande faran af ett åsyftadt statsstreck, ryckte han löst ett blad från ett träd, fäste det i sin hatt och uppmanade alla att göra det samma, på det att fosterlandsvännerna skulle hafva ett igenkänningstecken. Snart voro alla träd aflöfvade. Men emedan den *gröna* färgen bars af den hatade

adliga (emigranter) lemnade landet; endast konungen stod utan skydd qvar, prisgifven åt den rasande pöbeln. För att helt och hållet få honom i sitt våld uppgjorde frihetsmännen en plan att för alltid föra honom till Paris. Hertigen af Orleans och hans handtlangare gåfvo pöbeln penningar och bränvin och framhöllo för den, att konungen vore orsaken till brödets dyrhet. På morgonen den 5 oktober samlades en mängd qvinnor och män i qvinno kläder, tågade under vilda rop genom gatorna, uppbröt rådhuset och plundrade kassakistor och vapenförråd. Plötsligt ljöd ropet: "Till Versailles!" och *Maillard*, en afsigkommen vaktmästare, en af hjeltarna vid Bastiljens stormande, förde den larmande mängden till Versailles, och till denna slöt sig snart det affälliga franska gardet. Nationalgardet vägrade att skjuta på pöbeln och instämde i det allmänna tjutet: "Till Versailles!" Den från nordamerikanska kriget bekante *Lafayette*, befälhafvare för nationalgardet, förmådde icke lugna det och måste slutligen i spetsen för 30,000 man begifva sig dit.

Omkring kl. 3 ankom packet till Versailles, der hofvet och nationalförsamlingen befunno sig i den största förlägenhet. En stund såg sig den senare prisgifven åt de rasande qvinnornas fräcka hån, tills slutligen dess president med en deputation af qvinnorna begaf sig till konungen och anhöll hos denne, att han ville afhjelpa hungersnöden. Ludvig lofvade allt hvad man önskade och förnedrade sig till och med så djupt, att han omfamnade de främst stående qvinnorna, hvarpå skallade ett högt: "Lefve konungen!" Men derute rasade det vildaste uppror. Packet öfverföll med stenkastning och bösskott lifgardisterna i slottet, hvilka voro förbjudna att begagna sina gevär, samt fordrade drottningens hufvud. Redan hade slottsgården fylts med väpnad pöbel, som hotade att begå de gräsligaste skändligheter, då

---

grefven af *Artois*, konungens broder, valde man de färger staden Paris antagit, nämligen *blått* och *rödt*, till hvilka man längre fram lade den *hvita*, huset Bourbons färg, för att beteckna konungens och nationens gemensamma förbund. På detta sätt uppstod den betydelsefulla *tricoloren*, som blifvit symbolen för det genom revolutionen pånyttfödda Frankrike.

Lafayette ankom med nationalgardet från Paris och för ett ögonblick återstälde lugnet. Men fram emot kl. 5 samlades pöbeln å nyo framför slottet, och bärande de dödade lifgardisternas afhuggna hufvuden på pikar, trängde den ända fram till drottningens rum, hvilken med möda undkom till sin gemåls våning. Lafayette skyndade dit med en skara nationalgardister och hejdade den hämdlystna pöbeln, då plötsligt ropet skallade, att man ville se konungen. Han visade sig, och drottningen följde honom. Då hette det: "Konungen till Paris!" och Ludvig måste gifva efter för mängdens fordringar. Nationalförsamlingen följde hans exempel. Omkring kl. 3 på eftermiddagen satte sig det underliga tåget i rörelse; 40,000 menniskor, folk och trupper om hvarandra, tågade framför och efter vagnen. Den kungliga familjen var hela vägen utsatt för de gröfsta förbannelser och hotelser, ja, kulor träffade deras vagn. Uppgiften att de mördades hufvuden burits framför vagnen lär icke vara med sanningen öfverensstämmande. "Nu," skreko några, "kan det icke fattas oss bröd; vi föra ju med oss bagaren, bagerskan och den lilla bagargesällen!" Först kl. 9 på aftonen ankom tåget till Paris, der den kungliga familjen tog sin bostad i *Tuileriernas* sedan flere år tillbaka obebodda gamla slott.

Från denna stund hade konungen icke mer någon egen vilja; han låg helt och hållet i händerna på de rasande revolutionsmännen, som hade pöbeln på sin sida. Nationalförsamlingen gick det icke bättre. Inom denna bildade sig småningom två partier, *de moderata* och *bergpartiet*, såsom man plägade kalla de häftigaste demokraterna och radikalerna med anledning af de upphöjda platser, de intogo i samlingssalen. I Paris uppstodo talrika klubbar (föreningar) af deputerade, der man förut öfverlade om hvad man ämnade genomdrifva i nationalförsamlingen. Detta exempel efterapades öfverallt, och snart vimlade hela Frankrike af sådana klubbar. De ursinnigaste demokraterna voro *jakobinerna*. som fått sitt namn deraf, att de höllo sina sammankomster i ett gammalt Jakobinkloster. Adelns och kyrkans gods indrogos, men då de ej genast kunde försäljas, användes de såsom hypotek för ett pappersmynt, de s. k. assig-

naterna. Och då penningebehofvet gjorde, att sådana anvisningar utgåfvos i stora massor, föllo de så i värde, att de slutligen icke gälde många ören. Landets gamla indelning i provinser upphäfdes, och en ny i 83 kretsar (departement), som uppkallades efter berg, floder o. s. v., sattes i stället. Konungen erhöll en årlig lön, och den ärftliga adeln afskaffades, liksom allt som kunde erinra om någon ståndsskilnad. Till och med tilltalsordet *monsieur* (min herre) bannlystes, och hvar och en kallades hädanefter *citoyen* (medborgare).

Under sådana omhvälfningar nalkades den 14 juli 1790, årsdagen af Bastiljens nedrifvande. Minnet af denna dag, då den franska revolutionen började, skulle högtidligt firas genom *en stor förbundsfest* på Marsfältet i Paris. En ofantlig menniskomassa betäckte den vidsträckta slätten, och oaktadt det häftiga regnet hade den redan tidigt intagit sina platser. Då regnet upphört, anlände medlemmar af nationalförsamlingen och departementens deputerade och kort derefter konungen med den kungliga familjen. Midt på Marsfältet reste sig *fäderneslandets altar*, midt emot detta ett galleri, hvarpå nationalförsamlingen och konungen togo plats. Biskopen af Autun, *Talleyrand*, öppnade högtidligheten med en religiös ceremoni och invigde departementens fanor; derpå svuro deputerade för nationalförsamlingen, nationalgardena, konungen och ministrarna den nya författningen trohet. Slutligen dånade kanonerna under trumpethvirflar och fanfarer; glädjedruckna störtade alla i famnen på hvarandra, och för sista gången tycktes det, som om ett gemensamt band förenade konung och folk såsom en stor familj, en drömd idyll, ur hvilken man snart väcktes till en så mycket hemskare verklighet.

Det visade sig snart, huru föga fast och varaktigt det nyss knutna bandet var. Jakobinerna gingo allt längre i våldsåtgärder och förolämpningar mot den kungliga familjen och inskränkte till och med dess personliga frihet. Då Ludvig i april 1791 ämnade fira påskhelgen i St. Cloud med de sina, skockade pöbeln sig omkring hans vagn och hindrade hans affärd. Nationalgardet lydde icke sin befälhafvare Lafayette, och konungen måste återvända till slottet, sedan ofoget fortgått mer än en timme. Lafayette ville då ned-

lägga sitt chefskap af grämelse öfver nationalgardets olydnad, men afstod derifrån på gardets böner. Konungen kunde nu icke betrakta sig annorlunda än som fånge och fattade omsider beslutet att befria sig genom att fly till utlandet (i juni 1791). I början tycktes företaget gynnas med framgång, och den 22 juni på aftonen framkom familjen till den lilla orten Menehould. Här begick konungen den oförsigtigheten att under ett samtal luta sig ut genom vagnen, och på hans ansigtes likhet med porträtten på assignaterna igenkändes han af postmästaren *Drouet.* Denne ilade genast på omvägar till Varennes, dit äfven de resande litet senare anlände. Men stormklockan hade redan satt folk i rörelse, den kungliga vagnen hejdades, och de resande måste stiga ur. I början förnekade Ludvig, att han var konungen, men igenkänd af flere utropade han slutligen: “Ja, jag är eder konung; jag flyr för hufvudstadens dolkar och bajonetter och söker i landsorten bland mina trogna undersåtar den frihet och det lugn, som den ringaste af eder åtnjuter. Jag kan icke längre stanna i Paris utan att der jämte de mina bringas om lifvet.“ Hans ord gjorde dock intet intryck, och han fördes tillbaka till Paris såsom fånge, omgifven af rasande pöbelhopar, som med möda kunde afhållas från att lägga sina blodiga händer på de kungliga personerna. Konungens belägenhet blef nu blott ännu mycket vådligare än förut.

I september 1791 var den nya konstitutionen eller författningen färdig, i hvilken man väl hade låtit konungen qvarstå, men såsom en alldeles obetydande person utan alla rättigheter. Han hade endast suspensivt (uppskjutande) veto mot riksförsamlingen, som alltid skulle vara samlad. Då nu den *konstituerande* församlingen fullgjort sitt värf, upplöste den sig, och en ny trädde i dess ställe, hvilken kallade sig den *lagstiftande.* I denna församling söndrade sig *girondisterna* och *bergpartiet* allt skarpare från hvarandra. Det först nämda partiet hade sitt namn af departementet Gironde, hvarifrån de flesta af dess medlemmar voro, och omfattade de utmärktaste förmågor i Frankrike. Till bergpartiet hörde skräckmännen *Robespierre, Marat, Danton* och *Pétion,* som stodo i förbund med pöbeln i Paris och begagnade denna fö

sina gräsliga planer. Dessa vidunder gjorde sig skyldiga till de oerhördaste oordningar och skapade ett pöbelvälde, som hotade alla välsinnade medborgare med förderf. All yttre anständighet lemnades å sido; man måste gå trasig för att anses såsom en äkta fosterlandsvän och frihetsman, och benämningen "sansculotter" (byxlösa) var ett hedersnamn.

Lagstiftande församlingen beslöt, att alla emigranter (adelsmän som utvandrat till tyska grannstater och der stämplade mot Frankrike), som icke återvände, skulle dömas till döden och förlora sina gods. Äfvenså skulle alla prester, som icke ville besvärja den nya författningen, dömas såsom förrädare mot nationen. Konungen vägrade att stadfästa dessa beslut, i kraft hvaraf han skulle nödgats landsförvisa sina egna bröder. För att tvinga honom att gå in härpå tillstälde jakobinerna ett upplopp. I juni 1792 trängde en pöbelhop af 40,000 menniskor in i Tuilerierna, föröfvade der det gräsligaste ofog och öfverhopade konungen och hans gemål i deras egna rum med de gröfsta förolämpningar. Då en nationalgardist afvärjde en mot konungens bröst riktad lansstöt under utropet: "Fruktar ni ingenting, sire?" fattade Ludvig hans hand och lade den mot sitt bröst med de orden: "En ärlig mans samvete är lugnt, och mitt hjerta slår såsom vanligt". En af hopen gick så långt i fräckhet, att han kastade en röd jakobinmössa till konungen, och för att icke reta folket satte monarken den på sitt hufvud; en annan räckte honom sin vinflaska och tvang honom att dricka derur för nationens välgång. För öfrigt ådagalade konungen under detta uppträde en fast hållning och det orubbligaste lugn, och ändamålet med upploppet vans icke. Slutligen ankom kommunalstyrelsens förman Pétion och berömde folket för den klokhet och värdighet, hvarmed det framstält sina önskningar för konungen, hvarefter pöbeln skingrade sig inemot kl. 10 på aftonen.

Jakobinerna voro förgrymmade öfver att deras försök misslyckats och beslöto att väcka en ny storm för att åvägabringa konungens störtande. För detta ändamål hade de äfven från Marseille hemtat till Paris en mängd pack. Den 10 augusti 1792 strömmade en oer-

hörd mängd slödder mot Tuilerierna. Konungen och hans gemål sväfvade i uppenbar lifsfara och läto slutligen förmå sig att fly till nationalförsamlingen för att der söka skydd mot den rasande pöbeln. Under de häftigaste förbannelser och hotelser af pöbeln, som oupphörligt ropade! "Ned med tyrannen! Ned med storätaren, som årligen slukar 25 millioner kronor!" kommo de högborna flyktingarna bleka fram till nationalförsamlingen. Vid inträdet sade konungen med värdighet: "Mina herrar, jag kommer hit för att hindra en stor förbrytelse." "Sire," svarade presidenten, "ni kan räkna på nationalförsamlingens fasthet." Man anvisade honom och hans familj plats i en tidningsskrifvares loge, der han måste åhöra församlingens öfverläggningar om hans afsättande. Emellertid stormade det förbittrade folket Tuilerierna, hvarvid schweizergardet stupade efter det hjeltemodigaste motstånd, trängde derefter med händerna sölade i blod in i nationalförsamlingen och fordrade här under oväsen konungens afsättande. Denne förklarades förlustig sina värdigheter och fördes med sin familj till Tempeltornet, ett gammalt fängelse.

I den lagstiftande församlingens ställe trädde nu ett af folket valdt *nationalkonvent*, som bestod af de vildaste jakobiner (i september 1792). Den första författningen upphäfdes nu, konungavärdigheten afskaffades och Frankrike förvandlades till republik. Derjämte infördes en ny tidräkning efter republikens år, och den kristna kalendern bortlades. Den nya tidräkningen började med år 1792, den 22 september (höstdagsjämningen). Alla konungadömets bildstoder och vapen krossades; sjelfva konungagrafvarna i S:t Denis sköflades, liken rycktes ur sarkofagerna, och benen kringströddes. Ingenting mera fick finnas, som erinrade om konungadömet.

Den olyckliga konungens öde väckte deltagande hos öfriga monarker, i synnerhet kejsar Leopold II, som var så nära beslägtad med den franska konungafamiljen. Men först hans efterträdare Frans II började kriget mot Frankrike, i det han slöt ett förbund med *Fredrik Vilhelm II*, konung af Preussen. Preussarna och hessarna trängde segrande in i Lothringen och Champagne.

Redan förut hade i den preussiska öfverfältherrens, hertig Ferdinands af Braunschweig namn till den franska nationen utfärdats ett manifest, hvari det hette: "Alla fransmän, som icke genast ville erkänna sin konungs rättigheter, och i synnerhet Paris, skulle lida de svåraste straff; det skulle gå denna upproriska stad som en gång Jerusalem; sten skulle icke blifva på sten, och den stolta staden skulle jämnas med marken." Ett sådant språk kunde icke annat än på det högsta förbittra alla fransmän och bringa dem i vapen mot den yttre fienden. Snart strömmade ynglingar och gubbar under fanorna och stredo med sådant mod, att preussarna, som äfven utmattats genom den ogynsammaste väderlek samt genom brist och farsoter, måste anträda återtåget. Den franska generalen *Custine* gick till och med öfver Rhen, besatte Mainz och framträngde ända till Frankfurt, hvarifrån han dock åter drefs tillbaka. Äfven öfver österrikarna i Belgien segrade fransmännen och vunno under Dumouriez en lysande seger vid *Jemmapes* icke långt från Mons. Fransmännen blefvo snart herrar öfver Belgien, som införlifvades med Frankrike.

Man hade hoppats, att de unga, oöfvade franska soldaterna icke skulle hålla stånd mot de förbundnas gamla krigsvana härar. Denna förhoppning hade kommit fullkomligt på skam. Fulla af hänförelse drogo de franska soldaterna ut i striden och kämpade med det största dödsförakt. Till den grad eldades de af inbillningen, att de försvarade "friheten mot tyrannerna".

I Paris beslöt emellertid nationalkonventet Ludvigs död. Visserligen uppreste sig mot ett sådant beslut känslan hos de bättre republikanerna, girondisterna, som förklarade det för en nedrighet att afrätta den störtade konungen. Men jakobinerna arbetade i sina klubbar och offentliga tidningar för att konungen skulle anklagas och utskreko girondisterna inför folket såsom hemliga vänner till konungen. Detta medel verkade, och man beslöt att anklaga konungen. Deputeranden *S:t Just* förklarade, att Ludvig XVI måste afrättas, icke för de förbrytelser, han begått, utan redan derför att han varit konung. Efter häftiga strider mellan partierna inträffade den 11 december, då det första förhö-

ret med konungen skulle hållas. Mären i Paris hemtade honom från Tempeltornet och förde honom inemot kl. 2 på e. m. upp i konventets samlingssal. Vid hans inträde uppstod en djup tystnad; allas ögon riktades på honom. Med lugn och fattning såg konungen sig omkring, tills dagens president *Barrère* sade till honom: "Ludvig, den franska nationen anklagar er; konventet vill, att ni skall af det samma dömas; man skall uppläsa för er förteckningen på edra förbrytelser. Ni kan nu sätta er!" Man framlade mot honom en lång anklagelseskrift, hvari han beskyldes för att stå i hemligt förstånd med Frankrikes fiender och att hafva orsakat de genom revolutionen framkallade olyckorna. Konungen svarade på alla frågor med beundransvärdt lugn och tydlighet samt begärde en advokat. Nu måste han draga sig tillbaka till ett sidorum, tills konventet hade rådslagit om, huruvida det skulle bevilja honom ett rättegångsbiträde. Deröfver utbröt en häftig storm i konventet. Jakobinerna fordrade, att man genast skulle fälla dödsdomen; girondisterna genomdrefvo sin vilja, att man åtminstone skulle medgifva konungen den rättighet, som man icke vägrade den simplaste förbrytare. Konungens val föll på den berömda rättslärda *Tronchet*, och hans förre minister, den gamle *Malesherbes*, erbjöd honom frivilligt sin hjelp. Båda togo till sitt biträde den unge talangfulle *de Sèze* och började nu förberedelserna till försvaret. Den 26 december 1792, annandag jul, egde försvaret för konungen rum. Öfver tre timmar varade de Sèzes lysande tal, ett tal, fullt af mod, kraft och ovederlägglig logik, hvilket väl skulle hafva räddat konungen, om icke jakobinerna långt före detta hade beslutit hans död.

Sedan han aflägsnat sig, fordrade bergpartiet ett ögonblickligt afgörande och mordropet: "Död! död!" genljöd öfverallt i salen. En rasande jakobin, en f. d. slagtare, säges till och med hafva yrkat, att konungen skulle huggas i stycken, och att ett stycke skulle sändas till hvarje departement. Den vildaste strid mellan partierna angående domens art och verkställande upptog de närmaste veckorna, och flere dagar och nätter varade det sista förskräckliga sammanträdet. Natten

den 19—20 januari 1793 dömdes slutligen *Ludvig Capet*, såsom man efter processens början kallade konungen, till döden med en ytterst ringa röstöfvervigt, 380 röster mot 310.

Ludvig mottog sorgbudskapet genom Malesherbes, som utan att säga något kastade sig till hans fötter under en ström af tårar. Konungen bibehöll sitt lugn och sin fattning. "Sedan två månader tillbaka," sade han, "grubblar jag på, huruvida jag har någonting att förebrå mig i mitt förhållande till mina undersåtar. I medvetandet af att jag står i begrepp att snart träda inför Gud svär jag, att jag aldrig velat något annat än mitt folks lycka."

Man beviljade den olyckliga monarken endast den förmånen att sjelf få välja sig sin biktfader, hvilken skulle skänka honom tröst och styrka på hans sista väg, äfvensom den att taga afsked från sin familj. Det var en hjertslitande anblick, då konungen, som sedan processens början varit skild från sin familj, återsåg denna för att för alltid skiljas från den. Drottningens förtviflan, hans barns och hans systers klagorop gjorde detta uppträde så skakande, att Ludvig nära nog förlorade fattningen och, då han var ensam, en lång stund under tystnad fäste sin blick på marken, men derefter utbröt: "Det var ett förskräckligt ögonblick!" Men religionens tröst styrkte honom åter, och han njöt hela natten en lugn sömn.

På morgonen den 21 januari steg Ludvig upp omkring kl. 5 och mottog sakramenten af den irländska presten *Edgeworths* hand. I sitt testamente sade han: "Jag öfverlemnar min själ åt Gud, min skapare, och beder honom att mottaga den i nåd icke efter min förtjenst, utan för vår Herre Jesu Kristi förtjensts skull, hvilken utgifvit sig till ett offer för oss syndare, bland hvilka jag i synnerhet räknar mig." Sin familj ville han icke återse för att bespara sig och dem det qvalfulla afskedet. Kl. 9 kom Santerre med ett väpnadt följe för att hemta slagtoffret. Ludvig steg upp i en hyrvagn, hvari hans biktfader jämte två gendarmer äfven satte sig. Långsamt for han fram genom de af trupper och kanoner fylda gatorna. Hela nationalgardet var på benen. Under-

gifven sitt öde, läste konungen i en bönbok. Kl. 10 framkom vagnen till Ludvig XV:s torg, der vid foten af denne konungs splittrade bildstod en guillotin*) (fallbila) var upprest. Vid trappan mottogo honom skarprättaren och dennes medhjelpare för att afkläda honom rocken. Konungen syntes ett ögonblick uppskakad, men då ropade Edgeworth till honom: "Du son af den helige Ludvig, uppstig till himmelen!" Derpå gick konungen med fasta steg uppför trappan. Deruppe betraktade han den tallösa folkmassan och vände så blicken mot Tuilerierna, hans forna slott. Då bödelsdrängarna fattade tag i honom för att afklippa hans hår och bakbinda hans händer, visade han dem i början tillbaka, men gaf efter, då han erinrades om, att äfven Kristus villigt hade låtit binda sig och att han derigenom blefve mera lik Frälsaren. Derpå trädde han bunden, klädd i hvit flanellsjacka, grå benkläder och hvita strumpor fram på den mot slottet vettande delen af schavotten och vinkade åt krigsmusiken att tystna. Den tystnade genast, och nu utropade han med hög röst: "Fransmän, jag dör oskyldig. Jag förlåter mina fiender och beder till Gud, att min död ej måtte återfalla på Frankrike; och du olyckliga folk . . ." I det samma började på Santerres vink trummorna hvirfla och öfverröstade hans sista ord. Bödlarna grepo honom, hans hufvud föll. *Samson*, Paris' skarprättare, upplyfte det och visade det för folket. Ett vildt larm genljöd från alla håll och spred sig långt in i staden. Pöbeln dansade omkring schavotten. På de närvarandes ansigten läste man slö likgiltighet eller fanatisk blodtörst. Många skyndade att doppa sina näsdukar i den "sista" konungens blod. På aftonen voro teatrarna till trängsel fylda, och tre dagar derefter talade ingen mer om det förskräckliga mordet.

Sålunda begingos i Europa under dessa fasansfulla dagar två stora brott: i Frankrike mördades en konung, i Polen mördades en hel nation.

---

*) En halshuggningsmaskin, som uppfunnits i Italien och af deputeraden, den ryktbare läkaren *Guillotin*, efter hvilken den benämdes, införts i Frankrike. Den hade den fördelen, att afrättningen skedde med större säkerhet och ej direkt behöfde verkställas af en annan menniskas hand.

I oktober samma år halshöggs äfven Marie Antoinette, Maria Teresias dotter, följande året Ludvigs fromma syster Elisabet, och dödandet och mördandet tog så öfverhand, att man icke mer kunde räkna slagtoffren. Den lille Dauphin eller kronprinsen mördades på ett annat, ännu skändligare sätt. Han öfverlemnades åt en rasande jakobin, skomakaren *Simon*, som genom den grymmaste behandling, genom prygel, hunger, köld, berusning med bränvin och brist på sömn marterade honom till döden (1795).

Underrättelsen om den oskyldiga konungens afrättning fylde hela Europa med fasa och afsky. Inom sjelfva Frankrike reste sig invånarne i Vendée, en landsträcka i vestra Frankrike mellan Garonne och Loire, både för att hämnas konungens död och sina rättigheters kränkning genom påbjuden utskrifning till krigstjenst. Äfven städerna Toulon och Lyon reste sig. Men konventet kallade hela nationen under vapen och qväfde med blodig grymhet alla uppror inom landet. Inom sjelfva konventet uppkommo stridigheter mellan girondisterna eller slätten, hvilka der intogo de lägre platserna, och bergpartiet. Med pöbelns tillhjelp segrade de senare, några girondister sökte rädda sig genom flykten, men omkommo på ett förfärligt sätt; de öfriga släpades till schavotten. Dervid lades under guillotinen äfven den usle hertigen af Orleans, en af de förnämsta upphofsmännen till revolutionen, och som för att smickra jakobinerna kallade sig *citoyen Egalité* (medborgaren Jämlikhet). Den hisklige *Marat*, en af de blodtörstigaste menniskor, mördades af en flicka från Normandie, *Charlotte Corday*, just då han låg i badet. Nu rasade Robespierre med oinskränkt makt och lät äfven afrätta sin medtäflare, den fruktansvärde Danton, upphofsmannen till denna skräckregering. Under denna fasans tid släpades dagligen hundradetals menniskor till schavotten utan allt förhör. För att råga måttet af gudlöshet *afskaffades den kristna religionen*, ett slags *förnuftsreligion* infördes, och såsom förnuftets gudinna fördes en ung qvinna i en lätt antik drägt på en triumfvagn genom gatorna. Dock slog äfven för Robespierre vedergällningens timme. Hans fiender tillstälde ett folkupplopp, togo honom till fånga och slä-

pade honom till guillotinen. Sålunda hade revolutionens män beredt hvarandra undergång; upphofsmännen till den samma hade äfven fallit offer derför.

Nu kom ett mera sansadt parti i spetsen för styrelsen, och lugn och trygghet började återvända. År 1795 upplöstes konventet och en ny författning infördes, benämd *direktorialförfattningen*, med två församlingar, *de gamles råd* och *de femhundrades råd*, hvilka hade den lagstiftande makten, under det att den verkställande, sjelfva regeringen, uppdrogs åt *fem direktorer*.

54.

Napoleon Bonaparte.

Den nya franska regeringen beslöt att helt och hållet tillintetgöra den österrikiska monarkien, Frankrikes mäktigaste fiende. Och nu uppträder på historiens skådeplats en man, i hvars händer Europas öde under en följd af år hvilade. Denne man är *Napoleon Bonaparte*.

Han föddes den 15 augusti 1769 i *Ajaccio* på ön Korsika, hvilken två månader förut blifvit fransk besittning. Öns ståthållare skaffade den unge Napoleon en kunglig friplats i militärskolan i Brienne i Frankrike, der han utbildades till officer. Korsikanen lärde sig snart förakta menniskorna och inom sig gömma bitterhetens och hämdens känslor. Inbunden som han var, vande han sig att gifva akt på andra utan att sjelf uppmärksammas. I militärskolan i Brienne märkte han snart sin öfverlägsenhet; ingen lärare, ingen medlärjunge vann hans kärlek eller någon verklig aktning af honom. Sluten inom sig sjelf, styfsint och lidelsefull, sökte han ensamheten, var dyster, frånstötande och försmådde sina kamraters lekar. Född i en krigisk tid, egnade han sig med afgjord böjelse åt krigsvetenskaperna. Matematikens svåraste uppgifter voro hans lust, emedan han tillämpade dem alla på krigskonsten, som blef medelpunkten i hans lif. Och just krigsvetenskapen

måste mäktigast inverka på hans karakter, då menniskorna dervid syntes honom allt mera såsom maskiner eller fiender, dem man öfverlistade eller efter alla konstens regler slog och förintade. Att segra, att herska var hans lidelse, och blott derför närmade han sig något sina skolkamrater för att i smått föra det krig, som han redan tänkte sig i stort. Man vet, huru han uppretade sina kamrater mot hvarandra, anstiftade myteri mot lärarna och förvärfvade sig anseende bland gossarna. Anmärkningsvärdt är äfven, att han slutligen valde två af dem, och dessa just de inskränktaste, till sina dagliga umgängeskamrater och förstod att så fängsla dem vid sig, att de i djup beundran för hans öfverlägsenhet läto begagna sig som verktyg för hans planer. Det är icke osannolikt, att det lättsinne och den högdragenhet, som några af de franska adelsynglingarna vid denna läroanstalt visade mot den fattiga, ensamma främlingen, hade ett starkt inflytande på Frankrikes blifvande kejsares första politiska känslor.

Utom med de matematiska studierna sysselsatte han sig i synnerhet med forntidens historia. I alla forntidens företag fann han uttryckt den känsla af egen kraft, som han sjelf egde, och hvarje lyckadt uppåtsträfvande, hvarje seger väckte hos honom hänförelse. Derför tjusade honom naturligtvis hjeltarna hos Plutarchus, hvars lefvernesbeskrifningar han med synnerlig förkärlek studerade. Längre fram fängslades han äfven af de dystra målningarna i Ossians stridssånger; Tacitus deremot, som han kallade Neros belackare, var honom förhatlig. Spartanerna voro hans förebilder i bärdighet och stridslust och i denna ordnjugghet, som gjorde grundtanken i deras yttranden så oklar. Dem härmade han äfven i sina svar och meddelanden och förvärfvade den stora förmågan att i få ord säga mycket och alltid mera än åhörarna kunde fatta eller att låta deri ana en djupare betydelse än han sjelf inlade deri. Hans lärare erkände hans talang och hans snabba framsteg i de kunskaper, i hvilka han fann behag, men tadlade äfven hans oläraktighet i allt, som icke föll honom i smaken, och framför allt hans bakslughet och oböjliga hårdnackenhet. Derför anmärkte redan då en af hans

lärare: "En korsikan till börd och karakter; han skall gå långt, om omständigheterna gynna honom".

Sådan var Napoleon, då han inträdde i Paris' stora verld. Född till soldat, förstod han att såsom artilleriofficer förvärfva sig sina förmäns aktning genom punktlighet i tjensten, genom utmärkta kunskaper i sitt fack och genom oaflåtlig flit. Under revolutionens första stormar tog han folkets parti. Hans högre militäriska bana började från den dag, då han förde befälet öfver artilleriet utanför staden Toulon, hvilken engelsmännen intagit, och genom sina insigter och sin beslutsamhet tvang denna stad att gifva sig (1793). Han blef general; då hejdade en oförutsedd händelse hans flygt. Robespierre föll och med honom skräckregeringen; äfven Napoleon, som predikat samma grundsatser, häktades. Visserligen fick han sin frihet åter, men förlorade sitt befäl. Han befann sig nu utan hjelp och lefde af några vänners understöd. Han stod just i begrepp att lemna Frankrike, då han erhöll ett lönande uppdrag i Paris. Medborgarne hade rest sig mot konventet; detta sammandrog stridskrafter, och Napoleon erhöll ett kommando. Han motsvarade de förväntningar, man gjorde sig om honom, och skyddade konventet, i det han lät skjuta med kartescher bland borgarna. Denna handling visade, hvad man hade att hoppas och frukta af honom, och redan då funno hans närmare bekanta någonting fruktansvärdt hos honom, som gjorde honom användbar för krigiska ändamål, men som också gjorde, att man höll sig på så långt afstånd från honom som möjligt. Emellertid var det endast hans närmaste, som kände honom så mycket. Han utnämdes nu strax till general, och år 1797 gaf honom direktoriet öfverbefälet öfver den italienska armén, som stred mot österrikarna. Dermed började den 27-årige fältherrens lysande bana.

Franska hären i Italien befann sig i ett tillstånd af fullkomlig upplösning. Emot den stod den nära åttioåriga österrikiska fältherren Beaulieu i spetsen för 60,000 österrikare och sardinare. Emellertid eldade Napoleon sina soldater med djerfva tal. Likasom Hannibal anvisade han dem att taga allt, hvad de behöfde och önskade i fiendens land. Derpå förde han dem i

striden. Några lyckliga träffningar hade till följd, att konungen af Sardinien skilde sig från Österrike och slöt fred, som Napoleon beviljade honom på hårda vilkor, bland annat att afträda Savoyen och Nizza. Derpå drog den franska fältherren mot österrikarna, som hade förskansat sig vid *Lodi* och försvarade bron öfver Adda. Napoleon förde en del af sin här mot bron; för den mördande elden vacklade hans skaror, men han och hans underbefälhafvare trängde oförskräckt framåt och vunno en blodig seger (den 10 maj 1796). Lombardiet var derigenom i hans våld, och österrikarna sammandrogo sin styrka för att endast skydda Mantua. Slagna af den oväntadt hastiga framgången, sökte nu Italiens furstar, hertigen af Parma och Modena, fred med Frankrike. De erhöllo den mot att erlägga ofantliga penningsummor och afstå dyrbara konstverk, hvilka Napoleon sände till Paris såsom lysande segertecken. Äfven påfven och konungen af Neapel måste dyrt köpa sig vapenstillestånd. Kejsar Frans sände nu i Beaulieus ställe general Wurmser till Italien, men slagen i flere träffningar beslöt denne att kasta sig in i Mantua. Under det fransmännen belägrade denna stad, ankom en ny österrikisk här till Italien under Alvinzis befäl. Denne tvangs af Napoleon till drabbningen vid *Arcole*, som räckte i tre dagar (den 15 till den 17 nov. 1796). Nämda by ligger vid den lilla floden Alpon, som flyter till Adige genom en kärrfyld slätt. Under tre hela dagar stred man med nästan öfvermenskliga ansträngningar om besittningen af den bro, som leder öfver Alpon och som var skyddad genom det på andra stranden uppstälda österrikiska artilleriet. Upprepade gångånger tillbakakastades de angripande republikanernas kolonner af österrikarnas mördande eld. Slutligen grep Bonaparte sjelf fanan, och med ropet: "Följen mig!" störtade han midt under kulregnet ned på bron. Och han hade redan uppstält fanan midt på bron såsom segertecken, då en ny framstormande österrikisk truppafdelning genast riktade sitt artilleri mot angriparna. Ett förskräckligt tumult uppstod, och de vikande fransmännen ryckte med våld med sig sin djerfva general öfver döda och sårade. Då föll denne i trängseln ned

från bron och sjönk ända till midjan ned i kärret. Grenadiererna märkte faran, och under ropet: "Soldater, framåt att rädda generalen!" störtade de i raseri åter mot fienden, Bonaparte var räddad. Samtidigt föll en fransk kolonn österrikarna i ryggen och gjorde deras nederlag fullständigt. Nu gaf sig äfven Mantua, och fransmännens fortsatta framgångar tvungo Österrike till freden i *Campo-Formio*, ett slott i Venetien (1797), då det afträdde de österrikiska Nederländerna eller Belgien och sina länder i Italien, men i stället erhöll största delen af Venetien, som Bonaparte emellertid först måste eröfra. Af de österrikiska länderna i Italien bildades den *Cisalpinska*, af Genuas område den *Liguriska* republiken.

Ännu samma år erhöll Napoleon öfverbefälet öfver den mot England bestämda armén. Men medan i alla hamnar fruktansvärda rustningar bedrefvos mot denna sjömakt, samlades äfven i Toulon en flotta och en här, och plötsligt afseglade Bonaparte till Egypten till hela verldens förvåning (1798). Han undgick lyckligt den engelska flottan under amiral Nelson, som låg på vakt i Medelhafvet, intog ön *Malta* genom de dervarande franska riddarnas förräderi och eröfrade efter sin landstigning i Egypten Alexandria med storm. Derpå tågade han mot *Kairo*, landets hufvudstad. På vägen dit måste fransmännen oupphörligt strida mot mameluckernas ryttarskaror. På sina snabba hästar kommo dessa pilsnabbt framrusande, nedhöggo alla, som aflägsnat sig blott några steg från hufvudhären, och försvunno lika snabbt utom synhåll. Dock uthärdade fransmännen med sin naturliga gladlynthet alla besvärligheter och kunde till och med skämta och roa sig med glada upptåg. Då Bonaparte, som hoppades göra vetenskapliga upptäckter i det gamla sagolandet Egypten, medtagit dit äfven konstnärer och lärda, kallade soldaterna åsnorna, som buro deras packning, på skämt de halflärda, och ett skallande skratt ljöd från deras led, då kommandot lydde: "Åsnorna och de lärda i midten!" Då de slutligen framkommo till pyramiderna och med häpnad betraktade dessa minnesmärken från den grå forntiden, sade Napoleon: 'Fransmän! I dag skolen I leverera

Egyptens herskare en batalj. Glömmen icke, att från topparna af dessa minnesmärken fyra årtusenden blicka ned på eder!“ Fransmännen tillkämpade sig i denna *strid vid pyramiderna* en lysande seger (i juli 1798) och togo snart Kairo och hela Egypten i besittning. Deremot drabbade dem till sjös en svår förlust, i det Nelson helt och hållet förstörde deras flotta vid *Abukir* nära Alexandria. Från Egypten trängde Napoleon öfver Suez-näset in i Syrien och Palestina fram till fästningen *Acre* (Akkon); dock blefvo alla hans ansträngningar att eröfra den utan framgång. Han måste vända tillbaka till Egypten. Ett nytt krig, som Österrike, Ryssland, England och Turkiet förklarade Frankrike, samt missnöjet inom det sist nämda landet med direktorernas svaga regering kommo honom att skyndsamt återvända till Europa (1799).

Såsom i ett triumftåg drog han till Paris, der han plötsligt liksom genom ett trollslag uppträdde. “De gamles råd“ gaf honom öfverbefälet öfver trupperna; men då de femhundrades råd samlades i S:t Cloud, dit de lagstiftande församlingarnas sessioner förlagts, höjdes af republikanerna ropet: “Ingen diktatur! Ned med diktatorn!“ Då trädde diktatorn med några grenadierer in i salen; ett högljudt rop mötte honom, man fattade honom till och med i kragen. Han aflägsnade sig. Derpå trängde på Bonapartes befallning grenadiererna in i salen och drefvo med fäld bajonett rådets medlemmar ut ur samlingslokalen. Direktorial-författningen afskaffades och nu kom den fjerde författningen i ordningen, *konsulatet*. Detta var statskuppen af “den 18—19 brumaire år 8“ (9—10 nov. 1799). Tre *konsuler* utsågos för tio år. Af dessa hade dock Napoleon såsom *förste konsul* all makten i sin hand, ty de andra konsulerna voro ingenting annat än hans rådgifvare. Representationen utgjordes af två församlingar, *tribunatet* och *lagstiftande kåren*. Bonaparte, hela härens oinskränkta befälhafvare, lät sig nu angeläget vara att åter föra Frankrike, som på senaste tiden lidit flere förluster, till segerns höjder.

Likasom Hannibal gick Bonaparte öfver stora S:t Bernhard in i Italien, der han öfver österrikarna vann den stora segern vid *Marengo* på slätterna vid Alessan-

dria och Tortona (den 5 maj 1800), under det att samma år den franska generalen Moreau slog en österrikisk här vid Hohenlinden öster om München (den 3 december). Kejsar Frans måste beqväma sig till fred, och denna slöts i *Luneville* i Lothringen (1801). Äfven kejsar Paul af Ryssland återkallade sina trupper från krigsskådeplatsen. Tyskland förlorade dervid venstra Rhenstranden, så att Rhen blef gräns mellan Frankrike och Tyskland, och de tyska furstar, som hade låtit sin kejsare stå ensam i kriget, belönades (1803) med sekulariserade kyrkogods och upphäfda riksstäder på högra Rhenstranden.

Efter freden egnade Napoleon sina omsorger åt Frankrikes inre förvaltning. Han ordnade de kyrkliga angelägenheterna och återstälde den kristna kulten i Frankrikes kyrkor; han grundlade skolor och befordrade handel och samfärdsel. För dessa förtjenster utnämdes han till konsul på lifstid (1802). Dock stannade den äregirige icke dervid; från konsulatet till monarkien var blott *ett* steg. En förment sammansvärjning mot hans lif måste bana honom vägen. Såsom deltagare i denna sammansvärjning uppgåfvos Pichegru, Moreau och hertigen af Enghien, en sonson till prinsen af Condé. Pichegru kastades i fängelse, och Moreau förvisades. Den oskyldiga hertigen af Enghien, som uppehöll sig i Baden, släpades af franska soldater till Frankrike och sköts i fästningsgrafven vid Vincennes vid Paris (1804).

Denna sammansvärjning gaf nu anledning att framhålla nödvändigheten af att tilldela förste konsuln ärftlig makt. Planen dertill uppgjordes med raskhet, och senaten erbjöd honom kejsartiteln. Han mottog den, kallade sig Napoleon I och lät kröna sig af påfven Pius VII. Så hade då franska folket på blott tolf år passerat den väg från konunga- till kejsardöme, hvilken det gamla Rom behöft nära femhundra år att tillryggalägga: det hade från konungadöme blifvit republik; af de fem direktorerna hade blifvit konsul på lifstid; af konsulatet hade blifvit monarki; men man återvände icke till bourbonernas gamla konungadöme, utan valde, emedan namnet konung och bourbonernas slägt voro förhatliga, kejsardömet i Napoleons person. Och så framträder då Napo-

leon, den forne republikanen, såsom revolutionens arftagare. Från seger till seger, från det ena maktens trappsteg till det andra svingar han sig upp till den ensam herskande. Från denna stund stiger hans hersk- och vinningslystnad till sin spets; han hänför allt endast till sig sjelf, aktar ingen rätt och ingen menniska och umgås uppenbarligen med planen att grunda en universalmonarki — tills hans stolta företag misslyckas, Guds dom träffar honom och medför hans plötsliga fall.

* * *

Frankrike stod nu åter i spetsen för de europeiska staterna med undantag möjligen af England, och alla vår verldsdels länder träffades för en tid genom Napoleon af svåra förödmjukelser. Kejsarmakten var icke nog för Napoleon; den nya italienska republiken förvandlades till ett konungarike Italien, hvilket erkände franska kejsaren såsom sin konung. Den 26 maj 1805 satte han lombardernas jernkrona på sitt hufvud, yttrande: "Gud gaf mig den; ve den, som rör vid den!"

Inom kort slöto Napoleons gamla fiender, England, Ryssland, öfver hvilket Alexander I blifvit kejsare, sedan Paul mördats (1801), och Österrike å nyo ett förbund mot Frankrike. Men med blixtens hastighet gick Napoleon öfver Rhen, tvang den österrikiska generalen *Mack* i Ulm att gifva sig och trängde utan strid öfver Wien, som af Murat intogs, in i Mähren. De båda kejsarna, Frans och Alexander, voro sjelfva vid sina härar för att genom sin närvaro ingifva dem mod, men det oaktadt segrade Napoleon öfver de förbundna vid *Austerlitz*, icke långt från Brünn, i det s. k. *trekejsarslaget*, såsom han sjelf benämde det i sin berättelse om segern. Kejsar Frans måste sluta fred i *Pressburg* (1805), som kostade honom venetianska området, hela Tyrolen, som afträddes till Baiern, och de österrikiska besittningarna i Schwaben. Med dessa begåfvade Napoleon sina bundsförvandter Baden, Baiern och Würtemberg, hvilka i detta krig hade förenat sig med Frankrike. Kurfurstarna af Baiern och Würtemberg kallade sig nu *konungar* och lösryckte sig från tyska riket. Ja, Napoleon gick ännu längre: han stiftade det s. k. *Rhenförbundet*, hvarigenom många tyska furstar skilde sig

från kejsaren och riket och erkände Napoleon såsom sin beskyddare (protektor). Då hade värdigheten af *tysk* kejsare icke mer någon betydelse. Frans I nedlade den derför och kallade sig *kejsare af Österrike* (1806). Detta var slutet på det tusenåriga "heliga romerska riket af tyska nationen".

Från denna stund kände Napoleons öfvermod inga gränser. Han bortskänkte länder och kronor efter godtycke till sina slägtingar och generaler. Konung Ferdinand af Neapel hade låtit engelska och ryska trupper landstiga i sitt konungarike. Genast uttalade Napoleon sitt maktspråk: "Ferdinand har upphört att regera!" och en stor här under Massenas och hans broder Josefs befäl gaf denna befallning erforderligt eftertryck. Ferdinand flydde till Palermo, och Napoleon gaf (i mars 1806) konungariket Neapel åt sin broder Josef. För att äfven upphöja sin broder Ludvig på en tron, måste den bataviska republiken (Holland) utbedja sig honom till konung, och så blef Ludvig konung i Holland (i juni 1806). Murat, en skicklig rytterigeneral och Napoleons svåger, blef storhertig af Berg och Cleve, o. s. v.

Napoleon uppförde sig i Tyskland såsom oinskränkt herskare öfver furstar och folk. Hans vilja gälde såsom högsta lag, och den som vågade hafva en annan mening anklagades af den napoleonska inqvisitionen och bestraffades såsom högförrädare. En bokhandlare i Nürnberg vid namn *Palm* hade — möjligen icke författat, men såsom förläggare — utspridt en flygskrift: "Om Tysklands förnedring". Derför greps han plötsligt af franska gendarmer, släpades till Braunau, stäldes der inför en fransk krigsrätt och sköts på Napoleons befallning.

Preussen var vid denna tid alldeles snärjdt i Napoleons garn. Fredrik Vilhelm III, som ville bibehålla freden åt sitt folk, hade måst beqväma sig att mottaga Hannover i stället för några afträdda områden. Nu utbjöd åter franska kejsaren detta Hannover åt engelsmännen utan att ens fråga konungen af Preussen. En så grof förolämpning af sin ära kunde Preussen icke med lugn fördraga, det hade intet annat öfrigt än att förklara Frankrike krig, men det stod ensamt i striden mot den väldiga eröfraren. De preussiska härförarna

voro gamla och ej hemmastadda i det nya krigföringssättet, officerarna fulla af högmod och sjelfförtroende. Redan slaget vid Saalfeld utföll olyckligt, och den preussiska prinsen Ludvig Ferdinand förlorade der lifvet. Men ännu olyckligare slut hade de samtidiga bataljerna vid *Jena* och *Auerstädt* (den 14 oktober 1806), som för Preussen blef början till årslånga vedermödor.*) Feghet, trolöshet och öfvermakt satte inom kort fransmännen i besittning af största delen af den preussiska monarkien,**) Spillrorna af den slagna hären förenade sig med en under tiden ankommen rysk här, och en mördande strid stod vid *Eylau*, hvarvid båda parterna tillskrefvo sig segern. Deremot vann Napoleon vid *Friedland* i Ostpreussen en afgörande seger (1807), och Alexander af Ryssland sökte nu få fred. De båda kejsarna och den djupt pröfvade konungen af Preussen, som af Napoleon behandlades med kallt förakt, sammanträdde i *Tilsit* (1807), der freden skulle slutas. Äfven *Louise*, Preussens ädla drottning, infann sig här för att med sina böner förmå den väldiga segraren till mildare vilkor. Men Napoleon bevektes ej och tillät sig till och med den råa anmärkningen: "Huru kunde ni också våga att börja ett krig med mig?" hvartill den lika snillrika som högsinnade furstinnan svarade: "Det var genom Fredriks anseende vi kommo att bedraga oss angående våra hjelpmedel, antaget att vi hafva bedragit oss". Och hon hade icke be-

---

*) Genast i början af striden vid Auerstädt nedstörtade hertig Ferdinand af Braunschweig utan sans, träffad af en bösskula, som inträngde genom högra ögat och dref det venstra ur dess håla. Efter striden flydde han till sitt residens Braunschweig och sände härifrån en beskickning för att utbedja sig Napoleons nåd. Denne svarade dock vredgad: »Jag känner ingen hertig af Braunschweig, blott en preussisk general med detta namn». Sjuk och beröfvad synen lät den förföljde gubben föra sig till Altona och dog ensam och öfvergifven i Ottensen.

**) Från den feghet, hvarmed de preussiska kommendanterna lemnade de starkaste fästningar åt fienderna utan svärdsslag, utgjorde Courbière, kommendanten i Graudenz, ett berömvärdt undantag. Då fransmännen uppmanade honom att gifva sig med de hånande orden, att det icke funnes någon konung af Preussen mer, svarade han modigt: »Nå väl, så är jag konung öfver Graudenz», och lemnade uppmaningen utan afseende.

dragit sig, utan med siareförmåga förutsagt den framtid, som hon bygde på folkets kraft. Men af Napoleons ädelmod var intet att vinna. Freden i Tilsit slöts på de hårdaste vilkor. Preussen förlorade hälften af sitt område. Ryssland, som lofvat att stänga sina hamnar för engelska skepp, ökades i stället med en del af det preussiska området och fick Napoleons bifall att bland annat eröfra Finland från Sverige. Kurfursten af Sachsen utnämdes till konung och erhöll såsom belöning för sitt affall från Preussen en del af Polen under namnet storhertigdömet Varsjava. Af de af Preussen afträdda länderna, af hertigdömet Braunschweig, kurfurstendömet Hessen, hvilkas lagliga furstar bortdrefvos, samt af delar af Hannover sammansatte Napoleon det nya konungariket *Westfalen*, som han gaf åt sin yngste broder *Jerôme*. Icke nog alltså, att Rhenförbundets furstar drogo den stolta segrarens triumfvagn och måste lemna sina trupper till hans krig — i sjelfva hjertat af Tyskland låg nu en uteslutande af fransmän styrd stat.

År 1807 ryckte franska trupper äfven in i Portugal; dock hade den kungliga familjen med bourbonskt namn redan räddat sig och afseglat till Brasilien. Portugals öde tycktes afgjordt. Genom list och våld förstod Napoleon att tvinga äfven den spanska konungafamiljen till tronafsägelse, och äfven i detta land intågade franska trupper. Napoleon utnämde sin broder Josef, dittills konung af Neapel, till konung af Spanien. Neapel deremot erhöll hans svåger, Joakim Murat, hvilken han kort förut gifvit storhertigdömet Berg vid Nedre Rhen (Düsseldorf). Men i Spanien upplågade hela folket vid underrättelsen om sin konungafamiljs tronafsägelse, och den nya konungen måste snart åter lemna sin hufvudstad. Nu grepo äfven portugiserna till vapen mot Frankrike, 30,000 engelsmän landstego, och de franska trupperna måste utrymma Portugal (1808). Napoleon, som efter så många lysande segrar nu för första gången lärde sig känna ett folks makt, stälde sig sjelf i spetsen för sina trupper. Seger följde på seger, han tågade in i Madrid, men landet och bergstrakterna försvarades af folket. Derför kom det mycket lägligt för Napoleon att kunna lemna Spannien, under

förevändning att rörelserna i Österrike tvungo honom att återvända.

Österrike tycktes hafva valt en gynsam tidpunkt för att uppträda mot Frankrike. Det uppstälde en stor styrka, och detta med en kraft och hänförelse, som kunde berättiga till djerfva förhoppningar. Också stred man med ett mod, som hade förtjent ett bättre öde. Men Napoleon uppbådade Rhenförbundets trupper mot Österrike; skyndande från Spanien, stälde han sig i spetsen för dessa, tillbakaslog i en följd af lyckliga strider den österrikiska hären och drog triumferande in i Wien. Sitt residens tog han i Schönbrunn (i maj 1809). Då förde erkehertig Karl en här från Böhmen till Wiens undsättning. Vid byarna *Aspern* och *Esslingen* på norra Donaustranden kom det till en i två dagar fortsatt fruktansvärd strid (den 21 och 22 maj). Österrikarna stredo med lejons mod; fast som en mur motstod deras infanteri de franska rytterimassornas stormande angrepp, och då de senare ropade: "Sträcken vapen!" svarade de oförskräckta krigarna, såsom en gång i forntiden hellenerna svarade perserna: "Kommen och tagen dem!" För första gången led Napoleon ett blodigt nederlag, och blott med möda räddade han sig med återstoden af sin här till ön Lobau i Donau. Hans gunstling, den tappra marskalk *Lannes*, hade stupat, många generaler voro sårade. Men tyvärr ledde denna ärofulla seger för Österrike icke till önskadt mål. De förstärkningar, erkehertig Karl väntade, uteblefvo. Napoleon fick tid att hemta nya krafter och slog österrikarna vid *Wagram* nära Wien (d. 5 juli). Nu slöts fred i Wien eller Schönbrunn, hvarvid Österrike åter förlorade betydliga områden och tre och en half millioner menniskor (1809).

Tyrolen hade, såsom vi sagt, i freden i Pressburg tillfallit Baiern och skulle nu förlora sin gamla författning. Men med trogen kärlek hängde folket fast vid det österrikiska furstehuset och vid sina fäderneärfda institutioner och reste sig mot det främmande herraväldet. I spetsen för upproret stodo *Andreas Hofer*, en värdshusvärd i Passayerdalen, en from man och en verklig hjeltegestalt med kräftiga lemmar och långt, svart skägg, *Josef Speckbacher*, en djerf skytt, tobakshandlaren

Martin Teimer och kapucinmunken *Joachim Haspinger*, en liten man med rödt skägg, af folket kallad fader *Rödskägg*. Napoleon skickade sin marskalk Lefèbre med talrika trupper till Tyrolen, och här började en fruktansvärd strid. Med det största mod och den lifligaste hänförelse stredo de trogna tyrolarna mot de främmande inkräktarna, och många fiender stupade, träffade af de djerfva bergskyttarnas aldrig felande skott. Tre gånger lyckades det modiga folket att rensa landet från fiender; men slutligen hjelpte allt mod och all hänförelse till intet, kejsar Frans Josef måste vid fredslutet sjelf uppmana sitt trogna folk att gifva sig åt segrarna. Af falska vänner bedragen med underrättelsen om segrar, som österrikarna påstodos hafva vunnit, kallade emellertid Hofer folket å nyo till vapen. Ingenting kunde vara mera kärkommet för Napoleon än detta nya uppror efter sluten fred, ty det gaf anledning till att förklara Hofer landsförvist, och denne kunde numera icke i sin hemort vara säker för spioner och bödlar. Väl hade han kunnat rädda sig genom flykten, men detta tillät honom icke hans kärlek till fäderneslandet, utan han gömde sig hellre under två hela månader i en enslig alphydda bland snö och is. Slutligen förde en förrädare midt i natten fransmännen till hans gömställe (i januari 1810). Då de bultade på, framträdde Hofer, uppgaf sig vara den de sökte och bad endast, att hans hustru och barn skulle skonas. Han greps och fördes i bojor till Mantua, der en krigsrätt dömde honom till döden. Utan att låta förbinda sina ögon gaf han sjelf efter en kort bön tecken åt soldaterna att gifva eld.

Napoleon hade låtit skilja sig från sin gemål *Josefina* och förmälde sig 1810 med *Marie Louise*, dotter till kejsaren af Österrike. Derigenom tycktes huset Habsburg vara vunnet för Frankrike. Sin egen broder tvang han att afsäga sig konungariket Holland och förenade detta land med Frankrike (1810). Derefter förenade han äfven hela nordkusten af Tyskland, från Rhen till Östersjön, med Frankrike, hvarigenom hertigen af Oldenburg, som dock hörde till Rhenförbundet, förlorade sitt land och tyskarna sina strömmar, sina kuster och sin

sjöhandel. Derpå lät han äfven föra bort påfven från Rom och förenade hans område med det öfvermäktiga Frankrike med den särskilda bestämmelsen, att hans förstfödde son skulle blifva *konung af Rom*.

Napoleon stod nu på höjden af sin makt. England ensamt var ännu oförsvagadt. Redan år 1805 hade den britiska sjöhjelten Nelson tillintetgjort den franska sjömakten vid *Trafalgar*, och sedan dess hade det engelska väldet bibehållit sin öfvervigt på alla haf, fråntagit fransmännen och holländarna deras sista besittningar i Ost- och Vestindien och gjort sig så fruktadt, att intet franskt fartyg vågade lemna sin hamn. För att hämnas och förstöra Englands handel ville nu Napoleon stänga för engelska fartyg alla hamnar i Europa. Furstarna måste hvar inom sitt land låta uppsöka och uppbränna alla engelska varor. Detta förfarande kallade man *kontinentalsystemet*, och äfven Ryssland hade biträdt detta. Kejsar Alexander insåg emellertid snart, hvilka stora förluster han tillfogade sina undersåtar genom att hämma handeln med England, och införde en mildring deri. Detta förtröt Napoleon, men Alexander var uppretad öfver hertigens af Oldenburg fördrifvande, hvilken den franska kejsaren, såsom vi nyss nämde, beröfvat hans land. Derför riktade Napoleon hela sin uppmärksamhet på att förödmjuka Rysslands makt och behandlade till och med kriget i Spanien såsom en bisak, ehuru i detta land den engelska fältherren *Wellington* hade uppträdt, hvilken slutligen fördref fransmännen derifrån (1812 och 1813).

För tåget mot Ryssland gjorde Napoleon de största ansträngningar. Understödd af Tysklands, Italiens och Polens stridskrafter, i förbund med Österrike och Preussen, som likaledes stälde trupper till hans förfogande, bröt han upp mot Ryssland med en här, som räknade öfver 600,000 man och 1,200 kanoner, samt trodde sig nog stark att förödmjuka den ryska kejsaren i hans eget land. Midsommaraftonen 1812 öfvergick Napoleon Rysslands gränsflod Njemen i spetsen för mer än en half million soldater. Under det den yttersta venstra flygeln, mest preussare och polackar, under *Macdonalds* befäl sträckte sig till Östersjöns kust och österrikarna

under Schwarzenberg skulle sysselsätta den ryska sydarmén, förde Napoleon sjelf hufvudstyrkan af sin här rakt mot Moskva, "Rysslands hjerta". Ingenstädes förmådde de ryska härarna göra motstånd mot den oupphörligt framträngande fienden; de drogo sig stridande tillbaka till det inre af sitt land. Fransmännen följde efter genom härjade, öde trakter, och efter de blodiga striderna vid *Smolensk* och *Moskva* (*Borodino*) tågade Napolen den 14 september 1812 in i zarernas gamla präktiga hufvudstad. Ingen fiende visade sig; det inträffade icke här såsom utanför andra eröfrade hufvudstäder, att nyfikna folkmassor trängde sig ut för att undrande betrakta honom; icke heller kommo några sändebud från staden för att bedja om hans nåd; staden var som utdöd, och grafvens tystnad mottog honom. Napoleon hade hoppats att här finna lugn och för sina soldater vinterqvarter och förfriskningar. Men huru förfärligt skulle icke denna förhoppning svikas! Missnöjd begaf han sig till det gamla kejsarpalatset Kreml. Plötsligt började här och der ett hus brinna; stormen, som samtidigt uppstod, spred elden; inom kort var hela den ofantliga staden ett eldhaf, som gäckade alla eldsläckningsförsök. Från en terrass på Kreml betraktade Napoleon det hemskt vackra skådespelet. Snart var det ej längre möjligt för fransmännen att mellan brinnande hus och glödande askhögar qvardröja bland de förgrymmade invånarna, som hellre ville gifva sin stad till pris åt elden än åt fienden. Hären måste uppföra ett läger utanför staden, men soldaterna, som trängtade efter byte, rusade till brandställena för att bland rykande spillror söka efter skatter utan att ana, att inom kort den enklaste föda skulle blifva dem vida kärare än guldstyckena.

Utan tak öfver hufvudet och lifsmedel för sin här och omsvärmad som han var af de rastlösa kosackerna insåg Napoleon omöjligheten af att här öfvervintra. Han erbjöd fred, men man uppehöll honom genom dröjsmål, och slutligen fann han, att det var hög tid att anträda återtåget, i synnerhet som vintern det året kom tidigare än vanligt. Men detta återtåg var förfärligt och framstår med outplånliga drag i historiens årsböcker såsom en fruktansvärdt varnande gudsdom. Utmattade af hun-

ger och köld, störtade menniskor och hästar hoptals, och den i täta flingor oupphörligt fallande snön betäckte dem snart såsom med ett bårtäcke. Öfverallt var vägen täckt med lik efter stelnade krigare och hästar. Många nedgjordes af de förföljande kosackerna, många fröso ihjel vid de med stor möda upptända vakteldarna. Förgäfves hoppades Napoleon finna någon hvila i Smolensk, ty staden var blott en hög af spillror, och för att icke af ryssarna afskäras från återtåget, måste han oupphörligt skynda vidare. Så kom återstoden af den stora armén den 27 november till *Beresina*, en biflod till Dnjepr, öfver hvilken man skyndsamt slog två bryggor. Här tedde sig nu en förfärlig tafla. Hvar och en ville så fort som möjligt rädda sig undan ryssarnas oafbrutna kartescheld, den ena stötte den andra ned i vattnet, många krossades af kanonernas och fordonens hjul; andra sökte att på kringdrifvande isstycken uppnå den andra stranden och funno sin död i vågorna. Slutligen brusto äfven bryggorna, och hvad som fans qvar på andra stranden föll i ryssarnas händer. Vid pass 30,000 menniskor omkommo vid denna öfvergång.

Få dagar derefter lemnade Napoleon hären och skyndade i en eländig släde till Varsjava och derifrån till Frankrike för att bilda en ny här. Efter hans afresa upphörde all tukt och ordning; tänkande blott på sin egen räddning, sprungo officerare och soldater utan ordning hit och dit, och ofta blefvo de af hunger och köld utmattade, just som de ämnade hemta nya krafter vid en eld, nödgade till nya ansträngningar af skräckropet: "Kosacker!" Utarmade, eländiga och trasiga kommo lemningarna af armén till Tyskland, sedan mer än 300,000 menniskor och 150,000 hästar gått förlorade. Så slutade den öfvermodiga eröfrarens stolta härnadståg.

General *York*, som förde befälet öfver den preussiska hjelphären, hade, då han fick kännedom om Napoleons återtåg, slutit ett fördrag med ryssarna, i kraft hvaraf hans trupper förklarades neutrala, och uppstälde sig mellan Memel och Tilsit. Detta Yorks fördrag utskreks af fransmännen såsom en trolöshet, och Preussen behandlades med kränkande hån och förakt. Då lemnade Fredrik Vilholm III sin hufvudstad Berlin och kom till

Breslau samt utfärdade härifrån till sitt folk ett upprop, som slutade med orden: "Gud och en fast vilja skola förläna vår rättvisa sak segern, och med den skall en lyckligare tid återkomma".

Redan länge hade framstående män i Tyskland arbetat för en förbättring af statsförfattningen och härväsendet. I oktober 1807 började preussiska ministern, friherre *von Stein*, en man hos hvilken själens adel var förenad med bördens, en följd af de välsignelserikaste reformer. Adelns uteslutande rätt att besitta riddargods upphäfdes, hvarigenom äfven borgare och bönder fingo tillåtelse att ega sådana. Bondeståndet befriades från tryckande bördor, och borgarståndet erhöll en förträfflig ordningsstadga för städerna. I samma anda sörjde den förträffliga *Scharnhorst* för härväsendet. Borgare förklarades kunna erhålla officersplatser, soldaternas beklädnad förbättrades, de vanhedrande straffen afskaffades, och genom att höja hederskänslan lifvades å nyo äfven nationalkänslan. En förening af män, under namn af "Dygdeförbundet", sökte utbreda kärleken till fäderneslandet bland folkets alla klasser. Friherre von Stein var själen i alla dessa sträfvanden, men derför också i egenskap af, såsom Napoleon menade, folkuppviglare så hatad af denne, att han icke gaf sig någon ro förr än Stein tog afsked och till och med lemnade Tyskland. Dock fortsatte *Hardenberg* hans verk, och män, sådana som *Ernst Moritz Arndt* och *Ludvig Jahn* sökte att genom inrättande af gymnastikanstalter stärka det uppväxande slägtet till kropp och själ, uppfylla det med ädel fosterlandskänsla och göra det moget att en gång afkasta sig slafveriets ok.

Nu lifvade det kungliga uppropet hela det preussiska folket; ur alla stånd samlades vapenföra män, embetsmän, prester, lärare, studenter, adelsmän, borgare och bönder, och stälde sig frivilligt under fanorna för att strida för det som heligast är: frihet, ära och fäderneslandet. Af borgare och bönder bildades ett landtvärn, hvars anförare till rang och heder voro likstälda med den stående härens. Under klockringning drog landtvärnet ut, och de högtidliga ljuden fylde allas hjertan med glada förhoppningar. Öfverallt röjde sig

den största offervillighet; folket betalade frivilligt extra skatter; hustrur och flickor utlemnade sina smycken, och många qvinnor afskuro sig sitt långa hår för att hembjuda fäderneslandet värdet derför. Djerfva frihetsskalder ökade med sina eldiga sånger folkets hänförelse; bland dem bör såsom egentlig frihetssångare nämnas *Theodor Körner,* som lemnade en älskad brud för att följa den preussiska örnen.

Preussarna hade ryssarna till bundsförvandter. Men äfven Napoleon förde nya talrika skaror i fält och förlitade sig på sin ofta pröfvade krigskonst. Vid *Lützen* och *Grossgörschen* (den 2 maj 1813) stod den första drabbningen. Visserligen segrade Napoleon, men preussarna stredo tappert och drogo sig i förträfflig ordning tillbaka öfver Elbe. Vid *Bautzen* (den 20 och 21 maj) stod det andra slaget, och äfven här voro fransmännen segrare. Dock erbjöd deras kejsare vapenstillestånd för att draga till sig nya förstärkningar. Men underhandlingarna ådagalade, att han icke önskade någon fred, så omåttliga voro ännu hans anspråk och fordringar.*) Nu trädde äfven kejsar Frans under vapen, svärfader mot måg, och 200,000 österrikiska soldater stötte till de förbundna. Visserligen misslyckades ett angrepp på Dresden (den 26 och 27 augusti), men derefter följde en rad af segerrika träffningar, i hvilka de franska fältherrarna blefvo slagna med betydliga förluster: vid *Gross-Beeren* vid Berlin (den 23 augusti), vid *Katzbach* i Schlesien (den 26 augusti), vid *Kulm* i Böhmen (den 29 och 30 augusti), och vid *Dennewitz* vid Berlin (den 6 september). I spetsen för den preussiska hären i Schlesien stod den gamle *Blücher,* en gubbe till åren, men en yngling i mod och liflighet. Det var honom fransmännen under Macdonald träffade vid Katzbach. Hänförd ropade han till sina soldater: "Nu har jag nog fransmän derborta; nu, barn, *framåt!*" Med ett gladt "hurra!" rusade alla mot fienden. Regnet

*) Detta vapenstillestånd bragte undergång öfver den friskara, som stod under major *Lützows* befäl, och blef besjungen i Körners sång: *»Det är Lützows stormande vilda jagt».* Denna skara blef nämligen på ett bakslugt sätt öfverfallen och nedgjord af den franska öfvermakten.

störtade ned i strömmar, det var icke att tänka på eldvapen, men med fäld bajonett trängde fotfolket och med höjd sabel rytteriet in på de franska härmassorna, och den gamle Blücher med svärdet i hand i spetsen för alla. Nu vacklade de fiendtliga linierna, de flydde; många uppslukades af Katzbachs vågor; 18,000 fiender togos till fånga, och Macdonalds hela här upplöstes. Efter denna seger sammandrogo de förbundna alla sina stridskrafter omkring *Leipzig*, der det den 16 och 18 oktober 1813 kom till den minnesvärda *folkslagtningen*. De förenade österrikarna, preussarna, ryssarna och svenskarna stodo med mer än 300,000 man mot 200,000 fransmän; öfver 1,000 kanoner stodo mot hvarandra i striden.

Den 16 oktober hade fransmännen söder om Leipzig, der Napoleon sjelf förde befälet och midt under kulregnet sprängde omkring till sina generaler och sporrade dem till ihärdighet, vid byarna *Wachau* och *Guldengossa*, der den blodigaste striden utspann sig, vunnit sådana fördelar, att Napoleon skickade bud till Leipzig med underrättelse om segern och lät der ringa i alla kyrkor. Men hvad den franska kejsaren här vunnit, det hade han förlorat samma dag norr om staden, ty här hade *Blücher* genom general *York* tillkämpat sig en lysande seger. Den 17 oktober — det var en söndag — var vapenhvila. Men den 18 oktober förnyades striden, sedan nu äfven nordhären, som stod under svenska kronprinsen *Karl Johans* befäl, ankommit och förenat sig med den öfriga hären. Det var denna dag, som sachsarna, hvilka redan länge med motvilja följt den främmande despoten, under striden öfvergingo till sina landsmän. Nu måste Napoleon oaktadt all krigskonst och tapperhet gifva vika, och han drog sig tillbaka till Leipzig. Tidigt den 19 oktober började de förbundna storma staden, öfver hvilken under de senaste dagarna alla krigets fasor och förödelser framgått. Sedan han tagit afsked af konungen af Sachsen, lemnade han omkring kl. 10 staden efter att hafva uppdragit befälet åt Macdonald och Poniatovsky med befallning att till sista ögonblicket försvara den och skydda hufvudhärens återtåg. Men strax derefter sprang en med krut fyld mina under den brygga, som förde öfver Elster, i luften, och

hvarje väg till flykt blef nu afskuren för fransmännen. Många drunknade, bland dem äfven den ädla furst *Poniatovsky*. Öfver 70,000 man hade denna jättestrid kostat fransmännen. Napoleons makt var bruten. Med spillrorna af sin här skyndade han utan uppehåll till Rhen, och vägen från Leipzig till Mainz var öfversållad med lik efter menniskor och djur, med qvarlemnade vagnar och kanoner. Han gjorde icke halt förr, än Rhen skilde honom från hans förföljare. Och dock lyckades det denna krigets store mästare att i striden vid *Hanau* (den 30 oktober) med sina försvagade stridskrafter tillbakasta den baierska generalen *Wrede*, som ville afskära honom återtåget.

Ryssar och tyskar stodo nu vid Rhen, engelsmän och spaniorer hotade från Pyreneerna; Napoleon gaf dock icke efter, utan fordrade nya härar af Frankrike. Wellington trängde fram ända till Bordeaux, hvilket han besatte (i mars 1814); ryssar, preussare och österrikare drogo mot Paris. Under de båda första månaderna af 1814 led Napoleon i sitt eget land betydliga nederlag: vid *Brienne* (den 29 januari) och la *Rothiere* (den 1 februari), till följd af hvilka Troyes, Champagnes hufvudstad, föll i de förbundnas händer. Nu erbjöd sig Napoleon att underhandla om fred, och underhandlingar öppnades verkligen i Chatillon; men man fann snart, att han blott ville vinna tid och med hvarje ny framgång stälde sina fordringar högre, ty ännu en gång skulle krigslyckan le mot honom; det lyckades honom att i flere segerrika träffningar tillbakaslå de i särskilda truppafdelningar söndrade och alltför sorglöst framträngande förbundna. Ehuru de förbundna monarkerna ville lemna honom hans kejsartron och Frankrikes gränser af 1792, yrkade han å sin sida bestämdt på besittningen af Rhengränsen med Belgien och på Italien för sin styfson Eugène. Underhandlingarna blefvo derför afbrutna, och dagarna vid *Laon* (den 9 och 10 mars), *Soissons* (den 13 mars) och *Arcis sur Aube* (den 20—22 mars) höjde å nyo de förbundnas vapenlycka; alla deras härafdelningar under Schwarzenberg och Blücher slöto sig tillsammans, och utan att låta narra sig af Napoleon, som ville locka dem till Rhen,

slogo de hans marskalkar tillbaka. Redan den 30 mars stormade de Montmartres höjder utanför Paris, och dagen derpå drogo Alexander af Ryssland och konungen af Preussen i spetsen för sina garden in i den franska hufvudstaden. Napoleon Bonaparte förklarades icke kunna deltaga i fredsunderhandlingarna och afsattes strax derpå af senaten och den lagstiftande kåren, Frankrikes högsta myndigheter; han och hans familj förklarades förlustiga all tronrätt i Frankrike. *Ludvig XVIII*, en broder till den afrättade Ludvig XVI, besteg franska konungatronen. Frankrike måste åter afstå alla länder, som det sedan 1792 eröfrat. Napoleon förvisades till ön Elba.

* * *

Sålunda syntes Europa hafva åter erhållit lugn efter krigets långa stormar, och det återstod intet vidare att göra än att bestämma och fastställa förhållandena inom och gränserna mellan Europas särskilda stater. För detta ändamål öppnades i oktober 1814 en *kongress i Wien*, vid hvilken infunno sig kejsarna af Österrike och Ryssland, konungarna af Preussen, Danmark, Baiern och Würtemberg personligen och derjämte sändebud från alla mera betydande makter i Europa. Man hoppades få se underhandlingarna afslutade till i maj månad (1815), men frågan om Sachsens och Polens öde ledde till sådan splittring, att år 1815 utbrottet af ett krig syntes oundvikligt. Så stodo sakerna, då plötsligt, såsom blixten från en klar himmel, underrättelse kom om att Napoleon lemnat ön Elba och landstigit på franska kusten (i mars 1815).

På sin förvisningsort Elba hade Napoleon fullkomligt reda på sakernas ställning. Han kände å ena sidan franska folkets allmänna missnöje med bourbonernas nya regering; han kände nationens och i synnerhet härens tillgifvenhet för hans person, och å andra sidan var det ingen hemlighet för honom, huru monarkerna tvistade på Wienkongressen. På dessa omständigheter bygde han sin plan. Med ungefär 1,000 man lemnade han i februari 1815 ön Elba, landsteg lyckligt i Cannes och framträngde såsom i ett triumftåg mot Paris. Ludvig XVIII

måste lemna sin hufvudstad, och samma dag höll Napoleon under folkets jubel sitt intåg i Paris. Hufvudmakterna på Wienkongressen utfärdade en formlig aktförklaring mot Napoleon, men denne hade redan vunnit på sin sida den stående hären i Frankrike och samlade dagligen allt större härmassor från alla franska provinser. Österrike, Ryssland, Preussen och Storbritannien förnyade sitt off- och defensivförbund, som biträddes af alla Europas makter utom Murat, konungen af Neapel. De förbundna uppstälde derefter väldigare härmassor än någonsin: vid Öfre Rhen under Schwarzenberg, vid nedre Rhen under Blücher, i Nederländerna under Wellington. Emellertid hade Murat, som stod i hemlig förbindelse med Napoleon, uppbrutit från sina stater i spetsen för en betydande här, men blef af österrikarna tillbakadrifven i flere drabbningar. Genom segern vid Tolentino tvangs den neapolitanska hären till ett fördrag, i kraft hvaraf hufvudstaden Neapel besattes af österrikarna och landets regering återlemnades åt dess rättmätiga herskare Ferdinand IV. Murat hade flytt till Frankrike.*)

Under tiden hade Napoleon offentligt i Paris infor en folkförsamling åter tillbakatagit kejsarkronan och strax derpå afrest till hären. Belgien blef nu krigets skådeplats. Här stod Wellington med den engelska hären, som belöpte sig till 100,000 man. Med honom skulle preussiska hären under Blüchers befäl förena sig. För att hindra denna förening trängde Napoleon med sin här af 170,000 man och 400 kanoner fram mot Bryssel, dref den preussiska förtruppen under Ziethens befäl tillbaka till Fleurus och riktade derpå sitt anfall mot Blücher. I förlitande på Wellingtons understöd, som emellertid uteblef, upptog denna den af Napoleon erbjudna striden vid Ligny nära Bryssel (den 16 juni), men led, oaktadt all tapperhet, ett nederlag och råkade sjelf i största fara. Hans sårade häst hade kastat af honom och betäckt honom med sin kropp. Vänner och

---

*) Då han icke mottogs af Napoleon, gjorde han sedan ett försök att med en sammanrafsad trupp återeröfra sitt rike, men blef gripen och skjuten i Pizzo såsom upprorsmakare (d. 15 okt. 1815).

fiender jagade förbi honom, men han upptäcktes icke och räddades derigenom från fångenskap. Samma dag hade fransmännen under marskalk Ney angripit den engelska hären vid *Quatrebras* och vunnit åtminstone den fördelen att beröfva preussarna engelsmännens hjelp.

Ehuru preussarna dragit sig tillbaka för öfvermakten, voro de dock alls icke förkrossade af de lidna förlusterua eller af de ansträngande marscherna i dåligt väder och på uppblötta vägar, tvärtom voro soldaterna och framför alla, trots sina år, Blücher lifvade af det största mod, och de lågade af begär efter en ny slagtning. Wellington hade intagit sin ställning vid byn *Mont St. Jean* och lät säga Blücher, att om han ville understödja honom med två kårer, skulle Wellington inlåta sig i strid med Napoleon. Den gamle 73-årige hjelten svarade: "Icke med två kårer, utan med hela min här skall jag komma, och om icke fienderna angripa oss, skola vi angripa dem".

Den 18 juni inemot kl. 12 på dagen öppnade Napoleon angreppet på den engelsk-nederländska hären. Fransmännens första anfall riktades mot slottet *Hougomont*, der under timtal den mest rasande kamp fortgick utan att medföra något resultat. Kort derpå ryckte Ney med hela sin styrka fram mot den engelska slagordningen för att spränga och nedgöra den, under det att Wellington helt kallblodigt vidhöll sin försvarsplan. Kolonn på kolonn, än rytterimassor, än infanteri, ryckte fram mot den engelska hären; det franska artilleriet spred förödelse i deras led, men orubbliga mottogo briterna fiendens anlopp. Oupphörligt förnyades stormningen; inemot kl. 4 voro utanverken la Haye och Hougomont tagna af fransmännen, och Napoleon stod i begrepp att framtåga mot den fiendtliga härens midt.

Med jernfast uthållighet hade Wellington hittills försvarat sin ställning, men hans linier voro nu betydligt försvagade, och med brinnande längtan motsåg han tyskarnas ankomst.

Den gamla fältmarskalken hade samma dag varit tidigt uppe, huru mycket han än plågades af sin genom fallet från hästen värkande sida. Sedan han qvarlemnat en kår emot den mot honom anryckande general

Grouchy, som hade till uppgift att hindra preussarnas förening med Wellington, anträdde han tåget med hufvudstyrkan. Men detta var förenadt med utomordentliga svårigheter. Det häftiga regnandet hade uppblött marken, hvarje liten bäck hade blifvit en flod, alla grafvar och fördjupningar voro fylda med vatten, kanonerna kunde med möda föras framåt, men oupphörligt ropade Blücher till sina soldater sitt vanliga: "Framåt, mina barn, framåt!" Då de klagade öfver regnet, sade han: "Barn, grälen icke på regnet, det är vår gamla allierade från Katzbach. Då kunna vi åter bespara konungen krut!" Wellingtons officerare kommo ilande mot honom med underrättelse om stridens gång och de allt mer växande svårigheterna. Allt mödosammare blef soldaternas arbete, och från deras led ljöd det: "Det går icke, det är omöjligt!" Men då ropade Blücher: "Barn, det måste gå! Jag har lofvat min broder Wellington det, och I viljen väl icke, att jag skall bryta mitt ord!" Och det gick. Mot kl. half 5 uppträdde preussarna på stridsplatsen.

Snart öppnade 30 af deras kanoner sin eld mot fransmännen; alla dessas ansträngningar voro fruktlösa; äfven de engelska fyrkanterna upprullade sig nu till en fruktansvärd linie, och efter ett långt, ihärdigt försvar framryckte hela hären till ett oemotståndligt angrepp; kl. 8 på aftonen var fransmännens nederlag fullständigt. Från alla sidor skallade deras rop: "Rädde sig den som kan!" och alla grepo i den vildaste förvirring till flykten, lemnande artilleri och tross i sticket. Napoleon måste med våld ryckas från slagfältet. Utan rast förföljdes de skingrade fienderna; ingenstädes kunde de flyende få stanna. Snart föll Napoleons resvagn i förföljarnas händer; med knapp nöd kunde han rädda sig sjelf och måste lemna hatt och värja i sticket. Hans armé var tillintetgjord; två tredjedelar voro döda, sårade eller fångna. De ord, som sedan lades i general Cambronnes mun: "Gardet dör, men det ger sig icke", beteckna stämningen å båda sidor.

Vid *Belle-Alliance* träffade de båda segrande fältherrarna hvarandra. Efter denna höjd uppkallade preussarna striden; fransmännen gåfvo slaget namnet *Mont*

St. Jean, engelsmännen kallade der efter sitt hufvudqvarter *Waterloo*. Den senaste benämningen har blifvit den vanligaste.

Napoleon förde sjelf olycksbudskapet till Paris. Nu ville han afträda till förmån för sin son, konungen af Rom, men de förbundna monarkerna gingo icke in derpå. Då ämnade han begifva sig till Amerika, men måste öfverlemna sig åt engelska fartyg och fördes enligt ett gemensamt beslut af de förbundna makterna såsom fånge till den aflägsna klippön St. Helena. Här var han dömd till overksamhet; grämelse öfver hans öde, förargelse och dödande ledsnad undergräfde den ännu maktlystna egoistens själs- och kroppskrafter. Han dog den 5 maj 1821. Hans jordiska qvarlefvor bisattes i en stilla dal, der han, medan han lefde, älskat att uppehålla sig, och derifrån hemtades de 1840 på ett franskt fartyg till Paris och bisattes högtidligen i Invalidhotellet.

Ehuru Frankrike måste betala betydliga krigsomkostnader, behandlades det i det hela mycket mildt, liksom ville man kasta all skulden på den förvisades hufvud. Det erhöll åter genom *andra freden i Paris* gränserna af 1790, måste betala 700 millioner francs som krigskostnader och skulle under fem år underhålla en förbundshär af 150,000 man i sjutton af landets gränsfästningar.

* * *

Kongressen i Wien, som slöts den 9 juni 1815 och hvars bestämmelser ratificerades i denna den andra freden i Paris den 20 november 1815, betecknar begynnelsen af ett nytt skede i folkens historiska utveckling.

Innehåll.

Ur upptäckternas historia.

Från reformationstidehvarfvet.

Från Ludvig XIV:s tidehvarf.

Från Peter den stores tidehvarf.

Från Fredrik den andres tidehvarf.

Från revolutionens tidehvarf.
